GUNTRAM KOCH

ROMA İMPARATORLUK DÖNEMİ LAHİTLERİ



ARKEOLOJİ VE
SANAT YAYINLARI

Türkiye'deki dostlarım
Gülgün, Gülden ve Orhan Akman
Nurşin Asgari,
Havva ve Fahri Işık,
Serap ve Abdullah Yaylalı'ya

ROMA İMPARATORLUK DÖNEMİ LAHİTLERİ

Guntram Koch

Çeviri
Z. Zühre İlkgelen

ARKEOLOJİ VE SANAT YAYINLARI

ARKEOLOJİ VE SANAT YAYINLARI
Başvuru ve El Kitapları Dizisi: 8

ROMA İMPARATORLUK DÖNEMİ LAHİTLERİ
Guntram Koch

Yayınlayan ve Yöneten
Nezih Başgelen

Dış Projeler Temsilcisi
Brian Johnson

Yayına Hazırlık
Aynur Gürlemez

Düzenleme
Emel Yaşkabak
Serdar Kıran

Baskı
Kanaat Basımevi *2001, İstanbul*

ISBN: 975-6899-92-1
Guntram Koch, SARKOPHAGE DerRömischen Kaiserzeit
© 1993 by Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt
© Her türlü yayın hakkı saklıdır.
2001 Arkeoloji ve Sanat Yayınları
Hayriye Cad. Çorlu Apt. 3/4, Galatasaray, 80060, İstanbul
Tel.: 0 212 293 03 78 (pbx) Fax: 0 212 245 68 77

İçindekiler

SUNU (Prof. Dr. Fahri Işık) IX
SUNU (Nezih Başgelen) XII
ÖNSÖZ XV
1. GİRİŞ 1
2. GENEL BİLGİLER 12
2.1 Cesedin Yakılması ve Küllerin Saklanması-Ölülerin Gömülmesi 12
2.2 Lahit Yapımında Kullanılan Malzemeler 16
2.3 Lahitlerin Biçimleri-Adlandırılmaları 25
2.4 Yapım Tekniği-Boyama 46
2.5 Lahitlerin Yerleştirilişi 59
2.6 Lahitlerin Stoktan Çıkarılıp Hazırlanması, Ismarlanması-Maliyet 62
2.7 Lahitlerin Üzerindeki Yazıtlar 66
2.8 Lahitlerin Üzerindeki Portreler 68
2.9 Biçimlerin, Süslemelerin ve Sahnelerin Örnekleri 74
2.10 Betimlemelerin Anlamı 77
2.11 Genel ve Bölgesel Lahit Grupları 81
3. MERKEZLERİN LAHİTLERİ I - ROMA 88
3.1 Erken Dönem Lahitleri, Urna'lar, Kline'li Anıtlar 89
3.2 Geniş Çapta Üretim 93
3.2.1 Konular 93
3.2.1.1 Yaşam Sahneleri 94
3.2.1.2 Mitoloji 102
3.2.1.3 Dionysos Anlatımları 114
3.2.1.4 Deniz Yaratıkları 117

3.2.1.5 Mousa'lar (Esin Perileri) 119
3.2.1.6 Filozoflar - Bilgeler - Şairler 120
3.2.1.7 Eros'lar 121
3.2.1.8 Mevsimler 125
3.2.1.9 Süsleme Motifleri 127
3.2.1.10 Öteki Betimlemeler 131
3.2.2 Tarihleme İlkeleri - İşlikler Sorunu 131
3.2.3 İhracat 137
3.2.4 Başka Yörelerden Yapılan İthalat ve Roma Kenti Lahitleri Üzerindeki Etkisi 137
4. MERKEZLERİN LAHİTLERİ II - ATİNA 140
4.1 Konular 140
4.1.1 Yaşam Sahneleri 141
4.1.2 Mitoloji 143
4.1.3 Dionysos Anlatımları 150
4.1.4 Eros'lar (ve Putto'lar) 150
4.1.5 Figürlü Diğer Betimlemeler 151
4.1.6 Süsleme Öğeleri 152
4.2 Tarihleme İlkeleri - İşlikler Sorunu 154
4.3 İhracat 159
4.4 Attika Lahitlerinin Taklitleri 161
5. MERKEZLERİN LAHİTLERİ III - DOKIMEION, PHRYGIA 163
5.1 Konular 165
5.1.1 Girland'lar 165
5.1.2 Figürlü Frizler 166
5.1.3 Sütunlu Lahitler 169
5.2 Tarihleme İlkeleri - İşlikler Sorunu 171
5.3 İhracat 172
5.4 Dokimeion Lahitlerinin Taklitleri 173

6. EYALETLERİN LAHİTLERİ I - BATI 174
6.1 Orta İtalya 174
6.2 Yukarı İtalya 176
6.3 Aşağı İtalya, Sicilya, Sardunya ve Korsika 181
6.4 Gallia 182
6.5 Raetia, Noricum ve Rhein-Mosel Bölgesi 183
6.6 Britanya 185
6.7 Hispania 185
6.8 Kuzeybatı Afrika 186
7. EYALETLERİN LAHİTLERİ II - BALKANLAR 187
7.1 Dalmaçya 188
7.2 Pannonia 190
7.3 Yukarı Moesia 191
7.4 Aşağı Moesia 192
7.5 Dacia 194
7.6 Trakya 194
7.7 Makedonya, Epiros, Akhaia, Ege Adaları, Girit 197
7.8 Selanik 203
8. EYALETLERİN LAHİTLERİ III - ANADOLU 207
8.1 Erken Dönem Lahitleri 213
8.2 Ostotek'ler 219
8.3 Yarı Hazır Lahitler 230
8.3.1 Marmara Adası (Prokonnesos) 230
8.3.2 Efes 233
8.3.3 Aphrodisias 235
8.3.4 Karia 236
8.4 Çeşitli Sanat Yöreleri İçinde 2. ve 3. yy. Lahitleri 237
8.4.1 Bithynia 237
8.4.2 Mysia ve Troas 241
8.4.3 Ionia - Lydia Bölgesi 243

8.4.4 Karia 247
8.4.5 Aphrodisias 248
8.4.6 Phrygia 252
8.4.7 Lykia ve Kibyratis 254
8.4.8 Pamphylia 257
8.4.9 Pisidia 259
8.4.10 Lykaonia ve Isauria 261
8.4.11 Kappadokia 263
8.4.12 Pontus Galaticus ve Paphlagonia 263
8.4.13 Kilikia 265
8.4.14 Anadolu'nun Diğer Yöreleri 267
9. EYALETLERİN LAHİTLERİ IV-DOĞUNUN ÖTEKİ KESİMLERİ 268
9.1 Bosporos Krallığı 268
9.2 Kıbrıs 269
9.3 Suriye 271
9.4 Filistin 278
9.5 Arabia 281
9.6 Mısır 282
9.7 Kyrenaika ve Africa Prokonsüllüğü'nün Doğu Kesimi 284
10. GENEL GÖRÜNÜM 285
BİTİRİRKEN 293
DİPNOTLAR 294
KAYNAKÇA KISALTMALARI 353
RESİMLERİN KAYNAKLARI 358
DİZİN 360

SUNU

Arkeoloji'de bilimciler vardır, zor konuları kolaylaştırırlar. Bilimin giderek uzmanlaştığı bir süreçte tek bir konuya yoğunlaşır onlar ve bilgi doruğa vurunca da yayınlamaya başladıkları elkitapları ile, kaynakçalara erişmenin olanaksız olduğu yerlerde "Hızır" gibi yardıma yetişirler; Batı'da bile gerekli kaynağa tezden ulaşılmasını sağlarlar. Çünkü yapıtları bol fotoğraflıdır ve bir corpus titizliğinde eksiksiz sayılabilecek kaynakçalar içerirler, onlarla başkalarına varılır. Burada yazılan, bu tür bir yapıtın "Sunu"sudur.

Roma İmparatorluğu'nun başkentinde başlayıp tüm eyaletlere yayılan ölü gömme geleneği ile birlikte sanatın gündemine getirdiği en gözde yapıtlardandır lahitler. Uzun zaman savlandığı gibi ve Likya'daki sürekliliğe ve deneme ürünü başka tekil Hellenistik örneklere karşın Anadolu etkisiyle de girmemiştir Roma'ya; çünkü son Lahit Sempozyumu'nda önerildiği gibi, hem tür olarak ve hem de kabartma resimlerinin içeriğinde kuzey komşusu Etrüskler'le İtalya toprağında hazır bulmuştur Roma onu. Ancak tarihin hiçbir zamanında ve hiçbir ülkede bu imparatorluk başkentindeki denli sayıca yaygın ve üzerine kabartılan konuca çok çeşitli olmamıştır. Ve bu öz, farklı sanat geleneklerinden kaynaklanan farklı biçim ve konularla Atina önderliğinde Hellenistan'da; Dokimeion ve Prokennessos mermeri yanısıra, Ephesos ve Aphrodisias'ın yerel mermerleriyle Anadolu'nun büyük sanat merkezlerinde kök sürmüştür; imparatorluğun köşe-bucağında bile yapılması "şart" olmuştur.

Bu "gözdelik" ve kabartma resimlerinde okunan zengin anlatımsal içerik, Alman Arkeoloji Enstitüsü'nü daha 1870 yılında "Antik Lahit Kabartmaları" başlığı altında bir "Lahit-Corpus" çalışmasının içine itmiştir; amacı, Roma Dönemi lahitlerini kendi bölgesi içinde konularına göre irdelemektir. Ve Guntram Koch uzun süredir, 1972'den bu yana benim de üyesi bulunduğum, Lahit-Corpus'un üst düzey yöneticileri arasındadır. "Meleager Lahitleri"yle başlayan sınırlı tanışıklığın hemen ardından, Helmut Sichtermann'la ortak üretilen "Roma Lahitleri Üzerinde Yunan Mitleri" elkitabıyla Koch, konusal çerçeveyi taşmaya başlamış; ünlü "Arkeolojinin Elkitabı" dizisinde yayınlanan "Roma Lahitleri" ile de 1982'de uzman bilimciler arasına katılmıştır.

"Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri" başlığıyla türçemize ve ulusal arkeolojimize kazandırılan bu yapıt ise, 1993 yılına dek biriken daha çok bilgiyle harmanlanmış bir uzmanlık ürünüdür; çünkü dört kıtaya yaptığı bilimsel geziler sonucu artan bilgiyle Guntram Koch, artık her yöreden her tür lahti "bilen" olmuştur. Zamanı aşan hızıyla bilgiye yetişebilmek giderek zorlaşsa da, ve Roma lahitleri konusu da, 1995 ile 2001 yıllarında Marburg'ta kendisinin gerçekleştirdiği iki uluslararası sempozyumda sunulan bildirilerin içeriğiyle, bu hızdan payını almış olsa da; bu yayının önemini etkilemiş sayılamaz. Çünkü, örneğin benim Anadolu bağlamında girlandlı lahitlerin köken, tarihleme ve işlik sorunlarına ilişkin olarak oluşturduğum gibi, yeni savlar bu yapıtta yer almasa da, burada bir "elkitabı"ndan beklenen öz vardır. Kaynakçalar, araştırmacıları her konuda yönlendirici bir özenle seçilmiştir. "Roma, Atina ve Dokimeion" başlıkları altında asal merkezler ile imparatorluk sınırları içindeki tüm eyaletlerin ürünleri, bu kitapta özde değişmeyen belirleyici özellikleriyle örneklenmişlerdir; bu

kurgu nedeniyle de araştırmacıların tipolojik değerlendirmelerinde yol göstericiliğini sürdürmektedir.

Ve bu bilimsel çalışmalardan da öte, "Lahitlerin Anayurdu" olma ayrıcalığını en son İ.Ö. 6. yüzyıl sonlarından Troias "Kızöldün Lahdi"nin antik dünyada benzersizliğiyle belgeleyen Anadolu'nun her öreninde ve her müzesinde göreceğimiz bu sanat türünü, küçük boyutlu öykünmeleri ostoteklerle birlikte, bu kitabın içeriğinde artık yabancılamayacak oluşumuzdur. Onların biçiminde ve resimlerinde okunan halklar arası ticari ilişkilerin boyutunu, yöre insanının toplumsal ve ekonomik durumunu ve inancını bilecek oluşumuzdur.

Yaşamı Likya'da olduğu gibi lahitlerle özdeşleşen ve ölüleriyle içiçe geçen bir kültürün mirasçıları olarak, Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri'ni bir konu bütünlüğü içerisinde uzmanından kendi dilimizde öğrenmek bir şanstır. Ve bu, son yıllarda yaptığı atılımlarla buna benzer çok "şansa" imzasını atan Arkeoloji ve Sanat Yayınları'nın başarısıdır.

Fahri Işık

SUNU

Nezih Başgelen

Arkeolojik açıdan dünya kültür mirasının önemli bir bölümü ülkemiz toprakları üzerinde ve altında yer almaktadır. Bugüne kadar kamuoyumuz açısından büyük bir övünç kaynağı olan bu olgu, pek görmek istemesekde, bizlere yadsınamaz sorumluluk ve yükümlülükler de getirmektedir. Bunların başında bu eşsiz mirasın bilinmesi, korunması, bilimsel olarak araştırılması ve tanıtılması gelmektedir. Bu açıdan yüzyıllardır değişmeyen bir gerçek ise yabancıların ülkemizin geçmişine ve tarihi eserlerine bizden daha fazla ilgi duyduğu, bilgi sahibi olduğu, araştırdığı, yayınladığı ve korunması konusunda içten duyarlılık gösterdiğidir.

Bizde ise özellikle geçtiğimiz yüzyılın son çeyreğinde korumacılık eğilimleri kimi bürokrat kimi politikacı ve bunlarla birlikte kimi çıkar çevrelerince gelişmenin karşıtı olarak gösterilmiş, tarihi ve doğal miras ile arkeolojik değerlerimiz çok yoğun bir şekilde ve sorumsuzca tahrip edilmiştir. Sonuçta söze gelince övüne övüne bitiremediğimiz bu zengin ve kültürel mirasımız dozer kepçeleriyle, gözlerini altın bürümüş definecilerin kazmalarıyla, hoyrat ellerin koyduğu dinamitlerle, bilinçsiz müteahhit onarımlarıyla, politikacıların koruma kanunlarını kadük hale getirmesiyle ya da rant yatırımlarının önlenemez inşaatlarıyla yerine konulamayacak ölçüde yitirilmiştir. Oysa geçmişimiz geleceğimizi aydınlatacaksa ve toplumsal hafızamızı tümden yitirmeyi istemiyorsak arkeolojiye gereken önemi göstermemiz, tarihi ve doğal mirasın korunmasında gerekli sorumluluklarımızı yerine getirmemiz açısından uygulamalarda samimi olmamız gerekmektedir.

Oysa arkeoloji Atatürk'ün yakın ilgi ve desteğiyle Cumhuriyet döneminde devlet politikasının bir parçası olarak büyük gelişme göstermiş ve bu dönemde yetişen kadrolar yaptıkları araştırmalar, kazılar ve yayınlarla dünya literatürüne geçmiş bir çok bilimsel başarıyı gerçekleştirmişlerdir. Bugün de bu alanda yetişmiş insan gücümüz her açıdan ileri ve yeterli bir düzeydedir. Ancak çoğu mesleğinin gereğini yerine getirememektedir. Eğer gerekli önlemleri alarak çağdaş düzenlemeleri gerçekleştirir ve destekleri sağlayarak, uluslararası nitelikte projeleri ortaya koyabilirsek, ülkemiz arkeolojisi dünyada hakettiği yeri aldığı gibi arkeolojide ülkemizin dünya çapında bozulan imajını düzeltmekte önemli bir unsur olacaktır.

Bunun yanısıra Arkeoloji biliminin geniş kitlelere aktarılması, koruma bilincinin yaygınlaşması, yapılan araştırmaların ve kazıların tanıtılması açısından bu alana yönelik her türlü yayınlara büyük gereksinim vardır. Bu gerçeklerden hareketle 1978 yılında Arkeoloji ve Sanat olarak başlattığımız idealist yayın girişimi hertürlü zorluğa karşın 23 yıldır ilkeli, istikrarlı, etkili, güçlü bir yapı oluşturabilmiş ve herbiri bir boşluğu dolduran pek çok eseri ve bilimsel çalışmayı kültür yaşamımıza kazandırmıştır. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*'de 105. sayıya ulaşarak uluslararası saygınlıkta bir periyodik haline gelmiştir. Yapılması gerekenler ve bugüne kadar gerçekleştirilenler açısından baktığımızda pek çok eksiğimiz olabilir. Ancak özellikle 2001 yılında yayınevimiz bugüne kadar karşılaşmadığı ölçüde ağır ve zor şartlar altında kalmış, ülkemiz tarihinin en büyük krizinin yarattığı binlerce sorunun içinde, bu kültürel girişimin yaşaması ve daha iyi aşamalara, üreterek ulaşması ana hedefimiz olmuştur. Üzerinde çalıştığımız yayın projeleri ertelenmeden hazırlıkları, kararlılıkla sürdürülmüş ve büyük çoğunluğu tamamlanmıştır.

Bunlar arasında Başvuru ve El Kitapları Dizimiz de *Resimlerle Antik Roma'da Mimarlık ve Mühendislik* (F. Kretzschmer), ile *Kayıp Yazılar ve Diller* (Johannes Friedrich)'den sonra, Guntram Koch'un *Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri* kitabı ile dizimizin amacına uygun önemli bir başvuru kaynağını **Arkeoloji ve Sanat Yayınları** bu zor ortamda ülkemiz kültür yaşamına kazandırmaktadır.

Müzelerde sergilenen arkeolojik eserler arasında önemli bir grubu oluşturan lahitler açısından, yurdumuz inanılmaz yoğunlukta örneklere sahiptir. Bunlar içinde Arkeoloji ve Sanat Dergisinin 72. sayısında tanıttığımız Çanakkale ili Gümüşçay beldesi yakınında Tümbetepe Tümülüsü kazısında bulunan eşsiz "Kızöldün Lahti" örneğinden Bizans dönemine kadar arkeoloji dünyasında önemli yankılar ve tartışmalar yaratmış pekçok yeni buluntu sözkonusudur. Bunların arasında önemli bir grubu oluşturan Roma İmparatorluk Dönemi örneklerini konu alan önemli bir el kitabı uzmanının kaleminden sunulmaktadır.

Çeviri önerimize olumlu karşılayan eserin yazarı Danışma Kurulumuz üyesi Prof. Dr. Guntram Koch'a, çeviriyi titizlikle gerçekleştiren Zühre İlkgelen'e, metinlerini gözden geçiren Prof. Dr. Abdullah Yaylalı'ya ve kitabın "sunu"sunu yazan, bu konuda bilim dünyasına önemli katkıları bulunan Prof. Dr. Fahri Işık'a ve yayın hazırlıklarını büyük özenle gerçekleştiren yayınevi ve basımevi çalışanlarımıza teşekkürü bir borç bilirim. Müzelerimizde ve ören yerlerimizde yer alan binlerce ilginç örneklerin de bu tipte el kitapları halinde bir an önce hazırlanarak arkeoloji âlemine sunulmasını diler, bu çalışmanın bilim adamlarımız, müzecilerimiz, öğrencilerimiz ve konuya ilgi duyan okuyucularımıza yararlı olmasını dilerim.

Önsöz

Roma İmparatorluk Dönemi'nden, özellikle İ.S. ikinci ve üçüncü yüzyıllardan kalan lahit sayısı çok fazladır. Söz konusu dönemden bugün elde 15.000 dolayında örnek bulunmaktadır. Bunlar Roma Dönemi için özgün bir sanat türü olarak kabul edilebilir. Eldekilerin büyük bir bölümü, başta mermer olmak üzere, taştan işlenmiş ve kabartmalarla süslenmiştir. Kabartmalar, süsleme değerlerinin ötesinde, sanat tarihi açısından toplumsal değerlendirmeler, dinsel görüşler ve benzeri noktalarda bilgi verir.

Bu tür sorunları irdeleyebilmek için lahitlerin yapıldığı yer ve zamanın belirlenmesi, betimlerin açıklanması, öncü örneklerinin verilmesi ve daha birçok şey gerekir. Lahit yapılan merkezler arasında üç merkezin ürettikleri, kendi bölgelerinin dışına taşan bir önem taşır. Bu merkezler Roma, Atina ve Phrygia'daki (Anadolu) Dokimeion'dur*. Ayrıca, eyaletlerin çoğunda dar bir yöreye hizmet veren yerel üretim de olmuştur. İncelenecek noktaların bir bölümü lahitlerin tümünde ortaktır. Geri kalanınsa yörelere göre ayrı ayrı ele alınması gerekir. Bundan ötürüdür ki, aşağıda metnin bir bölümlendirilmesi sunulmaktadır.

Girişte (1. Bölüm) kısaca lahdin Antik ve Yeni Çağ sanatları çerçevesi içindeki anlamı ele alınacaktır. Kullanılan malzeme, biçimler, yapım yöntemleri ve benzeri genel sorunlar 2. Bölümde görülecektir. Üretim merkezlerine üç büyük bölüm ayrılmıştır: Roma (3. Bölüm), Atina (4. Bölüm) ve Dokimeion (5. Bölüm).

* Afyon yakınlarında İscehisar.

(Sayfa sonlarındaki tüm dipnotlar çevirmene aittir.)

Eldeki örnekler hep eşit sayıda olmadığı için bölüm metinleri de aynı uzunlukta değildir. En geniş yer, Roma'da yapılmış lahitlere ayrılmıştır, çünkü onlar hem sayıca hem çeşit bakımından ötekileri aşmaktadır.

Eyalet lahitlerine dört bölüm ayrılmıştır: Batı (6. Bölüm), Balkanlar (7. Bölüm), Anadolu (8. Bölüm) ve Doğu'nun geri kalan kesimleri (9. Bölüm). Burada da metin uzunlukları eldeki malzeme nedeniyle çeşitlidir. Batı'da, Balkanlar'da ve imparatorluğun doğusunda lahit sayısı fazla değildir, ya da -örneğin Suriye'de olduğu gibi- sayı yüksek olsa bile örnekler hep birbirine benzediğinden uzun açıklamalara gerek kalmamaktadır. Buna karşılık, Anadolu'da çok sayıda lahit olduğu gibi zengin bir çeşitlilik de vardır. Elbette bu da çok ayrıntılı bir bölüm yazılmasına yol açmıştır.

Son olarak da lahit araştırmaları ve "Sarkophag-Corpus" çalışmaları hakkında kısaca bilgi verilmektedir (10. Bölüm).

Metinlerde, incelenecek noktaların ancak bir bölümü ve kısa olarak ele alınabilmiştir. Çünkü lahit sayısı çok fazladır ve grupların ya da konu çerçevelerinin birçoğu henüz tümüyle bilimsel yönden elc alınmamıştır. Bu nedenle de varılacak sonuçlar sağlıklı olmayabilir. Pek çok durumda malzeme topluca ortaya konulamamıştır. Büyük merkezler için olduğu gibi, hattâ onlardan da çok, bazı eyaletler, özellikle Anadolu için durum böyledir. Bundan ötürü, geniş bir alana dağılmış lahitlere, lahit parçalarına ve ortaya çıkan ayrıntılı sorunlara bir bakış getirilmesine ve bu konuda yayımlanmış pek çok sayıdaki yapıta göndermelerle, seçilmiş resimlerle, lahitlerin tanıtılmasına çalışılmaktadır.[1]

1.GİRİŞ

Bugüne kadar birçok toplulukta, pek çok kültürde ölüler için masraflı işler yapılagelmiş, büyük paralar harcanmıştır. Örneğin, Yunanlılar'da Klasik ve Helenistik Dönem'lerde mezarlara ayrılan alanlar genişlemiştir. Buralarda çeşitli mezar kabartmalarının* dikildiğini görmekteyiz. Fakat bunların dışında başka mezar anıtları, mezar yapıları, kaya mezarları ve yeraltı döşemleri de vardı.[2] Buna karşılık, kabartmalarla süslenmiş taş tekneler yani lahitler pek alışılmış şeyler değildi. Bunlara sadece Yunan kültürünün çevresindeki yörelerde birkaç kural dışı örnek olarak rastlanırdı.[3] Öncelikle de Sidon'daki (Güney Lübnan'da, Sayda) kral nekropolünde bulunan ve İ.Ö. 5. ve 4. yy.'lardan kalma pahalı mermer lahitlerden söz etmek gerekir. "İskender Lahdi" diye bilinen ünlü lahit de bunlar arasındadır[4]. Anadolu'da daha yalın, girland'larla ya da başka süslerle bezenmiş örneklerin Helenistik Dönem'den beri var olduğu anlaşılmaktadır[5].

Varlıklı Romalılar hem Erken İmparatorluk Dönemi'nde, yani İ.Ö. 1. yy.'ın sonları ve İ.S. 1. yy.'da, hem de İ.S. 2. yy.'ın başlarında kendileri, aileleri ve köleleri için, kısmen de azat ettikleri köleleri için mezar yapıları yaptırırlardı[6]. Bunların dış duvarlarında, bazen içlerinde de, mezar kabartmalarına yer verildiği de olOurdu. Gösterişli definler için urna'lar yani kül kapları kullanılır ya da ölüye bir mezar sunağı yapılırdı. Lahit ise ancak az sayıda ve kural dışı bir şey olarak görülürdü[7].

---

* Mezar kabartması deyimi (Alm. Grabrelief) üzerinde kabartma süsler bulunan dikey taşı (stel) için kullanılmaktadır.

Roma İmparatorluğu'nun eyaletlerinde birbirinden farklı âdet ve görenekler hüküm sürerdi. Örneğin Atina'yı ele alırsak, orada mezar kabartmaları yaygındı; Anadolu'da bazı yörelerde yoğun olarak kabartmalı mezar stelleri ile aynı zamanda ostotek'ler yani çekmece biçiminde "kemik mahfazaları", bazen de lahit kullanılırdı.

2. yy.* başlarında kabartma süslü lahit üretiminde kapsamlı bir üretim başlar. Bu, öncelikle Roma ve Anadolu için söylenebilir ama, Atina ve pek çok eyalette de durum fazla farklı değildir. Üretim, 3. yy. sonlarına kadar sürer, hattâ Roma'da 4. yy.'da da bir süre böyle gitmiştir. Bu lahitlerin sayısı bugün tam olarak söylenemez, 15.000 dolaylarında örnek bulunduğu sanılmaktadır. Fakat bunların pek çoğu ancak parçalar halinde bugüne gelmiştir. Elimizdeki lahitlerin sayısıyla, zamanında üretilmiş olanların toplamı arasındaki oran hiç belirlenemeyecektir. Elimizdekilerin toplamın % 2'sini karşıladığını var saysak, Roma Devleti sınırları içinde 120 - 310 yılları arasında 750.000 lahit yapılmış olduğunu söyleyebiliriz. Oranı % 5 diye tutarsak, toplam sayı en az 300.000 olur.

Yalnız eldeki lahitler bile, İmparatorluk Dönemi yontu sanatı ürünlerinin çok büyük ve önemli bir bölümüne tanıklık eder. Onların dışında, yontu örneği olarak, portrelerden ve daha eski dönemlere ait Yunan heykellerine bakarak yapılmış kopyalardan; az sayıdaki öyküsel yani bir öykü anlatan, bir sahne temsil eden kabartmalardan; son olarak da, imparatorluğun bazı bölgelerinde bulunan mezar kabartmalarından söz edilebilir. Gerçek yaşamı işlemeyen adak kabartmaları ve daha başka çeşitler ise gittikçe önemlerini yitirmişlerdir.

* İ.Ö. diye belirtilmemişse, verilen tarihlerin tümü İ.S.'ya aittir.

Lahitler sadece Roma İmparatorluk Dönemi'nin sanat tarihi açısından değil, aynı zamanda Roma Dönemi'nin ekonomisi, ticareti ve toplumsal sorunları bakımından pek büyük önem taşır. Yalnızca ilk ortaya çıktığı 2. ve 3. yy.'larda sevilmekle kalmamış olan lahit, Ortaçağ'ın ve Rönesans'ın hattâ Yeniçağ'ın sanatını da çeşitli yönlerden ve kalıcı biçimde etkilemiştir. Taşıdığı önemle ilgili olarak aşağıda sadece birkaç noktayı ele alacağız.

İmparatorluk Dönemi'nin Sanat Tarihi: Lahitler -başka yapıtlardan, örneğin portrelerden- farklı olarak birbirlerinden yalnız büyüklükleriyle ayrılmazlar; çeşitlilikleriyle de pek çok biçem özelliği sergilerler. Bu nedenle, üç önemli üretim merkezinin yani Roma, Atina ve Dokimeion'un ve başka birçok taşra ürünü lahitlerin özelliklerini ayırt edebiliriz. Küçük parçalar üzerinde çalışılırken bile, genel olarak bir lahdin hangi üretim merkezine ait olduğu, biçeme bakıp kestirilebilir. Çoğu zaman taşra üretimi örnekler, genellikle de bunların parçaları belli bir sanat yöresini gösterir. Yontu sanatının başka türlerinde böyle bir şeye, kural olarak, pek az rastlanır.

Roma'da[8] lahitler bize 2. yy.'daki biçem gelişimi konusunda zengin bir bilgi verir; 3. yy.'daysa lahit artık açıkça yontu sanatının öncü türüdür. Çünkü, öyküsel kabartmalardan 3. yy.'la tarihlenmiş olanlar çok azdır. Bilindiği kadarıyla 3. yy.'da artık Yunan heykellerinin kopyaları da hemen hemen yapılamaz. Ancak birkaç portreye karşı çok sayıda lahit bulunması, İmparator Gallienus (saltanat süresi: 253 - 268) Dönemi'nde, tüm ekonomik ve politik güçlüklere karşın, Roma'da çok gelişmiş bir yontu sanatının var olduğunu göstermektedir. Pek çok lahit, Roma sanatının birer başyapıtı, hattâ tüm Antikçağ dünyasının en büyük becerileri olarak gösterilebilir[9].

Atina'da[10], İmparatorluk Dönemi'nde, dışsatımından gelir elde edilecek yontular yapılmasına çaba gösterilmiştir. Bu alanda "Yeni Attika" denilen kabartmalar ve süsleme amaçlı yontulardan söz edilebilir. 140 - 260/70 dolaylarında, çoğu dışsatıma yönelik lahitler yapılmıştır. Attika işçiliği ve sanatları konusunda bunlardan çok iyi bilgi sağlayabiliriz. Bunlara biçem bakımından bağlı olarak bir de - yine Attika işliklerinin ürünlerine katılabilecek- küçük ya da büyük boyutlarda serbest heykellerden söz edebiliriz. Bu yontuların tarihlendirilmesi, yaklaşık da olsa, lahitler yardımıyla yapılabilir. Şu halde, Attika lahitleri 2. ve 3. yy. Attika yontu sanatı konusunda bir araştırmaya temel oluşturmaktadır. Phrygia'daki Dokimeion için de aynı şey söylenebilir[11]. Lahitler figürlerin ve süslerin biçemi konusunda öylesine zengin fikir verir ki, bunlara başka yontuları ve hattâ belki başka bezekleri bağlayabiliriz ve böylelikle 2. ve 3. yy.'larda Anadolu'da önde gelen sanat merkezlerinden biri konusunda fikir sahibi olabiliriz.

Roma eyaletlerinden herhangi birinin sanatının araştırılması, incelenmesi için de, pek çok durumda lahitlerden önemli ölçüde yararlanılabilir; yine de bu çeşit çalışmalar henüz başlangıç aşamasındadır.

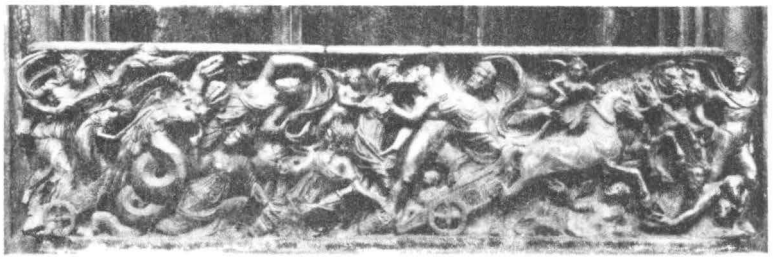
Ekonomi Tarihi: Lahit yapımında kullanılan maddelerin bir bölümü çok uzaklardan getirilmek zorundaydı. Örneğin Roma, mermerini ya Carrara (Kuzey İtalya) ya da Yunanistan veya Anadolu'daki birçok taş ocağından getirtirdi[12]. Anadolu'da uzaklara yarı tamamlanmış lahit satan birkaç taş ocağı da vardı[13]. Özellikle üç üretim merkezinin, Roma, Atina ve Dokimeion' un bitmiş lahitleri, bazı durumlarda da bunların dışında kalan yerlerin ürettikleri ihraç edilirdi; sevkıyat epeyce uzak yerlere genellikle deniz yo-

luyla yapılır, ancak kara yoluyla gönderilen mal da olurdu[11]. Bu alandaki araştırmalar henüz yeni başlamıştır ama, yapılacak düzenli bir inceleme Akdeniz'de 2. ve 3. yy.'lardaki ticaret yolları konusunda bir fikir verebilir.

Teknik ve organizasyon bakımından erişilmiş beceri düzeyi şaşırtıcıdır. On binlerce ağır ham mermer kütüğü ya da yarı işlenmiş lahit, işlenmek üzere taş ocaklarından atölyelere getirilirdi. Ayrıca, Roma, Atina, Dokimeion ve daha başka birkaç yerden on binlerce bitmiş lahit de kullanılacakları uzak yerlere taşınırdı. Bunlardan başka, üretildikleri yere yakın bir noktada kullanılacak epeyce sayıda yerel lahit de yine hatırı sayılır bir emek gerektirirdi.

Lahitlerin görkemine mezar binalarının ya da mezarlıkların, sunakların, kabartmaların, heykellerin ve başka donanımın görkemi eklenirdi. Bu nedenle mimar, taşçı ustası, duvarcı, yontu ustası, daha başka yapı ustaları ve çeşitli işçilere gereksinim duyulurdu. Her ne kadar elimizde açıklayıcı bir yazılı kaynak yoksa da, mermer ve lahit üretilmesi, taşıma için öküz arabası ve gemi yapılması, parçaların yakın ya da uzaktaki alıcıya gönderilmesi, mezar ve mezarlık alanı yapılması, içlerine lahitlerin yerleştirilmesi ve başka donanımın tamamlanması duvarların boyanması, levhaların yazılmasını içeren bu sektörün tümünde, 2. ve 3. yy.'larda yüz binlerce kişinin çalıştığı tahmin edilebilir.

Sosyal Tarih[15]: Yazıtları bugüne kadar hiç incelenmemiş lahitler vardır. Bunlar -bazı kabartmalardaki sahnelerle birlikte- sipariş veren kimseler ve onların toplum içindeki konumları hakkında bilgi verebilir ve böylelikle de İmparatorluk Dönemi'nin toplumsal tarihinin saptanmasına ufak bir katkıda bulunabilir.



1) Aachen, Saray Kilisesi; Persephone betimli lahit. 814 yılında Carolus için yeniden kullanıldığı sanılmaktadır.



2) Palermo Katedrali; Aslan avı betimli lahit. 1222 yılında Hohenstaufen Hanedanı'ndan İmparator II. Frederik'in karısı Aragon'lu Konstanze için yeniden kullanılmış ve bu arada ikinci defa işlemden geçirilmiştir.

Dinsel Çerçeve[16]: Lahit ölüyü içine alacak bir nesne olduğundan, onun biçimi de siparişi verenin yaşam ve ölüm konusunda ne düşünüp ne duyumsadığını ya da hangi dinsel geleneklere sahip olduğunu belli edebilir.

Lahitlerin Yeniden Kullanımı: İmparatorluk Dönemi lahitlerine yüzyıllar boyu gıptayla bakılmış, imrenilmiş ve bunlar tekrar tekrar kullanılmıştır. Daha 2. ve 3. yy.'larda bile birçok lahdin sahibine sormadan yeniden kullanıldığı bilinmektedir. Bunu bu çeşit yeniden kullanmanın yasak oldu-



3) Roma, Pantheon; Girland'lı lahit. 1520 yılında ressam Raffaello için yeniden kullanılmıştır.

ğunu belirten pek çok sayıdaki yazıttan anlıyoruz. Hıristiyanlıktan önce yapılmış birçok lahit, üzerine haç kazılarak "hıristiyanlaştırılmış", bazı durumlarda da biçimi değiştirilmiştir[17].

Roma Dönemi lahitleri Ortaçağ'da, en çok da İtalya'da yeniden kullanılmıştır. Örneğin, Pisa mezarlığında ya da Salerno Katedrali'nin iç avlusunda büyük miktarlarda olduğu gibi, birçok kilisede, İtalya'nın başka yerlerinde de bunlara rastlanır[18].

Carolus Magnus'un (Büyük Karl, Charlemagne; öl. 814) da, büyük olasılıkla Aachen (Almanya) Saray Kilisesi'ndeki ebedi istirahat yeri olarak kendisine bir Roma lahdi seçtiğini anlıyoruz (*Res. 1*)[19]. Söz konusu lahit Roma kenti kökenli ve 220/30 dolaylarından kalma bir yapıttır ve açıkça pagan bir miti, Persephone'nin 'ölüler ülkesi' tanrısı Hades tarafından kaçırılışı olayını betimler. Bir Roma lahdinin yeniden kullanılışına bir başka örnek de, Hohenstaufen Hanedanı'ndan İmparator II. Frederick'in karısı Aragonlu Konstanze'nin, Palermo Katedrali'nde bulunan ve bir aslan avı sahnesi gösteren lahdidir (*Res. 2*)[20]. Bu lahdin kapağının pervazındaki ve kapağa destek olan sol akroter'in, yani köşe süsünün üzerindeki bir yazıtta şu sözler okunur: "Ey Frederick, ben Aragon'lu Konstanze -ki Sicilya Kraliçesi'y-



4) Gentile da Fabriano (~ 1385-1427): Rhea Silvia'lı bir lahitle [yukarısı] Orestes'li bir lahitten [aşağıda yatan kadın] figür çizimi.

dim- şimdi burada oturuyorum. Haşmetli Karın. 1222 yılında Catania'da ölmüştür." Herhalde yeniden kullanılışta çehreler üzerinde tekrar çalışılmış ve giysilerle hayvanların büyükçe bir bölümü değiştirilmiş olsa gerek. 1520 yılında ölen ünlü ressam Raffaello, Roma Panteonu'nda bir Antikçağ lahdine konulmuştur. Bu, 1. yy.'dan kalma, pek alışılmış bir şey olmayan, girland'lı yani askı çelenk ile süslenmiş bir lahittir (*Res.* 3)[21]. İmparatorluk Dönemi lahitleri pek yakın zamanlara kadar Roma, Ostia ya da Zürih'te örnekleri görüldüğü gibi, gömü işinde yeniden kullanılmışlardır[22].

Eski lahitler aynı zamanda çeşme ya da kilise süsü olarak kullanılmış ve en çok da villaları ve sarayları çevrelemekte

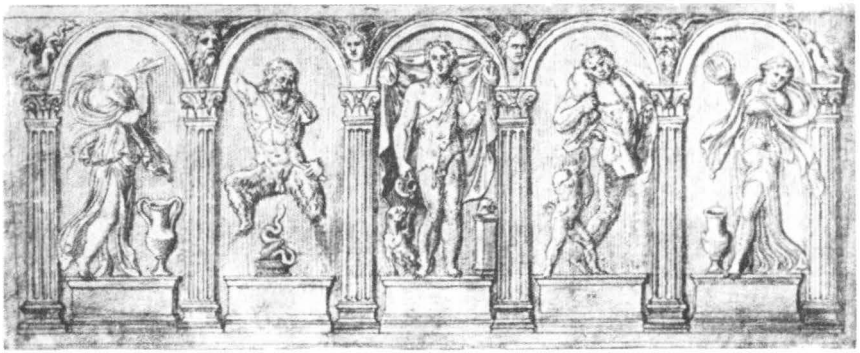
bunlardan yararlanılmıştır. Örnekleri Cenova Katedrali, Roma'daki Villa Doria Pamphili, Villa Medici ya da Palazzo Mattei'de görülür[23].

Lahitlerin Batı Sanatı İçin Taşıdığı Anlam: İmparatorluk Dönemi lahitleri, Ortaçağ ve ondan da çok Rönesans sanatçılarını büyük ölçüde etkilemiş olmalarından dolayı çok sıradışı bir değere sahiptir[24]. Bu, İtalya, Fransa ve İspanya'nın Ortaçağ yontu sanatında kendini gösterir[25]. Sanatçılar arasında Pisa ve Siena kentlerindeki kilise kürsüsü kabartmalarıyla Niccolo Pisano (1125 - 1278/84) ve Giovanni Pisano (1245/50 - 1320) öne çıkan adlardır[26].

15. yy. başlarından beri sanatçılar, lahitlerden insan figürlerinin tornalanış ve duruş biçimi ya da karmaşık kıvrımlarının düzenlenmesi bakımından kendilerine örnek alınacak, izlenecek buldukları motifleri kopya etmişlerdir. Bu taslakları kendi çalışmalarında, yani yeni bir bağlam içinde kullandıkları anlaşılıyor. Lahitleri incelemiş ilk ressamlar arasında bugün elde kendisinden birçok etkileyici çizim kalmış bulunan Gentile da Fabriano'nun (~1385-1427-?) da bulunduğunu görüyoruz (*Res. 4*)[27].

Rönesans sanatçıları içinde İmparatorluk Dönemi lahitlerinden etkilenmiş ressam ve heykeltraşlardan şu adları örnek olarak verebiliriz[28]: L. Ghiberti (~1378 - 1455); Donatello (~1386 - 1466); Pisanello adıyla anılan Antonio Pisano (~ 1395-1455/56), J. Bellini (~1400-1471); D. Ghirlandaio (1449 - 1494); Leonardo da Vinci (1452 - 1519); Amico Aspertini (1474/75 - 1552); Michelangelo (1475 - 1564); Raffaella (1483 - 1520); G. Romano (1499 - 1546).

1471 yılında, Papa IV. Sixtus Dönemi'nde, Roma'da Capitolium tepesinde bir müze kurulmuş, bunun içine lahitler de konulmuştur[29]. 16. yy.'da lahitlere karşı eski yapıt, antikacı



5) Codex Coburgensis (~ 1550): Dionysos betimleri taşıyan bir sütunlu lahdin çizimi (halen Berlin'de Pergamonmuseum'dadır).

ilgisi uyanmış ve kompozisyonların topluca resimleri çizilerek kaydedilmesine başlanmıştır. Sanatsal açıdan bunların en önemli örneği, 1550 yılı dolaylarında, kim olduğunu bilmediğimiz bir çizim sanatçısı tarafından yapılmış olan "Codex Coburgensis"tir (*Res. 5*)[30].

Rönesans'tan sonra lahitler yeniden birer sanat modeli olarak görülmeye başlamıştır. Ancak Barok ve Klasik Dönem'lerde de İmparatorluk Dönemi lahitlerini kendi yapıtlarında kullanan ya da lahitlerdeki motifleri çizip kaydeden ressam ve heykeltraş adları verilebilir: P.P. Rubens, G. Reni, A. Canova ve B. Thorwaldsen bunlardandır[31].

İmparatorluk Dönemi lahitlerinden etkilenen J.W. von Goethe ve R.M. Rilke[32] gibi birkaç da şair çıkmıştır. Johann Wolfgang von Goethe, Agrigento'da (İtalya) Hippolytos lahdini görüp o büyük sezişiyle yapıtın bir Yunan işi olduğunu anlamıştır. Söz konusu lahit 3. yy.'da Atina'da yapılmış bir lahitti[33]. Şöyle yazar:

"...bundan sonra sanat zevki için, ana kiliseye [girdim]. Orada hırpalanmadan kalmış, sunak diye kullanılan bir lahit var: Hippolytos, av uşakları ve atlarıyla, sütannesi Phaedra tarafından durduruluyor, kadın ona bir levhacık vermek istiyor. Burada asıl

amaç delikanlıları göstermek; ondan ötürü de yaşlı kadın ufak tefek, cüce gibi, göze batmaması gereken bir yan figür olarak aradan çıkarılıvermiş. Sanırım bu alçak kabartma yapıttan daha görkemli bir şeye rastlamamışımdır; aynı zamanda çok da iyi korunmuş durumda. Herhalde şimdilik bu benim için Yunan sanatının en zarif döneminden bir örnek değerinde."

Rainer Maria Rilke:

"Sizler, Roma çağının neşeli suyunu sonu gelmez bir şarkı gibi akıtan ve ruhumdan hiç çıkmayan siz Antikçağ lahitleri, sizleri selamlıyorum."

Özet[34]: İmparatorluk Dönemi lahitleri Antikçağ yontu sanatının çok önemli bir bölümünü oluşturur. Bu lahitler 2. ve 3. yy.'larda, özellikle başlıca üretim merkezleri Roma, Atina ve Dokimeion'da ve daha birçok eyalet olmak üzere, sanatsal becerinin önde gelen tanıklarıdır. Ancak, bunların önemi yalnızca İmparatorluk Dönemi'yle sınırlı kalmaz, Ortaçağ ve Rönesans sanatçılarına örnek olmuşlar ve bu yolla batı sanatının gelişimi üzerinde, Yeniçağ'ın başlangıcına kadar kesin bir etki göstermişlerdir.

2. GENEL BİLGİLER

2.1 Cesetlerin Yakılması ve Küllerin Saklanması - Ölülerin Gömülmesi

Roma'ya bağlı topraklar içinde tek bir yörede birden çok gömme âdetine rastlanabilirdi. Lahitleri daha geniş bir bağlam içine oturtabilmek amacıyla aşağıda bu konuda birtakım bilgiler vereceğiz[35].

Roma: Cumhuriyet Dönemi'nde ve İmparatorluk Dönemi'nin başlangıcında ölüleri yakmak âdetti. Başlangıçta, küllerin saklanmasında pek sade mahfazalar kullanılırdı. Augustus Dönemi'nde, varlıklı aileler mermerden urna'lar yani ufak küpler kullanmaya başladılar. Bu küpler kabartmalarla süslenirdi. Ölülerin küllerinin toprak kaplarda saklandığı mezar odalarında ya da mezarlıklarda, anıt olarak mezar sunakları dikilirdi. Bu sunakların "kül sunağı" diyeceğimiz bir çeşidinde küllerin konulması için çukur bir bölüm bulunurdu. Mezar binalarının duvarlarının gerek iç gerek dışında mezar kabartmaları yapılırdı. Sınırlı bir grup olan sanduka taşları bir yana bırakılırsa, bunlardan pek az örnek kalmıştır.

Daha İ.Ö. 3. ve 2. yy.'larda, seçkin eşraftan tek tük bazı aileler ölülerini gömmekte lahit kullanırlardı. Bunlardan elde kalanların sayısı çok azdır. Örneğin L. Cornelius Scipio Barbatus'un lahdinin İ.Ö. 3. yy.'a tarihleneceği düşünülebilir. Augustus Dönemi'nden beri az miktarda lahit vardır. Bunların sayısı, kül kaplarına ve mezar sunaklarına oranla çok düşüktür. Kullanımları da pek ufak bir çevreyle sınırlı kalmıştır. O çevrenin tanımlanması da pek açık olarak yapılamamaktadır. 2. yy. başlarında ölülerin lahit içine gömülmesine sık rastlanır olmuştur, aynı yüzyılın ortalarındaysa kül

kaplarıyla mezar sunakları büyük ölçüde gerilemişlerdir. Lahitlerin üretiminin böylesine önem kazanmasının ne zaman başladığı bugün kesin olarak belirlenememektedir. Çünkü ilk örneklerin tarihlenmesi tartışmalıdır. Ne var ki, İmparator Traianus'un saltanatı sırasına, yani 98 - 117 yılları arasına rastladığı sanılmaktadır.

Ölü gömme âdetlerinin niçin değiştiği bugüne kadar aydınlanamamıştır. Birçok varsayım öne sürülmüşse de Antikçağ literatüründe herhangi bir ipucuna rastlanmamıştır[36].

Atina: İ.Ö. 1. yy.'dan başlayarak en yaygın mezar örneklerinde yine mezar kabartmaları kullanılmaktadır. Bunlar mezarlıklarda herhangi bir bütüne bağlı olmaksızın tek başlarına yerleştirilmişlerdi ve biçimleriyle, anlattıkları öykü, betimledikleri varlıklarla ile Klasik Dönem'in eski kabartmalarıyla bağlantılıydı[37]. Ölülerin yakılma ve gömülme işlemlerinden hangisinin daha sık uygulandığı konusunda bugüne kadar bir şey söylenememiştir. Roma kentindeki kabartma süslü lahitlerin tutulmasına tepki olarak, 140 yılı dolaylarında Atina'da çeşitli işlikler lahit yapmaya başlamıştır. Atina'da böyle bir geleneğin olmamasına karşın, kısa zamanda lahit bölgenin bir ihraç malı oluvermiştir. Aynı dönemde mezar kabartmaları büyük ölçüde ortadan kalkmıştır.

Anadolu: Eldeki mezar buluntuları çok zengindir ama, şunu unutmamak gerekir ki, malzemenin çoğu yayımlanmamıştır. Bölgelerüstü bir nitelik taşıyan Dokimeion grubunun lahitleri, Anadolu'daki yerel üretimin genelinden önce ele alınmalıdır. O bölgede cesedi lahit içinde gömme geleneği çok eskiydi. Ne var ki, Helenistik Dönem'de yaygınlığının pek kalmadığını görürüz. Buna karşılık birçok yörede Helenistik Dönem'den, Roma İmparatorluk Dönemi'ne kadar

sürüp gitmiş mezar kabartmaları vardır[38]. Keza, birtakım bölgelerde daha eski geleneğe uygun mezar sunaklarına rastlanmıştır[39]. Ostotek'ler yani kemik mahfazaları, Anadolu'nun bir özelliğidir. 1. yy.'da bazı bölgelerde, kendilerinden önceki Helenistik örnekleri izleyen bir çok ostotek yapılmıştır. Aynı yüzyılda çeşitli yörelerde lahitler yapıldığı da anlaşılmaktadır. Ne var ki, bol üretime ancak 2. yy. başlarında geçilmiştir. Bu üretimin Anadolu'da kendiliğinden mi geliştiği, yoksa Roma'nın etkisi altında mı olduğu bugün aydınlığa kavuşmuş değildir.

Birbirinden ayrı birçok yerel lahit çeşidi vardır. 140/50 yıllarından başlayarak Dokimeion'da bölge dışı gereksinime de yanıt verecek görkemli lahitler üretilmiştir. Bunlar özgün biçemde ve özel anlatımda örneklerdir. Bunların öncülerinin nerede yapılmış ve yontu ustalarının hangi sanat bölgesinde yetişmiş bulunduğu konusunda bugün elde bilgi yoktur.

Lahitlere koşut olarak ostotek'lerin kullanılması da sürmüştür. Ancak 3. yy.'a gelindiğinde bunların artık pek seyreldiğini görürüz. Bazı yörelerde mezar kabartmaları vardır ve bunların kullanımı 3. yy. sonlarına, hattâ belki 4. yy.'a kadar gitmiştir[40].

Eyaletler: İmparatorluğun batı kesiminde, 1. yy.'dan kalma yani Roma'daki yoğun ve yaygın üretimden önce yapılmış birkaç lahdin bulunduğu tek yöre, Yukarı İtalya'dır. Bunların başkentteki erken örneklerle bir ilişkisi yoktur. Zenginçe gömü işleri için, mezar yapılarından başka mezar kabartmaları ve mezar sunakları da kullanılırdı. Öteki yörelerde lahitler sadece Roma'nın ana üretiminin etkisi altında yayılmıştır.

Balkanların birçok bölgesinde mezar kabartmaları alışılmış bir şeydi. Selanik'te ve sayıları az başka yerlerde kabartmayla süslenmiş birkaç Erken Dönem lahdi varsa da bunlar kuraldışı kalır. Büyük sayıda olarak ancak 2. yy.'ın 2. yarısında yayılmışlardır. Bazı yörelerde de hep seyrek kalmışlar, kullanımları hiçbir zaman sık rastlanır bir şey olmamıştır; yani lahitlerin yaygın kullanımı her yerde kök salmamıştır.

Suriye ve Filistin'de lahit içine gömme eski bir geleneğe sahiptir. Ancak bu lahitler genellikle çok sade örneklerdir. Yine de erken örnekler arasında hiçbir gruba bağlı olmayan, özgün kabartma süsler taşıyan birkaç tane taş lahit bulunur. 2. yy.'ın 2. çeyreğinden beri Anadolu lahitleri yerel üretim üzerinde etkileyici olmuştur. Kudüs ve çevresinde ölümün üzerinden yaklaşık bir yıl geçtikten sonra cesedin kemiklerini bir araya getirip -adına Latince'de 'ossuarium' denilen- ufak bir çekmece biçiminde mahfazaya koyarak yer altında bir mezara yerleştirme âdeti vardı, fakat bu sınırlı bir gelenekti. Daha yaygın olanı 2. ve 3. yy.'da da sürmüş olan kabartmalı mezar steli yapımıydı. Bunun birçok yerel türü oluşmuştur[41].

Mısır eyaletinde ölüler eski geleneğe göre gömülürdü, mezarlar çeşitli biçimlerde, örneğin resimli ahşap lahitler ya da mumya portreleri ve alçı maskeler kullanılarak yapılabilirdi[42]. Taş lahde pek az rastlanırdı, bu kuraldışı bir şeydi ve bilindiği kadarıyla tek bir örnek dışında hepsi sadece İskenderiye'de bulunmuştur. Bunlar yoğun üretimden sonra ortaya çıkmıştır ve çoğunlukla Anadolu'daki örnekleri izlemiştir. 1. yy.'dan tek bir örnek varsa da, kuraldışı bir şey olarak buna bakıp bir yargıya varılması güçtür.

Özetle Roma İmparatorluğu'nun bazı yörelerinde Geç Helenistik Dönem ile Erken İmparatorluk Dönemi'nde lahitle-

rin varlığı saptanabilir. Fakat genellikle mezar anıtlarının biçimleri zamana göre değişmiştir. 2. yy.'ın başlarında lahit üretimi başlamış ve bunun boyutları önce Roma ve Anadolu'da, sonra Atina ve Dokimeion işliğinde olmak üzere gittikçe genişlemiştir. Bu üretim ülkenin bazı kesimlerinde ölülerin yakılması yerine, gömülmesinin tercih edilmesine bağlı olarak artmıştır.

2.2 Lahit Yapımında Kullanılan Malzemeler

Lahitler çeşitli türde taşlardan, kurşundan, bronzla kuşaklanmış ya da alçı sıvanmış tahtadan yapılırdı.

Pek özel durumlarda kullanılan granit ya da porfir bir yana bırakılırsa, taşlar arasında en değerli olan mermerdi. Ne var ki Roma Devleti topraklarının her yöresinde mermer çıkarılmazdı. Bu nedenle kısmen, olabilirse ya da isteniyorsa, ithal edilirdi. İthal için üç olasılık vardı: *1.* ocaktan çıkarıldığı gibi, işlenmemiş durumda bloklar; bazen de aslan başı yapmak üzere bir çıkıntı bırakılarak içi oyulmuş banyo küveti-biçimli tekneler; *2.* genellikle girland'lı (askı-çelenkli) lahit yapmak üzere hazırlanmış yarı mamul parçalar; *3.* tümüyle bitirilmiş hazır lahitler.

Bazı örneklerde mermerin nereden sağlanmış olduğunu saptamak kolay değildir. Çünkü çoğu zaman tek bir mermer ocağında birbirinden çok değişik çeşitte mermerler olabilir, bunların apayrı renklerde, kristallerinin de ayrı irilikte olduğu görülebilir. Ancak son yıllarda§ doğabilimsel yollarla, en çok da izotopların çözümlenmesiyle birtakım ilerlemeler sağlanmıştır[43]. Yine de çözümlenemeyen sorunlar kalmaktadır, çünkü bazı durumlarda çeşitli ocakların analiz değerleri birbiriyle çakışır[44].

İmparatorluk Dönemi lahitlerinin yapımıyla ilgili üç merkezin varlığı açıkça bilinir: Roma, Atina ve Anadolu'da Phrygia bölgesindeki Dokimeion. Bunların durumları birbirinden farklıdır.

Dokimeion: Burada, pek beğenilen bir mermer çeşidinden bol miktarda çıkarılırdı, lahit üretiminin temeli olan bu türe "marmor phrygium", "marmor synnadicum" ya da "marmor docimium" denilirdi[45]. Bugün İscehisar adını taşıyan Dokimeion, Afyon'un 20 km. kuzeydoğusuna düşer. Söz konusu mermerin Dokimeion'un 40 km. kadar güneybatısında bulunan Synnada'nın (bugünkü Şuhut) adıyla anıldığı da olur. Çünkü devlet elindeki taş ocaklarının yönetim yeri, Synnada kasabasındaydı. Genellikle, lahit yapımında kullanılan mermerlerin rengi hafifçe gümüşiye kaçar ve ötekilere oranla daha ince kristallidir. Bu külte, ihraç da edilen Dokimeion tipin büyük grubunu oluşturan, girland'lı (askı çelenkli), frizli mermer, "torre nova" türü* denilenlerde ve sütunlu lahitlerde kullanılırdı. Aynı zamanda, bazı yerlere, örneğin Roma'ya işlenmemiş durumda ihraç da edilirdi[46]. Lahitler ve mermer blokları kara yolundan Nikomedeia (İzmit) limanına sevkedilir ya da Ege Denizi kıyısında İzmir ya da Efes (?) gibi bir yere veya güney kıyılarında Attaleia (Antalya) ya da Perge (?) gibi bir limana gönderilir, oralarda gemilere yüklenirdi[47].

Seyrek rastlanan bazı durumlarda, Dokimeion'da, özellikle sütunlu lahitler için, yine orada çıkan başka bir mermer kullanıldığı olmuştur. Bu tür, açık renk bir mermer olup ince kırmızı damarlıdır[48] ve 'Pavonazzetto' mermerinin bir çeşididir[49].

* Bkz. böl. 5. 2. 1.

Atina: Kentin kuzeydoğusundaki Pentelikon (daha önceki adıyla: Brilissos) Dağı'ndan çıkarılan ve bundan ötürü adına 'pentelike marmaros' denilen bir çeşit kullanılırdı[50]. Sarıya kaçan renkteki bu mermer -çoğunlukla büyük bloklardayeşil parıltılı katmanlarıyla tanınır. Attika yöresindeki lahitlerin hepsinin bu mermerden yapıldığını sanıyoruz. Bu kuralın dışında kalan örneklerin de eleştirel bir yaklaşımla incelenmesi gerekir[51]. Pentelikon mermeri, bloklar ya da işlenmemiş lahitler halinde Roma'ya da ihraç edilirdi. Bu, işlenmesi başkentte bitirilen bir dizi lahit olduğunu belli eder[52].

Roma: İmparatorluğun başkentinde durum daha karmaşıktır. Çevrede mermer çıkarılmaz, kısmen kuzeybatı İtalya'daki Carrara'dan (Luni) gemiyle Roma ya da Ostia'ya getirilir ve orada işlenirdi[53]. Luni yakınlarından çıktığı için adına 'marmor lunense' denilen bu türün kristalleri incedir, açık gümüşi renkte olup çoğunlukla koyu gümüşi, genişçe ve düzensiz çizgileri vardır. Roma kenti lahitlerinin toplamında bu mermerin payının ne oranda bulunduğu bugüne kadar saptanmış değildir. Çünkü ülkenin doğusundaki ocaklardan da büyük miktarlarda mermer getirtilirdi.

Londra'da British Museum'da büyük değer verilen lahitleri, kaynağını belirleme açısından incelediğimizde Roma kentinde üretilmiş 42 parçadan yalnızca 8 tanesinin Carrara mermerinden yapıldığını görürüz[54]. Prokonnesos'tan (Marmara Adası) elde edilen mermerle yapılmış olanlar en büyük kesimi oluşturur; bunlar 16 parça olup, 5 tanesinin kökeninin Prokonnesos mu, yoksa Thasos (Taşoz) Adası mı olduğu belli değildir. Geri kalanların mermeri Efes, Paros ya da Thasos'tan sağlanmıştır.

New York'taki Metropolitan Museum'da sergilenen 24 Roma kenti lahdinden sadece 6 tanesi Luni mermerinden ya-

pılmıştır. Geri kalanların Doğu'dan getirtilme malzemeyle yapıldığı anlaşılmaktadır[55]. Bugün Baltimore'da ve Roma'da bulunan 8 Roma kenti lahdinin çıkarıldığı bir kazıda Luni mermerinin varlığı dört kez saptanmıştır. Bir örnekte sanduka kısmının Marmara Adası kökenli olduğu, yalnızca kapağın Luni'den geldiği görülmektedir[56].

Londra, New York ve Baltimore/Roma'da bulunan bu lahitlerin bir rastlantıya dayanıp dayanmadıkları ya da bunlardan bir kural çıkartılması gerekip gerekmediği konusu bugüne kadar açıklık kazanmamıştır. Louvre'daki (Paris) ya da Roma, Floransa veya Napoli'nin müzelerindeki stokların düzenli bir yöntemle incelenmeleri gerekir.

Londra'daki durumu açıklayabilecek en aza iki neden vardır: Luni mermeri Roma'da ve İtalya'nın başka yörelerinde büyük miktarlarda gerekliydi, çünkü bu mermer her şeyden önce başka yapı işlerinde kullanılırdı. Bundan ötürü teslim süresinin uzun, fiyatların yüksek olduğu düşünülebilir. Öte yandan genel giderler içinde nakliye ücretinin payı da işi zorlaştırıcı rol oynardı. Marmara Adası'ndan ya da Atina'dan sağlanan işlenmemiş parçaların uzunca bir deniz yolculuğundan sonra eriştiği fiyat Carrara'nınkilerden daha yüksek değildi. Hattâ Marmara Adası mermeri daha ucuza gelirdi. Çünkü hafifti, idareli bir biçimde çıkartılabiliyordu ve adadan gemilere kolay yüklenebiliyordu[57]. Buna karşılık Pentelikon mermeri pahalıydı, çünkü ocaklar su yolundan uzaktı, malın dağdan indirilip kıyıya taşınması zahmetli bir işti. Aslında bu çeşidin Marmara Adası'nınkine oranla çok da kıt olduğu anlaşılıyor. Dokimeion mermerininse çok pahalı olması gerekir; bunun birinci nedeni çok ince işçilik kaldırdığı için pek makbul olması, ikincisi de yer ile sevk limanı arasındaki yolun çok uzun olmasıdır. Bugünkü bilgilerimize göre, Dokimeion mermerinin Roma

kentinde lahit yapımında kullanılmasına pek az rastlanmıştır.

Roma kenti işlenmemiş bloklar ve yarı mamul parçalar dışında büyük miktarlarda hazır lahit de satın alırdı. Bunlar öncelikle Atina ve Dokimeion'dan fakat aynı zamanda ülkenin doğu kesimindeki başka yörelerden de getirtilirdi[58].

Bazı *eyaletlerde* lahit yapımında yerel olarak üretilen mermerlerin kullanıldığı olurdu. Ne var ki, örneğin Gallia'da, Noricum'da* ve Yunanistan'ın çeşitli yörelerinde yerel ocaklar çoğu zaman iyi cins mermer vermiyordu. Selanik'te Thasos Adası'ndan değil de kentin çevresinden çok bol miktarda çıkarılan bir mermer kullanılırdı; ne var ki, bildiğimiz kadarıyla bu mermer Selanik dışına satılmamıştır[59].

Saptandığına ya da tahmin edildiğine göre, Yunanistan'daki pek çok mermer ocağı başka yörelere de mal satmıştır:

Thasos (Taşoz Adası): Burada üretilen mermer yalnız kısıtlı yerel gereksinim için kullanılmaz, aynı zamanda başka yerlere, en çok da Roma'ya gönderilirdi. Aliki'deki ocaklardan çıkartılan dikdörtgen prizma biçiminde kesilmiş ve işlenmemiş parçaların Roma'da çok kullanıldığını anlıyoruz[60]. Saliara ocaklarında da işlenmemiş parçalar kaba banyo küveti-biçiminde oyulurdu ve aslan başı olarak bitirilmeye hazır bir çıkıntıları bulunurdu[61]. Bunlar yalnızca batı, orada da en çok Roma'ya ihraç edilmek üzere hazırlanırdı. Taranto Körfezi'nde Bevagna'daki gemi enkazında bulunan yarı mamul lahitler onlara benzer biçimdedir. Ancak Thasos'tan getirilmekte olup olmadıkları bugüne kadar incelenmemiştir[62]. Thasos mermerini Marmara Adası'nınkinden ayırma-

* Bugünkü İtalya'nın kuzeyinde ve aşağı yukarı Avusturya'nın orta bölgeleriyle Bavyera'yı içine alan yöre.

nın her zaman kolay olmadığı söylenebilir.[63]. Bir çeşidi beyazdır ve göze çarpan iri kristalleri vardır[64].

Paros ya da Kyklad Adaları: Ne miktarda mermer ihraç edildiğini ve örneğin Roma'da lahit yapımında buranın mermerinin kullanılıp kullanılmadığını bugünkü bilgiler çerçevesinde söyleyemiyoruz[65].

Anadolu'da birçok yörede mermer çıkarılmıştır. Dokimeion'un kapsamlı biçimde işletilen ocaklarının üretimi, yüksek kalitesiyle bölgelerüstü sayılır. Bazı yörelerde mermer - kalitesinin iyi olmaması ya da nakliyesinin zorluğu nedeniyle- sadece ya da öncelikle yerel tüketime yönelikti. Örneğin Bithynia'da, Isauria'da ve Kappadokia'da veya Gediz Havzası'nda durum böyleydi[66].

Yine de mermeri ihraç edilen pek çok ocak vardı:

Karia (Stratonikeia*, Iasos, Mylasa?): Henüz yeri tam olarak belirlenmemiş bir (ya da daha çok sayıda?) taş ocağından elde edilen işlenmemiş bloklar ve yarı bitirilmiş lahitlerin -Kilikia'daki Phournoi, Suriye ve İskenderiye örneklerinden anlaşıldığı üzere- kısıtlı ölçüde ticaretinin yapıldığı sanılmaktadır[67].

*Aphrodisias***: Taş ocakları büyük miktarda yerli lahit yapımına olanak vermiştir; yarı bitirilmiş olanlarsa herhalde kentin çevresiyle sınırlı kalmaktaydı; bitirilmiş parçalar bazı durumlarda ihraç edilirdi[68]. Taranto Körfezi'nde Bevagna'da bulunan gemi enkazından çıkarılan ve aralarında tekne biçiminde içi oyulmuş parçalar da bulunan işlenmemiş mermerlerin arasında Aphrodisias kökenliler olup olmadığı bugüne kadar aydınlığa kavuşmuş değildir[69].

---

* Eskihisar

** Bugün Karacasu'yun (Aydın) Geyre Köyü yakınları.

Efes: Kentin yakınlarında, bu arada Belevi'de, mermer çok boldur; yarı mamul lahitler, tümden bitirilmiş parçalar ve belki işlenmemiş durumdaki mermerler, çok büyük miktarlarda olmasa da, ihraç edilmiştir[70].

Marmara Adası (Prokonnesos): Byzantion-İstanbul yakınlarında, Marmara Denizi'nde bulunan bu adada çıkarılan mermerin üretimi açık farkla başta gelir[71]. Büyük parçalarda bu mermer gümüşi renginden, iri kristallerinden ve geniş, koyu renk ve düzensiz damarlarından kolaylıkla fark edilir. İşlenmemiş durumda ve çeşitli yarı mamul biçimlerde, en çok da girland'lı lahit biçiminde seri imalatı yapılıp ihraç edilirdi (*Res. 92*); hattâ üretim eyaletlerin her birinin - örneğin, İskenderiye, Dalmaçya ve belki Kuzey İtalya- ayrı beğenisi gözetilerek yapılıp yarı mamuller ona göre hazırlanırdı[72]. Anladığımıza göre, Roma'da en çok Marmara Adası kökenli ve aslan başı yapılmasında kullanılacak bir uzantısı bulunan içi oyuk banyo küveti-biçimli lahitler aranırdı. Fakat adanın kendisinde bugüne kadar bu çeşit bir örnek bulunmamıştır[73]. Hangi biçimde işlenmemiş mermer ve hangi biçimde yarı mamul çıkarıldığını kesin söyleyebilmek için, oranın taş ocaklarındaki araştırmaların yayımlanmasını beklemek gerekecektir.

Mermer bulunmayan eyaletlerde değerli bir lahit isteyenler, ya işlenmemiş parçalar ya da bitirilmiş durumda pahalı mal almak zorundaydı. Daha basit örnekler için, bulunulan yerin taşlarından yararlanılırdı; ancak lahdin süslerine gelince, çoğu zaman eyalet dışından getirilmiş mermer parçalar kullanılırdı. Birçok durumda lahitler boyandığı için aradaki değişiklik herhalde belli olmazdı. Yerel taşlar içinde en çok kullanılan, çeşitli bileşimlerde ve kalitede olmak üzere, kireçtaşıydı. Yerel kireçtaşından büyük miktarlarda lahit yapan yöreler arasında örneğin şuraları sayılabilir: Su-

riye, Kilikia, Pisidia, Pamphylia ve Dalmaçya. Ancak bunların dışında birçok yerde de kireçtaşı kullanılırdı.

Kumtaşına az rastlanır. Bu madde en çok, başta Köln ve Trier olmak üzere, Rhein-Mosel bölgesinde kullanılmıştır[74]. *Tüf* (lav) ya da *traverten* (pamuktaş) ile yapılmış lahitler de vardır. Bunlar sıradışı, seyrek rastlanır örneklerdir. Birincisine örnek Roma yakınlarında Artena'da[75], ikincisine örnek de Roma'nın içinde[76] görülmüştür.

Bazalt yani volkanik kayaç kullanıldığına da tek tük rastlanır. Arabistan'da (Gadara), Suriye eyaletinin güneyinde (*Res. 115*) ve kuzeyinde, Sicilya'da ve Kuzey İtalya'da bu malzemeden yapılmış örnekler bulunmuştur[77]. Bol miktarda üretildiği yer ise yalnızca Anadolu'da Assos'tur[78]. Bundan yapılanlar sade sandukalar ve öncelikle girland'lı (askı-çelenkli) lahitler olurdu ve bunlar şaşılacak kadar uzak yerlere, örneğin İskenderiye, Filistin, Suriye, Trakya, Makedonya, Epiros ve Ravenna'ya ihraç edilmiştir (*Res. 99*)[79]. Peloponnesos'un güneyinde Methoni açıklarındaki bir gemi batığının Assos'tan alınmış lahitlerle yüklü olduğu saptanmıştır[80]. Assos kökenli lahitlerin çok tutulmasının nedeni belki İmparatorluk Dönemi'nde taşlara birtakım özel beceriler, hünerler yakıştırılmasıydı. Örneğin, ünlü 'lapis sarcophagus'un güya kırk gün içinde cesedi öğütüp yok ettiğine inanılıyordu[81].

Seyrek rastlanan örneklerde lahdin gümüşi ve pembe granitten olduğu görülür. Granitin en çok Mısır'da işlendiği ve oradan uzak yörelere, Roma'ya gönderildiği anlaşılmaktadır. Bunlarda süs ve girland (Roma) seyrek görülürdü[82]. Troas'ta (Çanakkale Boğazı'nın güneyi) yerel *granitten*, Assos'un girland'lı lahdinin ana çizgilerini andıran bir lahit sandukası yapılırdı[83].

Yalnızca Mısır'daki Mons Porphyrites (Porfir Dağı) denilen yerde çıkarılan koyu kırmızı *porfirden* (lapis porphyriticus) yapılan lahitler oldukça değişik örneklerdi. Bunların İskenderiye'de imparatorluk adına sipariş veren kimseler için hazırlanarak, genellikle Roma ve Konstantinopolis (İstanbul) kentlerine gönderilmiş olduklarını düşünebiliriz (*Res. 122*)[84].

Roma'da Marmara Adası mermerinden yapılan girland'lı, basık kabartmalı bir lahit vardır. Yüzeyi tarazlanmış, girland'ları alçı kabartma ve boyalı olan bu lahdin bir eşi daha yoktur[85]. Bir yapının parçalarından lahde dönüştürülmüş[86] lahitler de birer ayrık örnek oluşturur. Ayrıca yine değişik birer örnek olarak, sadece boyama yoluyla süslenmiş[87] olan lahitler de vardır.

Roma'ya bağlı toprakların çeşitli yörelerinde lahit yapımında *kurşun* da kullanılmıştır. İtalya yarımadası içinde farklı yerlerde kurşun lahde rastlanır[88]. Britanya, Gallia ve Hispania eyaletlerinde[89] oldukça zengin bir üretimi olmuştur. Filistin ve daha ileride, Suriye'de ise bu madde çok büyük ölçüde kullanılmıştır. Hattâ oralarda kendi özgün çizgilerini taşıyan türler ve bunları kullanan ayrı kentler belirlenebilir (*Res. 117*)[90]. Bazen de taş sanduka içinde hafif ve basit bir kurşun lahde rastlandığı olmuştur[91].

Yine kuraldışı bir durum olarak gömü işinde *bronz* sandukaların kullanıldığı (belki ikinci kez olarak yararlanıldığı) görülmüştür[92].

Suriye'de ve Arabistan'da *tahtadan* yapılıp bronz çembere alınmış lahitler yaygındı. Özellikle bunlarda ağzına halka takılı bir aslan başı bulunurdu[93]. Rus topraklarının güne-

yinde, Regnum Bospori (Bosporos Krallığı)* içinde tahta lahit kullanılırdı. Bunlarda kısmen bir mimari düzenlenme görülürdü ve alçı kabartmalarla süslenirlerdi[94]. Boyalı ahşap lahitler ise Mısır'da kullanılırdı[95].

Birçok yörede de *pişmiş topraktan* lahit yapıldığı anlaşılmaktadır, ancak bunlardan pek azı korunabilmiş ve belgelere geçirebilmiştir, çünkü üzerlerinde hiçbir kabartma süs yoktur[96].

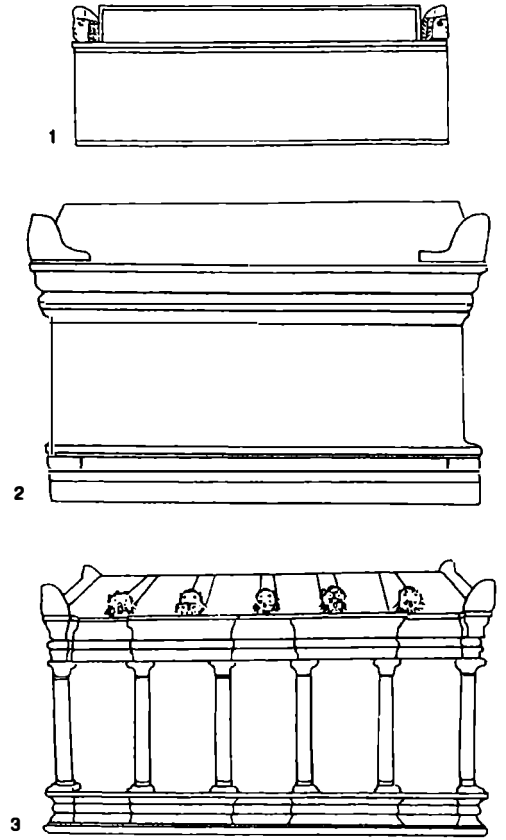
2.3 Lahitlerin Biçimleri - Adlandırılmaları

Lahitler bir veya daha çok ceset almak üzere düşünülmüş şeyler olup, biçimleri de buna göre saptanırdı[97]. Batı dillerinde lahit karşılığında 18. yy.'dan beri, eski Yunanca'da "et yiyen" anlamındaki 'sarkophagos' sözcüğünden gelen sarcophage (Fr), sarcophagus (İng), Sarkophag (Alm) vb. sözcükleri, kullanılmaktadır. Önceleri Kuzeybatı Anadolu'da, Assos'ta çıkarılan 'lapis sarcophagus' taşı için kullanılırken, anlamı Roma İmparatorluk Dönemi'nden beri genişlemiştir. Lahitler için Antikçağ'da çeşitli adlar kullanılmıştır[98].

Lahitler birbirinden farklı olarak iki biçimde yapılırdı: *1.* çoğu zaman dikdörtgen prizma biçiminde bir sanduka olurdu; *2.* seyrek olarak da bir banyo küveti-biçimindeydi; *3.* bunların dışında birtakım kuraldışı örnekler de vardı.

1 *Dikdörtgen* biçim tüm Roma İmparatorluğu topraklarında yaygındı; büyüklükleri değişirdi. Genel olarak Atina ve Dokimeion lahitleri Roma kentinde üretilen orta ka-

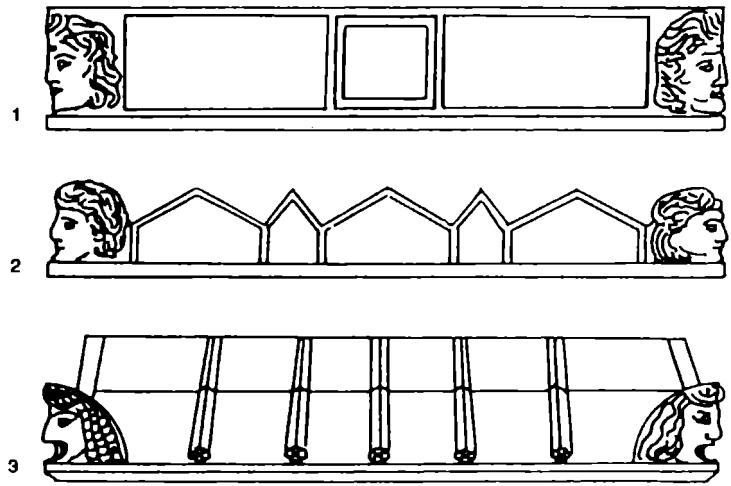
* Bugünkü Ukrayna'nın güneyinde ve Karadeniz'i Azak Denizi'ne bağlayan Kerç Boğazı üzerinde kurulu, İ.Ö. 5.- 4. yy.'lar arasında varlığını sürdürmüş, son dönemlerini Roma egemenliği altında geçirmiş Yunan devleti.



6) 1-3 Üç büyük üretim merkezinden lahitler: 1.Roma; 2.Atina; 3.Dokimeion (Phrygia, Anadolu).

litedekilerden daha büyüktür. Fakat Roma'da da çok büyük ölçülerde lahit yapıldığıda olmuştur. En çok da Gallienus Dönemi'nden ve Tetrarkh'lar Dönemi yani, "Dörtlü Yönetim"* zamanından kalma büyük boyutlar-

* İmparator Diocletianus (284 - 305) Dönemi'nde devlet gücünün, dört bölgede ikişer Augustus ve ikişer Caesar tarafından yönetilmesine başlanmış, fakat bu sistem 306 yılından sonra bozulmuştur.



7)1-3 Roma kenti lahitlerinde kapak biçimleri: 1. Ortası levhalı, köşeleri başbetimli düz pervaz; 2. Ayrı bölümlü pervaz; 3 Çatı kapak.

da parçalara rastlanır. Ayrıca Roma'da çocuklar için yapılmış, farklı boyutlarda, fakat hepsi çok küçük olan lahitler pek çoktur. Atina'da birkaç tane çok küçük örnek vardır, bunların ostotek, yani kemik mahfazası olarak kullanılmış olduklarını anlıyoruz. Anadolu'da ostotek'ler Dokimeion'un merkezinde ve birkaç eyalette yaygındı.

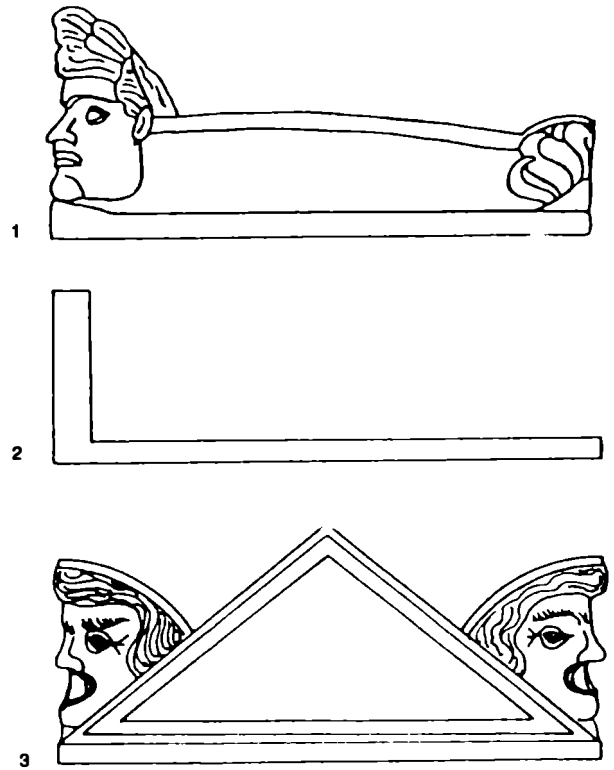
Üç merkezin sanduka biçimi lahitleri birbirinden açıkça ayrılır (*Res. 6*). Eyaletlerde bunlara birtakım yerel özellikler eklenir.

1.1 *Roma* (*Res. 6,1*): Cephe olarak uzun yüzlerden biri vurgulanırdı. Genellikle, yan yüzlerin üzerinde fazla işlem yapılmazdı. Bunlar üzerinde sadece alçak kabartmalar ve tek bir resimleyici (Anka Kuşu ya da Sfenks) veya süsleyici (kalkan, kargı vb.) öğe taşır, çoğu zaman sadece tek bir sivri keskiyle işlenmiş olurdu. Arka yüzde figürlü betimleme pek az bulunurdu. Bazı örneklerde bunun öteki kabartmalardan daha sonra yapıldığını

görürüz. Alt ve üst kenarlarda düz bir silme, bir pervaz çıkıntısı vardır, çok seyrek olarak kenarlarda süsleme için bir yer ayrılmış olduğu görülür.

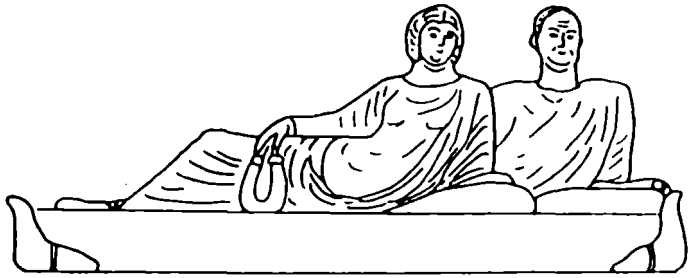
Kapaklar da kendi çapında gelişme gösterir[99]. Erken Dönem lahitlerinde kapak, yan yüzlere inen kalkanlı bir alçak çatı biçimindedir. Ön yüzde yukarıdan aşağıya dik olarak bir pervaz iner ve bu, kabartmalarla süslüdür; bununla lahdin ön yüzü vurgulanmış ve kapağın çatı biçimi belirsiz kılınmış olur (*Res. 7,1. 8,1.*). 140/60 yıllarına ait erken örneklerde ve bir aradan sonra, 3. yy.'ın birinci yarısında pervaz yeniden bazı örneklerde az ya da çok büyük parçalardan oluşarak ortaya çıkmıştır. Pervazı oluşturan parçalar yukarı kesimde yuvarlaklaşmış ya da alınlıklı olarak görülür (*Res. 7,2. 29*). Çoğu zaman pervazların yanlarında baş ya da -seyrek olarak- maske biçiminde bir akroter bulunur. Bazı örneklerde de pervazın orta yerinde bir levha vardır. Latince 'tabula' denilen bu levha yazıt için tasarlanmış bir şeydir (*Res. 7,1. 30*). Daha 160/70 yıllarında kapaklarda çatı biçimi bırakılmaya başlanmış, bu eğilim 180 yılı dolaylarında güçlenmiştir. O tarihten sonra kapak artık dümdüz bir levhadan ve ön yüzde yukarı doğru çıkan bir pervazdan yapılır (*Res. 8,2*), yani bir "L" biçimindedir. Buna "levha kapak" denilir.

Çatı biçimli (*Res. 7,3. 8,3. 46*) ve kline biçimli kapaklardan birer ayrık örnek diye söz etmek gerekir. Çatı kapakların bazen yüksek olanlarına rastlansa da bunlar genellikle alçaktı. Bazen çatıların yüzeyleri dümdüz olabildiği gibi, bazı yörelerde de akroter'lerle belirginleştirilmiş köşelere rastlanır. Birkaç örnekte, uzun yüzün ortasında, üzerinde bir yazıt için oluşturulmuş uzunlamasına bir blok yükselir.



8)1-3 Roma kenti kapaklarının yan yüzleri: 1.Ön yüzde yükselen, köşesi baş betimli, hafif kubbeli kapak; 2.Yükselen pervazlı düz kapak (levha-kapak) 3.Çatı-kapak.

Tekil örneklerin ikincisi (*Res. 9. 47*) Yunanca 'yatak' anlamına gelen kline sözcüğünden kline-kapaktır[100]. Bunlar, biçimleriyle imparatorluğun Erken Dönemi'nde ortaya çıkan ve 1. yy. sonlarıyla 2. yy. başlarında en parlak dönemini yaşayan kline'li anıtlara benzer. Alt kesiminde ayak konulacak basamağı bulunan, çoğunlukla yan dayakları çıkartılmış olan, arkası da şilteye benzeyen bir yatağı andırır. Söz konusu şiltenin üzerin-



9) Kline (yatak) biçiminde kapak: Atina'dan bir örnek.

de bir kişi ya da bir çift uzanıp yatmış olarak betimlenir. Kline kapaklar İmparator Traianus Dönemi'nde ortaya çıkmıştır; bunların teknelerinde herhangi bir kabartma görülmezdi. Yaklaşık 220/30 yıllarından sonra çeşitli türde teknelere kline-kapak konulmuştur. Bunların son kez moda olması Dörtlü Yönetim Dönemi'ne rastlar (*Res. 47*).

1.2 *Atina* (*Res. 6,2*)[101]: Attika lahitleri, "ölüler evi" niteliği taşırdı ve bu nitelikleriyle, bütün yüzleri de hemen her zaman süslü olurdu. Yine de yan yüzlerinin ya da arka yüzün ihmal edildiği, buraları için yalnızca yüksekliği az olan kabartmalarla ya da tek bir süsleme betimiyle yetinilmiş örnekler görülür. Bu lahitlerin üzerinde çeşitli süsleme dizileri bulunan yüksek bir tekne kısmı ve yine belirgin, gözden kaçmayacak süslerle bezenmiş kapakları vardı. Üzerinde pek durulmaksızın hazırlanan yan ve arka yüzlerdeki süsler, genellikle ancak fark edilecek düzeydedir. 200 yılı dolaylarında süslerde bir "biçem dönüşümü" olduğunu görürüz. Daha önce bölümler birbirlerinden açıkça ayrılırken o tarihten sonra, çoğunlukla büyükçe biçimler altında toplanmışlar ve yukarıdaki süs pervazına figürler oturtulmasına başlanmıştır.

Erken Dönem örneklerinde ev biçimi, çatıyı andırır bir kapakla vurgulanırdı (*Res. 60, 58*). Ufak, yassı kiremitleri ve köşe akroter'leri belirgindi. Başka biçimler arayışı, 180 yılı dolaylarında kline'yi, yatağı andırır kapaklara götürmüştür, bunlar 200 yılına gelindiğinde artık iyice tutulan bir çeşit olmuştu (*Res. 54. 56. 61*). Pek az sayıda örnek bir yana bırakılırsa, Attika tipi kline-kapakların özellikleri şunlardı: Döşeklerin altında belirgin bir mesnet yoktu. Döşek başlarının çıkıntıları pek azdı. Döşekler çoğu zaman şerit ve nakış biçiminde yassı kabartmalarla süslenmişti. Genellikle döşeğin üzerinde bir karı kocayı betimleyen yontu olurdu. Seyrek rastlanmakla birlikte, tek bir insan yontusu da görülürdü. Birkaç örnekteyse sonradan eklenmiş bir figür bulunur. Pek çok da, insan yontusu içermeyen kline-kapak vardır.

180 yılı dolaylarında yapılmasına başlanan kline'li-oluklu-lahit (*Res. 63*) çeşidi de özel bir biçimdir[102].

1.3 *Dokimeion* (*Res. 6,3*)[103]: Lahitlerin dört yüzü de aynı ölçüde işlenmiştir. Uzun yüzlerden hangisinin ön yüz olduğunu yalnızca ufak bir ayrıntı ya da öne doğru hafif bir çıkıntı belli eder. Girland'lı ve frizli lahitlerin çoğunda süslemeye geniş yerler ayrılmıştır. Ancak bazen sade görünümde olanlara da rastlanır. Kapak iri kiremitli ve köşe tuğlalı bir çatıyı andırır. Çoğu zaman kiremit dizilerinin ucuna bezeme öğesi antefix olarak aslan başları ya da kabaralar yerleştirildiği görülür (*Res. 64. 65*). 160/70 yılları dolaylarında, en son dönem ostotek'lerine de kline-kapaklar oturtulurdu (*Res. 66*).

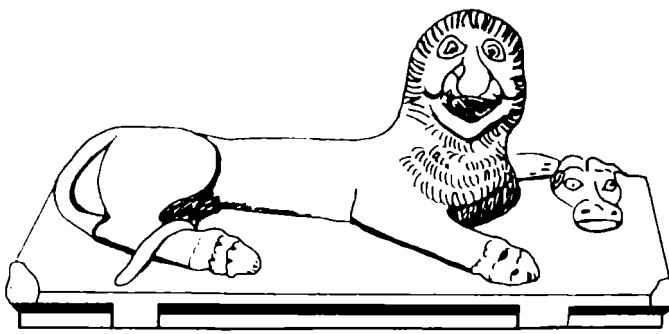
Dokimeion'da 160/70 dolaylarına tarihlenen sütunlu lahitler 'bulunmuştur'. Bunlar bir deneme döneminden

sonra, 180 yıllarında kalıcı biçimlerini alarak ölülere adanmış görkemli heroon'lara* dönüşmüştür (*Res. 67*). Bunların da tüm yüzleri aynı biçimde işlenmiştir. Süsleri zengin ve çok harcama gerektiren türlerdendiler. Geniş yüzlerde beşer, dar yüzlerde üçer intercolumnium, yani sütun arası dar yüzlerden birinde çoğu zaman bir mezar kapısı bulunurdu. Bir klineli kapak oturtulmuşsa, o dar yüz ayak ucu yanı sol dar yüz olurdu. Erken örneklerde, kaide boyunca figürlü bir friz dolanır; aynı şey daha sonra da çok geç örneklerde görülmüştür. Görece erken sayılabilecek sandukalarda da zengin biçimde süslenmiş kaideler vardır.

En erken örneklerde çatı kapak bulunduğu sanılıyor; fakat bugün bunlardan elde eksiksiz durumda tek bir örnek bulunmaktadır (*Res. 68*). 170/80 yıllarından sonra üzerinde bir karı koca yontusu bulunan kline-kapaklar sık rastlanılır alışılmış bir çeşit olmuştur (*Res. 69*). Bunlarda bir mesnet, kabaralar, oldukça yüksek ve güçlü bir yaslanma yeri ve çoğunlukla sadece şeritlerle süslenmiş bir döşek bulunur; baş ve ayak uçlarında genellikle 'aşk' tanrısı Eros'lar vardır. Bu Eros yontuları zaman geçtikçe tam bir heykele dönüşmüştür. Geç Dönem örneklerinde, döşeği daha başka figürlerin, örneğin ava çıkmış Eros'ların da süslediği görülür.

1.4. *Eyaletler*: Sanduka biçimli lahitlerde görece olarak özgünlük az sayılabilir. Bazı örneklerde önemli olan yüz, uzun değil, dar olandır. Bu durum, yeraltı gömütlüklerindeki yerleştiriliş biçimi (örn. Roma yönetimindeki Suriye'de[104]) ya da bir nekropoldeki sıkışıklıkla (örn.

* Tanrılaştırılmış ya da yarı tanrılaştırılmış kahramanlara adanmış tapınakçık.

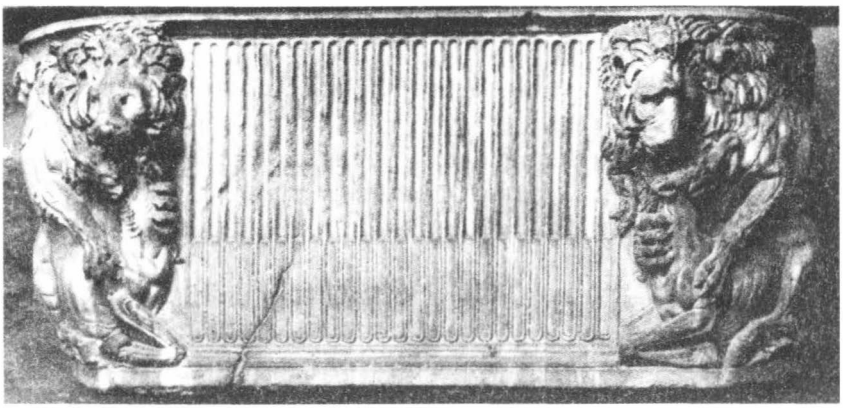


10) Yatan aslan betimli kapak: Lykia'dan (Anadolu) bir örnek.

Perge ya da Side'de[105]) ilgiliydi. Bazı yörelerde, en çok da Lykia ve Kilikia'da sandukası yerel kayalardan yontulmuş, yani yerinde sabit lahitler kullanılmıştır. Kapakları ayrıca işlenirdi[106]. Üretimin tümü içinde sıradışı kalan, Selanik yapımı kline'li bir lahit ile Herakleion'da yapılmış bir sanduka vardır[107].

Kapaklar büyük çoğunlukla çatı biçimindeydi. Bazen kiremit döşendiği, çok seyrek olarak da figürlü kabartmalarla kaplı olduğu görülür. Anadolu'da bazı bölgelerde, (Pisidia, Lykia, Kilikia, Isauria ve Lykaonia) seyrek de olsa uzanmış bir (*Res. 10*), iki aslan figürünün üç boyutlu, daha doğrusu serbest heykel nitelikleriyle verildiğine rastlarız[108]. Yine Anadolu'da yuvarlak kapak sık görülen bir şeydir. Raetia*'daysa[109] tek bir örnek vardır. Lykia'ya özgü kapaklar yüksek ve uzun kenarları kavisli olurdu. Herhalde Yunanca'daki kaplumbağa (chelone) adlandırılması bunlar için kullanılmaktaydı (*Res. 106, 1*)[110]. Porfir lahitlerin biçimleri ise çok değişikti (*Res. 122*)[111]. Rhein-Mosel yöresinde, Raetia

* Raetia ya da Rhaetia. Bugün Avusturya, İsviçre ve Almanya sınırları içine düşen bir bölgenin oluşturduğu Roma eyaleti.



11) Pisa, mezarlık: Yan yüzlerinde aslan dövüşü grupları, ortada yivler bulunan banyo küveti-biçiminde lahit.

eyaletinde ve Balkanlar'da, kapağın uzun kenarında ölülerin portrelerine ya da ufak sahnelere ayrılmış bölümler bulunduğu görülür (*Res. 72*). Lykia'da çatı biçimi kapağın uzun yüzüne bir alınlık oturtulmasına sık rastlanır[112].

2 *Banyo Küveti-Biçimli Tekne* (*Res. 11*)[113]: Roma'da 2. yy. sonlarında ortaya çıkan bir dizi lahdin tekne ya da kenarları yuvarlatılmış sanduka biçiminde olduğu görülür. Bunlara aynı zamanda *lenos* da denilirdi ('lenòs' sözcüğü Yunanca'da yalak ve tekne anlamlarına gelir) ve süslemeleri çeşitliydi. Tekne, üzüm sıkma kabından geliyordu ama, süslemelerin anlattıkları şeyler ya da sahneler tanrı Dionysos ve çevresiyle sınırlı değildi. Banyo küveti-biçimi, Roma'dan başka Batı İtalya'nın ve Campania'nın* yerel örneklerinde ve Mısır'da bulunmuş birkaç granit lahitte de görülür.

3 *Tekil Örnekler*: Bugün elde bulunan pek çok sayıda lahit

* İtalya'nın merkezi Napoli olan bölgesi.

arasında herhangi bir çeşide girmeyenler pek azdır; yalancı lahitler denebilecek örnekleri o ayrıcalıklar arasında saymak gerekir.

3.1 Yivli lahitlerin (*Res. 16*) figürlü alanının önünde üç tane küçük aedicula (Lat.), küçük ev, niş biçiminde küçük oda vardır ve kapak çatı biçimidir. Ortadaki aedicula'nın üzerinde bir kline, iki de yandakilerin üzerinde yatmış durumda Eros'lar bulunur[114].

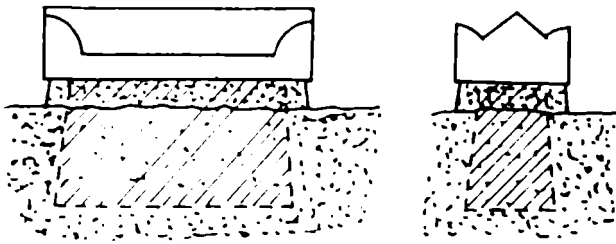
3.2 Yontma yapı taşından meydana getirilmiş *ev* biçiminde bir lahit bilinir. Bunun geniş yüzünde alınlık vardır (Roma, Praetextat Katakombu)[115].

3.3 Yukarısı kapalı, altı açık yani mevcut bir mezarın üzerine konulmak üzere yapılmış sanduka biçiminde bir lahit de türünün bugüne kadar bilinen tek örneğidir (Roma, Museo Nazionale)[116].

3.4 Bir örnekte içte kabartmalar vardır (Leyden, Hollanda); içi resimli olanlar da bulunmuştur (Regnum Bospori)[117].

3.5 Seyrek olarak rastlanan bazı örneklerde de sandukaya lahit biçimi verilmiş, ancak içi ufak yatak odacıklarına bölünmüş ya da yukarısında küllerin içeri akıtılması için dairesel delikler bırakılmıştır. Yani bunlar gerçekte birer kül kabıdır[118].

3.6 Roma ve Ostia'da epeyce *'yalancı lahit'* vardır (*Res. 26. 52*)[119]. Bunlar, kayanın derinliği içinde bulunan mezarı örtmekte kapak olarak kullanılan levhalardır. Gerçek mezarın bulunduğu yere Latince'de 'kesecik' anlamında 'loculus' dendiğinden bu levhalara da 'loculus levhaları' adı verilir. Eldeki bazı parçaların da duvarcı işi örme lahitlere ait olduğu anlaşılmaktadır. Aynı levha-



12) Chamosorion: Kayaya gömülü ve kapağı ayrı işlenmiş lahit.

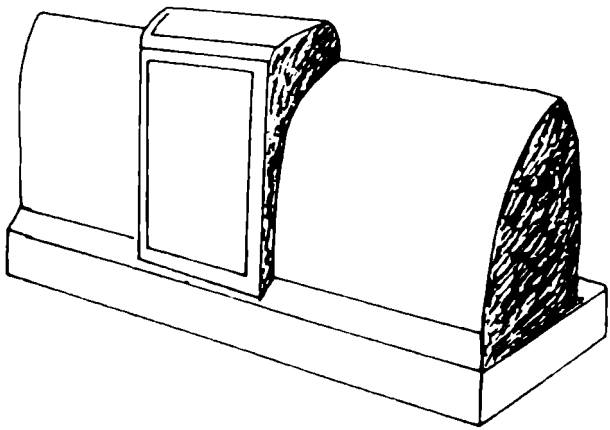
lar için İtalyanca 'levha' anlamındaki 'lastra' sözcüğünün kullanıldığı da olur. Bunlar gerçek birer lahit değildir ama biçimleri ve süsleriyle lahde çok yakın örneklerdir. Bazen 'kapak' dendiği de olur. Yani bunlara bakan kimse, bunların birer yalancı lahit olduğunu anlamaz.

3.7 Başka bir kuraldışı çeşit de kline'li anıttır (*Res. 36*)[120]. Adından da anlaşılacağı gibi bu, yatağa, sedire (kline) benzetilmiş bir anıt-mezardır; döşek üzerinde ölmüş kadın ya da erkeğin yontusu uzanmış biçimde görülür. 2. yy. sonlarında, seyrek olarak, karı kocanın yontusunun yapılmasına başlanmıştır. Bazı örneklerdeyse yatan kadın ya da erkek, eşinin büstüyle birlikte görülür. Kline'li anıtlar mezar yapıları içinde düz zeminde olabildiği gibi, niş yani bir körkapı veya hücre içine ya da hafif ve kapağı açık bir lahdin üzerine oturtulmuş da olabilir. Uzunluklarının ya da derinliklerinin az oluşu, baş ve ayak uçlarının ayrı büyüklükte bulunması ve bazen rastlanan daha başka ayrıntılar, bunların birer lahit kapağı olmadığını göstermektedir. Bazı örneklerde kline'li anıt ölünün ya da ölülerin küllerinin konulduğu kap olduğu için, aynı zamanda alışılmamış biçimde bir kül kabı, kül urna'sı olarak kabul edilebilir. Bu anıtlar ilk kez İmparatorluk Dönemi'nin başlarında

görülmeye başlamış, Flaviuslar Dönemi'yle Hadrianus Dönemi arasında en parlak yıllarını yaşamış, o tarihten sonra lahitler yeniden çok büyük ölçüde öne çıkmıştır. Elde 3. yy.'dan oldukça az örnek vardır. Etrüsk resimlerinde görülenlere öykünülmüş olduğu sanılmaktadır; ancak Romalılar bunlara yeni bir nitelik, özgün bir biçim vermişlerdir.

Roma dışında pek az kline'li anıt vardır. Bunların içinde de Mısır kökenli küçük bir grup vardır ki, şaşılacak kadar Roma örnekleriyle benzerlik gösterir.

3.8 Bazı yörelerde, en çok da Lykia ve Kilikia'da *chamosor*'lar yaygın olarak görülürdü. Bunlar, yerli kayanın içinde lahde benzer ve üzerine kapak oturtulmuş bir derinlikten oluşuyordu (*Res. 12*). İmparatorluk Dönemi yazıtlarında bunların betimlemesi bulunur[121].



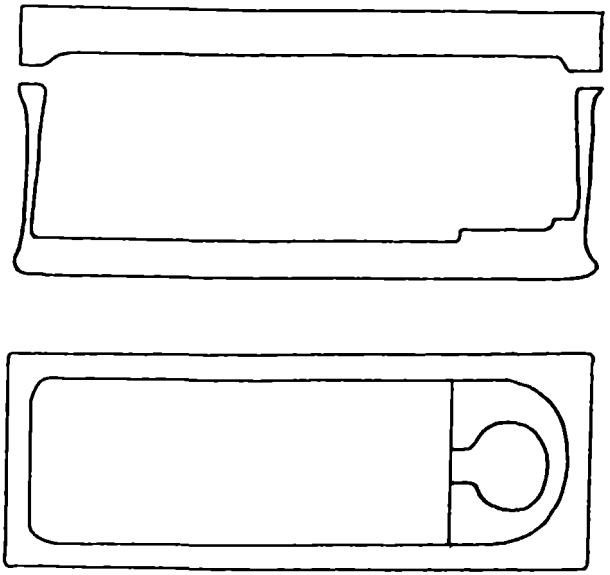
13) Cupa: Çatısı yuvarlak ve bir levhası bulunan mezar anıtı.

3.9 *Cupa'lar* (ya da *cupola*'lar) açıkta, muhtemelen alttaki yapı üzerine oturtulmuş ve yuvarlak bir kapağa sahip mezar tepeleridir (*Res. 13*)[122]. Yerel taşlardan yapılırdı ve çoğu zaman geniş yüzlerinde bir tabula, yani yazıt için ayrılmış bir yer bulunurdu. Nekropolde mezarların sıkışık konumu nedeniyle yazıtın dar yüzde bulunduğu da olurdu. Seyrek olarak bir figürlü kabartma, örneğin kline üzerinde bir kişi, bir büst ya da kurban olayı sırasında Artemis gibi konular görülür. Daha imparatorluk zamanında kullanıldığı saptanan 'cupa' sözcüğü Latince'de 'fıçı' ve 'mezar tonozu' anlamlarına gelir. Cupa'lar en çok üç yörede, Orta İtalya, İspanya yarımadası ve Kuzey Afrika'nın batısında bulunur. İlk örnekleri tuğla mezarlardır. Ayrı bölgeler arasında herhangi bir bağ olup olmadığı ya da bunların birbirlerinden bağımsız olarak birden çok bölgede taştan yapılmalarına başlanıp başlanmadığı, bugünkü bilgiler ışığında belirlenememektedir. 2. yy.'ın başlarında ortaya çıktığı sanılan cupa'lar aynı yüzyılın sonlarından 3. yy.'ın ortasına kadar geçen sürede büyük yayılma göstermiştir.

Öteki biçimler:

Ostotek'ler (*Res. 64. 65. 82 - 90*) : Daha çok Anadolu ile sınırlı özel bir biçim oluşturan ostotek'lerin Selanik ve Atina'da da örnekleri görülür. Biçim bakımından genellikle lahitlerle birlikte ele alınırlar. 'Kemik çekmecesi sandığı' anlamına gelen Ostotek, Yunanca kökenlidir gelir ve Anadolu'daki yazıtlarda sık rastlanan bir sözcüktür[123].

Ossuarium'lar (*Res. 119*) : Lahit biçiminde ufak kaplar olup, kullanımları Kudüs ve dolaylarında sınırlı kalmış ve Yahudilerce kemiklerin ikinci kez gömülmesinde kullanılmışlar-



14) 1-2 Baş kesimi yükseltilmiş ve baş için çukur bir yer bırakılmış bir Roma kenti lahdinin iç görünümü ve uzunlamasına kesiti.

dır. Latince olan bu ad, 'ölünün kemiklerinin kabı' anlamını taşır[124].

Kül Kapları (kül urna'ları) (*Res. 35*): Roma'da Erken İmparatorluk Dönemi'nde 2. yy.'ın başlarına kadar yaygın olan bu kaplardan, aynı yüzyılın sonlarına kadar az sayıda örnek bulunur. Daha ileri bir zaman diliminden, 3. yy.'dan ise pek az parça vardır. Biçimleri farklı olurdu. Birçok dilde Latince urna sözcüğünden gelen 'urna ya da urne' diye adlandırılır[125]. Bunlar çoğunlukla dikdörtgen prizma biçiminde çekmece görünümünde yapılırdı. Ancak kenarları yuvarlatılmış, küp biçimi örnekler de az değildir. Eyaletlerin bazılarında kabartmalarla süslenmiş kül urna'larına bile rastlanır.

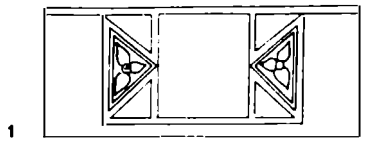
Roma kentine ait lahitlerde iç boşluk genel olarak biraz daha yuvarlaktır ve baş için bir yükseklik (başyastığı) bırakılmıştır. O yükseklikte yuvarlak bir çukur oyulmuştur (*Res.*

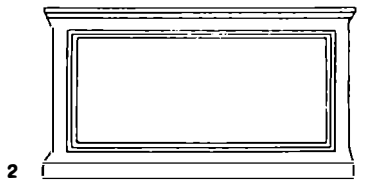
14)[126]. Bir örnekte başyastığının önünde ufak oyukluklar vardır, buralara toprak kaplar konulmuş olduğu düşünülebilir[127].

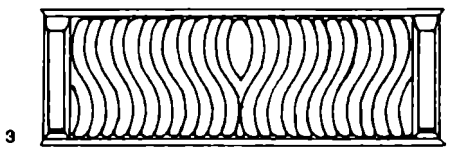
Çoğu zaman çatı biçimi kapaklar, ağırlığı azaltmak için, alt kısmından biraz oyulurdu[128]. Anadolu'da daha sonraki bir gömü işinde kapağı kolay kaldırabilme amacına yönelik kabara biçimli çıkıntılara sık rastlanır[129]. Seyrek de olsa kapakta delikler bulunabilir. Bu delikleri açmakla kurban, adak ya da benzeri bir amaçla verilecek bir şeyin içeriye sokulması amaçlanırdı. Ne var ki, birçok örnekte deliklerin ilk kullanılış için mi yoksa daha sonraki bir kullanış sırasında mı açıldığı belli olamamıştır. Hattâ bunlar Yeniçağ'daki bir yeniden kullanma sırasında açılmış bile olabilir[130].

Bir naaşın lahit içine ek olarak katıldığı olabilirdi. Çoğu zaman tek bir lahit içinde birçok naaş kalıntısının bulunduğu olmuştur. Bunların aynı ailenin bireylerine ait olduğu ve lahdin zaten tüm aile için hazırladığı düşünülebilir. Fakat yasaklayıcı pek çok yazıt bulunmasına karşın, lahdin sahibinin onayı alınmaksızın bir lahdin ikinci bir gömüde kullanıldığı da sık görülmüştür[131]. Bazı örneklerde lahdin içi levhalarla bölünmüştür. Roma'daki bir girland'lı lahdin uzun yüzeyi boyunca dikey olarak konulmuş, yani lahdi iki odacığa ayıran bir levha bulunmuştur[132]. Daha çok, yatay olarak uzatılmış levhalar görülür ya da böyle olduğu anlaşılır. Bir örnekte yatay olarak üst üste konulmuş iki levha vardır, yani lahit üç ranzaya ayrılmıştır. Levhalar dikine konulmuş topraktan su boruları, ufak mermer parçaları ya da iç çeperlerin çıkıntıları üzerine yerleştirilmiştir[133].

Lahitlerin *süslemeleri* çeşitliydi, süsleme kısmen biçimi belirlerdi (*Res. 15*). Aşağıda önemli çeşitleri belirtiyoruz:











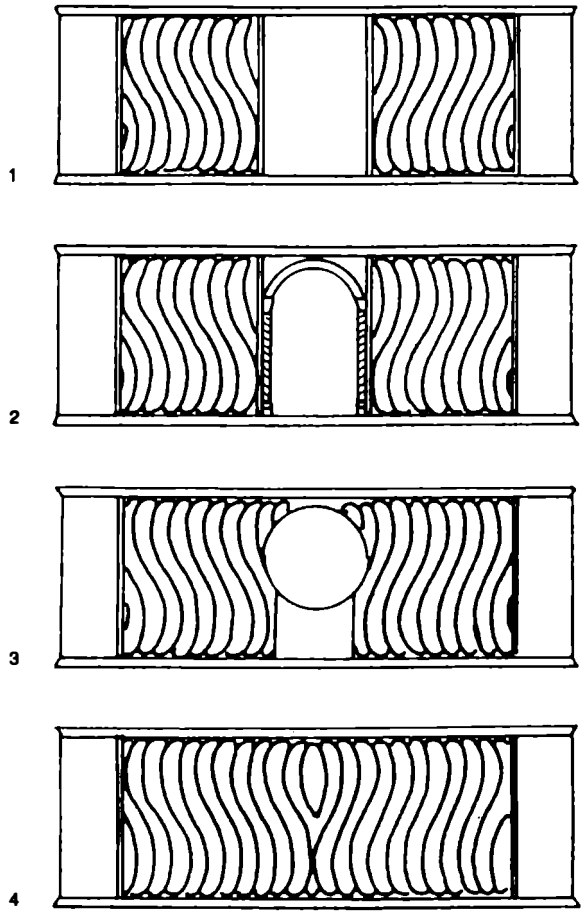


15) 1-6 Lahit Biçimleri: 1.Levhalı Lahit; 2. Sandık-Lahit; 3. Yivli Lahit; 4. Girland'lı Lahit; 5. Frizli Lahit; 6. Sütunlu Lahit.

A Levhalı Lahitler (*Res. 15,1*): Genellikle uzun yanlarında bir, seyrek olarak da bazen sadece yan yüzlerinde bir levha (Lat.: *tabula*) bulunur, bunun çoğu zaman üç köşe ya da sarkaç biçimi bir kulpu (Lat.: *ansa*) olur. O zaman levhaya kulplu levha anlamında 'tabula ansata' denilir. Öteki yüzlerde başka süsler bulunduğu olur. Bu çeşit Roma'da seyrek rastlanan bir çeşit olup Atina ve Dokimeion'da hiç görülmez. Eyaletlerdeyse -en sade süsleme olarak- çok sık rastlanır[134].

B Sandık-Lahitler (keskin köşeli, profilli bir çerçevesi olan, dikdörtgen prizma, sandık biçiminde, alçak sandık ya da bahü görünümünde lahitler *Res. 15, 2*): Bu örneklere Roma'da yalnız 1. yy.'dan kalma ilk üretim içinde rastlanır. Atina ve Dokimeion'da ise hiç yoktur. Bazı eyaletlerde, özellikle Yukarı İtalya'da, Selanik'te ve Anadolu'da, hele Bithynia, Pisidia, Lykaonia ve Isauria'da pek çoktur[135].

C Yivli Lahitler (*Res. 15, 3. 16*): Bir ya da birden çok yüzü süsleyen yivler genellikle "S" harfi biçimindedir. Yivlerin yukarıdan aşağıya inen oluk biçimi gösterdiği de olur. Latince büklümlü lif (örneğin keselenmekte kullanılan hamam lifi) anlamındaki *strigilis* sözcüğünden *'strigilis-sarcophagus'* da denilir. Roma'da pek çok görülen yivli lahitlerin pek çok da değişkesi vardır[136]. Bazılarında uzun yanlar tümüyle bu yivlerle bezenmiştir. Çoğu zamansa yanlarda birer (*Res. 16, 4*) ya da ortada bir ayna veya boş bölge bulunur. Yivli süslemenin beş parçaya bölündüğü, bir orta ayna, iki tane yan ayna olup bunların arasının yivlerle doldurulduğu (*Res. 16, 1-3*) da çok görülür. Atina'da bu çeşitle ilgili olarak sözü edilebilecek sadece kline'li-yivli lahitler diye bir grup (*Res. 63*) vardır, bunun örnekleride azdır[137]. Bu çeşidin Dokimeion'da da yapılıp yapılmadığı kesin olarak söylenememektedir[138]. Eyaletlerdeyse yivlerin bir süsleme öğesi olarak kullanılmasına son derecede seyrek rastlanmıştır.



16) 1-4 Roma kenti yivli lahitlerinden birkaç ornek: 1-3. Cephenin ikisi yivli olmak üzere beş kesime ayrılması; 4. Cephenin yanlarda iki tane kabartma için bırakılmış kesimle üçe ayrılması.

D Girland'lı (askı-çelenkli) *Lahitler* (*Res. 15, 4*): Üç büyük merkezde pek sık rastlanan bu çeşidin örnekleri eyaletlerde, özellikle Anadolu ve Suriye'de de görülür.

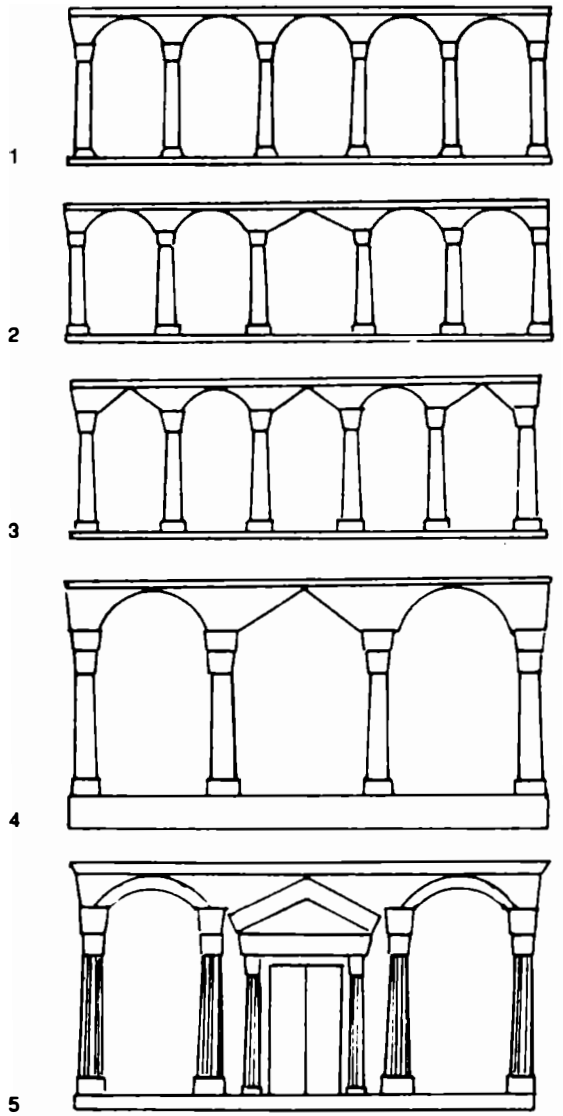
E. Frizli Lahitler (Res. 15.5): Bunlara da üç merkezde sık

rastlanır. Eldeki az sayıda eyalet kökenli parçanın hemen hepsinin üzerlerindeki resimler merkezlerden alınmıştır, hiçbir yerde özgün örnek yoktur.

F Sütunlu Lahitler (*Res. 15, 6*): Sütunlar, kesik sütunlar, direkler ya da dönüşümlü olarak bunların hepsini bir arada sunan bir görünümleri vardır. Roma'da sütunlu lahit çok sayıdadır ve çeşitli değişkeler (varyantlar) gösterirler[139]. Bir alınlık, bir kemer olarak dönüşümlü dizilmiş beş sütun aralı örneklere sık rastlanır (*Res. 17, 1-3, 5 ve 45*). Üç sütun aralı örnekler de oldukça çoktur (*Res.17, 4).* Altı ve dört sütun aralılar sıradışı kalır. Arşitrav'lı (baş tabanlı) yani yatay kirişli olanlarsa tam birer ayrık örnektir.

Dokimeion'da örnekleri sınırlı bir grup sütunlu lahit yapıldığı bilinmektedir (*Res. 67*); bunun dört tane değişkesi vardır[140]. Atina'ya ait bir örnek bilmiyoruz. Eyaletler arasında Yukarı İtalya'nın bu çeşidi konu alan bağımsız bir üretimi olmuştur (*Res. 70, 2-4. 71*). Batıdaki az sayıdaki lahit, Roma kenti örneklerini andırır. Anadolu'nun bazı sanat yörelerinde, hele Aphrodisias (*Res. 105*) ve Bithynia'da (*Res. 98, 3*) bulunan birçok sütunlu lahit Dokimeion grubuna bağlıdır.

Pek çok örnekte de süsleme biçimlerinin karıştırılmış olduğu görülür. Örneğin belli bir gruba girmeyenler arasında şunlardan söz edilebilir: Girland'lı sanduka lahitler, orta kesiminde bir levha ya da kemer bulunan frizli lahitler, yivli lahitler düzeninde hazırlanmış olup da yivlerin yerini figürlü sahnelerin aldığı örnekler, üzerine girland asılmış kesik sütunlu ya da direkliler, girland'lı ve ortasında bir kemer bulunan bir örnek, iki 'tabulae ansatae' ve orta kesiminde gösterişli bir mezar kapısına sahip başka bir örnek.

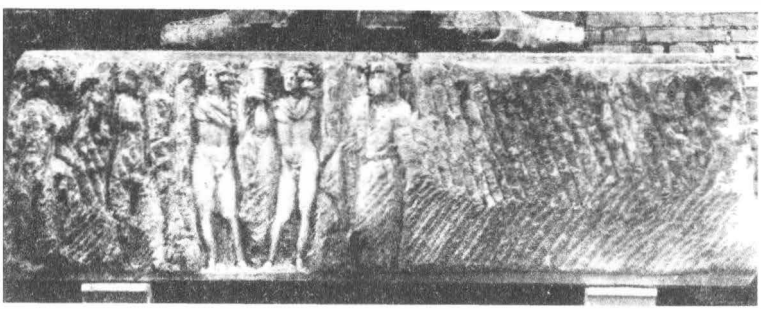


17) 1-5 Roma kenti sütunlu lahitlerinden birkaç örnek: 1-3. Birbirini izleyen kavis ve alınlıklar dizisiyle beş sütun arasına bölünme; 4. Üç sütun aralı bölünme; 5. En ortada mezar kapısı ile üç tane sütun arası.

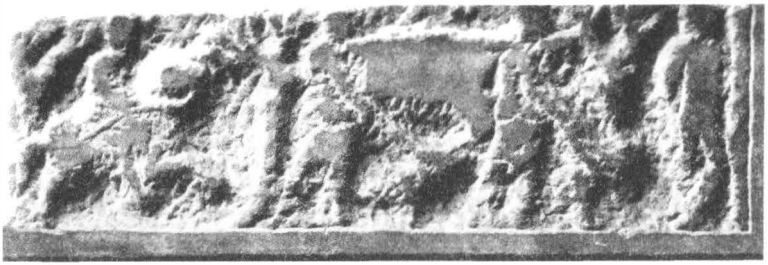
2.4 Yapım Tekniği - Boyama

Bir lahdin yapımı çok zaman ve emek harcanmasını gerektirirdi[141]. Elimizde bitirilmemiş, ayrıntıları son aşamaya gelmemiş çok sayıda parça bulunduğundan bir lahdin yapımının hangi aşamalardan geçtiğini, yaklaşık da olsa kafamızda canlandırabiliriz. Çalışmanın çeşitli durumlarına bakarak yontu ustalarının hangi âletleri kullandıkları konusunda bir fikir edinmiş durumdayız[142]. Aşağıda Roma kentinden birkaç lahit ele alınmakta ve Atina ve Dokimeion'dan birkaç örnek de yalnızca tamamlayıcı olarak sunulmaktadır[143].

Roma'ya lahit yapımı için blokların iki ayrı biçimde getirilmiş olduğu anlaşılıyor. Olasılıklardan biri, blokların taş ocaklarından işlenmemiş, kaba durumda yani içi oyulmuş bir blok veya banyo küveti-biçimli olarak işliğe getirilmeleridir[144]. Birçok örnekte sandukanın düzensiz olduğu dikkati çeker. Bundan da, kesimi hatalı dikdörtgen prizma bloklar kullanmak zorunda kalındığını anlarız[145]. Üst yüzey, keski ucuyla kabaca düzlenirdi. Çalışmanın birinci aşamasında -herhalde bu, ocakta değil, işlikte yürütülen bir çalışmaydı- alt ve üst pervazlar ve kompozisyon için ayrılmış



18) Roma, Conservatari Sarayı: Mevsim betimli bitirilmemiş bir lahit.



19) Roma, Conservatori Sarayı. Av sahneli bir kapağın sol bölümü. Testerelenmiş yüzeyden kalanlar görülüyor.

öteki parçalar, örneğin yivli lahit yapılmak üzere ele alınmış bir bloğun ortasındaki bir tondo yani sınırları çembersel belirlenmiş bir yer, yapılması öngörülen kabartmalar için ayrılırdı (*Res. 18*)[146]. Başka bir olasılık da sandukanın ya da kapağın yüzeyleri perdahlanmış, düzlenmiş olarak teslim edilmesidir[147]. Böyle perdahlanmış yüzeyler yan yüzlerde ve kapaklarda (*Res. 19*)[148] sık olarak, ara sıra da arka yüzde[149] bugün bile fark edilmektedir, hattâ ön yüzün altında ve yukarı kenarlarında da hızarlama görüldüğü olur.

Figürlerin çerçeveleri, düzlenmiş yüzeyler üzerine bir önçizim olarak çekilirdi. Bunun bir şablon ve kömür çubuğuyla mı, yoksa doğrudan doğruya boyalı çekilmiş çizgilerle mi ya da hafifçe çentme yoluyla mı yapıldığını bilmiyoruz. Bütün bu olasılıklar birlikte uygulanılmış olabilir. Daha sonra, keski ucuyla arka planın parçaları oyulurdu. Kabartmada öne çıkması, vurgulanması gereken bölümlerin geçici çizgileri yassı keski kullanarak belirlenirdi. Bundan sonraki aşamada arka plan yeniden sivri keskiyle oyulurdu[150]. Roma'da bulunan ve Mevsimler'i betimleyen bir lahdin (*Res. 18*) sol kesiminde işlenmesine başlanmış birkaç figür görülüyor, sağ kesim ise henüz işlenmemiş, taş ocağında düzlendiği kadarıyla duruyor. Alt ve üst pervazlar ise daha önceden hazırlanmış durumdadır. Atina'da bulunan ve Dionysos ile ilgili etkinlikler içinde çocuk figürle-

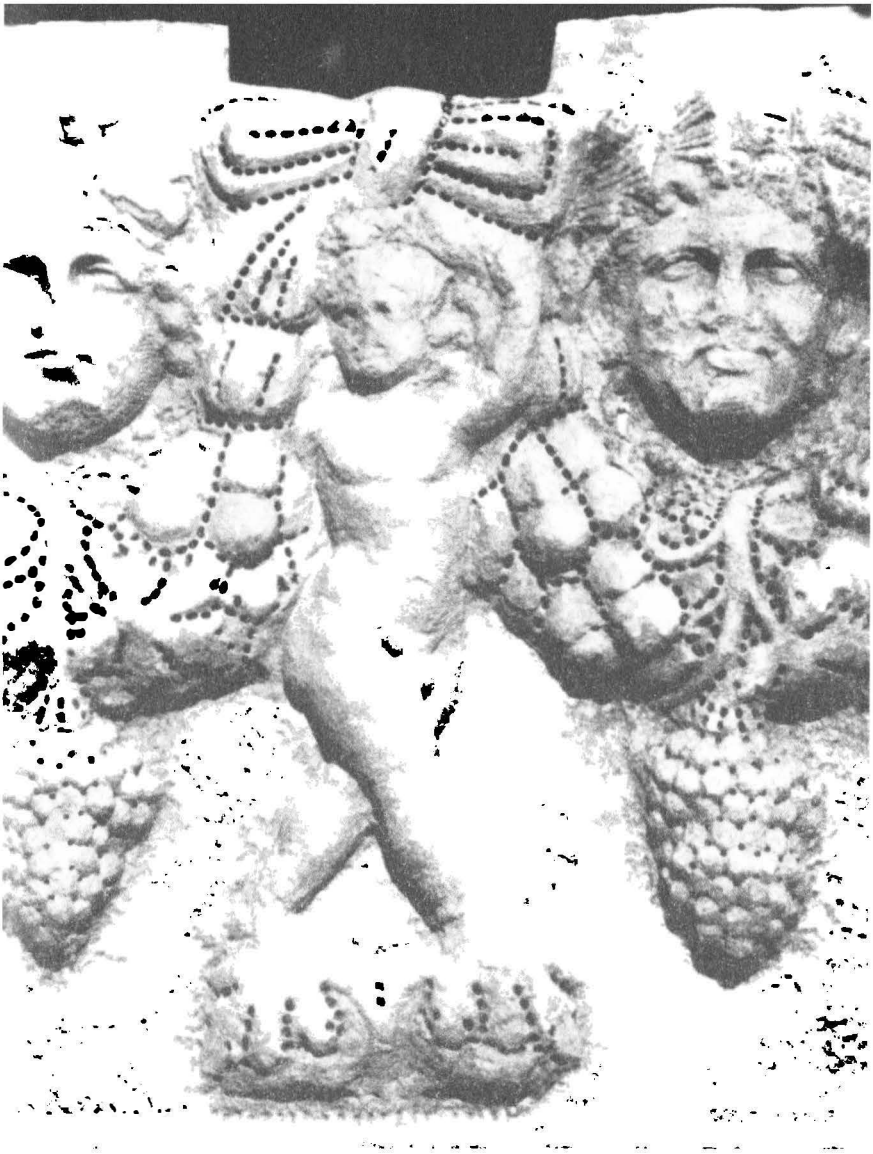


20) Atina, Hephaisteion yakınları: Çocuk betimli bitirilmemiş bir Attika lahdi.

ri gösteren ufak bir sandukada (*Res. 20*) yapım yönteminde daha ileri gidilmiştir, figürler zeminden daha güçlü biçimde ayrılmıştır, fakat bilinen çalışma aşamalarından birçoğu bu örnekte eksiktir.

Daha büyük derin oyuklar kotarılabilmesi için matkap kullanılırdı. Matkapla bir sıra üzerinde ve birbirine çok yakın noktalar oyulur, sonra bunlar keskiyle birer yive, üstü açık oluğa dönüştürülürdü[151]. Örneğin bu Aphrodisias'taki girland'lı bir lahitte görülebilir (*Res. 21*). Aynı üretim yerine ait başka bir örnekten (*Res. 103*) böyle bir parçanın işin bitiminden sonra nasıl göründüğünü öğreniyoruz. Kenarlar özenle perdahlanmıştır, öyle ki aşağıda oyukların içindeki matkap delikleri ancak dikkatle bakıldığında fark edilebilir. İnsan çehre ve biçimleri ile durumlar daha sonra yassı keskiyle, kısmen de sivri keskiyle yapılmıştır. Sonunda üst yüzey bir kazıyıcı araç ve ponza taşıyla cilalanmıştır (yöntemin ayrıntılarını bilmiyoruz). 2. ve 3. yy.'ın pek çok lahdinde gördüğümüz cilalama bugün için bile şaşırtacak kadar yüksek düzeydedir.

Özel etkiler yaratmak için çeşitli yerlerde nokta ve kısa çiz-



21) Aphrodisias, Müze yakınları: Bitirilmemiş bir girland'lı lahitten ayrıntı. Üzerinde pek çok matkap deliği görülüyor.



22) Roma, Büyük Mezarlık: Aslan avı betimli bir lahitten ayrıntı. Üzerinde pek çok nokta biçiminde delik görülüyor (noktacı biçem).

gi biçiminde oyuklar kazılırdı. Antoninus Dönemi'nin ortalarında bu iş pek vurgulanarak yapılmıyordu (*Res. 31-32*), fakat aynı dönemin sonlarında ve 3. yy.'ın ilk çeyreğinde oyuklar belirginleşmiştir. Zengince oyulmuş, alev görünümü verilmiş saçlar 3. yy.'ın ikinci çeyreği ve Gallienus zamanına özgü bir biçem olmuştu; çoğu zaman da yivlerde altı delinerek oyulmuş köprücükler bulunurdu. Dörtlü Yönetim Dönemi'nden kalma bir grup lahdin özelliği ise matkapla çok sert kısa çizgi ve çizikler çekilmesidir. Bu, özellikle saçlar, çehreler, parmaklar, hayvan postları ve daha bir-

çok yerin belirtilmesinde uygulanan bir yöntemdi. 'Noktacı biçem' deyimi, bu anlatım yöntemi için yaratılmıştır (*Res. 22*)[152]. Genelde düz bir yüzey izlenimi veren kabartmadan derine inen, çukur kabartmaya geçilmesi, 4. yy.'ın Hıristiyan lahitleriyle olmuştur. Bunlarda figürlerin çevre çizgileri, birbirine çok yakın delikçikler ya da oyukçuklarla çekilmekte ve böylelikle arka planda kalan taş kitlesi daha kolay ve daha hızlı yontularak çıkarılabilmekteydi[153]. 2. ve 3. yy.'larda yapılmış olan pagan lahitlerindeyse bu yönteme rastlanmaz.

Matkabın kullanılışını pek çok sayıda lahitten düzenli biçimde izleyebiliyoruz. Burada birkaç örnek vereceğiz. Roma'daki girland'lı lahitte (*Res. 23*) girland'lar yani askı-çelenkler, şeritler, Eros'lar ve merkezdeki Gorgo* başı figürü sadece sivri keskiyle yapılmıştır. Başka pek çok girland'lı lahdin kanıtladığına göre, bunun yapıtın son aşaması olmaması gerekir. Malibu'daki örnekte** arka plan çok daha derinde kalır ve matkapla girland üzerinde açılmış pek çok sayıda delikle yan yana manşetler, yapraklar ve meyveler sıralanmıştır. Palermo'da bulunan bir yan yüz (*Res. 25*) çalışmanın son aşamasını gösterir. Girland'ın parçaları birbirlerinden açıkça ayrılmıştır ve girland'taki nokta-oyukların çoğu kaybolmuştur[154].

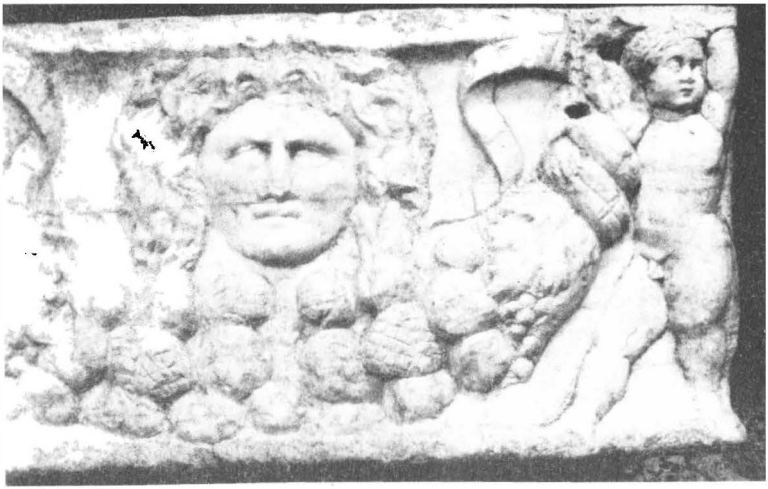
Matkap çalışmasını, bir loculus*** mezarının üzerine çizilmiş üst levhasında açıkça görürüz (*Res. 26-28*)[155] Mezarda

---

* Yunan mitolojisinde insanı taşa çevirebildiğine inanılan bir yeraltı canavarı.

** Malibu (California, ABD) kentinde bulunan Paul Getty müzesi içindeki lahit.

*** Loculus (Lat.): Küçük yer. Katakomblarda dar bir yere sıkıştırılmış mezarlar için kullanılan niteleyici.



23) Roma, Ulusal Müze: Bitirilmemiş bir girland'lı lahitten ayrıntı.

yatan Eutropos adındaki Hıristiyanın bir işliğe sahip olduğunu, bu işlikte -belki başka şeylerle birlikte?- yanları aslan başlı banyo küveti-biçimli lahitler yapıldığını öğreniriz. Kendisi sol tarafta yükseltilmiş bir basamak üzerinde gururlu biçimde oturmakta ve sağ elinde bir matkap tutmaktadır. Matkapla aslanın yelesinde bir oyuk açmaktadır. Matkap başka bir adamın, belki bir kölenin yardımıyla döndürülmektedir (*Res. 28*). Oturan adamın sol elinde tuttuğu sopayla ne yaptığı açıkça belli değildir. İşin başlangıcında matkap ucunu o sopayla tutturmuş olabileceği gibi, yivlerin belirginleşmesi için matkaba yön veriyor da olabilir. Sağ yanda ince uzun bir kap var, bu, matkabın konulduğu yer olabilir, yine aynı tarafta iki keski (?) ile bir çekiç resmedilmiştir. Daha sağda lahdin kapağı, bitmiş olduğu belli durumda görülüyor. Bu bize lahitlerin nasıl yapıldığını gösteren tek resim örneğidir. Ustanın kendisinin herhalde mezar üstü levhasında resmettiği gibi bir lahdi yoktu. Belki böyle bir şeyi koyacak yeri yani mezar odası yoktu, bu nedenle de bir katakombun içinde loculus'la yetinmek zorunda kalmıştı.

Girland'lı lahitler aynı zamanda başka şeyler de öğretirler. Malibu'daki parçada (*Res. 24*) Eros'lar tamamlanmış, üst yüzey perdahlanmış, çehreler ve saçlar son biçimlerinin almış durumdadır, askı-çelengin kavsi içine oturtulmuş Satyros* başı da bitmiş sayılmalıdır, saçlar ve sakaldaki birkaç oyuk, keskiyle araları birleştirilerek oluğa dönüştürülmüştür. Eros'lar ve girland'ların işlenme durumu, belirli parçalar için belirli uzmanlıkta kimselerin çalıştığını gösterir. Bu örnekte vücutları, başları ve Satyros'un girland içindeki başını bir kimse, girland'ıysa başka bir kimse işlemiştir. Roma kentindeki yivli lahitlerde de, yivler ve figürlü kompozisyonlar için ayrı uzmanlar çalışmıştır. Yivleri bitirilmiş, fakat figürleri tamamlanmış[156]ya da figürleri bitmiş, yivli kesimleri tamamlanmamış örnekler vardır. Birkaç tane öyle sütunlu lahit bilinmektedir ki, bunlarda figürler, sütunlar, sütun başlıkları ve köşeliklerdeki süsler için ayrı uzmanların görev aldığı tahmin edilmektedir[157].

Aynı değerlendirmeler, Atina ve Dokimeion kökenliler için de yapılabilir. Bir dizi lahit vardır ki, bunlarda işlemenin, çalışmanın şu ya da bu aşaması eksik kalmıştır. Örneğin, Atina'daki Attika türü bir Meleagros'lu** lahit (*Res. 58*), Split'teki başka bir Meleagros'lu lahdin yan yüzü[158] ve Bursa'daki bir Dokimeon lahdi parçası[159], bu söylediğimizin kanıtı olarak gösterilebilir.

Genelde, pek çok lahdin bitmemiş durumda kullanılması dikkat çekicidir. Bunların bir kısmının fark edilmesini boyama az çok engellemiş olabilir. Bazı durumlarda da işlenişi eksik olan lahit, ucuzluğu nedeniyle, bile bile satın alın-

* Yunan mitolojosinde sivri kulaklı, kısa boynuzlu, keçi ayaklı bir orman yaratığı.

** Yunan mitolojisinde bir avcı.



24) Malibu, J. Paul Getty Müzesi: Girland'ları bitirilmemiş bir lahit.



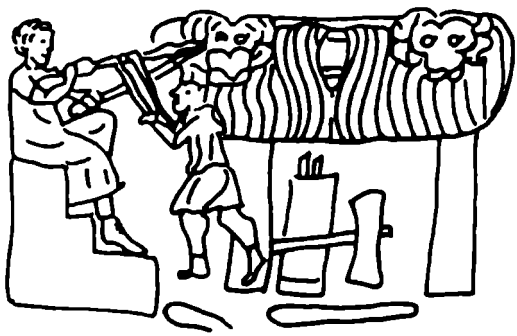
25) Palermo, Bölge Müzesi: Bir girland'lı lahdin yan yüzü.



26) Urbino, Arkeoloji Müzesi: Eutropos'un loculus levhası. Üzerinde lahit yapan bir yontu ustası görülüyor.



27) Resim 26'daki loculus levhasından ayrıntı.



28) Matkap çalışmasında usta ile çırağı. Krş. Resim 26/27.

mıştır. Büyük çoğunluk için düşünülecek olansa, acele gereksinim nedeniyle lahdin bitmesini beklemeden satın alınmış olmalarıdır.

Parçaları birlikte bulunmuş olan ya da kenet deliklerine veya başka bir kanıta bakarak Antikçağ'da birlikte bulunduklarından emin olduğumuz bir dizi lahitte de kapakla sandukanın büyüklük bakımından -birkaç durumda da biçim bakımından- birbirlerine uymadıkları görülür. Herhalde, bunlar sandukaya üç merkezden birindeki ya da eyaletlerdeki stoktan, büyüklük tam yakışmasa da, bir kapak uyduruluvermesi sonucu oluşmuş lahitlerdir[160].

Bazen kapağın sandukanın biçimine az çok uydurulması[161] için üzerinde çalışıldığına da rastlanır. Bu, malı Roma'daki alıcıya beğendirmek[162] için ya da ailenin elinde mevcut eski bir parçaya yeni bir düzenleme getirmek[163] amacıyla yapılmış olabilir.

Roma kentine ait lahitlerin kapaklarından yapımın 2. yy.'dan 3. yy.'a kadar basitleşmiş ve hızlandırılmış olduğu anlaşılır (*Res. 8, 1-2*). Başlangıçta kapak orta kesimde yüksek bir pervazı olan alçak bir dam biçimindeyken daha son-

ra dümdüz bir levha ve yine yüksek pervazdan oluşan bir görünüm almıştır. Bu ikinci biçiminde levhanın yukarı bakan yüzü ile pervazın arka yüzü hızarla perdahlanır ve ikisi birlikte düzlenirdi[164].

Bazı örneklerde küçükçe mermer bloklarının bir lahit olarak kullanılmak üzere metal kenetlerle birbirlerine tutturulduklarını görürüz[165]. kapaklarda da yamama, birleştirme yoluna gidilmiştir. Kurala uymayan, sıradışı bir durum olarak levhalardan oluşturulmuş sandukalardan da söz edilebilir[166].

Mermerin işlenmesi sırasında blokta çatlak oluştuğu ve bunun kenetlerle tutturulduğu da görülür[167]. Bazı örneklerde de mermerin bir yerinde parça eksilmiş, oraya mermer parçacıkları özenle tıkıştırılarak eksikliği kapatılmıştır[168]. Sandukalarda olsun kapaklarda olsun ufak bir yama bulunması sık görülen bir durumdur; bu, yapım sırasında biraz hızlı indirilen keskinin çerçeveden ya da bir figürden parça kopartmasıyla olmuş olabilir. Onarımlar öylesine özenli yapılmıştır ki, fotoğraftan seçemeyiz[169]. Bir sandukada -herhalde bu tek örnek olmasa gerek- yanlamasına öyle bir çatlak oluşmuş ki çeperlerde yukarıdan aşağıya sekiz tane delik açıp demir çubuklar sokarak küçük mermer levhalarla perdelemek zorunda kalınmıştır[170]. Eşine rastlanmamış bir tek örnek de Attika türü bir kline-kapak olup bunun yan dirsek destekleri Roma'da ayrılmış ve yerine masraflı basamaklar konulmuştur[171].

Seyrek olarak, profilli ve bazen de süslü bir ayaklığın lahitten ayrı olarak işlenmiş olduğu görülür. Bunun Roma'da ve Anadolu'da yapılmış örneklerine rastlanır (*Res. 102, 103*)[172]. Roma kenti lahitlerinde duvarların üst kenarının yukarı bakan yüzü ile kapakların aşağı bakan yüzü dümdüz kapanır. Sandukayla kapağın kurşunla lehimlenmiş demir kenetler-

le birbirine bağlanışına sık rastlanır. Genellikle yan yüzlerde ikişer, seyrek olarak da tek kenet bulunur[173]. Ön ve arka yüzlerinde de kenet kullanılmış birkaç örnek bilinmektedir. Ancak bunların daha başlangıçta mı böylesine kenetli oldukları yoksa ikinci bir kullanımda mı bu duruma getirildikleri bilinmemektedir. Sanduka ve kapakta menteşenin Roma lahitlerinde son derecede az rastlanan bir şey olmasına karşın[174], Atina ve Dokimeion'da kural olarak menteşe kullanılırdı[175].

Zamanında yapılmış birçok gözlemden ve bugün elde bulunan oldukça çok sayıdaki Roma kalıntılarına göre lahitlerin boyalı oldukları anlaşmaktadır[176]. Ne yazık ki, resimler üzerinde renkler ancak pek seyrek görülebilmektedir ve alçı kalıp yoluyla rekonstrüksiyona yani yeniden yapıma gitme yönünde bir araştırma da yoktur. Attika çeşidi lahitler arasında ancak pek az sayıda örnekte renkli kesimlerden ufak parçalar kalmıştır[177]; Dokimeion lahitlerindeyse bugüne kadar hiç renkli parçaya rastlanmamıştır. Yerel lahit çeşitleri arasında, Trier'deki örnek gibi, renkliliğiyle öne çıkmış olanına tek tük rastlanır[178].

Figür dış hatlarının koyu renk çizgilerle belirginleştirilmesi ve pek çok ayrıntının altın varak baskısıyla vurgulanması Roma kenti lahitlerinin bir özelliğiydi[179]. Ancak daha başka birçok renk de kullanılmıştır. Pek yakın geçmişte incelenen bir girland'lı lahdin üzerinde şeritlerin kırmızı, Eros kanatlarının mavi, girland'ın yapraklarının yeşil, meyvelerinin sarı ve kızıl-kahverengi olduğu saptanmıştır[180].

Bazı örneklerde ayrıntılar ve süsler kabartmayla değil, yalnızca renkle gerçekleştirilirdi[181].

2.5 Lahitlerin Yerleştirilişi

Lahitlerin büyük çoğunluğu ilk bulundukları yerde ve konumda kalmamıştır. Yine de, başlangıçta nasıl kullanılmış olduklarını belli eden bazı şeyler çıkarılabilir. Ayrı eyaletlerde ayrı yerler vardı[182].

Roma ve *çevresinde* lahitlerin, kural olarak, mezar yapıları içinde durduklarını anlıyoruz[183]. Bunların kapıları hem küçücüktü hem de gelen geçen içeriye bir göz atmasın diye kapalı tutulurdu. Bazılarında, lahitlerin konulması için üç duvarda nişler yani hücreler öngörülmüştü. Bazı mezar yapılarının ise tıklım tıklım dolu olduğu görülmüştür, bunlar aile malı olup uzun bir zaman boyunca gömü yapılan yerlerdi[184]. Bazı mezar yapılarının da başlangıçta lahit değil, kül kabı koymak üzere yapılmış yerler olduğunu, yani 1. yy.'da ya da 2. yy.'ın başlarında yapıldığını anlarız. Oralara lahitlerin konulması daha sonra olmuştur[185]. Roma yakınlarında ve üzeri bir tümülüsle örtülü olan bir mezar ya da Via Latina üzerinde çok büyük bir mermer lahdin çevresinde yapılmış Pancratius mezarı, kuraldışı örneklerden sayılabilir[186]. Yine Roma yakınlarında bulunan ve İmparator Constantinus ile kız kardeşi Constantia için yapılmış Santa Constanza ve Tor Pignattara'daki porfir lahitli anıt-mezarlar da türü kendine özgü mezarlardır[187].

Roma'da seyrek olarak katakomblarda, hattâ az çok ufak mezar odalarında lahit kullanıldığı görülürdü, bunları varlıklı kimseler ısmarlardı[188]. Katakomblar içinde bulunmuş lahitlerin ve lahit parçalarının çoğu başlangıçta yeryüzü mezar yapılarında yer almış ve ancak sonradan yeraltına, katakomba taşınmıştır[189].

Roma kenti lahitlerinin biçimi nasıl bir konum öngörülmüş-

se ona uygundur. Ön yüz yüksek kapak pervazıyla vurgulanırdı. Yan yüzlerde genellikle yassı kabartmalı ya da çizilerek yapılmış basit süsler olurdu. Perdahlama da çoğu zaman kaba bir çalışmanın ürünüydü. Arka yüzün kabartmalarla süslenmesi pek seyrek rastlanan örneklerde görülür, bu örneklerin de nasıl yerleştirilmiş olduklarını bilmemekteyiz[190].

Herhalde Roma'da lahdin açıkta yer alması pek sıradışı bir durumdur. Buna bir örnek olarak Via Cassia üzerinde bulunan ve Roma içinde alışılmış herhangi bir tipe uymayan 'Neron'un Mezarı'nı (Tomba di Nerone) gösterebiliriz[191].

İmparatorluğun batı kesiminde bulunan ve sanat merkezlerinde lahitlerin yapıldıkları zamanki konumları konusunda fazla bir şey bilmemekteyiz. Köln kenti dışındaki mezar yapısı, herhalde, Mevsimler'in resmedildiği o Roma kenti kökenli lahit için öngörülmüş bir yer değildi. Söz konusu lahdin Yeniçağ'da oraya getirilip konulmuş olması akla yakın düşüyor. Yine Köln yakınlarındaki başka bir yeraltı mezarında yerli yapım iki katlı lahitler vardır[192]. Trier'de bir yeraltı mezar odasında yerel bir lahit bulunmuştur[193]. Yukarı İtalya'da mezar yörelerinde açıkta duran çeşitli lahitler bilinir[194]. Roma'ya bağlı toprakların doğu kesiminde de benzer yerler vardır. Yukarı İtalya lahitlerinin birçok özelliği Doğu'yla bağlantılı olduğundan, konumlarının da Doğu âdetlerine uygun olması gerekir. Herhalde bugüne kadar lahitli mezar yapısı bulunmamıştır. Bundan ötürü de Yukarı İtalya'da lahitlerin kullanılma biçiminde başka olasılıklar bulunup bulunmadığı henüz belli değildir.

Balkanlar'da lahitlerin ilk konumu konusunda elde ancak pek az belge vardır. Attika çeşidi ve yerel çeşitte lahitler içeren mezar yapıları Atina yakınlarında Kephissia'da, Spar-

ta'da, Delphoi'de ve Epiros'da bulunur[195]. Buralarda lahitler duvar önlerinde, fakat bir yere dayanmaksızın dururdu. Bu konumlarının gerektirdiği gibi de, Attika çeşidi lahitlerin dört yüzü de küçük bir *heroon* gibi işlenirdi; ötekilerden daha az görülen arka yüz ve yan yüzlerden birinin üzerinde genellikle daha az durulurdu. Kapağı çatı biçimi olan lahitlerin bir yere dayanmadan konulması akla yakın gelse de, böyle bir örneğe rastlanmamıştır. Bu kuralı bozan tek örnek, C. Iulius Antiochos Phlilopappos'un Atina'daki görkemli mezarıdır (114-16); buranın büyük mezar odasında bir lahit bulunduğu tahmin edilirse de bu kesinlikle belli olmamıştır[196].

Anadolu'da lahitlerin çeşitli konumları olduğu bilinir, hattâ bunlar bazen aynı nekropolün içinde birlikte ve aynı zamanda uygulanmıştır. Birçok yörede zengin mezar yapıları bulunur[197]. Bunların çoğu kapanabilir bir kapıdan yoksun olup genellikle içerideki lahitlere büyük bir açıklıktan bakılabilirdi. Kapısı kapanabilen küçükçe mezar yapılarındaki lahitlerin yapımında tahta, kurşun ve kil kullanıldığı düşünülebilir[198]. Bunlardan ayrı olarak, tek bir lahdin üzerini gölgelik ya da yatak tepeliği biçiminde örten ve böylece lahdi daha gösterişli duruma getiren ufak yapılar da vardı[199]. Ayrık örnekler arasında tapınak biçiminde yapılmış mezar yapılarını gösterebiliriz[200]; bunların bir kısmı göze çarpan yerlere kurulurdu. Celsus Polemaeanus'un Efes'te kurduğu kitaplıkta kendisi için yaptırdığı tek lahitlik mezar odası ile filozof Dionysios'un gömülü olduğu ve Efes kitaplığının karşısında bulunan büyük bir lahit de sıradışı konumlara örnek verilebilir[201].

Tek bir ayaklığın üzerinde bir ya da birden çok lahdin bir duvara dayanmaksızın durduğu örnekler de sık görülür. Bunla-

rın hepsinin yüksekliği aynı değildir. Temel ya da alt-yapı denilebilecek bu kesimlere ölü gömüldüğü sık görülmüş bir şeydir. Bithynia'da ayaklıklar çok yüksek olurdu[202]. Bazen lahitler yol üzerindeki alçak kaideler üzerine dizilirdi ve gelip geçenler lahdin uzun ya da dar yüzünü görürlerdi[203].

Suriye ve Filistin'de yeraltı mezarları (Lat. *hypogeum*, Yun. *hupogeion*) çok yaygındı; bunların odalarının dar dehlizleri derine inerdi ve içlerine lahitler itilerek sıkıştırılırdı[204]. Çoğu zaman lahitler tahtadan yapılırdı; onlardan daha pahalıları bronz[205] ya da kurşun[206] kaplı olanlardı. Bunlardan ayrı olarak taş lahitler de vardır ve bunlara en çok Sayda'da (Sidon)[207] rastlanırsa da, Sur (Tyros)[208] yakınlarında görüldüğü de olur. Bu örneklerde bazen dar yüz kabartmalarla vurgulanmış, öteki yüzler süslemeleri bakımından ihmal edilmiş ya da sadece perdahlanmakla yetinilmiştir. Fakat her iki eyalette de gerek açıkta, gerek mezar yapıları içinde lahitlerin bir yere dayandırılmamaları âdeti yaygındı. Bu her yerden çok, Tyros'un görkemli nekropolünde ve Filistin'in çeşitli mezar yapılarında gözlemlenebilir[209].

Palmyra'da bir özellik karşımıza çıkar[210]. Orada kline'li lahitler yeraltındaki mezar odalarında ya da yine yeraltında bulunan mezar yapılarında derin nişler içine yerleştirilmiştir.

Kyrenaika'da içinde lahitler bulunan bir yerüstü mezar yapısı ile bir de kayaya oyulmuş oda bilinmektedir[211].

2.6 Lahitlerin Stoktan Çıkarılıp Hazırlanması, Ismarlanması-Maliyet

Lahitler belirli bir siparişi karşılamak üzere değil de önceden üretilip işliklerde bir stok mu oluşturuyordu yoksa tek

tek özel sipariş üzerine mi yapılıyorlardı? Bu soruyu yanıtlayacak herhangi bir Antikçağ kaynağına bugüne kadar rastlanmamıştır[212]. Eldeki örnekler, her iki olasılığın da geçerli olduğunu gösteriyor. Yivli lahitlerin pek çoğunda resmedilmiş figürlerin başları işlenmeden yuvarlak bir kabarık halinde bırakılmıştır[213]. Bundan da, böyle bir lahdin üzerinde önceden çalışılmış olduğunu, müşterinin gerektiğinde işlikten bir lahit satın aldığını, ek masraf ödemek koşuluyla bir ya da daha çok portre işlemesini yaptırdığını anlıyoruz. Birçok örnekte portrelerin lahdin geri kalan kesimiyle aynı zamanda değil, daha sonra yontulmuş olduğu da görülebilir. Omuzlarda ya da boyunda ekler, başın çevresinde pürüzlü bir bölge ya da farklı belirtiler olabilir[214]. Bunlar da bu lahitlerin stok oluşturmak üzere yapıldığını gösterir.

Gördüğümüze göre, birçok örnekte üzerinde pek durulmayacak değiştirmeler vardır[215]. Bir tanesinde uçan Nike'ler*, içinde bir büst olması gereken bir çelenk tutmaktadır[216]; ancak çelengin içindeki düz kesim derindir, perdahlanmıştır ve içinde sadece bir yazıt vardır. Tahmine göre, hazır alınmış bir lahit müşterinin özel isteğine göre değiştirilmiştir. Vatikan'da bulunan ve üzerinde Mevsimler'in resmedilmiş olduğu iyi kalitede bir lahdin ortasında bir parapetazma'nın** önünde giyiminden kadın olduğu anlaşılan bir insan figürü ayakta durur[217]; ne var ki kadının başı bir delikanlı başıdır. Herhalde bir kadın gömüsü için yapılıp bekletilen bu lahit de bir delikanlı için satın alınıp bir kabartma başla durum kurtarılmıştır.

---

* Yunan mitolojisinde zafer tanrıçası.

** Antikçağ Yunan tapınaklarında bir tanrı heykelinin önüne gerilen perde.

Başka bir örnek de San Marino'da bulunan süslü bir lahittir. Bunda alışılmamış bir süs öğesi olan ve Roma kenti örneklerinde hiç benzeri bulunmayan çapraz kafes görülür[218]. Orta yerde ayakta duran bir insan vardır. İşleniş biçiminden, lahdin ilk yapılışında bu kişinin üzerinde uzun bir iç giysisi bulunduğunu anlıyoruz, şu halde figür bir kadına ait olmalıydı. Ancak, lahit bir erkek için satın alınmış, giysi değiştirilmiş ve mevcut yuvarlak kabarıklık, ya da 'bos' kaba keski darbeleriyle portreye dönüştürülmüştür.

Gözlemlenecek bu tip örnekler daha da çoktur. Bunlar işliklerde stok yapılmak üzere hazırlanmış pek çok sayıda lahit olduğunu gösterir. Bunlar arasında kalite bakımından sıradan olanlar, süsleri orijinallik gösterenler vardır. Betimleri hiç bir özgünlük taşımayan başka lahitlerin de stok için üretildikleri sonucuna varabiliriz. Örneğin girland'lı, yivli, uçan Eros'lu ya da uçan Nike'li lahitlerin de stoklara katılmak üzere hazırlanıp bekletildiklerini de söyleyebiliriz. Mitolojik ve Dionysos'la ilgili betimleri, Eros'ları, Mevsimleri'i, Mousa'ları ve diğerlerini içeren lahitlerin böyle olup olmadığı sorusu yanıtsız kalmaktadır[219].

Ancak, öte yandan da büyük bir grup lahdin özel sipariş üzerine yapıldığı anlaşılmaktadır. Birkaç örnek bunların ne kadar çeşitli olduğunu gösterebilir. Birçoğu büyüklük ve sanatsal görünümleri bakımından çok alçakgönüllü yapıtlardır ama, üretimin öteki lahitlerden özellikleriyle ayrılırlar. Bunlar arasında[220] Valerianus'un lahdi, üzerinde araba yolculuğu resmedilmiş çocuk lahdi, üzerinde yaşam süreci belirtilmiş lahit, değişik sahneler gösterilmiş sandukalar, Ostia'da Meleagros'a ait bir sahne canlandırılmış bir lahit ya da kişisel koleksiyonlarda veya Malibu'da bulunan sadece uzun taraflar. Özellikle pek çok pahalı örneğin alışıl-

mamış niteliklerinden, sipariş verenin yontu ustasından değişik isteklerde bulunduğu anlaşılır. Sipariş sahipleri genellikle kendilerini daha güçlü bir biçimde ön planda görmek isterlerdi. İstedikleri, erdemlerinin, bulundukları görevin, daha az olmak üzere mesleklerinin, hattâ bazen sadece fiziksel varlıklarının vurgulanmasıydı. Bunu örneğin şu örneklerde görürüz[221]: Ludovisi Koleksiyonu'ndaki savaş sahnesi gösteren lahit, birçok aslan avı sahnesi, başkomutanları, düğünleri gösteren sahneler, "Kardeşler lahdi" denen lahit, annona çiçekli lahit, P.C. Vallianus'un lahdi, gemi seferleri resmedilmiş lahit, mitolojik sahneler gösteren lahitler, tanrı Dionysos ile ilgili sahnelerin, esin perileri Mousa'ların, girland'ların resmedildiği ya da düğün ve av ile bir ilişkisi bulunan lahitler.

Eyaletlerde de çeşitli örneklerdeki özellikler lahdin sipariş sahibinin isteğine göre işlenip yapıldığına tanıklık eder[222].

Ne var ki, Roma kentine ait lahitlerin çoğunluğunda ve eyaletlerdekilerin de önemli bir bölümünde bir lahdin özel sipariş mi yoksa hazır mı olduğu bilinmemektedir.

Öteki iki üretim merkezinin yani Atina ve Dokimeion'un lahitlerinde özel bir siparişi açıklayacak herhangi bir özellikten söz edilemez. Çoğunluğu ihracata yönelik olan bu lahitlerden satın almak isteyen Suriyeli, Romalı, Dalmaçyalı veya Selanikli bir ihtiyaç sahibinin kabartmaların biçimi ya da öteki ayrıntılar konusundaki isteklerini nasıl bildireceğini kolay düşünemiyoruz. Herhalde bulunduğu kentteki bir acenteye başvurup "görkemli Dokimeion sütunlu lahitleri" arasından şu fiyat kategorisine giren, şu büyüklükte bir tane veya bir "Attika başyapıtı" sipariş edecekti. Bu sonuncusunu istiyorsa belki genel bir konu, örneğin mitler, tanrı Dionysos ile ya da Eros'larla ilgili isteğini belirtecekti. İste-

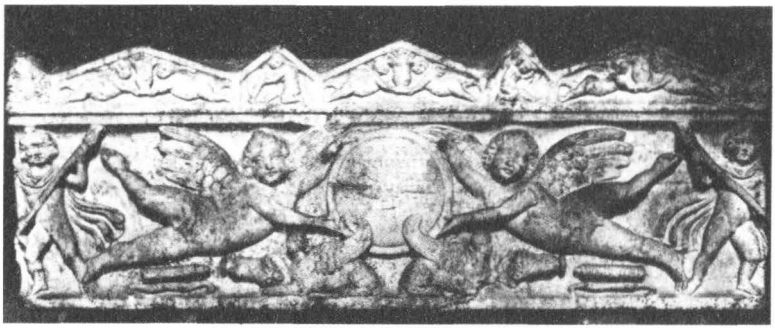
diği miti daha kesin olarak da söyleyebilir, örneğin Akhilleus, Amazonlar, Hippolytos, Meleagros ya da deniz savaşı, kara savaşı gibi bir belirtme yapabilirdi[223].

Lahitlerin fiyatları konusunda elimizde bilgi yoktur. 3. yy.'ın ikinci çeyreğinde yapılmış pahalı ve büyük bir Attika çeşidi lahde, zengin süslü kline'li kapağı içinde olmak üzere, 1000-1200 işgünü harcandığı hesaplanmıştır[224]. Constantinus Dönemi'nde yapılmış frizli bir Hıristiyan lahdine çok daha kısa bir süre biçilmektedir[225]. Ne var ki, 2. ve 3.yy.'ın pagan lahitlerinin yapılma tekniklerinin aynı süreyi gerektirmediğini anlıyoruz; henüz daha sağlam bir araştırma yapılmamıştır.

2.7 Lahitlerin Üzerindeki Yazıtlar

Lahitler üzerindeki yazıtlar yani kitabeler konusunda genel bir şey söylenemez, çünkü gerek üç büyük üretim merkezinde, gerek eyaletlerde malzeme tümüyle değerlendirilmediği için bugüne kadar bir kez bile yaklaşık bir genel görüş ortaya çıkamamıştır[226]. Merkezlerde yani Roma, Atina ve Dokimeion'da ve eyaletlerin her birinde lahitler üzerlerine yazıt konulmaya ayrı derecede uygunluk göstermişlerdir, bu nedenle de elde ayrı sayıda ve uzunlukta yazıt vardır.

Roma: Lahitlerin büyük çoğunluğunda sanduka üzerinde yazıt için yeterli bir yer öngörülmemiştir. Bu kuralın dışında kalanlar bir kalkan ya da levha tutarak ayakta duran ya da uçan Eros'lar ya da Nike'ler, bazen de deniz yaratıkları[227] resmedilmiş lahitler veya orta yerinde bir levha bulunan yivli ya da girland'lı birkaç lahittir (*Res. 29*)[228]. Sandukaların bazılarındaysa yazıt öne doğru çıkıntı yapan üst kenarda ya da, daha seyrek olmak üzere alt kenarda yer alır[229]. Ancak, bu bölgeler genişletilmiş değildir, yani buraları yazıt



29) Roma, Ulusal Müze: Yazıtlı bir levha tutan Eros'ların betimlendiği bir lahit.

için öngörülmemiştir. Herhalde müşteri bir şey yazılmasını istemiş, bu isteğe uyularak pek göze çarpmayan bir yerde bir şey yontulması gerekmiştir. Pek seyrek rastlanan bir grup lahitteyse yazılar kabartmalı zemin üzerinde figürlü anlatımlar arasında yer alır[230].

Üzerine yazı yazılabilecek bir levhası bulunan kapaklar da oldukça sık rastlanan şeylerdir (*Res. 7,1 30*)[231]. Bu levhaların bazılarında gerçekten yazıt varsa da, pek çoğunda bir şey okunamamaktadır. Kuramsal olarak söylenebilecek, müşterinin bizim bilemediğimiz bir nedenden ötürü, siparişinde bunu belirtmemiş olmasıdır. Bazı yazıtların yalnızca boya ile yazılmış ve bundan ötürü zamanla silinip gitmiş olması da akla yakın düşer.

Atina : Attika çeşidi denilen lahitler arasında ne sanduka ne de kapak üzerindeki yazıtlarla bir araya getirilecek bir grup yoktur. Zaten genelde yazıta çok az rastlanır. Olanların bir bölümü arka planda figürlerin arasında (*Res. 60*)[232], bir bölümüyse ayaklık ya da kapak üzerinde bulunur[233].

Dokimeion: Buranın lahitlerinde de yazıt için bir yer ön görülmemiştir. Bunlar arasında da yazıtlı olanlar pek azdır ve örneğin yazı, kapağın alt pervazına kazınmış olabilir[234].

Eyaletler: Bazı yörelerde kuraldışı bir şey olan lahit yazıtına bazılarında sık rastlanır. Yazıtların bol bulunduğu yerler

olarak Yukarı İtalya, Gallia, Colonia (Köln ve çevresi), Pannonia*, Dalmaçya, Selanik, Bizans ülkesi ve Anadolu'da özgün kültüre sahip çok sayıda yöre sayılabilir[235].

Yazıtların içeriği hep aynı değildir, bu konuda herhangi bir kuraldan söz edilemez. Roma'da ölenin ya da ölenlerin sadece ad ve mevkileri ile yaşları pek kısa olarak yazılırdı. Doğudaki eyaletlerdeyse daha uzun birçok lahit kitabesine rastlanmıştır. Oralarda, her ne kadar haksız kullanım için para cezası öngörülüyorsa da, çoğu zaman bir lahit, yabancı kimselerce ikinci kez kullanılırdı.

Bizleri ilgilendirebilecek olan iki şey yazıtlarda hiç yer almaz. Bu iki şeyden biri lahitte yatanın ne zaman öldüğü, ikincisi de lahit üzerinde gösterilen resimler ya da sahnelerin neden seçilmiş olduğudur. Bunlar hakkında yazıtlar herhangi bir bilgi vermez. Harflerin biçiminden tarihin hangi zaman dilimi içine rastladığını şu veya bu şekilde yaklaşık olarak saptayabiliriz. Yani yazıtlar pek seyrek olarak lahdin ne zaman yapıldığı konusunda bir ipucu verir. Bu kuralın dışına çıkan sadece Selanik kökenli bir grup lahittir. Bunların pek çoğunda tarih verildiğine rastlarız[236]. Bazı yazıtların ikinci kullanımda kazındığı saptanır, yani lahdin ilk ne zaman yapıldığı hakkında herhangi bir bilgi edinilmez[237].

2.8 Lahitlerin Üzerindeki Portreler

Üç merkezde ve bazı eyaletlerde lahitler üzerindeki portrelerin hem sayıca, hem de içerik bakımından aynı olmadığını görürüz[238]. Bir lahdin hangi tarihte yapıldığının belirle-

* Bugünkü Macaristan'ın batısına, Avusturya'nın doğusuna ve Slovenya'ya rastlayan Roma eyaleti.

nebilmesinde portre büyük önem taşır, çünkü serbest portre heykelleriyle, özellikle de imparator ve imparatoriçe portreleri karşılaştırılarak zaman içinde bir noktaya oturtulabilir. Lahit üzeri portreleri genellikle ufacık ya da netlikten uzak bir biçimde yapılırdı, öyle ki portre sahibi konusunda yargıya pek zor varılırdı; yani bunları çok daha büyük serbest portrelerle karşılaştırırken büyük dikkat göstermek gerekir. Bazı örneklerde portre, lahit üzerinde önceden var olan bir bos'un yani yuvarlak kabarıklığın daha sonra keski darbeleriyle belirli bir başın kaba taslak benzerini canlandırabilmek üzere işlenmesiyle meydana getirilmiştir (*Res. 49*). Bazı örneklerdeyse portre ikinci kullanımda oturtulduğu için lahdin tarihi konusunda bir saptama yapmak zordur[239].

Bu zorluklara karşın, portreler Roma'da, 2. yy.'ın ikinci yarısı söz konusu olduğunda, lahitlerin çeşitli ipuçlarıyla tarihlenmesini desteklemiş, 3. yy. içinse daha büyük ölçüde yardımcı olmuştur. Buna karşı, Atina ve Dokimeion'da ancak birkaç dayanak noktasına sahibiz. Eyalet lahitlerindeki portrelerse çok belirsiz biçimde yapıldıklarından onlardan bir bilgi çıkarırken çok sakınımlı davranmak gerekir.

Resmi kimliği olmayan kişilerin de lahit üzerinde her zaman portreleri betimlenmiştir. Roma kenti lahitleri arasında çok zengin ve değişik olanlarında, birçok kez, portrelerin imparatorlara, imparator ailesinin üyelerine ya da başka önemli kişilere benzetilmesine çalışılmış olduğunu görürüz. Örneğin: Ludovisi koleksiyonundaki savaş sahneli "Plotinus Lahdi", "Kardeşler Lahdi" ya da "Adonis Lahdi"* ve bir ordu komutanını gösteren bir parçada[240]da du-

* Adonis. Yunan mitolojisinde 'aşk've 'güzellik' tanrıçası Aphrodite'nin gözdesi güzel delikanlı.

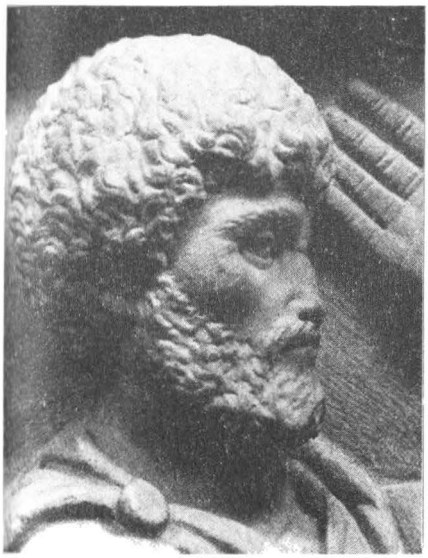


30) Vatikan: Alkestis lahdi.

rum böyledir. Fakat bütün bu benzetmeler doğru olmayabilir, "Balbinus Lahdi" denilen lahitle 238 yılında birkaç ay yönetimde kalmış olan İmparator Balbinus arasındaki bağ bile pek akla yakın değildir[241]. Herhalde, bunlar, bir bölümü çok görkemli de olsa, alışılmamış resimler, sahneler de sergileseler, resmi kimliği olmayan kişiler için hazırlanmış lahitlerdi.

Gömü için kullanılmış olan lahitlerde genellikle yuvarlak kabarıklığın içindeki başlar işlenmeden kalmıştır (*Res. 49*). Bunlar aslında bir portre olarak işlenmeye hazır yerler ise olduğu gibi bırakılmıştır[242]. Böyle olmasının çeşitli nedenleri olduğu düşünülebilir, fakat herhangi bir somut örnekte şu ya da bu nedeni öne süremeyiz[243].

Üzerinde portre bulunan lahde örnek olarak Vatikan'da bulunan ve üzerinde bir Yunan öyküsü olan Alkestis ile Admetos'un resmedildiği lahit gösterilebilir (*Res. 30*)[244]. Burada ölüm döşeğinde yatan Alkestis ve kocası Admetos'un -hattâ bu birkaç kez resmedilmiştir- başları, Roma portrelerindeki özelliklerle, yani çehreler ve saç biçimleri gerçekçi olarak gösterilmiştir. Adları lahdin kapağındaki yazıtta okunan Romalı bir çift, Gaius Iunius Euhodus ile Metilia Acte, yontularını Yunan öyküsündeki kişilere benzettirerek yaptırmışlardır. Kadının (*Res. 32*) saçları arkaya doğru ta-



31) Resim 30'daki lahitten Admetos'un başı.



32) Resim 30'daki lahitten Alkestis'in başı.

randıktan sonra toplanıp ustalıklı bir topuz halinde birleştirilmiş. Roma imparatoriçelerinin resimleri arasında bununla karşılaştıracak bir şey ararsak, görürüz ki Metilia Acte, saç biçimi ve yüz anlatımının gerçekçiliği bakımından Antoninus Pius'un karısı İmparatoriçe Yaşlı Faustina'ya (ölümü 141) açıkça benzemektedir[245]. Erkeğin (*Res. 31*) saçları oldukça kısa fakat sıktır, sakalı kısadır. Böylece onun İmparator Antoninus Pius (saltanatı: 138-161) modasını izlediğini anlıyoruz[246]. Yüzündeki anlatım da imparator resimlerinden etkilenmiştir. Portreler lahitle aynı zamanda yapılmış olduğundan tarihleme için elimizde bir dayanak noktası var demektir. Kapaktaki yazıttan ve biçem karşılaştırmalarından lahdin 160 ya da 160/70 dolaylarında yapıldığını çıkarabiliriz.

Merkezler aşağıda kısaca ayrı ayrı gözden geçirilecek, eyaletlerden ise ancak birkaç nitelikle söz edilecektir.

Roma: Daha 1. yy.'da bile, portreler yalnız mezar kabartmalarında değil, aynı zamanda kül urna'ları, mezar ve kül sunakları ve kline'li anıtlar üzerinde yaygınlaşmıştı; portre ise, o zamanın lahitleri üzerinde pek görülen bir şey değildi. 2. yy. başlarında büyük miktarlarda lahit üretiminin başlamasından sonra portreler yavaş yavaş, örneğin araba yolculuğu gösteren bir lahitte, Eros'lu ve Anka kuşlu bir başkasında ya da Theseus'un* yaptıklarının resmedildiği girland'lı bir lahitte ortaya çıkmaya başlar[247]. Antoninus'lar Dönemi'nin ortalarından sonra lahitler çoğaldığında portre daha sık görülen bir şey olmuştur. En çok da çeşitli konuları işleyen frizli lahitlerde, girland'lılarda ya da uçan Eros'ları veya Nike'leri ve bir ara motifi gösterenlerde portre yapımına gidilmiştir. Birkaç örnekte de kapak üzerinde bir tondo ya da çelenk içinde portre bulunduğu bilinir. 3. yy.'da portre kullanımı artmıştır. Bugün elde bulunan portre örneklerinden, lahitlerin kronolojik sıralamasında sağlam bir dayanak olarak yararlanılmaktadır. Frizli lahitlerde, özellikle aslan avı (*Res. 38*), düğün ve resmi görevlilerin bulunduğu sahneler (*Res. 39*) ve mitolojik olayları (*Res. 40*) gösterenler pek çoktur. Kapak pervazı üzerinde, genellikle bir parapetazma önünde, portre sık görülen bir şeydir[248]. Roma'da üzerinde portre bulunan kline-kapak azdır (*Res. 47*)[249].

Atina: Attika türü lahitlerde portreli mitolojik figüre hiç rastlanmaz. Örneklerin çoğunda mitolojik sahneler bulunurken bunlara ait portre kesinlikle kuraldışı bir şey olarak kalmıştır[250]. Bilinen, sadece bir yan yüzde gördüğümüz atlı bir avcı, belki başka bir lahdin uzun yüzünde iki atlı, bir de üzerinde yumruklaşan adamlar bulunan bir parçadır; bu

* Attika efsanelerinin büyük kahramanı.

sonuncusunda portrelerin daha önce Roma'da yapıldığı düşünülebilir[251]. Sözünü ettiklerimize ek olarak yan yüzlerde içinde büst bulunan tondo'lu iki örnek daha vardır. Ancak, bunlarda yuvarlak kabartı içinde baş figürleri olduğu gibi bırakılmıştır.

Atina'da kline-kapak kullanımının 180 yılından sonra çoğaldığını gözlemleriz. Yatar durumdaki -genellikle de bunlar bir karı kocayı gösterirdi- figürlerin sahipleri işliklerden malı sadece belirsiz bir baş kabartısıyla alırlardı, sonradan bunlar kullanılacakları yere götürülür ve portreye dönüştürülürdü (*Res. 56*). Bunun hiç yapılmadığı da olurdu; baş figürüne dönüştürülecek kabartının kesilip çıkarılmış olduğu örneklere sık rastlanır, öyle ki bugün elimizde portreli pek az lahit vardır (*Res. 54*)[252].

Dokimeion : Frizli lahitlerde kabartma başlı figür yoktur. Birkaç girland'lı lahdin askı-çelenk kavsinde portre biçiminde büst görülür[253]. Sütunlu lahitlerin üzerindeki figürlerin çoğunun ölen kişiyle özdeşleştirileceği ve baş kabartılarının portreye dönüştürüleceği öngörülerek yapılmalarına karşın, bu ancak pek az örnekte gerçekleştirilmiştir. 160/70 yılları dolaylarında ostotek'lerin ve lahitlerin çatı biçimi kapakları, yerlerini kline biçimi kapaklara bırakmıştır. Kline üzerinde yatan figürlerin başlarının birer portre olması gerekir (*Res. 66, 69*). Ne var ki, başların hemen hepsi bugün yitip gitmiş durumdadır; elimizde bulunan tek tük örnek, yalnızca yuvarlak kabartı durumunda olup işlenip portreye dönüştürülmüş olanlar ise ancak birkaç tanedir[254].

Eyaletler: Çeşitli kültür alanlarının ürettikleri yerel lahitlerin pek az özgünlüğü vardır. Bunlarda portreye çok az rastlanır, olanlar da dağınıktır ve lahdin değişik yerlerinde görülür. Örnek olarak, Dalmaçya[255] ya da Yukarı İtalya'da

kapakların akroter'lerini yani köşe süslerini (*Res. 71*), Rhein-Mosel veya Tuna bölgelerindeki çatı biçimi kapakların uzun yüzlerinde bunun için bırakılmış yerleri[256], Makedonya'daki sandukaların uzun yüzündeki büstleri[257], Efes'teki (*Res. 101*) ya da Aphrodisias'taki (*Res. 104*) frizli lahitler üzerindeki figürleri[258] ve Selanik ve Anadolu'daki kline-kapaklarda bulunan portreleri[259] gösterebiliriz.

2.9 Biçimlerin, Süslemelerin ve Sahnelerin Örnekleri

Roma İmparatorluk Dönemi yontu ustaları, lahitlerin biçim, süsleme ve betimlerini kendi başlarına özgürce yaratmamışlar, Antikçağ'daki Yunan, Etrüsk ve Roma sanatı geleneğini izlemişler, oradan çeşitli örnekler almışlardır. Fakat lahitler kendilerinden önce var olmuş bu örneklere az ya da çok bağlı kalınarak yapılmış birer basit kopya da değildir; onları zamanlarının yani Roma Orta ve Geç İmparatorluk Dönemi'nin değişik kültür bölgelerinde gelişmiş sanatsal becerileri olarak görmemiz gerekir.

Lahitlerin gelişme sürecini gözümüzde canlandırmak kolay değildir, çünkü Antikçağ'ın yazılı kaynaklarında bunlarla ilgili ne bir betimleme ne herhangi bir ipucu vardır, örneğin yazıtların metinleri bile belirtilmemiştir. Yine de eldeki pek çok sayıda lahde bakarak bir takım bilgiler çıkarılabilir[260].

Birçok durumda görürüz ki, aynı konuyu işleyen lahitlerin dayandığı Antikçağ örnekleri birbirinden bağımsız örnekler değildir. Süreç genellikle şöyle işlemiştir: İmparatorluk Dönemi'nin belli bir noktasında bir yontu ustası, bir heykeltraş, lahitlerde kullanılmak üzere bir örnek oluşturmuştur. Bunu gerçekleştirmek için sanatçının elinde çeşitli olasılıklar vardı: Daha eski örnekleri az ya da çok kapalı olarak

yani değiştirmeksizin uygulamak ya da bir 'çekirdek grup' olarak bir örnek devralıp onu başka figürler, başka gruplarla doldurmak veya tek tek, -olabilirse bambaşka kavramlardan doğmuş- figürleri ve ufak grupları yeniden bir araya getirmek. Lahdin kullanılabilecek yüzeyine uyacak bir kompozisyonu işte sanatçı bu yöntemlerden biriyle oluştururdu[261].

Şu halde İmparatorluk Dönemi'nde örnekler doğrudan doğruya lahitte kullanılmak üzere yaratılmıştır ve bunlarda Yunan ve belki Etrüsk ve Roma sanatı yeni bir anlayışla kaynaştırılmıştır. İlk örneğe 'archetypus', 'ana bezek' ya da 'başarılı taslak' denilmiştir[262]. Söz konusu ilk örnekler 'mucit'in işliğinde -ve aynı zamanda başka işliklerde- az ya da çok, özgür biçimde kopya edilmiş ve koşullara göre, uzunca bir zaman dilimi boyunca, sürüp gitmiştir. Elbette bu ilk örneklerin değişikliğe uğradığı olmuştur. Başka başka sanatçılar çıkmış ve bunların bir kısmını alıp bir kısmını bırakmışlar ve belki bunları gruplar halinde toplamışlar, grupları kendi içinde değişikliğe uğratmışlardır. Çizim, kazı, kabartma vb. gibi değişik sanat yollarından küçük ya da büyük gruplar almışlardır. Bazı örneklerde sipariş sahibinin birtakım özel istekleri olduğunu ve bundan ötürü başlangıçta düşünülmüş kompozisyonun değiştirildiğini anlıyoruz[263].

İşliklerde bulunan ve sanatçıların lahdi işlemekte izledikleri ilk örneklerin ne çeşit bir maddeden yapıldığını kesinlikle söyleyemiyoruz. Bunlar hiçbir zaman saklanması düşünülmemiş birtakım çizimler olabilir. O ilk örneklerin alçı dökümler ya da alçı modeller olarak yapıldığı, lahitlerin bunlara göre üretildiği de düşünülebilir. Ancak bunlar lahdin büyüklüğünde miydi yoksa ufak örnekler miydi?

Ne var ki, örnek diye bütün bir mermer lahdin işlikte uzun süre saklanabileceği de pek akla yakın gelmiyor.

Bunlardan başka bir de, Yunan, Etrüsk ve Erken Roma motif dağarcığının ne yolla 2. ve 3. yy. lahitlerine taşınmış olduğu konusunda bir sorun ortaya çıkıyor. Besbelli ufak sanat yapıtları, örneğin gümüş işler ya da daha doğrusu o çeşit alçı dökmeler bir dereceye kadar rol oynamıştır[264]. Belki bunların dışında resimli yazmalar da vardı, belki 'resimli kitap' diye bir şey de bulunurdu ve bunların orijinali öylesine pahalıydı ki, lahitçinin işliğinde her an hazır bulundurulamazdı. Son olarak bir de lahitlerin kompozisyonunu çizen sanatçının ilginç motifleri yani motifleri ya da grupları bir örnek defterinde toplamış olması da düşünülebilir[265].

Roma kenti lahitleri[266] genel çizgileriyle Etrüsk örneklerini izlemiştir. Konuların seçiminde Etrüsk ve Roma parçaları arasında bir bağ vardır, ancak figür çeşitleri ve biçem bakımından böyle bir bağ pek belli değildir. Lahitler üzerindeki pek çok sahne için, tek figürler ya da gruplar bakımından Yunan sanatından örnek alındığı söylenir. Erken Roma sanatı da örnek olmuştur. En çok da Erken İmparatorluk Dönemi'nin kül kaplarının ve mezar sunaklarının motifleri lahitlere, öncelikle girland'lı lahitlere taşınmıştır[267].

Erken Dönem *Attika* lahitleri[268] eski Yunan üretiminin pek çok çeşidiyle yakından bağlıdır ve süsleme biçimi, temsil ettiği şeyler ve biçem bakımından onları izler. 200 yılı dolaylarındaki 'biçem değişikliği'nden sonra Attika türü lahitler artık kendilerine özgü bir yolda yapılmıştır.

Dokimeion[269] lahitlerine gelince, bunların ilk örnekleri yani girland'lılar ve figürlü frizi olanlar ayrı biçimlerde geliştirilmiştir. Sütunlu lahitlere görkemli bir 'mezar tapınağı' ha-

vası vermek için tiyatro cephelerindeki motifler ve tapınak mimarlığı kullanılmıştır. Kullanılan figür çeşitlerinin çoğunda daha eski Yunan sanatının örnekleri görülür[270].

Eyaletlerde üretime örnek olarak üç üretim merkezinin lahitleri seçilirdi. Yerli geleneklerden esinlenmiş bir motif taşıyan örnekler azdır. Buna da en çok Yukarı İtalya'da ve Anadolu'nun bazı yörelerinde rastlanır. Fakat Suriye ve Filistin'den de epeyce örnek verilebilir. Bazı durumlarda bir grup eyalet lahdinin merkezlerden birini değil de, başka bir eyaleti izlediğini görürüz. Örneğin, Yukarı İtalya lahitleri Alpler'in kuzeyindeki ve Adriatik Denizi'nin doğusundaki üretimi model almıştır; Anadolu lahitleri de Suriye, Filistin ve Mısır'da örnek olmuştur.

2.10 Betimlemelerin Anlamı

Bu kitapta ele aldığımız lahitler sade birer sanduka ya da banyo küveti-biçimli olmayıp bunların üzerinde betimler yani şu ya da bu yöntemle gerçekleştirilmiş resimler vardır. Bunların bir bölümü yalnızca süs yani girland ya da öteki adıyla asma-çelenk, bir bölümüyse insan ve hayvan betimleri içeren sahnelerdir. İster açıkta, görülebilir bir konumda ister az kimsenin erişebileceği gibi kapalı bir mezar yapısında olsun, Roma İmparatorluğu halkının büyük bir bölümü için, bir lahit süslü olmalıydı.

Doğal ya da düşsel varlıkları gösteren bu betimlerin, İmparatorluk Dönemi insanları için, herhalde süs işlevlerinin ötesinde daha fazla bir anlamı ya da anlamları olsa gerek. Ancak, ne yazık ki ne lahitlerin üzerinde, ne de Antikçağ yazılı kaynaklarında bu betimlerin anlamını aydınlatacak herhangi bir açıklama bulamayız. Ayrıca, Roma İmparatorluğu'nda ölümden sonraki yaşamı, öte dünyayı yeterince

göz önünde canlandıran, örneğin ileride ortaya çıkacak Hıristiyanlık gibi, kurallarına herkesin uymak zorunda olduğu bir din de yoktu. Yani bir 'kitap' içinde genelgeçer olarak yerleşmiş bir 'inanç' yoktu. Şu halde ölümden sonra insanoğlunun başına neler geleceği konusunda herhalde apayrı şeyler düşünülüyordu.

Buna bir de lahitler üzerindeki betimlerin anlamına arkeologların sadece kendi yöntemleriyle bir açıklama getirmek zorunda kaldıklarında karşılaştıkları büyük güçlükleri eklemek gerekir. Böyle bir işin üstesinden gelmek için, İmparatorluk Dönemi'nin mezar kitabelerinin tümünü elden geçiren, değerlendiren epigraflar yani yazıt uzmanları gerekir; ayrıca insanın ölümden sonraki yazgısı üzerinde 2. ve 3. yy.'da ne düşünüldüğünü, şu ya da bu biçimde, dile getirmiş Antikçağ yazarlarının yapıtlarında bunu arayabilecek filologlar yani dilbilimciler de gerekir.

Böyle araştırmalar zamanımıza kadar hep eksik olageldiği için, 2. ve 3. yy.'da sipariş sahiplerinin lahitlerin çeşitli süsleri ve insan ya da hayvan içeren sahneleri hangi nedenlerden ötürü seçmiş olduklarını saptamak biz bugünün insanları için çok zordur. Yine de bu betimlerin anlamı konusunda sorular sorup yanıtlar aramak hâlâ heyecan verici bir uğraştır. Bu sorunlara Yeniçağ gözüyle getirilen tepkiler de o derecede büyük ve çeşitli olmaktadır. Burada sadece ufak bir lahit grubunu ele alan ve tümden farklı sonuçlara varan az ya da çok öznel aramaları ele aldığımız için, anlam sorunlarına çok kapsamlı biçimde göndermede bulunmayacağız. Gözle yapılmış seçimlerden birkaçını açıklamaya da çalışmayacağız; yapacağımız şey, sadece bazı ipuçları vermek ve bunlardan çıkacak açıklamaları dile getirmek olacaktır[271].

Aslında, retrospektif ile prospektif arasında, başka bir anlatımla, geride kalanı yani ölen ya da ölenlerin yaşamını betimleyenle ileriye yönelik olanı yani öte dünya yaşamını betimleyen arasında bir ayırım yapılabilir. Genellikle bu ikisi lahitler üzerinde birbirine bağlı olarak anlatılmış olup bu iki yaşam birbirine karşı değildir; hattâ bilinçli olarak böyle davranıldığı açıktır. Herhalde tek bir betimlemeyi bir müşteri geriye yönelik, bir başkası ileriye yönelik görebilirdi; bu ve ona onun tasarımlarına, 'inancına' kalmış bir şeydi.

Gördüğümüze göre, Romalılar için yaşamlarında istemiş oldukları erdemlerin betimlenmesi çok önemliydi[272]. Bir dizi Roma kenti lahdinde bu erdemler hemen fark edilecek biçimde anlatılmıştır: Evlilikte birleşmeyi canlandırmak için *concordia* (uyum, birlik), tanrılara kurban verişi dile getirmek için *pietas* (dindarlık), barbarların yani yabancıların boyun eğişini kabul anlamında *clementia* (acıma), bazen barbarlara karşı kazanılmış zaferi göstermek için *virtus* (yüz akı) resmedilirdi (*Res. 39*)[273]. Yivli, sütunlu ya da frizli lahitlerde birçok kez concordia'ya, birkaç pietas'a, birkaç örnekte her ikisine birden rastlanır[274]. Virtus da hayvanların en tehlikelisi sayılan aslanın avlandığı sahneleri gösteren pek çok örnekte karşımıza çıkar, o sahnelerde aslan avcısı ölümü yenmektedir ve virtus çoğu zaman bir kadın görünümünde onun yanında bulunur (*Res. 38*)[275].

Bir dizi lahitte de ölenin bu dünyada sahip olduğu toplumsal konum belli edilir. Üzerinde magistratus'lar yani devletin yüksek görevlilerinin[276], çeşitli meslekten kişilerin (*Res. 26*)[277], bir boksörün ya da gemilerin resmedilmiş olduğu örnekler vardır[278]. Fakat bunların toplam sayısı çok fazla değildir. Çocuk lahitlerinde, ölen çocuk daha uzun süre yaşamış olsaydı nereye, nasıl bir mevkie gelecekse o mevki belli edilirdi[279].

Birçok Romalı, yaşamında bilgili bir kimse olmuş olmayı isterdi; bunun için de kendilerini esin perileri Mousa'lar ya da bilgeler arasında resmettirirlerdi ya da esin perilerini ölüyle doğrudan ilgili olarak değil, lahdin süsleri olarak seçerlerdi (*Res. 50*)[280]. Fakat bununla aynı zamanda ölümden sonraki yaşama bir gönderme yapılmış oluyordu ve müşteri ve sipariş veren, bu yaşamda kendisinin bir felsefi söyleşi yaparken, Mousa'lar, bilgeler, filozoflar, başka bilgili insanların coştırıcu sohbeti arasında bulunmasını isterdi. Bazen bir dekor parçası kullanıldığı olurdu, örneğin insan figürlerinden birinin yanına içinde kitap dürümleri bulunan bir çekmece oturtulurdu[281].

Bilgililik, kültür, lahitler üzerindeki Yunan mitlerinin seçiminde de kendini gösterir[282]. Mitlerle de ölenin erdemleri dile getirilir. Virtus, örneğin, Adonis, Hippolytos ya da Meleagros'un bir av sahnesinde yabandomuzunun üzerinde betimlenir (*Res. 41, 47*)[283]. Çeşit mitler arasında bir başka konu da sevgi, özellikle ölümü yenen, Alkestis (*Res. 30*) ve Protesilaos'ta, belki Persephone'de görüldüğü gibi bir sevgidir. Persephone lahdinde (*Res. 1*) insanın aklına tanrıçanın yeraltına kaçırıldığı, fakat sonra yeniden yeryüzüne döndüğü geliyor[284].

Bu çok sayıdaki mit herhalde anlamlarıyla büyük karmaşıklık taşır. Bazılarının belki bir teselli olsun diye lahit üzerinde betimlendiği düşünülebilir; büyük kahramanlar, örneğin Akhilleus ya da Meleagros, yazgıdan kaçamamış, genç yaşlarında ölmüşlerdir, işte lahitte yatanın başına gelen de budur.

Elbette, betimlenen Yunan söylencelerinin her birini sağlam bir dayanağa oturtmak, anlamının ne olduğunu saptamak istendiğinde birtakım güçlüklerle, sorunlarla karşılaşırız. 2. yy.'da Roma kenti lahitlerinde kullanılmış konu-

lardan çocuk katili Medea ile ana katili Orestes, açıklanamayan birer örnek olarak gösterilebilir[285].

Lahitlerde resmedilenlerin büyük bir bölümü öte dünyada sürülmesi umut edilen mutlu bir yaşamla ilgilidir. Dionysos (*Res. 48*) ve Bucolica'lar (*Res. 40*) ile ilgili konular, yemek sahneleri, belki deniz yaratıklarını (*Res. 49*) ve Eros'ları (*Res. 51*) gösteren lahitler bu gruba girer.

Son olarak mezar süsleri olarak üç merkezde ve onlardan da çok eyaletlerde girland'ların kullanıldığına işaret edebiliriz (*Resim* 53, 62, 64). Ayrıca, aynı zamanda insanların geçmiş ve geleceklerini de gösteren Mevsimler ve kurbanlara da rastlanır (*Res. 52*)[286]. Dokimeion lahitleri arasında sütunlular ufak mezar anıtlarıdır ve bunlarda ölüler kahramanlaştırılmıştır (*Res. 68-69*)[287].

Konuyu kapatmadan önce lahit üzeri betimlerin anlamını araştırırken karşılaşılan bir zorluktan daha söz edelim. Bu sahnelerin hemen tümüne sadece içine ölünün konulması için yapılmış lahitlerin üzerinde değil, aynı zamanda -ve çoğunlukla- başka bağlamlarda, örneğin evlerde duvar resmi ya da alçı süs olarak, hamamların, genel kullanıma açık başka yapıların ya da konutların mozaik tabanı olarak veya ayna, içki kadehi, takı çekmecesi gibi küçük el sanatları yapıtlarında, bazen süsleme kabartmalarında da rastlanır. Şu halde tek bir sahnenin içinde bulunduğu bağlama göre, kullanım amacına göre ayrı anlam taşıyabileceğine dikkat etmek gerekir.

2.11 Genel ve Bölgesel Lahit Grupları

Roma İmparatorluk Dönemi'nden kalma 15.000 dolayında lahit bilinmektedir. Sayıca eşit olmasalar da, elde imparatorluğun hemen hemen tüm eyaletlerinden, batıda güney

Rusya'ya kadar Britanya, Gallia ve Kuzey Afrika'dan, doğuda Anadolu, Suriye, Arabistan ve Mısır'dan örnekler vardır. Taşrada yalnızca yerel bir yayılma gösteren, merkezde fazla önemli olmayan birçok lahitler üretilmiştir. Üç yerdeyse belirli bir bölgeyle sınırlı kalmayıp çeşitli bölgelere satılan yani bölgeler ötesi önem taşıyan lahit yapılmıştır. Bu üç yer Roma ve Atina ile Batı Anadolu'da Phrygia'da bulunan Dokimeion'dur.

Bu üç üretim merkezinin lahitleri birbirlerinden biçim, süsleme, konuların seçimi, betim ve biçem bakımından ayrılır (*Res. 6*). Böylelikle, kural olarak, lahit bölümlerinin, çoğu zaman da minicik parçaların bu üç üretim yerinden hangisine ait olduğu saptanabilir.

Büyük miktarlarda lahit üretimi *Roma*'da 2. yy. başlarında ortaya çıkmıştır. Daha önce kül kapları, kline'li anıtlar ve bir kaç da Erken Dönem lahdi vardı; ancak bu ilk örneklerin daha sonra ortaya çıkacak olanlarla pek bağlantısı yoktur. Roma'da çok büyük sayıda lahit üretilmiştir; bugün elde olanların bile 6000'in üzerinde bulunduğu hesaplanmıştır. Roma'da yapılanların dışsatımı öncelikle batıya yönelikti, doğuya ise seyrek olarak satış yapılırdı.

Atina'da lahit kullanımı geleneği olmayıp, üretime 140 yılı dolaylarında birkaç parça ile girilmiştir. O tarihte lahit kullanma âdeti Roma'da çoktan başlamış ve epeyce yayılmıştı. Yani yolu açan Roma olmuştu, fakat Atina kısa sürede kendi biçimlerini bulmuş ve yontu sanatının bu yeni dalıyla ihracata girip kazanç yollarını aramaya koyulmuştu. Görüldüğüne göre, Atina'da üretilen parça sayısı Roma'da üretilenden çok daha azdır. Attika çeşidi yani Atina üretimi olan lahitlerin bugün bilinen sayısı 1200 dolaylarındadır ve bunların önemli bölümü parçalanmış durumdadır. Çoğu,

Akdeniz'in batı ve doğusundaki geniş bölgelere ihraç edilerek yayılmıştır. Kesin bir rakam veremiyoruz; ancak Attika türü lahitlerin %90'dan fazla bir bölümünün Atina'da da, çevresinde de kullanılmadığı yani ihraç konusu oluşturduğu sonucuna varılabilir.

Dokimeion'da da lahit üretimi Roma'dakinden geç, 140 yılı dolaylarında başlamıştır. Ne var ki, Anadolu'nın birtakım eyalet işliklerinde daha eski tarihlere ait lahitler vardır, bundan da kabartma süslü lahit kullanımının Helenistik Çağdan beri süre gelen bir gelenek olduğunu anlıyoruz. Dokimeion lahitlerinin bugüne kadar bilinen sayısı ancak 500 civarındadır. Bu rakam Anadolu'da çok geniş bir alana yayılmıştır. İhracat yapılmışsa da bu küçük çapta kalmıştır. Alıcı yörelerin öncelikle İtalya, Suriye ve Filistin olduğunu anlıyoruz.

Üç büyük merkezin ihracatına bakıldığında aşağıdaki farklar göze çarpar: Roma kenti örnekleri çoğunlukla batıda bulunur; Doğu eyaletlerinde bir yerde toplanmamış tek tük örneklere dağınık olarak rastlanır; Suriye ve Filistin'de 300 yılı dolaylarında, yani Atina ve Dokimeion'da lahit yapımının iyice yerleşmiş bulunduğu yıllarda yapıldığı anlaşılan birkaç örnek vardır. Geri kalanlar rahatça 2. ve 3. yy.'lar arasında bölüştürülebilir. 2. yy.'da Dokimeion'daki üretim, Attika çeşidi lahitlerinkinden daha fazladır. Fakat 200 yılı dolaylarında Attika lahitleri çok artmaya başlamış, Dokimeion ise Anadolu dışındaki yörelere zar zor ihraçta bulunabilmiştir. Bu değişikliğin nedenleri bugüne kadar aydınlanmış değildir.

Büyük merkezlerden başka, Roma İmparatorluğu'nun hemen her *eyaletinde* kullanımı belirli yörelerle sınırlı, pek az durumda o yöre dışına satılan yerli lahitler vardı. Bunlar

kısmen merkezlere bağlı olup oralarda yapılan tiplerin birer kopyası ya da değiştirilmişiydi; ancak, çoğu zaman üretildiği eyaletin sanat özelliklerini taşıyan, kendilerine özgü niteliklere sahip örneklere de rastlanırdı. Çoğunlukla bölgesel lahitler pek pahalı ve zahmetli şeyler olmaz, girland'lı ya da levhalı lahit yapımına gidilirdi; levhanın iki yanında figürler bulunurdu. Fakat birkaç eyalette üretim zengindi, yapılan çok sayıda lahdin bir bölümü görkemliydi ve biçimleri bakımından bağımsız örnekler olarak hazırlanırdı.

İmparatorluk Dönemi lahitlerinin tümü, bugüne kadar ancak kısmen gözden geçirilebilmiştir, çünkü pek çok eyalete yayılmış olan parçalar bir araya getirilmiş değildir. Ancak, ayrı yörelerin üretim miktarları arasındaki farkın büyük olduğu şimdiden söylenebilir. Bazıları çok az, bazıları yüksek sayılarda lahit yapmıştır. Bu bir rastlantı da olabilir, lahitlerin iyi saklanıp saklanmamasından de ileri gelebilir. Ancak herhalde yörenin ölüyü kaldırma âdetlerinin bunda etken olduğunu düşünmemiz gerekir. Kabartmalarla süslü lahit kullanılmasının her yerde aynı biçimde âdet olmadığını görürüz. Lahitler mezar anıtlarının öteki biçimleriyle yani çeşitli mezar yapıları, mezar kabartmaları ve sunakları, kül urna'ları ve mezar heykelleri ile birlikte ele alınırsa bu konuda gerçeğe daha yakın sonuçlara varılabilir[268]. Elbette incelemenin tam olabilmesi için taş, toprak, kurşundan ve başka bir maddeden yapılmış ve süs taşımayan lahitlerin de hesaba katılması gerekir. Fakat sonuncu grup hakkında bir yargıya varmak kolay değildir, çünkü kötü parçalar kural olarak belgelenmez ve yitip gider. Bu demektir ki, örneğin 2. ve 3. yy.'larda Roma'daki kabartma süslü lahitlerin, süs taşımayan lahitler ve ölü kaldırmadaki başka yöntemlerde kullanılan biçimler arasında tuttuğu yerin yüzdesini hiçbir yolla bulamayız.

Eyaletlerin çoğunda durum Roma'dakinden de kötüdür, çünkü tanıtılmaları ya da yayınların durumu veya her ikisi de yetersizdir. Bu durumu açıklamak için Rhein-Mosel bölgesinden bir örnek verelim. Köln yakınlarında Weiden'da, içinde başka şeylerle birlikte Mevsim figürleriyle süslü bir lahit bulunan bir de mezar vardır. Bu o yöre kuralının çok dışına çıkmış bir örnek midir, yoksa Roma kentinden bugünkü bilgimize göre çok daha fazla ithalat yapılmış olmasının bir kanıtı mıdır, bunu bilemeyiz[289]. Başka bir örnek de 'Dağlık Kilikia'dan verebiliriz. O yörede pek çok mezar yapısı kalmıştır; ancak ölülerin buralara nasıl gömüldüğü hakkında bilgimiz pek az kuraldışı örnekten edinilmedir[290]; çünkü, Kilikia'da lahitler kurşun ve topraktan ve belki tahtadan yapılırdı ve bugün bunlar elimizde kalmamıştır[291]. Nekropollerde ve en çok da Korykos (Kızkalesi yakınları) ve Elaiussa Sebaste'de (bugün: Ayaş ya da Merdivenlikuyu) bugün bile hâlâ kireçtaşından birçok lahit vardır; fakat olduğu gibi kalmış birkaç örnekten ve çevreye yayılmış pek çok sayıda ufak parçadan anlaşıldığına göre, mermer olanların genel sayı içindeki payının epeyce büyük olması gerekir[292]. Öteki eyaletlerle karşılaştırılırsa Kilikia'dakilerin miktarı akla uygun gelebilir; daha yakından incelendiğindeyse, görülür ki, başlangıçta var olanlara oranla bugün elimizde bulunanların hem sayısı azdır, hem de bunlar genel durumu belli edemeyecek rastlantısal parçalardır; kireç taşından olanlar mermer, kurşun ya da toprak olanlara oranla daha önemsiz ölçüde zarar görmüştür.

İmparatorluğun batısında lahitler başkentin etkisi altındaydı. Aynı zamanda, çeşitli yörelere Doğu'dan ve Atina ile Dokimeion'dan lahitler getirtilirdi. Birkaç durumda bu örnekler yerli üretimi etkilemiştir. Yukarı İtalya özgün imalatta başı çekerdi ve orası Alpler'in kuzeyinde ve batısındaki yörele-

ri, Raetia ve Noricum, Rhein-Mosel bölgesi, Britanya ve Gallia üzerinde etki yapmıştır.

Balkan topraklarındaysa durum çok karmaşıktır; Roma'nın etkisi çok azdır; bu birkaç eyalette, Dalmaçya, Pannonia ve Yukarı Moesia'da* görülür. Buna karşı Yukarı İtalya'nın etkisi büyüktür. Doğu kesimlerde, yani Aşağı Moesia, Dacia ve Trakya'da da Anadolu'nun büyük ölçüde etkisi olmuştur. Güneyde yani kısmen Makedonya'da, Epiros'da, Akhaia'da** ve yer yer adalarda Atina belirleyici merkez olmuştur. Atina ile pek ilişkisi bulunmayan büyük üretim yalnızca Selanik'te görülür.

Anadolu üzerinde özellikle ve etraflıca durulması gerekir. Çünkü orada lahitlerden başka, pek çok da ostotek bulunmuştur ve eyaletlerin hemen hepsi sanat bakımından bir özgünlüğe sahiptir. Bu nedenlere bir de Marmara Adası, Efes ve Aphrodisias'taki (bugün: Karacasu) birçok taş ocağında, bir de daha uzakta, Karia'da bulunan bir ocakta yarı bitmiş durumda lahitler yapılmış ve bunlar uzaklara satılmıştır.

Roma İmparatorluğu'nun *Doğu*'daki öteki eyaletleri arasında yalnız Suriye yüksek hacimde bir üretimle öne çıkar. Örneğin, önemli ve zengin bir eyalet olan Mısır'da lahit sadece İskenderiye'de yapılırdı ve orada da üretim hacmi pek yüksek değildi. Öte yandan doğu kesimlerinde de lahitlerin çeşitli özellikleri vardı. Örneğin, Bosporos Krallığı'nda ve Suriye'de tahtadan, Suriye ve Filistin'de kurşundan lahit yapılırdı. Mısır'daysa porfirden yapılmış örnekler bulunur.

---

* Balkanlar'ın güneydoğu kesimi.

** Peloponez'in kuzeyi, Korinthos körfezinin güneyi.

Üç merkezin yani Roma, Atina ve Dokimeion'un üretiminin kendine özgü nitelikleri olduğundan ve bunlar birbirlerinden açıkça ayrıldığından, ayrı ayrı ele alınmaları gerekir. Sayılarının, konu seçimlerinin ve daha başka sorunlarının farklı olması bunlara ayrılan bölümlerin de ayrı yapı ve uzunlukta olmasını gerektiriyor.

Bunlardan sonra, batıda Balkanlar'da olsun, Anadolu'da ve Doğu'nun öteki yörelerinde olsun, eyaletlerin her birinin ürettiği lahitler ele alınacaktır. Ayırımlar kısmen Roma İmparatorluğu'nun çeşitli eyaletlerinin idari sınırlarına değil, sanat birliği gösteren birimlere göre saptanmaktadır. Birer 'sanat eyaleti' diye adlandırılabilecek o birimler, birbirlerinden siyasal sınırla değil, belirli özelliklerle, bazen de kendi eski gelenekleriyle ayrılırlar. Bu incelemede adlandırma için ayrı yoldan gidilerek kısmen Antikçağ kısmen Yeniçağ adı kullanıldı. Çünkü, örneğin bir Roma eyaleti olan Suriye ile bugünkü Suriye Arap Cumhuriyeti'nin kapladığı yerler aynı değildir. Bizim için önemli olansa 'sanat eyaleti' kimliği ile Suriye'dir ve İmparatorluk Dönemi lahitlerini ele aldığımızda o sanat eyaleti ile Roma eyaletinin üzerinde yayıldığı toprak hemen hemen aynıdır.

3. MERKEZLERİN LAHİTLERİ I- ROMA

Roma'da Cumhuriyet Dönemi'nde ve İmparatorluk Dönemi'nin başlarında ölülerin yakılması âdetti. Küller görkemli cenaze törenleriyle "urna" denilen üzeri kabartmalarla süslü ufak mermer küplere konulurdu. Tek tük birkaç yerde cenaze ölü yakılmadan kaldırılırdı, bu durumların bazılarında bu iş için lahde gereksinim duyulmuştur. O lahitlerin de pek gösterişli olmayan süsler taşıdığını görüyoruz. Roma'da bunun dışında, kline'li anıtlar yani yatak biçiminde mezar anıtları olur, bunlar mezar yapıları içine konulurdu. 2. yy. başlarından başlayarak -bugüne kadar aydınlatamadığımız nedenlerden ötürü- âdetler değişmiş, Roma'da ölülerin gömülmesi yoluna gidilmiştir. Bunun ne zaman başladığı tam olarak bilinmemektedir, toplu üretimin ilk lahitlerinin 110/20 yıllarında ortaya çıktığı sanılmaktadır.

Lahit sayısı hızla artarken kül kapları ve yatak biçimi anıtların gerilediğini görürüz. 150 yılından başlayarak kabartmalarla süslenmiş lahitlerin kullanımı büyük ölçüde benimsenmişti. Büyük Constantinus tarafından 312/13 yılında Hıristiyanlığın kabulüne izin çıktığındaysa, öteden beri kullanılan ve pagan konuları içeren lahitlerin sayısı birden düşmüştür. 3. yy.'da topluca değil de, orada burada ortaya çıkan Hıristiyan lahitleri 312/13 yılından sonra hızlanıp çoğalmış ve bu 5. yy.'ın başlarına kadar sürmüştür.

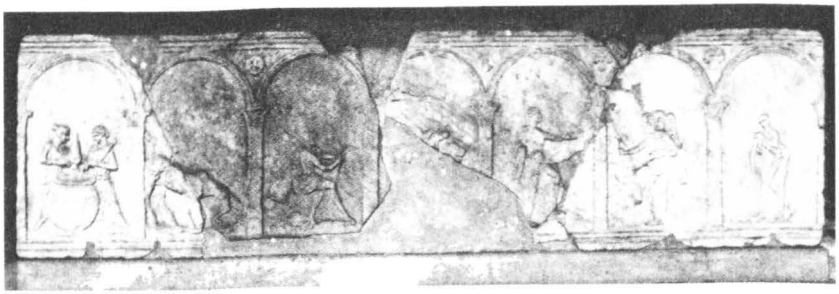
Aşağıda ilk olarak toplu üretimin başlamasından önceki Erken Dönem lahitlerinden, kül urna'larından ve kline'li anıtlardan kısaca söz edecek, sonra 2. yy.'dan başlayıp 3. yy. başlarına kadar uzanan zaman parçasında yapılmış çeşitli pagan lahitlerinden etraflıca söz edeceğiz. İmparatorluk içinde yapılmış tüm yapıtlar bir sıfat olarak kullanılan 'Roma' adı altında yer aldığından, Roma'nın dar sınırları

arasında yapılmış örnekler 'Roma kenti lahdi' olarak adlandırılmıştır.

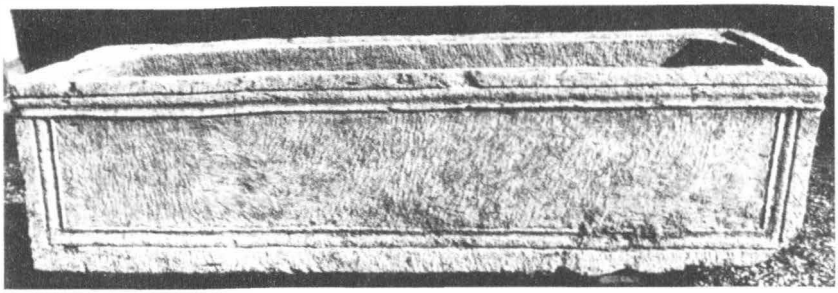
3.1 Erken Dönem Lahitleri, Urna'lar, Kline'li Anıtlar

Roma'da Cumhuriyet Dönemi sonlarında ve İmparatorluk Dönemi başlarında 2. yy. başlarına kadar ölen kişi -çoğunlukla- yakılır ve ufak kaplarda, kül urna'larında saklanırdı. Bu kaplar genellikle topraktan, kısmen de camdan olurdu. Zengin cenazeleri için kabartma süslü mermer kaplar hazırlanırdı. İ.Ö. 3. yy.'dan beri orada burada, özellikle varlıklı ailelerce, ölünün lahde konulmasına başlanmıştı. 1. yy.'da ve 2. yy.'ın başlarında bir miktar lahit birikimi olmuşsa da bunlar hâlâ kuraldışı bir duruma işaret etmekteydi. Söz konusu zaman dilimi içinde kline'li anıtların kullanılması sürmüştür. Sonunda, pek çok sayıda mezar sunağına ve mezar kabartmaları grubuna[293] geçecek, bunlarla 1. ve 2. yy.'ların genel görünümünü tamamlayacağız.

Erken Lahitleri[294]: İ.Ö. 3. yy.'dan kalma olarak Cornelius'lar ailesine ait birkaç örnek bulunmaktadır. Bunlar arasında L. Cornelius Scipio Barbatus'a ait olan alışılmamış derecede gösterişli ve zengin süslü lahdin İ.Ö. 270 yılı dolaylarında yapıldığı tahmin edilmektedir. İ.Ö. 1. yy.'ın sonlarında o zamana kadar eşi olmayan başka bir örnek karşımıza çıkar. Bu, Villa Giulia Müzesi'nde bulunan ve üzerinde cehennem sahnelerinin gösterildiği lahittir. Bu, yalnız üzerinde mitolojik betimler bulunan en eski değil, aynı zamanda Roma'da yapılmış sütunlu lahitlerin en eskisidir (*Res. 33*)[295]. Koşutu olmayan birtakım örnekler de vardır, yani bunlar lahit işinde uzmanlaşmış olmayan işliklerin gereksinim oldukça ürettiği parçalardır. Aralarında sarmaşık dallı ve girland'lı olanlar bulunurdu. Bugün Berlin'de bulunan görkemli Caffarelli lahdi de bunlar arasında sayılmalıdır[296].



33) Roma, Villa Giulia Ulusal Müzesi: Cehennem sahnesi betimli lahit.



34) Roma, Ulusal Müze: Profil çerçeveli lahit.

Bu tekil örnekler yanı sıra İmparatorluk Dönemi'nin başlangıcında ortaya çıkmış çok uyumlu bir ufak grup daha vardır (*Res. 34*). Bu grupta bulunanlar, perdahlanmış, üzerinde herhangi bir tümsek bulunmayan sandukalardı, aralarında az sayıda sade süslü mermerden banyo küvetibiçimli tekneler bulunurdu. Söz konusu süs ise keskin çizgili çerçevelerden, yukarıda ya da aşağıda yine keskin çizgilerden, seyrek olarak da bir levha ya da yanda bir dikmeden oluşurdu. Bu grup Roma'ya özgü olup mezar sunaklarıyla arasında bir bağ olduğu söylenebilir.

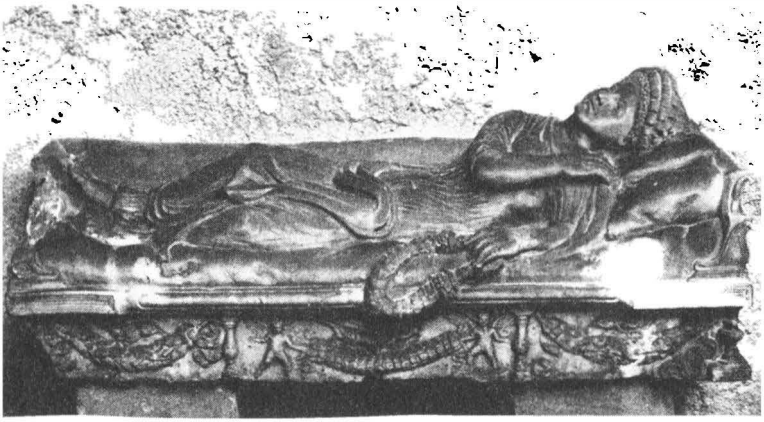
Kül Urna'ları (*Res. 35*)[297]: Mermerden yapılmış ve kabartmalarla süslenmiş kül urna'ları Roma'nın bir özelliği olup, İmparatorluk Dönemi başlarında bir yenilik olarak ortaya çıkmıştır. Bugün elde 1500 kadar örnek vardır. Çoğu sandığa benzer yani genel çizgileriyle dikdörtgen prizma biçi-



35) Roma, Ulusal Müze: Kül urna'sı.

mindedir. Çizgileri yuvarlak olanları vardır, az sayıda vazo biçimi olana da rastlanır. Kül urna'ları, İ.Ö. 1. yy.'da gruplaşmamış örneklerle ortaya çıkmış, 1. yy. başlarında çoğalmış ve aynı yüzyılın ortalarında iyice yayılmıştır. En parlak dönemleriyse 70 dolaylarıyla 130 yılı arasıdır. O tarihten sonra sayının çok azaldığı, lahitlerin hatırı sayılır derecede öne çıktığı görülür. Süslemede urna'ların çoğu bu yeniliği izlemeye başlamıştır.

Buluntuların durumundan ve pek çok sayıdaki yazıtlardan çıkarılabileceği gibi, kül urna'ları başlangıçta yüksek taba-



36) Roma, Ulusal Müze: Kline'li anıt.

ka tarafından tutulmuştur; 1. yy.'ın ortalarından başlayarak azat edilmiş köleler ve köleler tarafından kullanılmıştır; 2. ve 3. yy.'lara ait örneklerin çoğunun askerlere ve imparatorun koruma birliği üyelerine ait olduğunu görürüz.

Süsleme olarak genellikle girland'lar, dallar ve sarmaşıklar önde gelir, bunlara bir levha ve yazıt eklenirdi. Bazılarında bir yapıyı hatırlatır mimarlık düzenlemesi görülür, ara sıra da kül kabının bir mezar evi olduğunu gösteren bir büyük kapı resmi bulunurdu. 1. yy.'ın ortalarında kapların üzerine insan figürlü ufak sahnelerle birlikte ölü ya da ölülerin ufak bir resminin yapılmasına başlanmıştır. Aşağı yukarı Hadrianus Dönemi'nden sonra birçok urna, lahitlerin süslemesini almış ve bu arada üzerlerinde mitolojik betimlemeler görülmeye başlanmıştır.

Kline'li Anıtlar (*Res. 36*)[298]: İmparatorluk Dönemi başlarında ortaya çıkan ve Roma'ya özgü bir tür olan kline'li yani sedir ya da yatak biçimi anıtların en parlak yılları 70 dolaylarından 150 yılına kadar olan zaman dilimine rastlar. O tarihten sonra lahitlerin sayısı artarken bunlarınki gerilemiştir. Yine de 300 yılı dolaylarına kadar tek tük kline'li anıtlar görülmüştür. İlk örneklerde kline üzerinde tek bir insan

yatar durumda gösterilirdi. Bir çiftin yontusunun yapılması ancak 2. yy.'ın sonlarında başlamıştır. İşleniş niteliği bakımından çeşitli olurlardı. Sade örneklere rastlanabildiği gibi birinci sınıf bir yapıt olanları da vardı. Kline'li anıtlar bir Etrüsk geleneğini sürdürse de, Roma'da kendilerine özgü bir biçim almıştır. Bazı yazıtlardan mezar anıtının üzerine böyle kendi yontusunu yaptıranların, herkesten çok azat edilmiş köleler olduğu anlaşılmaktadır.

3.2 Geniş Çapta Üretim

110/20 yıllarında Roma'da kabartma süslü lahitlerin geniş çapta üretimi başlamış ve bu 4. yy. başlarına kadar, yani 200 yıldan fazla sürmüştür. Aşağıda lahitler üzerindeki betimlerde kullanılmış konulardan tek tek söz edecek, zaman dizini içindeki aşamalarını belirleyip Roma kenti örneklerinin ihracıyla başka örneklerin Roma'ya ithalini ve bunların etkisini inceleyeceğiz.

3.2.1 Konular

Roma kenti lahitlerinde çok çeşitli konulara rastlanır, bunların dağılımı da eşit sayıda olmayıp, ayrı ayrıdır. İnsan yaşamından ve bu çerçeve içinde de av, düğün, çarpışma sahnelerinden, kırsal ve mesleksel etkinliklerden pek çok betimleme görülür. Ayrıca tanrı Dionysos, mitolojik deniz yaratıkları, esin perileri Mousa'lar, 'sevgi' tanrısı Eros'lar ve Mevsimler'in de, tutulan, sevilen konular olduğu anlaşılmaktadır. Son olarak yalnızca 'süslenmiş' lahitlerden söz etmek gerekir. Bunlarda en çok rastlanan motifler girland yani asma çelenk, uçan Eros'lar ya da uçan Nike'ler yani 'zafer' tanrıçalarıydı. Bunlardan en önemli grupları kısaca ele alacağız



37) Roma, Campidoglio Müzesi: Ammendola lahdi olarak bilinen savaş betimli lahit.

3.2.1.1 Yaşam Sahneleri

Bu konu altında şu ya da bu yolla insanların yaşamıyla ilgili pek çok betimleme toplanabilir. Bunlar, hem sayıca ötekilerden çok daha fazladır hem de pek çeşitlidirler. Her konu başlı başına bir sorun ortaya koyar. En önemlileri şunlardır[299]:

Çarpışma[300]: Yaklaşık otuz kadar örneği olan bu ufacık grup Marcomannus'lar ile Sarmata'lar* arasındaki savaşların etkisi altında 160/70 dolaylarında ortaya çıkmış ve 200 yılından biraz sonraya kadar kullanılmıştır. Başlangıçta birbirinden açıkça ayrılabilir tek tek savaş grupları canlandırılırdı ve bunlarda savaşan taraflardan biri Gallia'lı olurdu.

---

* Marcomanni (Lat.) İlk kez Mainz ve Tuna Irmakları arasında görülen ve zamanla Bohemya'ya, oradan Kuzey İtalya'ya yayılan bir Germen topluluğu. Sarmatae (Lat.) Asya kökenli ve önce göçebeyken Don Irmağı'yla Hazer Denizi arasında yerleşmiş, çeşitli Germen topluluklarınca alt edilmiş bir Hint-İran topluluğu.

İlk örneğinin ünlü ressam Phyromachos'a uzanan bir Bergama resmi (*Res. 37*) olduğu sanılmaktadır. 190 yıllarından başlayarak 'topluca savaş' sahneleri betimlenmiştir. Bunlarda Romalılar altta kalan Barbarlar karşısında zafer kazanırken gösterilirdi. Ana figürün portre çizgileriyle belirtilmesi gerekirdi. Bu betimleme 260 yılı dolaylarında İmparatorluk Dönemi'nin debdebeli lahitlerinden birinde, Ludovisi koleksiyonunda bulunan ve 'Roma lahit sanatının doruğu' diye adlandırılan savaş sahneli büyük lahitle yeniden ortaya çıkmıştır.

Av[301]: Üç yüz dolaylarında örnekle bu grup, Roma kenti üretimi parçaları içinde önemli bir yer tutar. 220/30 yıllarında ortaya çıkmış, Constantinus zamanına kadar sürekli kullanımda kalmış olan av sahneli lahitler, 3. ve 4. yy.'ların zaman dizini için bir dayanak oluşturur.

Dört farklı alt gruba ayrılırlar:

Aslan Avı: En geniş ve en önemli grup olup, 220/30 yıllarında mitolojideki Hippolytos'un avlarını değiştirerek canlandırır. Ayrıca sanatçılar Adonis lahdi denilen lahitlerden motifler de katmışlardır. Ava çıkış ve avlanma birbirine bağlı iki sahnedir. Bunları taşıyan örneklerin yapımı 4. yy.'da da bir süre devam etmiştir. Bir bölümünün yüksek rütbeli subayların gömülmesinde kullanıldığını anlıyoruz. 240 ve 270 yılları arasında betimlemenin tek sahnede toplandığı çok görkemli lahitlerden bir miktar üretildiğini biliyoruz. Bunlar yüksek mevkide kişiler, yüksek rütbeli askerler için öngörülmüş olabilir. 270 dolaylarında yapılmış olup İmparator Gallienus Dönemi sonrasının başyapıtlarından biri kabul edilen ve bugün Roma'da Palazzo Mattei (Mattei I) içinde bulunan ünlü lahit de bu gruba girer (*Res. 38*). Birçok örneğinde atlı, çoğu kez onunla birlikte Virtus, portre çizgileri ile gösterilir.



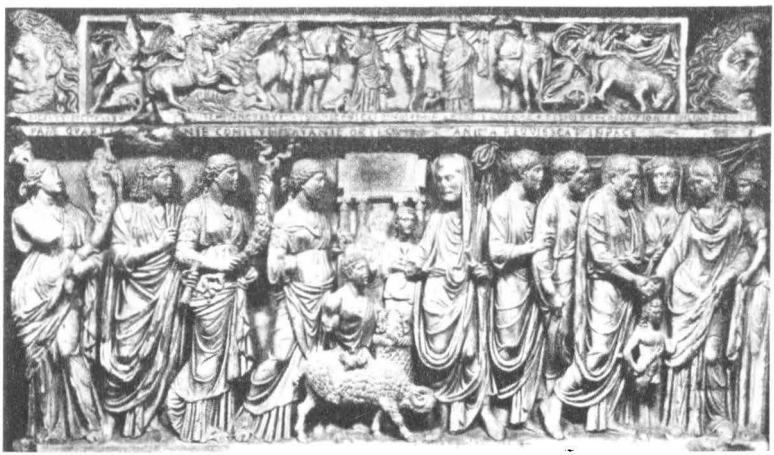
38) Roma, Mattei Sarayı: Aslan avı, Mattei I.

Yabandomuzu Avı: Birçok örnekte bir yabandomuzu avı, kısmen bir aslan avı ve bir sürek avına bağlı olarak betimlenmiştir. Anlatış biçimleri pek farklı olup mitolojik sahneler ya da aslan avları gösteren çeşitli lahitlerden ayrıntılar almışlardır.

Sürek Avı: Bunlar bir öncekilerin tersine pek kapalı bir grup oluşturur; kompozisyonları Dörtlü Yönetim Dönemi'nde yerleşmiş, 370/80 yılına kadar örnekler hep onu izlemiştir. Bunlar -bir bağ bozumunu gösteren bir parça dışında- Hıristiyan olmayan lahitlerin en son örnekleridir. Tek bir örnek ötekilerden ayrılır, bu ise 230/40 yıllarına tarihlenmiştir.

Tekil Av Sahneleri: Pek çok parça, yukarıdaki grupların hiçbirine girmez. Bunlar 120/30 yıllarıyla 300 yılı arasında bir zaman diliminden kalma kapaklar ve sandukalardır.

Düğün, Komutan, Yüksek Görevli[302]: 150 kadar örneği bilinen bu büyük gruptaki lahitler Roma'ya özgü olup ölenin erdemlerini överler (krş. Bölüm 2.10). Ayrıca bazı durumlarda parlak bir memurluk yaşamına da göndermede bulunurlar. Lahitlerin üzerindeki betimler birbirinden çok fark-



39) Roma, San Lorenzo Mezarlığı düğün sahnesi betimli lahit.

lı olup, en görkemli Roma lahitlerinin birkaçı bu grup içinde yer alır.

Düğün betimli lahitlerde *dextrarum iunctio* yani el sıkışma motifiyle evlilik bağı gösterilir (*Res. 39*). Sütunlu lahitler ve yivli lahitlerde karı koca ayakta durur, çoğu zaman ortada, belirgin bir konumdadırlar. Buna karşı frizli lahitlerde başka konuların onları bir yana itmiş olduğu görülür. Bazı durumlarda mitolojik betimler yer değiştirir ve el sıkışma betimlemesi friz içine katılır. Bir örnekte Adonis'in avlanması, düğün ve kurban, bir başkasındaysa bir kurban, bir tondo, Mars ve Rhea Silvia* ile dextrarum iunctio birlikte yerleştirilmiştir[303].

Üzerlerinde concordia'nın dışında başka şeyler, öncelikle de 'pietas' ve 'clementia' betimleri bulunan ve 'komutan lahitleri' (Mantova-Frascati) diye adlandıracağımız alt grup aşağı yukarı 160/70 yıllarından, 200 yılına kadar sınırlı

* Söylenceye göre Roma kentini kurmuş olan Romulus ile Remus'un anası olan tanrıça.

kalmıştır. 170/80 dolaylarında orta yerinde karı kocanın bir sunağa kurban verdikleri bir örnek ortaya çıkmıştır. Annona çiçekli lahitlerin en son örneklerinden biri olan ve 'Balbinus* lahdi' diyé anılan lahit çok görkemli bir şeydi. Sütunlu ve yivli lahitler Antoninus'lar Dönemi'nin sonlarında ortaya çıkıp 3. yy. boyunca varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Birçok örnekte karı koca bir arada değil, ayrı ayrı ara sütunlarla gösterilmiştir; bu nedenle bunların daha ufak bir grup olan düğün imgeli lahitlerden ayrı tutulması gerekir. Sütunlu lahitlerin arasında, nitelik bakımından çok üstün olan birkaç parçanın üç tanesi Dörtlü Yönetim zamanında Anadolu ve Atina'dan gelmiş yontu ustalarının çalıştıkları işlikte yapılmıştır.

Örneklerin önemli bir bölümünde değişik sahnelerde görevliler betimlenmiştir[304]. Birçoğunun açıklamasına geçildiğinde sorunlarla karşılaşırız. Napoli'de bulunan ve İmparator Gallienus Dönemi'ne tarihlenmiş 'Kardeşler Lahdi' ile Roma'da bulunan 'Acilia Lahdi' bunlara iki örnek olarak verilebilir.

Özel Yaşam Sahneleri[305]: Küçük, aşağı yukarı yirmi örneklik olan bu grup, birkaç lahitten farklı sahneler seçilmiş olsa ve sahnelerin sırası değişse de, kendi içinde tam bir bağlılık gösterir. Çocuğun ilk yıkanmasından, tanrılar katına yükselmesine kadar hep değişik sahneler, bazen çocuğun yaşamını gösteren, bazen erken gelen ölümü betimleyen, yaşasaydı çocuğun ulaşmış olacağı mevkii anlatan sahneler canlandırılır. Eldeki örneklerden biri Traianus ya da Erken Hadrianus Dönemi'ne tarihlenmiş olup Roma'daki ilk frizli lahitlerdendir. Ötekiler Antoninus'lar Dönemi ortaları ya da sonlarında yapılmış olup yalnızca bir tanesi 3. yy. sonlarına tarihlenebilir. Lahitlerin öncülleri arasında 1. yy. sonla-

* Decimus Caelius Calvinus Balbinus, (öl.238) Roma imparatoru.

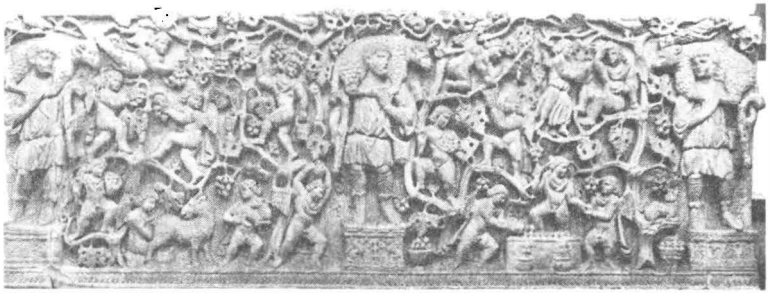
rında yapılmış ve bugün Roma'da Ulusal Müze'de bulunan bir kline'li anıt, özellikle önem taşır.

Kline Üzerinde Ölü / Kline Üzerinde Yemek [306]: Sayıları yüksek olan bu lahitler birkaç alt gruba ayrılır. Masada yemeği tek bir örnekte, onu da kapak üzerinde görüyoruz. Yatay ve uzunlamasına oturtulmuş 'stibadium' denilen bir döşek üzerinde yemek sahnesiyse, Meleagros ve Dionysos figürlü lahitlerin oldukça erken örneklerinin birçoğunun kapağında rastlanan bir şeydir. Üzerinde bir köy yemeği görülen bir sanduka ile, sayıları az, çoğunlukla bugüne parça durumunda kalmış başka sandukalarda da aynı konunun işlendiği gözlemlenir. Sigma denilen kıvrılmış döşek önce Calydon* av sahnesine göndermede bulunan bir yemek sahnesiyle kapaklarda görülmüş, sonra 3. yy. sonlarında ve 4. yy. başlarında çoğunlukla bu eski örneğe dönülmüştür[307]. Kline üzerinde yemek, Antoninus'lar Dönemi ortalarına tarihlenmiş üç loculus levhasında[308], daha sonra da kapalı bir grup oluşturan ve 220 ile 270/80 arasına tarihlenen 'kline üzerinde yemek sahneli' denilen lahitlerde görülmüştür. Bunların çoğu epeyce emek verilmiş, pahalı, iyi kalitede örneklerdir. İlk modellerine inilmek istendiğinde, Antoninus'lar Dönemi ortalarında yapılmış ve Eros ile Psyche'yi** bir salda uzanmış gösteren[309] bir örnek ile, daha eski bir tarihten kalma ve başka biçimde Roma kenti mezar anıtlarının araştırılması gerekir.

Yine Antoninus'lar Dönemi ortalarında yapılmış ufak bir grup lahitte, ölmüş bir çocuğun ağlaması (conclamatio) betimlenir[310]. Bunlar da 'yaşam sahneleri' gösteren lahitlere

* Yunan mitolojosinde Meleagros ve arkadaşları tarafından avalnması çeşitli öykülere konu olan yabandomuzu.

** (Yun.) Ruh. Çoğu zaman kelebek kanatlı bir kız olarak ve Eros'un yanında betimlenmiştir.



40) Vatikan: Bağ bozumu betimli lahit.

katılabilir. Bu figürleri içeren dizi, 210/20 yıllarından iki örnek üzerinde yayılmıştır, aradaki zaman boşluğu bugüne dek doldurulabilmiş değildir. İlk örnekleri Roma'da görülür ve Haterius ailesinin mezar anıtının bir kabartması da bunların arasında bulunur.

Kır Yaşamı[311]: Çoban yaşamından betimler pek çoktur; dört yüz ellinin üzerinde sanduka ve kapak kır yaşamı ya da 'bükolik'* başlığı altında toplanır. Çobanlar ilk olarak Antoninus'lar Dönemi başlarında ve mitolojik bağlamda betimlerde ve en çok da kapakların ve yan yüzlerin fazla göze çarpmayan kesimlerinde kullanılmıştır. 200 yılına doğru yapılmış sıradışı bir örnekte çobanlı sahne ön yüzün yarısını kaplar, bununla ilk kez 'iyi çoban'** konusu ortaya çıkar. İmparator Gallienus Dönemi'nde yapıldığı sanılan ve bugün İsviçre'nin Basel kentinde bulunan görkemli, sıradışı bir örneği izleyerek, 270/80 yıllarında bükolik sahneleri ana konu olarak alan lahitlerden pek çok üretilmiş, kapak üzerlerinde betimler de yayılmıştır. 4. yy.'da yapılmış olup bugün Vatikan'da bulunan 'Bağ bozumu lahdi' de bu gruptandır ve bu, Hıristiyan konularından birine açıkça

* Yunanca'dan gelen *bucolica* (Lat. çoğ.) adı kır yaşamını dile getiren şiir türü için kullanılırdı. Bugün birçok dilde sıfatlaşmıştır.

** Hıristiyan dininin simgeler dizgesi içinde; ruhların çobanı, koruyucu, din adamı.

göndermede bulunmayan lahitlerin sonuncusudur (*Res. 40*). Frizlilerin yanında pek çok yivli lahde de rastlıyoruz. Bükolik lahitlerle aynı zaman dilimi içinde hasadı, av hayvanı taşınmasını, bir 'plaustruma' yani öküz arabasına yüklenmiş testiler ve başka eşyayı gösteren köy yaşamı hemen hep kapaklar üzerinde yer alır, seyrek olarak yivli lahitlerde tondo'ların içinde bulunur.

Meslekler[312]: Meslekleri, el sanatlarını gösterir sahnelere ancak az sayıda örnekte rastlarız. Bunlar çok çeşitlidir, birkaç örnekte izleyebileceğimiz oturmuş kalıplar yoktur. Daha başkaları varsa da, öncelikle şunları sayalım: Değirmenciler ve fırıncılar, kunduracılar, marangozlar, demirciler, lahit yapan bir heykeltıraş, yapağı işleyip yün satan biri, bir zahireci, alış veriş sahneleri, sarraf dükkânları, bir ahır sahibi, bir tabip, handa geçen bir sahne. Roma kenti üretimi içinde ev biçiminde yapılmış bir lahit tek oluşuyla dikkati çeker. Bunun ölen bir mimar için yapıldığı düşünülebilir. Örneklerin çoğunluğu pek gösterişli şeyler değildir. Vatikan'da bir parçası bulunan Değirmenli Sanduka'nın çok büyük ve iyi cins bir şey olduğunu anlıyoruz. Meslekleri, el sanatlarını gösteren lahitlerin birçoğu Ostia'da yapılmış örneklerdir, yani yerel bir çalışma ürünüdür. Bir zaman dilimine yerleştirmek gerekirse, bunların yapımı 2. yy.'ın ortalarında başlayıp, Dörtlü Yönetim Dönemi içinde son bulmuştur.

Diğer Konular: Lahitler üzerinde yine insan yaşamı alanında ele alınabilecek, ancak grup oluşturmayan başka sahneler de bulunur. Araba yarışları, turnuvalar[313] bunlar arasında sayılabilir. Çoğu zaman Eros'ların ya da çocukların yer aldığı bu sahnelerde yetişkinlerin de betimlendiği, onların kurban sahnelerinde ya da tiyatro oyuncularıyla birlikte veya ne olduğu açıkça belirtilmemiş bir sahne içinde gösterildiği olur[314]. Gemi yolculuğunda gösterilenler de epey-

cedir ve bunların arasında üç tanesi zengin, gösterişli benzerleri arasında öne çıkan lahitlerdir; bu üçünün içinde biri Gallienus Dönemi'ne tarihlenmiştir[315].

3.2.1.2 Mitoloji

Roma kenti lahitlerinin arasında bugün elde yaklaşık 1200 örneği bulunan büyük bir grup, söylenceleri konu alan sahnelerle süslenmiştir[316]. Bunların hemen hemen tümü Yunan mitleridir; Aeneas*, Mars ve Rhea Silvia, Romulus, Sabina'ların kaçırılışı** gibi Roma kökenli olanlara pek seyrek rastlanır. Konuları tek tek ele alırsak kullanılma sıklıklarının çeşitli olduğunu ve ayrı zaman dilimleri içinde bunlara rastlandığını görürüz. Ayrıca, Atina'da kısmen bunlardan başka çeşitte mitler kullanılmış olmasının nedeni bilinmemektedir. Aynı lahit üzerinde ayrı mitlerden betimleme bulunması pek az rastlanan bir şeydir[317]. Velletri'de*** bulunmuş ve üzerinde çeşitli mitler betimlenmiş olan sütunlu lahit bunlara bir örnek olarak verilebilir[318].

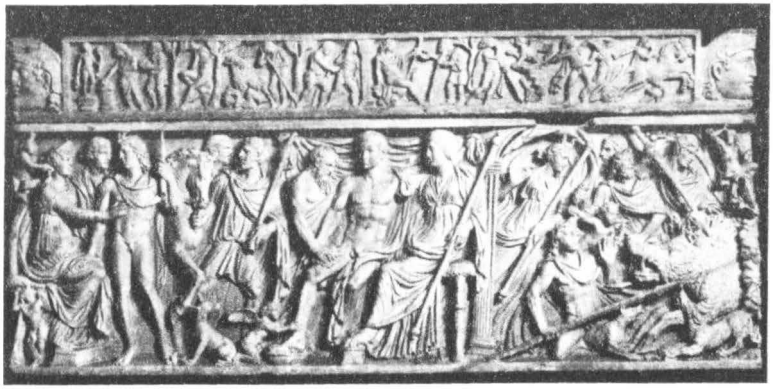
Mitolojik betimler taşıyan lahitler 2. yy. başlarında, aşağı yukarı 120/30 yıllarında ortaya çıkmıştır. Önce girland'lı lahitlerin askı-çelenginin içine küçük sahneler[319] oturtulur-

---

* Yunan (Troia) kökenli olmakla birlikte daha İ.Ö. 8. yy.'dan beri Roma'nın da kendine mal ettiği bir tanrı hısımı kahraman.

** Sabinus'lar ya da Sabini. Tevere (Tiber) Irmağı'nın doğusundaki dağlık bölgede yaşamış bir İtalya topluluğu. Daha sonra Latin ligine katılan bu topluluğun kadınlarının, bir savaş sırasında düşmanlarca kaçırılmasının resim ve yontılara konu olması Rönesans sanatında da sürmüştür.

*** Velletri ya da Velitrae. Latinler'in en eski yerleşim yerlerinden. Tevere Irmağı'nın güneyinde.



41) Vatikan: Adonis betimli lahit

ken 130/40 yıllarında frizli lahitler başlamış, mitlerin sayısı da artmıştır. Mitler en çok, Antoninus'lar Dönemi'nin ortalarında, 150 ile 170 yılları arasında görülür. 2. yy.'ın sonlarına doğru konuların sayısı düşer, ne var ki birkaç da yeni konu eklenir. 3. yy.'ın ikinci yarısında mitolojik betimli lahitler çoktur, ancak konu seçimi oldukça dar bir çerçeve içinde kalır. Gallienus'un saltanatı sırasındaysa üretimin -her ne kadar içinde başyapıtlar varsa da- sayıca çok düşük olduğunu anlıyoruz. Bu çeşit lahitlerin son parlak dönemine Dörtlü Yönetim Dönemi'nde, yani 280 ile 310 yılları arasında rastlanır. Bu dönemden, hem büyük hem de çok emek verilmiş bir dizi pahalı örnek vardır. Mitolojik figürlerle betimlenmiş lahitler, Constantinus'un 311/13 yıllarında yayınladığı emirnameler sonucu bıçakla kesilmiş gibi son bulmuştur.

En önemli mitler (söylenceler) ise şunlardı[320]:

Akhilleus[321]: 120 kadar örnek Akhilleus'un yaşamından çeşitli betimler gösterir. 2. yy.'ın ortasından 3. yy.'ın sonlarına kadar yapılmış bir dizi lahit vardır ki, bunlarda Ege'deki Skyros Adası'nda Kral Lycomedes'in kızları arasında Ak-



42) Roma, Ulusal Müze: Aeneas betimli lahit.

hilleus'un bulunup ortaya çıkarılışı anlatılır. Çoğu kapaklardan oluşan ve Geç Antoninus'lar Dönemi ortaları ya da belki başlarına tarihlenebilecek ufak bir grup ise Priamos'u* Akhilleus'un önünde gösterir. Bunlardan başka, genel başlık altında bir araya toplanamayacak birtakım örnekler vardır. Bunlar arasında Akhilleus'un Peleus** tarafından selamlanışı, Akhilleus'un lir dersi alışı, silahların 'ateş' tanrısı Hephaistos tarafından imali, kumandan ve Akhilleus'un arkadaşı Patroklos'un ölüm yatağının baş ucunda Hektor ile Akhilleus'un birbirlerine silah çekişlerini betimleyen sahneler sayılabilir.

Adonis[322]: Birbirine benzeyen 25 kadar örneği bulunan bu kapalı grup 160 yılı dolaylarında ortaya çıkmış ve az çok bir gelişme göstererek 220/30 yıllarına kadar kullanılmıştır. Uzunca bir aradan sonra 4. yy. sonlarında tek bir örneği yapılır. İlk örnekte Adonis'in Aphrodite'ye veda edişini, uğursuz av sahnesini, Aphrodite'nin yanı başında yaralı Adonis'i gösteren bir kompozisyonu görürüz. Vatikan'da bulunan özenli, yüksek nitelikli bir lahitte (*Res. 41*) sıra değişmiş ve çift orta yerde vurgulanarak gösterilmiştir. Portre

---

* Yunan mitolojisinde Troia'nın son kralı.

** Akhilleus'un babası, Tesalyalı Mirmidon'ların kralı.



43) Roma, Campidoglio Müzesi: Amazon'lu lahit.

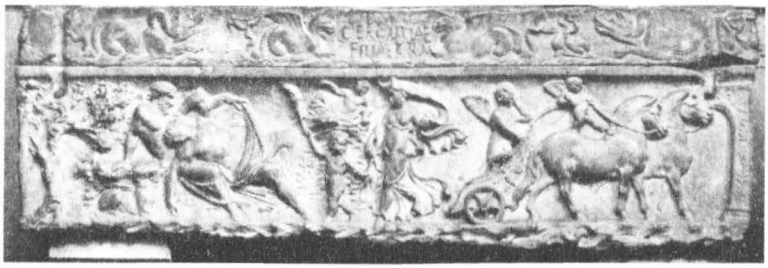
başları bunun 210/20 yıllarına tarihlenmesine yardımcı olmaktadır, böylece de lahit 3. yy.'ın ilk çeyreğine ait bir kıstas noktasıdır.

Aeneas[323]: Roma kökenli bu mit çok az sayıda, aşağı yukarı beş kadar lahitte işlenmiştir. 140 - 220 yılları arasında yapılmış bu lahitlerde üç ayrı betimleme vardır. Bu beş lahdin en önemlileri, Civitavecchia'da bulunanla, 140/50 dolaylarında yapılmış yani Antoninus'lar Dönemi başlarına ait oldukça az sayıda lahitten biri olan ve çok iyi korunmuş durumda bugün Roma'da bulunan bir erken örnektir (*Res. 42*). Betimlenen sahnenin herhangi bir koşutu olmadığı gibi arkasından gelen, ona öykünmüş bir örnek de yoktur. Romalılar için önemli olan bu mitin -Aeneas Romalılar'ın atası olarak görülebilir- lahitler bağlamında bir önem taşımaması bizce şaşılacak bir şeydir.

Aktaion[324]: Bu miti betimleyen birtakım parçalar dışında elde sadece bir tane çok görkemli lahit vardır ve mitolojik betimler taşıyan girland'lı lahitlerin en eskilerinden olan bu örnekte Aktaion mitinden sahneleri yarım çemberler içinde görürüz.

---

* Yunan mitolojisinde Boetia'lı bir avcı olan Aktaion'un 'av' tanrıçası Artemis ile karşılaşmaları, çatışmaları.



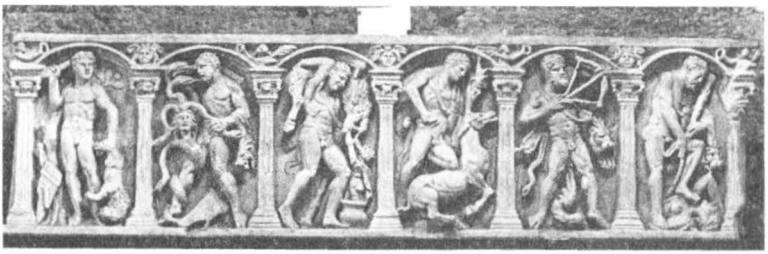
44) Roma, Campidoglio Müzesi: Endymion betimli lahit.

Alkestis[325]: Küçük ve kapalı bir grup olan Alkestis mitli lahitlerden elde 15 kadar örnek vardır. Bunlar ~ 160 ile 180/90 yılları arasındaki zaman diliminde yapılmıştır. Yalnız eldeki parça halinde kalmış bir örneğin imparator Gallienus Dönemi'nde yapıldığını sanıyoruz. Baş figür, bir kline'ye uzanmış ve ölmek üzere olan Alkestis* olur, bunu başka figürler ve gruplar tamamlardı (*Res. 30-32*).

Amazonlar[326]: 60 kadar lahitten oluşan bu grupta iki betimleme vardır. Yunanlılar'ın Amazonlar'a karşı verdiği savaşın betimlenmesi ilk kez 140 yılı dolaylarında görülmüştür. Roma'da Museo Capitolino'da bulunan lahit ilk örneklerden olup iyice hareketli, birbirleriyle boğaz boğaza gelmiş insanları gösterir (*Res. 43*). Figürlerin ve giysilerin işlenişindeki çok seçkin işçilik, üst yüzeyin ince perdahlanmasıyla vurgulanmıştır. 200 yılına doğru kesiksiz olarak uzanan frizde bir değişiklik ortaya çıkar ve ortasına Akhilleus ile Amazonlar'dan Penthesilea'nın oluşturduğu bir grup oturtulur. Bu dizi 240/50 yıllarında son bulmuştur. Yeni kompozisyonları olan birkaç lahit Dörtlü Yönetim Dönemi'nde yapılmıştır. Başka bir sahneyi, Amazonlar'ın Troia'ya gelişini gösteren bir sanduka ile birkaç kapak vardır. Bunların hepsi de Antoninus'lar Dönemi ortalarında yapılmıştır.

---

* Yunan mitolojisinde kocasının yerine ölmeyi göze alan kadın.



45) *Roma, Ulusal Müze: Herakles'li lahit.*

Ares ve Aphrodite[327]: Hephaistos ile tanrıların ortaya çıkardığı bu sevgilileri gösteren sadece üç frizli lahit mevcuttur ve bunlar Antoninus'lar Dönemi'nin ortaları ve sonlarından kalmadır. Bunlardan başka bir tane sütunlu bir örnekle, birçok yivli lahit ve üzerinde Ares ve Aphrodite'yi heykel grubu olarak gösteren birkaç sıradışı örnek de vardır.

Bellerophontes[328]: Grup çok küçüktür, dört örnek bilinmektedir. Ancak bu dört lahitten biri Gallienus Dönemi'nden kalma olup çok görkemlidir, bir başkası da 3. yy.'ın ikinci çeyreğinde yapılmıştır.

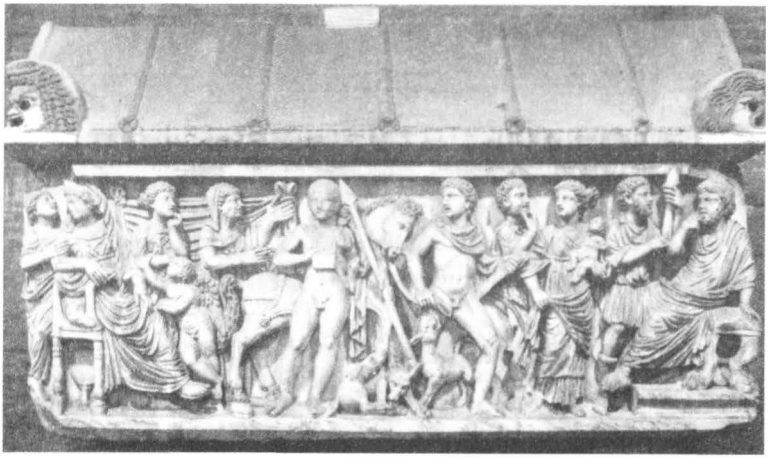
Endymion[329]: Roma'da pek sevilen bu konu 120 kadar lahit üzerinde görülür. Bu büyük grup, çoğu birbirine yakından benzeyen ve 120/30 yıllarından Gallienus Dönemi'ne kadar birçok aşama geçiren örneklerden oluşmuştur. Bir tanesi Dörtlü Yönetim Dönemi'nden kalmadır. Roma kenti frizli lahitlerinin en eskilerinden olan ve Roma'da Museo Capitolino'da bulunan ufak örnekte (*Res. 44*), çok ince, yumuşak bir kabartma üzerinde az sayıda figür, özellikle de arabasından inen Selene ile uyuyan Endymion**, görülür.

Herakles[330]: Bu konuyu işleyen 40 kadar örnekten oluşmuş grup, Antoninus'lar Dönemi ortalarından 230/40 yıllarına

---

* Ilias destanından bir kahraman.

** Yunan mitolojisinde sürekli uyuyan güzel bir delikanlı ile karısı.



46) Roma, Ulusal Müze: Hippolytos betimli lahit.

kadar tarihlenen frizli lahitlerle birkaç sütunlu lahdi ve bu iki sınıfa da girmeyen az sayıda sıradışı lahdi içerir. Hemen hepsinde Herakles'in* çeşitli 'iş'leri betimlenmiştir. Figürlerde seçilen tipler için heykel gruplarından esinlenilmiş, fakat bunlar az ya da çok değiştirilmiştir. Roma'da Ulusal Müze'de bulunan ve 2. yy. sonunda yapılmış olan örneğin (*Res. 45*) gösterdiği gibi, sütunlu lahitler bu betimlemeye pek uygun düşer.

Hippolytos[33]**: Eldeki 40 dolayında örnekten yaklaşık 30 tanesi 180/90 yıllarında ortaya çıkıp, 240 yılına kadar süren ana grubu oluşturur. Birbirinden ayrı iki sahne birlikte betimlenirdi. Sol tarafta sütnine Phaidra, Hippolytos ve yanlarındakiler, sağ taraftaysa bir domuz avı görülür. Başka tip betimlemeli aşağı yukarı sekiz tane örnek Dörtlü Yönetim Dönemi'nden kalmadır. O grupta ana grubun sol bölümü aynıysa da, buna rağmen sağda Phaidra'nın simetrik olarak karşısında, o anda kendisine oğlu Hippolytos'un ölüm

* Yunan-Roma mitolojisinin en tanınmış kahramanı. Alkmene ile Zeus'un oğlu.

** Yunan mitolojisinde ikinci derecede bir tanrısal varlık

haberini verilen Kral Theseus bulunur. Roma'da Ulusal Müze'de bulunan lahit (*Res. 46*) çok iyi korunmuştur ve 300 yıllarının özgün bir örneğidir. Roma'da lahit üretimi yerleştikten sonra Atina ve Dokimeion'dan yontu ustalarının gelip katıldığı büyük işlikte yapılmıştır (*krş. Res. 47*).

Iason ve Medeia[*332]: 20 dolaylarında lahitten oluşan bu grubun bu bölümünde Iason'un yaptıkları, öteki bölümünde Medeia'nın öyküsü canlandırılır; eldeki örneklerden birinde her ikisi de hem sandukada, hem de kapakta birlikte betimlenmiştir. Lahitlerin biri dışında hepsi Antoninus'lar Dönemi'nin ortalarında içinde üretilmiştir. Sadece Basel'de bulunan Medeia lahdi 2. yy.'ın sonuna tarihlenmiştir.

Leukippos Kızları[333]: Bugün elde bulunan 10 kadar lahit, Leukippos'un kızlarının Dioskurlar[**] tarafından kaçırılmasını gösteren betimleri bakımından birbirine çok yakın bir grup olup, 140 yıllarında ortaya çıkmış ve 170/80'den sonra bir daha yapılmamıştır.

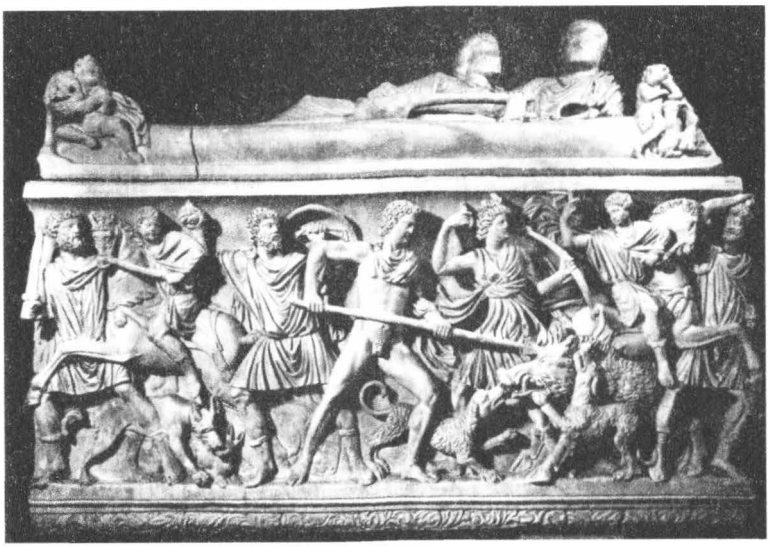
Marsyas[***334]: Yaklaşık 30 örneği olan bu grubun içinde iki tane Erken Dönem girland'lı lahit de vardır. Çoğu, 150 yılları dolaylarında yapılmasına başlanmış frizli lahitler olup, bunlar 2. yy. sonlarında gerileyerek 3. yy.'ın ikinci çeyreğine kadar sürmüştür. Dörtlü Yönetim Dönemi'ne tarihlen-

---

* Iason; Yunan mitolojisinde Tesalya Kralı'nın oğlu, altın postu arayan Argo gemisi mürettebatının başı ve Medeia'nın kocası. Medeia; Anadolu'nun kuzeydoğusuna düşen Kolkhis ülkesi kralının büyücü kızı. Mitolojide adı çoğunlukla Argo gemicileri mitiyle birlikte anılır.

** Zeus'un oğulları.

*** Anadolu mitolojisinde Phrygia müziğinin mucidi diye bilinen ve Apollon ile girdiği bir yarışmada birinci ilan edilince hakem kral Midas'ın Apollon tarafından lanetlenip kulaklarının eşek kulağına çevrilmesine yol açan kimse.



47) Roma, Conservatori Sarayı: Meleagros betimli lahit.

miş iki tanesinde başka bir betim bulunur (*Res. 15, 5*). Hepsinde Apollon ile Marsyas arasındaki yarışma öne çıkarılır ve sağ kenarda yenilmiş durumdaki Marsyas'ın utancı gösterilir.

Meleagros[335]: Aşağı yukarı 200 örneğiyle bu grup Roma'da mitolojik betimli lahitler içinde en büyük paya sahiptir. İçinde değişik alt gruplar vardır: Bunların en başta geleni av betimlerini içeren ve Antoninus'lar Dönemi ortalarında ortaya çıkarak, Gallienus Dönemi'nde de sürüp gitmiş olan gruptur. En önemlisi Roma'da, Conservatori Sarayı'nda bulunan lahittir (*Res. 47*) ve Dörtlü Yönetim Dönemi'nde yapılmış küçük bir grup da yine av sahneleri içerir. Aynı izleği işleyen ve aynı dönemde yapılmış, ancak tek örnek olan bir lahit bugün Basel'de bulunmaktadır[336]; çoğunlukla kapaklarda görülen av sonrası yemek sahnesi en az bir tane sandukada da canlandırılmıştır. Meleagros'un çatışmadan sonra eve dönüşü 140 yılı dolaylarında işlenmeye baş-

lamış, Antoninus'lar Dönemi ortalarında çoğalmış, 2. yy.'ın sonlarına doğruysa gözden düşmüş, giderek 200 yılı dolaylarında hemen tümden bırakılmıştır. Yaklaşık 160-200 arasında işlenmiş olan Meleagros'un ölümü konusuna 230 yılı dolaylarında yapılmış bir örnekte, 2. yy. sonlarında yapılmış iki tane sütunlu lahitte (*Res. 15, 6*), dördü 2. yy. sonlarına, bir tanesi 3. yy.'ın ikinci çeyreğine tarihlenmiş beş tane yivli lahitte de rastlanır. Yine Conservatori Sarayı'nda bulunan o çok büyük lahit (*Res. 47*) 300 yılı dolaylarında ve yetkin olduğu Atinalı, onlardan da çok Dokimeionlu sanatçılar tarafından saptanmış bulunan işlikte yapılmıştır. Giysilerin ve başların biçemi, kline kapakların biçimi Anadolu üretimi ana grupla bir bağlantı bulunduğunu gösterir. Örneğin çatı biçimi bir kapağı olan bir Hippolytos lahdi (*Res. 46*) ile bunlar arasında sıkı yakınlık vardır.

Niobe Çocukları*: Ayrı örneklerden türemiş 11 kadar lahit bu izleği işleyen iki grup oluşturur. Aşağı yukarı 130/40 yıllarında ortaya çıkmışlardır ve son örnek yaklaşık 180/90'a tarihlenmiştir. Bunlarda betimlenen konu, Niobe'nin gazaba gelmiş tanrıça Artemis ile öfkeli tanrı Apollon tarafından öldürülen yedi kızı ile yedi oğludur.

*Odysseus*** : Bu grupta yaklaşık 25 lahit vardır ve birbirlerinden farklı betimler taşırlar. Çoğu zaman kapaklarda -genellikle 3. yy.'ın ikinci yarısında yapılmış olanlarda- 'denizkızları serüveni' diye anılan sahne görülür. Roma'daki mitolojik betimli lahitlerin en eskilerinden olan birkaç girland'lı

---

* Yunan mitolojisine göre batı Anadolu'da, Manisa Dağı'nda oturan ve Kral Tantalos'un kızı olan Niobe, evlat acısıyla gözyaşı döken anaların simgesidir.

** Homeros'un Odysseia adlı destanının kahramanı. Batı yazınında çok işlenmiş bir kişi. (Krş. James Joyes'un Ulysses adlı yapıtı.)

lahitte birbirinin aynı olmayan sahneler canlandırılmıştır. Polyphemos'u* gösteren az sayıda frizli lahitten bugün elde yalnızca parçalar kalmıştır, bundan ötürü de daha kesin bir yargı verilememektedir. Çoğunun 300 yılı dolaylarında yapıldığı sanılmaktadır.

Orestes ve Iphigeneia[337]**: Birbirleriyle sıkı bağlantılı olan ve 130/40 ile 170/80 arasında izleyebildiğimiz aşağı yukarı 18 lahitlik bu grupta Orestes'in, annesi Klytaimnestra ile onun aşığı Aigisthos'u öldürmesi betimlenir. Antoninus'lar Dönemi ortalarına tarihlenmiş ve üzerinde aynı sahnenin canlandırıldığı bir başka lahit tipoloji bakımından bunlara uymaz. Yaklaşık 25 lahitlik bir başka grup da, Orestes ile Iphigeneia'nın karşılaşmaları ve Tauris'ten kaçışları ile ilgili olayları değişen bir sıra içinde betimler; bunlar da yine Antoninus'lar Dönemi ortalarına tarihlenmiştir.

Paris'in Yargısı: Bu izleği işlemiş lahitlerden bugün elde 12 tane kadar kalmıştır. Yapılmaları 130/40 yıllarında başlamış ve Geç Antoninus'lar Dönemi'nin en görkemli yapıtlarından biri olan Villa Medici'de bulunan levhaya kadar sürmüştür.

*Pelops****: Elde ancak 8 örnek olup bunlar şimdilik değişik bir biçimde bölüştürülmektedir; 120/30 ve 160 yıllarının öncü örneklerini izleyen ufak bir grup ancak 220/30 yıllarında ortaya çıkar ve bunun bir örneğine de 270/80 dolaylarında,

---

* Deniz tanrısı Poseidon'un oğlu ve Kyklopslar'ın yani tek gözlü devlerin en ünlüsü.

** Argos ülkesi kralı Agamemnon'un oğlu ve kızı.

*** Babası Tantalos tarafından tanrılara sunulan, tanrıların yeniden can verdiklerinde bir omzunun eksik kaldığı görülünce yerine fildişi bir parça konulan mitolojik kişi.

Gallienus zamanında rastlarız.

Persephone (*Res. 1*)[338]: Persephone'nin 'cehennem' tanrısı Hades tarafından kaçırılışı 100'e yakın lahitte betimlenmiş olup Roma'da en çok sevilen konulardan biridir. 120/30 dolaylarına tarihlenmiş bir girland parçası en eski mitolojik lahitlerden birine aittir. 140 yılı dolaylarında yapımı başlamış olan bir frizli lahitler grubunu, aşağı yukarı 260 yılı dolaylarına kadar çeşitli gelişim aşamalarında izleyebiliyoruz. Eldeki örneklerden biri Dörtlü Yönetim Dönemi'ne tarihlenmiştir. Aynı çeşidin bir değişkesi olan bazı örnekler üzerinde Hades arkadan görünür, daha başkalarındaysa hareket yönü değişiktir.

Phaeton[*] [339]: 20 kadar örnekten oluşan bu grup ikiye ayrılır. Phaeton'un Helios'tan arabayı isteyişini gösteren birinci grup 160 ile 190/200 arasında bir zaman dilimi içinde yapılmış lahitlerden oluşur. Phaeton'un düşüşünü gösteren ikinci gruptakilerin yapılışı 160/70 yıllarında başlayıp 300 yılı dolaylarına kadar sürmüştür. Dörtlü Yönetim Dönemi'nde bu izleğin yeni bir betimlenişini görürüz. Birden fazla örnekte karşımıza çıkan bu yeni işlenişin, Geç Antikçağ'ın o önemli işliğinin ürünü olduğu söylenebilir.

Prometheus[**]: Yapılmalarına 200 yılına doğru başlanmış ve 3. yy.'ın sonlarına kadar sürdürülmüş 10 kadar örneği olan ve Dörtlü Yönetim zamanına tarihlenmiş büyük bir örnekle son bulmuş bir grup.

---

* Yunan mitolojisinde 'güneş' (Helios) ile 'okyanus' tanrıçalarından Klymene'nin oğlu. Babasının arabasını alıp onu baş edemeyeceği bir yolculuğa çıkardığında evreni kırıp geçirmesin diye Zeus tarafından yok edilen 'arabacı'. (Krş. 'fayton / fayton' sözcüğü.)

** Antik Yunan inanışında ateşi tanrılar katından çalıp dünyaya verdiği varsayılan kişi.

Diğer Mitler: Birçok mit sadece birer lahit ya da pek ufak bir grubun üyeleri üzerine görülebilir. Örneğin frizli lahitlerde Daidalos, Gigant'lar, Iliupersis, Kentauroslar savaşı, Kleobis ile Biton, Leda, Neoptolemos, Peleus ve Thetis, Protesilaos, Sabina'ların kaçırılışı, Rhea Silvia, Yediler Thebai'a karşı, Theseus, Triptolemos[340], kapaklarda ise Apollon'un[341] doğuşu ve Oidipous'un yaşamından sahneler, girland'lı lahitlerin çelenk yuvarlağı içinde Oidipous betimleri bulunur. Yivli lahitlerde Dioskur'lar, Ganymedes, Gratia'lar, Leda, Narkissos, Nike, Orpheus ve Perseus betimleri görülebilir[342].

Bir grup lahit daha vardır ki, bunlarda betimlemenin neyi gösterdiğini, ne anlama geldiğini çıkaramayız. Çoğu herhangi bir koşutu, benzeri bulunmayan parçalar durumundadır[343]. Pek azı da bütünlüğü fazla bozulmamış birer frizdir.

3.2.1.3 Dionysos Anlatımları

Roma kenti lahitleri arasında tanrı Dionysos ile ilgili konuları işleyen grup, büyüklük bakımından mitolojik lahitler diye adlandırdığımız gruptan sonra ikinci sırada gelir. F. Matz, Sarkophag-Corpus'un dört cildinde 380 kadar örnek vermiştir. Bunlardan birkaçı eyaletlerde yapılmış örnekler olduğu için bu rakamdan düşmek gerekir; ne var ki yapıtın yayınlanmasından sonra başka buluntular da eklenmiştir[344]. Dionysos'un peşinden giden yandaşları, yani Satyros'lar ve Mainad'lar* ile aralarında Eros'ların da bulunduğu Pan'lar betimlenir, çoğu zaman bunlara tanrının kendisi de karısı Ariadne ile birlikte katılırdı. Çoğunluk sanduka biçiminde lahitler olup, bir miktar da banyo küveti-biçimli örnek görülür.

---

* Kızgınlar ve öfkeliler anlamına gelen bu sözcük, Dionysos kültünde önemli yer tutan Bakkha'ları gösterir.

Bunlar şöyle gruplandırılabilir[345]:

Girland'lı Lahitler[346]: Bunlarda girland'ın üzerindeki kavisler içinde ufak Dionysos sahneleri görülür. Pisa kentinde bulunan lahit Roma'daki ana üretimin erken örneklerindendir[347]. Öteki örnekler Antoninus'lar Dönemi başlarına aittir, birkaç tanesiyse yine Antoninus'lar Dönemi'nin sonlarında yapılmış olabilir[348].

Ayinler ve Eğlentiler: Thiasos'u yani içki âlemi yapanları yanlarında Dionysos olmaksızın gösteren örnekler olduğu gibi, onu ayakta durur ya da bir kaplanın üzerine oturmuşken gösterenler de pek çoktur. Dionysos'un, bazen Ariadne ile birlikte, bazen yalnız, kaplanlar, Kentauroslar ya da filler tarafından çekilen bir arabada oturur ya da yatarken betimlendiği örnekler, Dionysos ile Ariadne'nin ortada, başka kişilerin yanlarda bulunduğu 'piramit grupları', daha başka betimler de içeren örnekler sayılabilir. Vatikan'da bulunan ve 200 yılına doğru yapıldığı sanılan pek görkemli bir örnekte (*Res. 48*), tanrı, bir fil arabasına binmiş görülür; Satyros'lar, Mainad'lar ve Kentauros'ları da koşum hayva-



48) Vatikan: Dionysos'lu lahit.

nının önüne geçmiş, karışık bir alay halinde arabayı çekerken ya da çekiştirirken görüyoruz.

Öyküler: Bunlarda en büyük grup Ariadne'nin Dionysos tarafından bulunuşunu gösteren lahitlerinkidir[349]. Arkasından gelen grup, doğum ve çocuk öyküleri içerendir[350]. Hintliler'e karşı verilen savaşla ya da kazanılan zaferle ilgili olanlar ya da Thebai Kralı Pentheus'un[351] veya Spartalı yasakoyucu Lykurgos'un ölümünü betimleyenlere seyrek rastlanır.

Portreli Betimlemeler: Birkaç lahitte yanlardan ortaya doğru karşı karşıya getirilmiş olarak araba çeken Kentauros'lar gösterilmiştir. Arabanın içinde Dionysos bulunmaktadır; Kentauros'ların ya da Nike'lerin ikisi bir kalkan ya da tondo tutarlar ve bu kalkan ya da tondo'da portre büstler vardır. Bu çeşit lahitler Antoninus'lar Dönemi ortalarına tarihlenmiştir ve Dörtlü Yönetim Dönemi ortalarına kadar sürmüştür.

Sütunlu Lahitler: Üzerinde Dionysos ile ilgili betimler bulunan sütunlu lahit sayısı azdır; bunların Antoninus'lar Dönemi sonlarından kalma örnekler olması gerekir (*Res. 5*).

Yivli Lahitler: Üzerinde Dionysos ile ilgili figürler taşıyan yivli lahitlerin de yine aynı dönemde başladığı ve 3. yy.'ın ikinci çeyreğinde de sürdüğü anlaşılmaktadır.

Bazı lahitlerde, Dionysos Mevsimler arasında görünür, bu nedenle bunları Mevsim betimli lahitler arsında saymak gerekir[352]. Kapaklarda da Dionysos ile ilgili sahnelere rastlanır; bunların arasında içki sofrası betimi taşıyanlar büyükçe bir grup oluşturur.

Frizli lahitlerden Dionysos izleğini taşıyanlar, ana grubun içinde Roma kenti örneklerinin en eskileridir. Lahit sayısı ve işledikleri konu sayısı 2. yy. boyunca artmış, ancak 3. yy.'ın ilk yarısında lahit yapımı çok olmakla birlikte konu-

ların seçimi daralmıştır. Gallienus Dönemi'nden birkaç örnek vardır. Dörtlü Yönetim zamanında Doğu etkisi altındaki işliklerde yapılmış olanlar ufak bir grup oluşturur[353]. Dionysos lahdi diye adlandırılan grubun tümü ele alınırsa, orta değerde parçalar olduğu gibi, değeri yüksek olanlar, zamanlarının başyapıtları arasında sayılabilecekler de çoktur.

3.2.1.4 Deniz Yaratıkları

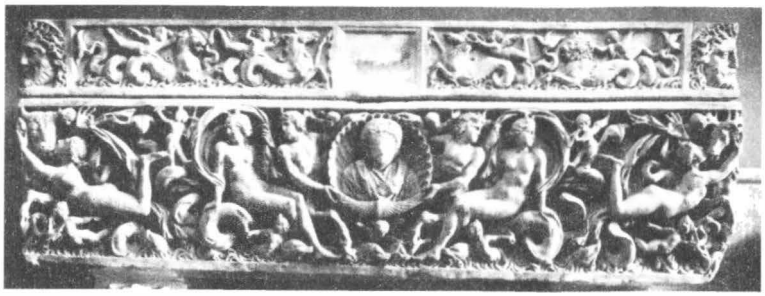
Deniz yaratıkları betimleriyle süslenmiş pek çok lahit vardır (*Res. 4*)[354]. Frizlerde en çok deniz Kentauros'ları yani at, insan ve balık karışımı yaratıklar, Nereid'ler* ve Eros'lar görülür. Bunlar dışında da suda sıçrayıp oynayan çeşitli karmaşık yaratıkların bu lahitleri süslediğini görürüz.

Dizi Traianus - Erken Hadrianus Dönemi'nde birkaç girland'lı lahitle başlamıştır. Deniz yaratıkları bu ilk örneklerde çelengin kavsi içinde betimlenirdi[355]. 140 yılı dolaylarında kesintisiz, orta yerinde herhangi bir vurgulama bulunmayan frizli lahitler yapımına başlanmıştır[356]. Antoninus'lar Dönemi ortalarında frizler çeşitli biçimlerde merkezleşme gösterir ve betimleme bir orta motifin iki yanında az çok simetrik yer alır olmuştur. Söz konusu orta motif bir levha olabilirdi ya da bir kalkan, bir Okeanos** maskesi veya içinde bir portre büst ya da büstler bulunan bir tondo olabilirdi[357]. 3. yy.'da en çok içinde portre bulunan tondolara ya da midye kabuklarına rastlarız. Bazı örneklerde de midye kabuğuna oturmuş ya da ayakta bir Aphrodite görülür[358]. Roma Ulusal Müzesi'nde bulunan kapağı dar per-

---

* Deniz tanrısı Nereos'un kızları.

** Gökyüzü (Ouranos) ile Yeryüzü'nün (Gaia) oğlu. Dünyayı çevrelediği varsayılan ırmak.



49) Roma, Ulusal Müze: Deniz yaratıkları betimli lahit.

vazlı alçacık sanduka, 3. yy. başlarına özgü bir örnektir (*Res. 49*). Bu örnekte portre işlenmemiş yuvarlak kabarıklık, yani 'bos' olarak bırakılmıştır. Antoninus'lar Dönemi sonlarına tarihlenen ve sayıları pek çok olmayan bazı lahitlerde orta yere dört atlı arabasının üzerinde betimlenen Poseidon oturtulmuştur[359]. Kesintisiz yani orta motifi bulunmayan frizli lahitler 3. yy. ortalarına kadar yapıla gelmiştir[360]. Sıradışı bir örnekte Nereid'lerin Akhilleus'un silahlarını taşıdığını görürüz[361].

Deniz yaratıklarıyla süslenmiş olanların çoğu, başkalarıyla kıyaslanırsa, boyu eninden epeyce fazla, düzeyi pek yüksek olmayan ve az değişkeli yani birbirlerine çok benzeyen lahitlerdir. Ne var ki, buna karşın betimleme tekdüze değildir. Ayrıntılarda pek çok değişiklik görülür. İnsan-hayvan kırması yaratıklarla Nereid'lerin birbirlerini izlemesi değişir, dönerler, değişik konumlar alırlar, ellerinde değişik nesneler tutarlar.

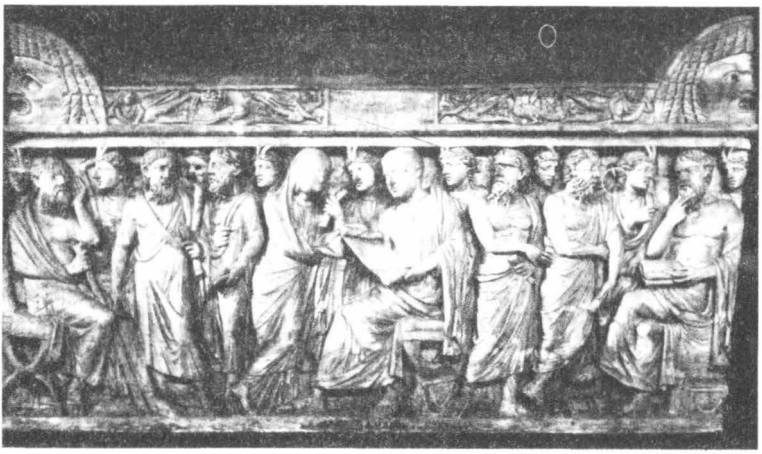
Deniz varlıklı lahitler dizisi Gallienus zamanında bir süre devam etmiş, sonra Dörtlü Yönetim'e kadar tek tük örnekleri görülmüştür[362]. Traianus - Erken Hadrianus Dönemi'nden hiç değilse Constantinus Dönemi'ne kadar kapaklar üzerinde betimlenen deniz yaratıklarının sayısı pek yüksektir[363]. Sandukalar kısmen deniz yaratıklarıyla, fakat pek çok da başka figürlerle süslenirdi.

3.2.1.5 Mousa'lar (Esin Perileri)

Mousa betimleri içeren ve 300'e yakın örneği olan bu büyük grup, frizli, sütunlu ve yivli lahitler olarak ayrılabilir[364]. Frizli lahitlerin yapımına Geç Hadrianus - Erken Antoninus Dönemi'nde başlanmış, Geç Antoninus Dönemi'nde üretim çok artmış, 220-250 yıllarında büyük gelişme göstermiştir. Ön yüzlerin hemen hepsinde dokuz esin perisi birlikte betimlenirken, 3. yy.'da bunlara Apollon ile Athena katılmıştır. Bir örnekte ayrıca Hermes de görülür. Bazı örneklerde ölen kadın ya da erkek bu mitolojik figürler ile birlikte betimlenmiştir. Bir Mousa olarak betimlendiği örneklere de rastlanır. Figürlerin sıralanmasında yer değiştirildiği olur ama, aslına bakılırsa aralarında büyük fark yoktur. Gallienus Dönemi'nde çoğunlukla iyi işçilik ve malzemeye sahip büyük lahitlerden önemli bir bölümünde yeni bir kompozisyon ortaya çıktığını görürüz. Karı koca ortaya doğru dönük olarak solda ve sağda oturmuşlardır, onlara dönük olarak da birkaç Mousa vardır. Yine aynı dönemde yapılmış olan ve bugün Roma'da Museo Torlonia'da* bulunan lahit (*Res. 50*) sıradışı bir örnektir; bunda Yedi Bilgeler ile Dokuz Mousa birlikte betimlenmiştir. Dörtlü Yönetim Dönemi'nde frizli lahitler yapılmaz olur ve figürlerin sıralanışında genellikle eskiye dönülür. Örneklerin 4. yy. içlerinde ne zamana kadar uzandığı kesin olarak belli değildir[365].

Sütunlu lahitlerde 2. yy. sonları ile, 230/40 ile 260 arasında yapılmış ve tipoloji bakımından farklı birkaç tane örnek bulunur. 280 ve 310 yılları arasına tarihlenen Mattei Villası'ndaki (Roma) Mousa'lar lahdinin çevresinde toplanan daha başka örnekler de bilinir. Bunlar, çeşitli nitelikleri ba-

*Museo Torlonia'da sergilenen sanat yapıtları bugün Roma'nın çeşitli müzelerine dağıtılmış durumdadır.



50) Roma, Torlonia Müzesi: Publius Peregrinus'un lahdi. Üzerinde Mousa'lar ve Bilgeler görülüyor.

kımından Anadolu sanatçılarının etkisi altında kalmış işliklerde yapıldığı düşünülebilir.

Mousa betimleri içeren yivli lahitler 3. yy.'ın birinci çeyreğinde ortaya çıkmış ve 300 yılına kadar sürmüştür. Çeşitleri vardır. Çoğunluğunda 'Bilge' olarak gösterilen bir adam figürüne rastlanır.

3.2.1.6 Filozoflar - Bilgeler - Şairler[366]

Mousa'lı lahitlerde bir kitap rulosu ya da başka bir belirleyici nesne ile 'Bilge' olduğu belli edilen adamlara sık rastlanır; ayakta ya da oturmuş olarak betimlenen bu figür, Antoninus'lar Dönemi ortalarından Dörtlü Yönetim Dönemi'ne kadar yan yüzlerde, 220 dolaylarından başlayarak da ön yüzde yer alır. Çoğunluğu Gallienus Dönemi'ne ve birkaçı da daha sonraya tarihlenmiş bir dizi Mousa lahdinde karı koca figürünün ön yüzde ve Bilge'nin sağına oturtulmuş olduğu görülür. Yivli lahitlerde çoğunlukla Bilge'ler vurgulanıp Mousa'lar arka planda kalır. Birçok kez de Bilge'ye bir kapak üzerinde rastlarız. Bu kapakların bir bölümünün Mousa'lı bir lahde ait olması akla yakındır. Birkaç

örnekte Bilge'ler, ön yüzünde Hippolytos gibi, Prometheus gibi mitolojik bir figür ya da başka bir şey bulunan lahdin yan yüzlerinde betimlenmiştir.

Bu değişik örneklerden başka, Bilge'lerin vurgulanarak öne çıkarılmış olduğu sanduka pek azdır. 230/40 yıllarına tarihlenmiş ve bugün özel mülkiyette ve parçalanmış durumda bulunan ve ön planında Mousa'ların görüldüğü bir uzun yüzde, mezarın sahibine özdeşleştirilerek gösterilen biri dışında, Yedi Bilgeler'in geri kalanının arka planda durdukları anlaşılmaktadır. 250/60 yıllarına tarihlenen ve bugün Roma'da, Museo Torlonia'da bulunan değerli bir parça olan L. Pullius Peregrinus lahdindeyse, konum bunun tersinedir, Bilgeler az görülecek biçimde önde yer almışlar ve tek bir Mousa onlarla aynı sıradadır (*Res. 50*). Vatikan'daki Plotinus lahdi üzerindeki kompozisyonun görünümünün zamanında nasıl olduğunu bugün saptayamıyoruz; ortada görkemli bir konumda bulunan mezar sahibinden başka iki kadınla üç Bilge vardır. Son olarak da Bari'de bulunan sütunlu lahitten söz edilebilir; sütun aralarında Bilge grupları görülen bu lahdin Dokimeion'dan mı getirtildiği, yoksa Roma kenti içinde, Mattei Villası'ndaki Mousa'lı lahit ile aynı işlikte mi yapıldığı sorusu açıklığa kavuşmamıştır[367].

3.2.1.7 Eros'lar

Bugün elimizde bulunan Eros'lu (kanatlı erkek çocuk), Putto'lu (erkek çocuk), Psyche'li (kanatlı kız) ve genç kızlı lahitler pek çoktur[368]. Parçaların büyüklükleri, bunların tümüne yakın bir bölümünün 'ya da tümünün?) çocuk yaşta ölmüş kimselere ait olduğunu belli etmektedir. Birçok örnekte Eros'lar bir sahne betimlemesiyle frizin tümünü kaplarlar.

Çeşitli konular arasında şunları sayabiliriz:

Dionysos Alayı (Komos)[369]: Bir içki âleminden sonra neşelenmiş, dans eden, çalgılar çalan Eros ve Psyche'lerin şen alayı sık rastlanan bir konudur. Eldeki örnekler Erken Antoninus Dönemi'yle Constantinus Dönemi arasına tarihlenmiştir.

Bağ Bozumu[370]: Bu konu da Antoninus'lar Dönemi ortalarından Dörtlü Yönetim Dönemi'ne kadar gerek sandukalarda, gerek kapaklarda çok sık görülür. 4. yy. sonlarından kalma bir örnek, Hıristiyan olmadığı belli en yeni tarihli lahittir (*Res. 40*). Hasat toplama sahneleri gösteren çeşitli lahitler de bağ bozumunu işleyen örneklere bağlanabilir[371].

Av[372]: Ava çıkmış Eros'ları betimleyen örnekler -aralarında pek çok da kapak bulunur- tipoloji açısından büyük çeşitlilik gösterir. Bunlarda, kural olarak, olup bitenlerin ciddiliği ikinci planda kalır. Çoğunluğu, 2. ve 3. yy.'da yapılmış lahitlerdir. Dörtlü Yönetim Dönemi'nde yapılmış birkaç tanesi tipolojileri bakımından aslan avlarıyla süslenmiş lahitleri izlerler.

Oyunlar[373]: Eros'ları turnuvalarda, oyunlarda gösteren ve öncelikle 2. yy.'da sevilip tutulan (*Res. 51*) lahitlerin de belli bir tipolojisi oluşmamıştır. Betimler pek çok ve çeşitlidir, bunların bir bölümünün yetişkinlerin betimlendiği lahitler üzerinde koşutları, benzerleri bulunur.

Yarışlar[374]: Oldukça büyük ve çok kapalı olan bu gruptaki lahitlerin üzerinde Eros'lu ya da Putto'lu yarış betimleri görülür. Yapılmalarına daha Hadrianus-Erken Antoninus'lar Dönemi'nde başlanmış olan ve en çok 150-170 yılları arasında yayılan bu lahitler, Dörtlü Yönetim Dönemi içlerine kadar tek tük örneklerle sürmüştür. Yarışma hazırlık-



51) Roma, Ulusal Müze: Eros'lu lahit.

larını, yarışmadan sonra kazananın yüceltilmesini, doğrudan doğruya yarışmaları gösteren bazı örnekler de, ana üretim içinde olmasalar bile, bu gruba katılırlar.

Silah Yapımı[375]: Hepsi Antoninus'lar Dönemi ortalarına tarihlenmiş, az sayıda ve kapalı bir grup oluşturacak gibi birbirlerine bağlı bu lahitlerde silah yapan, silah taşıyan Eros'lar görürüz. Çoğunluğunda ortada iki ya da üç Eros'un tuttuğu bir kalkan vardır.

Gemi Yolculuğu[376]: Bu grupta da az sayıda lahit bulunur; bir sal ya da gemide yol almakta olan Eros'lar ya da Psyche'lerle süslenmişlerdir. Tipoloji bakımından çeşitlilik gösteren bu örnekler, geniş bir zamana, Antoninus'lar Dönemi ortalarından Dörtlü Yönetim Dönemi'ne kadar uzanan bir süreye yayılmıştır.

Eros'lar ve Kurbanı[377]: Bunlara birçok lahitte yan yüzler üzerinde betimlenmiş gruplarda rastlanır. Ortada Nike'ler ya da Eros'lar, örneğin bir tondo içinde gösterilir.

Bunlardan başka herhangi bir gruba sokulamayacak ayrık ya da sıradışı[378] örnekler de vardır. Örneğin bugün Roma Ulusal Müzesi'nde ve iyi korunmuş durumda bulunan, 3.

yy.'ın ikinci yarısına tarihlenen bir lahit (*Res. 51*) bunlar arasında sayılabilir. Sandukanın üzerinde ayakta durarak ellerinde bir tondo tutan, kapakta da oynayan ve avlanan Eros'lar görülür. Çocuk lahitlerinin birçoğunda Eros'lar ya da Putto'lar mitolojiden (özellikle de Meleagros'un dönüşü öyküsünden) ya da Dionysos öykülerinden alınma bir betimlemeyle, sofrada ya da Mousa giysileri içinde gösterilir. Ne var ki, bunlar erişkinlerin lahitlerindeki betimlerin aynıdır[379]. Eldeki örneklerin çoğunun Antoninus'lar Dönemi ortalarında yapıldığı anlaşılıyor. Ancak, Basel'de bulunan ve Meleagros'u avda gösteren banyo küveti-biçimli lahit ile üzerinde aslan avı betimleri bulunan birkaç örnek Dörtlü Yönetim Dönemi'nde yapılmıştır[380].

Bazı örneklerde ufak sahnelere rastlanır. Örneğin deniz hayvanlarının sırtına binmiş giden, girland'lı lahitlerin çelenk kavsi içinde oturan Eros'ları oyunlarıyla görürüz[381].

Kucaklaşmış durumda bir Eros ile bir Psyche'yi betimleyen gruplar bazen frizli lahitlerde, daha sık da yivli lahitlerin ya da orta motifinde uçan veya ayakta duran Eros'lar yahut Nike'ler bulunan başka lahitlerin köşe figürü olarak kullanılmıştır[382]. Ayrıca oralarda Eros'ları çoğu kez ellerinde çelenk tutarken ya da ayakta ve tersine çevrilmiş meşalelere dayanmış olarak görürüz; seyrek olarak da meşaleyi tutan onlar olur. Yan yüzlerde uyuyan bir Eros'a da rastlanır[383]. 'Yas cini' denilen bu figürler genellikle lahitlerin yan yüzleriyle sınırlıdır ve betimleri çeşitli olup çoğunlukla Antoninus'lar Dönemi ortalarında yapılmıştır[384].

Son olarak çelenk taşıyıcısı olarak ve bir de bazı belirleyici imlerle Mevsimler olarak karşımıza çıkan Eros'lardan söz etmek gerekir.

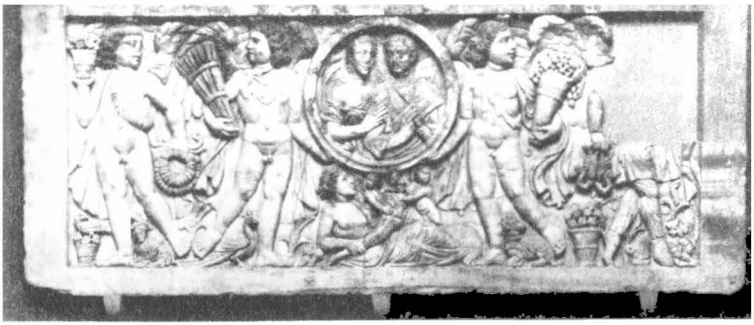
3.2.1.8 Mevsimler

Çok büyük bir grup lahitte Eros'ları ya da Putto'ları çeşitli belirleyici imleri ve biraz da giysileriyle Dört Mevsim'in somutlaştırılması olarak görürüz. Parçalar ve kapaklar dahil, bugün 550 tane örnek bir araya getirilebilmiştir. Bunlara yeni buluntuların da eklenmesi gerekir[365].

Grubun ilkleri, Hadrianus-Erken Antoninus Dönemi'ne tarihlenmiş üç tane girland'lı lahittir. Aralarında dört çelenkli ve tümden sıradışı bir örnek de bulunur[386]. Antoninus'lar dönemi ortalarına rastlayan evrede sütunlu lahitler ortaya çıkar ve bunları 300 yılı dolaylarına kadar birçok örnekte izleriz[387]. Çoğunluğunda beş tane sütunarası vardır; dördünde Dört Mevsim ayakta durur; ortadaki sütunarası ise değişik figürlerle doldurulmuştur. Örneğin bu bir mezar kapısı, bir karı koca çift olabilir. Ölen kadının Aphrodite olarak betimlenmiş görüntüsü ya da üç Gratia* olabilir. Cephesi üçe bölünmüş görkemli bir uzun yan[388], tümden dökülen, ancak ufalanmış olarak elde kalmış, ancak dört tane sütunarası tamamlanabilmiş bir parça[389] ve yanlarda Dioskur'lar ve ortada Dört Mevsim'in somut anlatımı olarak dört kadın (Lat. *Horae*)[390] sıradışı örneklerdir.

Frizli lahitler de yine Antoninus'lar Dönemi ortalarında ortaya çıkmıştır. Çoğunlukla ortada bir tondo bulunur, bunun içinde bir ya da iki portre büst vardır. Tondo'yu Eros'lar, Mevsimler ya da Nike'ler tutmaktadır. Yanlara Mevsimler sıralanmıştır[391]. Ostia'da bulunan ve 3. yy.'ın ikinci yarısına tarihlenebilecek duvarcı işi bir mezar nişinin kapak levhasının orada yapıldığı, ancak örnek olarak Ro-

* Güzellik yarışmasına girmiş üç tanrıça: Hera, Athena, Aphrodite.



52) Ostia, Müze: Mevsimler'i gösterir levha (lastra)

ma yapımlarını izlediği anlaşılıyor (*Res. 52*). Başka örneklerde ortada çoğunlukla Mevsimler ya da Eros'lar tarafından gerilmiş bir parapetazma'nın arkasında bir insan figürü görülür[392]. Bu grup lahitlerin yapımı Constantinus Dönemi'nde de bir süre devam etmiştir. Anıtsal bir örnek olan Barberini Mevsimler Lahdi[393] o dönemden kalmadır. Bunların bir miktarında ortada, çoğu zaman ayakta olmak üzere, tanrı Dionysos betimlenmiştir. Bir tanesi bugün New York'ta bulunan ve Gallienus Dönemi'nden kalma olan iki örnekteyse Dionysos bir pantere binmiş olarak görülür[394]. Bu değişik betimlemenin 3. yy.'ın ikinci çeyreğinde ortaya çıktığı ve Constantinus Dönemi içinde de devam ettiği anlaşılmaktadır.

3. yy.'ın ikinci çeyreğinde yapılan ve nitelik bakımından sıradışı olan bir örnekte Mevsimler, çok coşkulu görünen iki Eros ve iki Psyche ile betimlenmiştir[395]. Bazı parçalarda meyvelerden oluşan büyük ve iki kulplu şarap testisi betimlenmiştir, bunların birtakım örneklerinde Mevsimler karşımıza Eros görünümünde çıkar; bazen de aynı şeye sütunlu lahitlerde rastlarız[396].

Süslü lahitlerin önemli bir bölümünde Mevsimler aşka motiflerle birlikte yer alır; bu örneklerde çoğu zaman

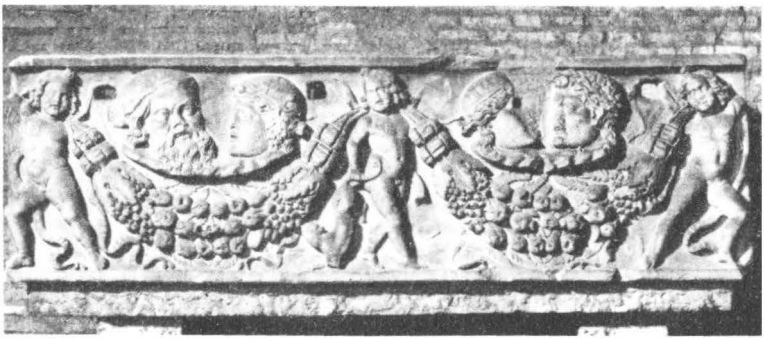
sayıları dört değil, ikidir. Bu lahitlerden bir bölümü Antoninus'lar Dönemi ortalarında ortaya çıktığı tahmin edilen yivli lahitler olup bunlardan 3. yy.'da bol miktarda yapılmış ve yapımları Constantinus zamanında da bir süre devam etmiştir[397]. Yiv yerine kafes görünümlü süs taşıyan tek sandukayı da bu gruptan saymamız gerekir[398]. İkinci bölüme, yani Mevsimler'in başka motiflerle birlikte görüldüğü lahitlerin ikinci bölümüne gelince, bunlar uçan ve çoğu zaman bir tondo tutan Eros'lar ve Nike'lerin yer aldığı örneklerden oluşur. Bunları 3. yy.'ın ikinci çeyreğinden Constantinus Dönemi'ne kadar izleyebiliyoruz[399].

Lahit kapaklarında rastlanan Mevsimler de çoktur[400]. Bugün elimizde kalanların çoğu sandukasız ve parçalar halindedir. Bu kapaklara uyan sandukalar bulunursa, onların üzerinde de Mevsimler betimlenmiş olduğu görülebilir; ancak başka olasılıklar da yok değildir; örneğin mitolojiden, Dionysos öykülerinden konular işlenmiş ya da deniz yaratıkları veya süsleyici öğeler betimlenmiş olabilir. Eldeki örnekler Erken Antoninus'lar Dönemi'yle Constantinus zamanı başı arasında üretilmiştir. Antoninus'lar Dönemi ortalarında kapak üzerinde Mevsim olarak Hora'lar betimlemesi çok tutulan bir süsleme olmuştur[401].

3.2.1.9 Süsleme Motifleri

Süsleme motifi taşıyan lahitler Roma'da çok büyük bir grup meydana getirir. bunlar epeyce çeşide ayrılır:

Girland'lar ya da Askı-çelenkler (*Res. 53*)[402]: Bunlar 400'ü aşkın parçayla oldukça kapalı bir grup oluşturur. Birkaç tane ayrık örnek bir yana bırakılırsa, ön yüzde iki kavis ya da iki çelenk, bazen de birer yanda birer tane görülür. Söz konu-



53) Roma, S. Maria Antiqua: Girlandlı lahit.

su olan çelenkler çoğunlukla meyve, onlardan daha az olmak üzere defne yaprağındandır. Taşıyanlar genellikle Eros ya da Putto'dur ama, farklı da olabilir. Girland'ların kavsinde yer alanlar baş, maske ya da ufak bir sahne olabilir, seyrek olarak portre büste de rastlanır. Girland'ının kavsi orta yerde kesintiye uğramış, araya bir levha, bir tondo ya da bir portre büst veya ayakta duran bir insan betimi girmiş örnekler de görürüz.

Bunlardaki süslemenin ilk örneklerini, Roma kentinde 1. yy.'da ve 2. yy. başlarında üretilen mezar sunaklarıyla kül urna'larında aramak gerekir. Girland'lı lahitlerin bazı erken örneklerinde görülen süsleme şeritleri yine onlardan alınmıştır.

Girland'lı lahitler Roma kenti ana üretiminin ilk örnekleri arasında yer alır ve tarih vermek gerekirse bunlar ilk kez 2. yy.'ın başlarında, belki 120 yılı dolaylarında ortaya çıkmıştır. 150'li yıllara kadar girland'lılar büyük miktarda yapılırken frizli lahitlerin üretimi onlara oranla kısıtlı sayıda kalmıştır. Antoninus'lar Dönemi ortalarında girland'lıların sayısı azalır, frizlilerinki artar. 2. yy. sonlarından başlayarak girland'lı lahit yapımı iyice seyrelir ve çoğunun niteliğinin de düştüğü

görülür. Anlaşıldığına göre, bu çeşit lahit Dörtlü Yönetim Dönemi içinde de bir süre yapıla gelmiştir.

Asma Filizleri[403]: Bu süslemeye lahitlerde çok seyrek olarak rastlanır, kullanılmaları bir gelenek durumuna gelmemiştir.

Anka Kuşları[404]: Bunlar Roma kenti lahitlerinin yan yüzlerinde pek sık görülür. Erken örneklerden oluşan ufak bir gruptaysa Anka kuşları ön yüzde ve bazen kendilerine yem veren Eros ya da Putto'lar ile birlikte yer alırlar. Örnekleri kabartma mezar taşlarında, mezar sunakları ve urna'lardan alınmıştır ve ilk kez Traianus ve Hadrianus dönemlerinde yapıldıkları sanılmaktadır. Lahitlerin yan yüzlerinde Anka Kuşu betimlemesi Dörtlü Yönetim döneminde de sürmüştür.

Orta Motif Olarak Kullanılmış Uçan ya da Ayakta Duran Eros'lar ile Nike'ler (Res. 29 ve 51)[405]: Bunlar pek çok örnekte figürlü bir friz olarak karşımıza çıkar, herhangi bir öykü anlatmaz, ancak simetrik bir görünüm sunarak süsleme görevini yerine getirdiği söylenebilir. Ana motif, uçan Eros'lar ya da Nike'ler olup bunlar ellerinde tondo, çelenk, parapetazma, levha ya da istiridye kabuğu gibi bir şey tutarlar. Yan yüzlerde Eros'lar, Mevsimler ya da Eros ile Psyche birlikte görülür. Seyrek olarak mitolojik figürler de betimlenmiştir. Pek sıradışı bir örnek olarak alttaki boş yerin doldurulduğuna da rastlanır. Az rastlanan bu durumun içinde görece bir sıklıkta Okeanos ve Gaia (Yeryüzü) betimlenmiştir. Ayakta duran Eros ya da Nike'lerin bulunduğu yüzeylerin yan kesimlerinde öteki figürler için daha çok yer kalır, böylece o figürler daha fazla önem kazanmış olur. Bunlar arasında Mevsimler'i ve kurban sahnesi içinde Eros'ları oldukça sık görürüz.

Örnekler ilk kez Antoninus'lar Dönemi ortalarında yani 150/60 yıllarında görülmüş ve Constantinus Dönemi içlerine kadar sürmüştür.

Yivler (*Res. 11, 16*)[406]: Bu değişik süsleme biçiminin ilk örneği kül urna'ları üzerinde ve Erken Dönem metal üzerine kalem oyması işlerde, örneğin işlenmiş gümüş kaplarda bulunur. Ne var ki, bunların kökeni ve nasıl olup da mezar anıtları üzerine gelip oturdukları açıklanmış değildir. 'Yivler' çoğunlukla "S" harfi biçiminde yukarıdan aşağı inen oluklardır. Seyrek olarak da yatay biçiminde uzanırlar. Tüm lahdi kaplamaları ancak pek az sayıda örnekte görülür, çoğunlukla boş, daha doğrusu yivsiz fakat çeşitli yollarla süslenmiş bölgeler bırakılmıştır. Bu süslemeler, özellikle banyo küveti-biçimli lahitlerde aslan başı, aslan dövüşü grupları olabilir. Yivli lahitlerin sayısı çok yüksektir, 800 dolayında örnek saptandığı sanılmaktadır. Çoğunlukla gösterişsiz örnekler olsalar da, içlerinde büyük, gösterişli ve görkemli olanları da vardır.

Yivli lahitlerin başlangıcı ve ayrı ayrı tiplerinin ne zaman yerleşip tutunduğu henüz açıklığa kavuşmamıştır. Arasında insan figürü bulunan grupların betimlendiği lahitlerin Antoninus'lar Dönemi ortalarında başladığı anlaşılıyor. Ön yüzü yalnız yivlerle donatılmış, yan yüzlerindeyse Anka kuşları bulunan örnekler daha Hadrianus-Erken Antoninus Dönemi'nde ortaya çıkmış olabilir. 2. yy. ortalarına doğru aslan başlı birkaç tane lahit görürüz; bunların sayısının artmasına gelince bu, aslanlı örneklerin ortaya çıkışıyla birlikte 3. yy.'da ve belki o yüzyılın ikinci çeyreğinde olur. Yivlere 4. yy.'da yapılmış Hıristiyan lahitlerinde de rastlanır.

Bu gruba girmeyen ve sayıları az birkaç sıradışı örnekte, başka süsleme motifleri, örneğin kafes işlemeler[407] ya da yivlerle girland'ların karışımı[408] görülebilir.

3.2.1.10 Öteki Betimlemeler

Birçok lahit vardır ki, bunları belirli bir konu altında toplayamayız ya da bunları anlamı belirsiz diye nitelememiz gerekir[409]. Özel bir dikkat gösterilmesini gerektirecek birkaçından söz edelim: Altı tane tanrı betimi taşıyan ve orta yerinde bir tondo bulunan[410]; üzerinde elinde bir tondo tutan Eros'lar ile Hygieia ve Asklepios* bulunan[411]; ileri bir işçilikle ortaya konulmuş ve üzerinde kadınlar, çeşitli insan figürleri betimlenmiş[412]; balıklar ve bir ölünün resmedildiği bir parça[413]; ne bağlamda yapıldıkları iyi anlaşılamayan pek çok figür içeren bir başka parça[414].

3.2.2 Tarihleme İlkeleri - İşlikler Sorunu

O çok büyük sayıdaki Roma kenti lahitlerinin arasında tarihlemesi dış koşullara göre saptanmış hemen hiçbir örnek yoktur. Buluntu koşullarının ya da kendisiyle birlikte bulunan parçaların yardımıyla tarihlenmiş olanlar da pek azdır. Şu halde çalışmamızı ele alınan parçanın doğrudan kendisine yöneltmemiz ve onun betimlemelerini, biçemini ve öteki ayrıntıları titizlikle araştırıp incelememiz gerekir. Ondan sonra bir tarihleme için görece sağlamlıkta birçok dayanak elde ederiz[415]. Ayrıca bir lahdi beş yıllık, hattâ on yıllık bir zaman dilimi içine oturtabilmek bile neredeyse olanak dışıdır ve bu konudaki önerilerin her zaman eleştirel bir tutumla karşılanması gerekir. Üzerinde giysileri ve başları yok olmamış figürlü frizler ya da başka süsler taşıyan örneklerde, genellikle toplam üretimin büyük evrelerinden biri hakkında bilgi alınabilir ve çoğu zaman da bu örnekler, az çok söz

* Hygienia: Sağlık tanrıçası (krş. hijyen sözcüğü); Asklepios: Sağlık tanrısı.

konusu zaman parçası içine oturtulur. Geçici şemalar veren ve birbirine bağlı bulunmayan evreler gösteren durumlar için 3. ya da 2. yy. önerilir[416]. Elbette tarihlenmesi geçmişte de, bugün de güçlük çıkaran ve tartışmalı olan pek çok sorunlu parça bulunur.

Elde şu dayanak noktaları vardır ve bunların titizlikle değerlendirilmesi gerekir:

İkonografi: Sahnelerin betimlenmesinde izlenen yöntem ve biçem, çoğu zaman bir grubun lahitlerini az çok bir diziye oturtmaya yarar. Örneğin aslan avı gösteren lahitler zaman içinde çeşitli değişikliklere uğramıştır. Bu değişikliklerin sırası tersine çevrilemez ama, ikonografi sayesinde, o da genel çizgilerde kalmak üzere, bir Geç Dönem yapıtının hangi Erken Dönem yapıtlarından örnek alınarak gerçekleştirdiği yolunda ipuçları elde edebiliriz.

Kabartma Başlar: Bunlar, rondbos yani tam plastik insan portreleriyle karşılaştırılarak oldukça doğru bir yere oturtulabilir, çünkü insan portreleri, kim oldukları ve ne zaman yaşadıkları bilinen imparator ve imparatoriçe portreleri aracılığıyla epeyce doğru tarihlenebilmektedir (*Res. 31/32*); lahit üzerinde portre yapımı, az sayıda kuraldışı örnek bir yana bırakılırsa, Antoninus'lar Dönemi ortalarında başlamış, 3. yy.'da artarak sürmüştür. Ancak burada iki zorluk üzerinde durulmalıdır. Lahitler üzerindeki portreler bazen ufaktır ve baştan savma işlenmiştir, halbuki bunları karşılaştıracağımız şeyler, doğal büyüklükte rondbos başlardır. Lahit üzerindeki portreler, lahit üretilirken yapılmış yuvarlak kabarıklık üzerinde daha sonra işlenmiş olabilir. Öyle durumlar vardır ki, lahdin yapılmasıyla başın işlenmesi arasında uzunca bir zaman geçmiştir. Bu nedenle de lahdin tarihlenmesinde baş portresinin ancak sınırlı bir yararı olur.

İşlik İlişkileri: Bazı lahitlerin hangi işliğin yapıtı olduğunu biçemleri belli eder (*Resim 46* ve *47*). İşlik bağlamında sınırları yaklaşık olan birtakım diziler oluşturulabilir; bazen üzerinde portre bulunan parçalar kesin bir kronoloji saptamaya olanak verecek ipuçları sağlayabilir. Ne var ki, bu araştırmalarla bile daha başlangıç aşamasındayız, önümüzde henüz yapılacak yoğun işler vardır.

Biçem: Lahdin biçemi iyice incelenmelidir. Yontu sanatının öteki yapıtlarıyla, en çok da kabartmalarla ve başka lahitlerle karşılaştırarak bir sınıflandırmaya varmak için ölçütler elde edilir. Ancak burada da şöyle bir zorluk ortaya çıkar: Biçeme bakmaksızın tarihlenen öykülü kabartmaların yapımı 3. yy.'ın başlarında son bulur, aynı yüzyılın sonlarında yeniden canlanır. Bu, hakkında yargıya rahatça varılamayan 3. yy. içinde, lahit gibi önemli bir türü birçok onyıl boyunca izleyip değerlendirmemize engel olmaktadır. Ayrıca, lahitlerin kendilerine özgü bir 'tür biçemi' olduğundan onlar yalnızca İmparatorluk Dönemi yapılarının büyük kabartmalarıyla karşılaştırılabilir.

Dört ölçütün ya da, başka bir anlatımla, tarihlemede yararlanılan dört dayanak noktasının dördünün de bir arada bulunduğu lahde pek az rastlanır. Çoğu zaman kural olarak bir düzen oluşturan bu ölçütlerin biri ya da ikisi söz konusu olabilir. Bunlardan yararlanılarak belirlenen evreleri genel çizgileriyle aşağıda sıralıyoruz[417]:

I. *Traianus-Erken Hadrianus Evresi* (110-130 dolayları): Ana üretimin başlaması; kısmen girland kavsinin içinde figürlü küçük sahnelerin (deniz yaratıkları, Dionysos'lu konular ya da bükolik konular, Aktaion gibi, Theseus gibi mitler) betimlendiği girland'lı lahitler; araba yolculuğu, Endymion (*Res. 44*), Pelops, Peleus ve

Thetis'i ya da Dionysos'lu konular, Eros'lar, Anka kuşlarını gösteren frizli lahitler; ilk portreler; biçem bakımından büyük ayrılıklar gösteren bu evrede yalnızca girland'lıların önemsenecek bir kapalı üretimi, grup oluşturacak üretimi vardır.

II. *Geç Hadrianus-Erken Antoninus Evresi* (130-150 dolayları): Örneklerin sayısı artar; devinimli ve birbiriyle yakından ilişkili insan betimleriyle biçemde daha güçlü bir birlik oluşur; girland'lı lahitler, insan yaşamından yansıttıkları sahnelerle, birçok mitolojik öyküyle (*Res. 42, 43*), Dionysos konuları, deniz yaratıkları, Mousa'ları ve Eros'larıyla hâlâ önemlidir.

III. *Orta Antoninus'lar Evresi* (150-170/80 dolayları): Lahitler, büyük ölçüde diğer tipteki mezar anıtlarının yerini alır ve sayıları hızla artar; konu seçimi genişler, ancak sonraları bir azalma görülür; frizli lahitler öndedir (*Res. 30*); ancak onlarla birlikte pek çok da girland'lı (*Res. 23, 24, 53*) vardır; yeni ortaya çıkanlarsa yivliler, sütunlular ve uçan ya da ayakta duran Eros'ları (*Res. 29*) ya da Nike'leri gösterenlerdir; ayrıca çarpışmaları (*Res. 37*), düğünleri (39), komutanları ve Mevsimler'i işleyen yeni türler de ortaya çıkar; portre sık görülen bir şeydir, biçem bakımından bir birlik vardır; devinimler ve giysiler hafifçe donuklaşır.

IV. *Geç Antoninus'lar Evresi* (170/80-200 dolayları): Üretimin en yüksek olduğu, bir dizi çok iyi nitelikteki lahdin yapıldığı dönemdir; çok hareketli, uzatılmış, sıyrılmış giysileriyle yukarı doğru kat kat dizilmiş figürler görülür; matkaplar daha güçlü biçimde kullanılır; sandukaların yüksekliği artar (*Res. 48*); işlenen konu çeşidi azalır, örneğin girland'lı lahitler önemlerini yitirir; Hippolytos'lu lahitler ortaya çıkar, oldukça gösterişsiz

örneklerde çehreler ve vücutlar belirginleşir (*Res. 45*).

V. *Orta Severus Evresi* (200-220/30 dolayları): Bir çeşit dinginlik başlar, devinimler azalır, kıvrımlar daha az keskinleşir, matkap giysi, çehre ve saçları eskisi kadar derin şekilde belli etmez; sandukaların çoğu alçalır (*Res. 41 ve 49*); işlenen konular epeyce azalır.

VI. *Geç Severus Evresi* (220/30 - 250 dolayları): Yeniden güçlü bir devinim görülür. Giysiler, çehreler ve alevi andırır saçlar katılıklarından sıyrılmıştır (*Res. 1*); sandukalar kısmen yüksek yapılır; aslan avlı lahitlerin yapımı başlar.

VII. *Gallienus Evresi* (250 - 270 dolayları): Toplam üretimin en yüksek olduğu, Roma sanatının başyapıt sayılan bazı örneklerin yapıldığı dönemdir. Kıvrımlar zarif bir biçimde dalgalanır, çehreler parlar ya da güçlü bir devinim gösterir, saçlar önemli ölçüde kısalır ve bol bol matkap darbesi yer alır; konular genişler, özellikle Magistratus'ları yani yüksek devlet görevlilerini gösteren sahneler, düğünler, aslan avları, birtakım mitolojik öyküler, Dionysos öyküleri, Mousa'lar (*Res. 50*), Mevsimler, bir örnekte de savaşım görülür; bükolik sahneler bu dönemde başlar.

VIII. *Gallienus Sonrası Evre* (270-280 dolayları): Gallienus evresinin özellikleri sürerse de kıvrımlar ve saçlar donuklaşır; işlenen konu çeşidi azalır: Düğünlü, Magistratus'lu, aslan avlı (*Res. 38*) ve Mousa'lı lahitler Gallienus Dönemi geleneğine iyice yerleşir; bunların dışındakilerin boyutları kısıtlıdır, çok sayıda matkap deliğiyle (noktacı biçem) gerçekleştirilmiş yassı kabartmalar ortaya çıkar; resim 51'de görülen Eros'lu lahit de belki bunlara katılabilir.

IX. *Dörtlü Yönetim Evresi* (280 - 311/13 dolayları): Bazı örnekler, Gallienus ve Gallienus sonrası geleneği sürdürür, özellikle noktacı biçemde yapılmış, boyutları ufak ve yassı kabartma taşıyan lahitlerin sayısı pek çoktur (*Res. 42*); bükolik betimlemeler yayılır; bu iki grubun karşısında epeyce kalabalık bir başka grup görülür. Bunlar Atinalı ve onlardan da önemlisi Anadolulu yontu ustalarının oradaki üretim iyice yerleştikten sonra gelip çalıştıkları işlikte yapılmış parçalardır ve büyük boyutlarıyla, yeni tip betimlemeleriyle dikkati çekerler; konular arasında mitolojik öyküler (*Res. 46, 47*) ve Mousa'lar başta gelir, onları düğün izler; işliğin 311/13 yıllarından sonra Hıristiyan konulu lahit üretimine geçtiği anlaşılıyor.

X. *Pagan Lahitlerin Son Bulması* (311/13 - 4. yy. sonu arası): Elde bu dönemden olup da açıkça Hıristiyan betimleri taşımayan pek az örnek vardır. Bu çok az sayıda örnekte Mevsimler, av, en çok da sürek avı, bağ bozumu (*Res. 40*) ve araba yolculuğu görülür; mitolojik öyküler, Dionysos öyküleri, deniz yaratıkları, düğün gibi açıkça pagan olan konuların tümü bırakılmıştır; biçem bakımından da lahitler Hıristiyan lahitlere bağlanmıştır.

Hangi lahdin hangi işlikte üretilmiş olduğunu saptamakta bugüne kadar büyük zorluklarla karşılaşılmıştır[418]. Eldeki 6000 dolayında Roma kenti lahdi söz konusu olduğunda, her biri belirli bir zamanda çok sayıda lahit üretmiş epeyce işlik olduğu düşünülebilir. Ne var ki, 2. ve 3. yy.'ların hesabını çıkaracak bir genel araştırmaya, bugüne kadar girişilmemiştir. Bunun nedenlerinden biri, hâlâ birçok parçanın kalıbının iyi bir durumda çıkarılmamış bulunmasıdır.

Yine de, hangi işliğin yapımı olduğu kestirilen az ya da çok miktarda lahit saptanabilmiştir. 3. yy.'da bir bölümü yan

yana üretim yapan sekiz tane işliğin çalıştığı kabul edilmektedir. Gallienus Dönemi'nden birçok lahit vardır ki, aralarındaki benzerlik aynı biçemi izlemiş herhangi iki yapıt arasındakinden daha fazladır. Bu da onların aynı işlikte üretildiğine bizi inandırır. Dörtlü Yönetim Dönemi'nde de epeyce sayıda görkemli lahdin (*Res. 46 ve 47*) aynı işlikten çıktığı anlaşılır; bu işliğin 311/13 tarihinden sonra biçim değiştirdiği ve Constantinus Dönemi frizli lahitlerini işlediği sanılmaktadır.

3.2.3 İhracat

Roma kenti lahitleri imparatorluğun batı eyaletlerinde belirleyiciydi; bunlar oraya ithal edilir ve kısmen de orada kopya edilirlerdi, örnekleri izlenirdi. Buna karşı, Doğu'da Roma kenti lahdine az rastlandığı gibi ve kopyaları da azdır[419]. Bugüne kadar oluşan bu genel görünüm -birkaç yeni buluntuyla zenginleşse de değişmez[420]. Apenin Dağları'nın doğal bir sınır oluşturduğu İtalya'nın doğusunda çok az Roma kenti lahdine rastlanmıştır. Adria Denizi'nin doğu kıyısında Dalmaçya'da (Salona) ve Makedonya'da (Dyrrachium) birkaç ithal lahde rastlanır. Girit (Gortyn) ve Batı Anadolu'da (Efes), pek az da Suriye ve Filistin'de tek tük Roma kenti lahdi bulunur.

3.2.4 Başka Yörelerden Yapılan İthalat ve Roma Kenti Lahitleri Üzerindeki Etkisi

Ne Roma'da, ne de çevresinde mermer ocağı olmadığından bu maddenin uzak yerlerden getirilmesi gerekliydi[421]. Bir bölümü işlenmemiş durumda, içi oyularak sanduka ya da banyo küveti-biçimi verilmiş olan blok ithal edilirdi, bunlar genellikle Kuzey İtalya'daki Carrara'dan ve imparatorlu-

ğun doğu bölgesindeki pek çok sayıdaki ocaktan getirtilirdi. Kuraldışı birer örnek olarak arada rastlanan yarı mamul lahitler de vardı. Geri kalan bölümse, tümüyle işlenip bitirilmiş olarak ithal edilen lahitlerden oluşurdu ve bunların sayısı pek çoktu. Roma'da her an herkesin isteğine yanıt verebilecek şekilde çok sayıda, ayrı konularda, ayrı büyüklüklerde lahdin üretilmiş olması şaşırtıcı bir gerçektir. İthalat en çok Atina'dan (*Res. 54, 61*) yapılırdı, ancak Dokimeion'dan, daha az sayıda olmak üzere Efes, Aphrodisias'tan (?) ve Anadolu'nun bilinmeyen başka bir yöresinden, hattâ Mısır'dan ve belki Dalmaçya'dan da mal getirtilirdi[422]. İthalatta eğilimin yön değiştirdiğini görürüz: 2. yy.'da ağırlık Dokimeion'dan getirtilenlerdeyken, 200 yılı dolaylarında ithalatın hemen tümü Atina'dan yapılırdı.

Üstün beceriye sahip bir sanat merkezi olarak Roma'nın herhangi bir yere bağımlılığı yoktu. Örneğin Roma kenti içinde girland'lı, Eros'lu ve Dionysos öykülü lahitlerin üretiminin başlaması, eskiden ileri sürüldüğü gibi, Attika türü lahitlerin ithalinin etkisine bağlanamaz. Lahitlerde dış etki pek seyrek olmuştur. Tek tük bazı parçalarda, örneğin Floransa'da bulunan ve Medici ailesinin adına anılan düğün betimli lahitte ya da sütunlu Velletri Lahdi'nde Dokimeion'un sütunlu lahitlerinin, Vatikan'daki bir Kentauros betimli lahitte Torre-Nova grubunun etkisi olmuştur[423]. Birkaç yerde Attika üretimiyle birtakım bağlar bulunduğu görülür[424]. Bazı lahitlerin yan yüzlerinde, sandukalarda seyrek, kapaklarda biraz daha sık olmak üzere, başlık kıvrımlı tabletlere rastlanır; bunlar Yukarı İtalya, Noricum ya da Pannonia ile bir bağlantı gösterir[425]. Roma kenti lahitlerinin de bazılarında o üretime özgü olmayan, Doğu etkisiyle açıklanabilecek ayrıntılar vardır, ancak henüz bunu aydınlatacak kesin bir araştırma yapılmamıştır[426].

Atina'da ve Anadolu'da üretim durduktan sonra (krş. Bölüm 4.2 ve 5.2) oralardan Roma'ya gelen yontu ustaları, bir işliği çok parlak duruma getirmişler, o işlik 270 - 310 yılları arasında pek çok lahit üretmiştir. Betimlemeler ve kompozisyonlar, hattâ figürlerin biçemi, arka yüzlerde zıtlıklar oluşturan hayvanlar ve kline-kapakların biçimi, bütün bunlar o yontu ustalarının etkisi altında geliştirilmiştir (*Res. 46 ve 47*)[427].

4. MERKEZLERİN LAHİTLERİ II - ATİNA

Atina'da yapılan ve 'Attika türü' dediğimiz lahitler, Roma'da ve Dokimeion'da üretilenlerden birçok nitelikleriyle ayrılır[428]. Belirlemeler genellikle küçük parçalardan yola çıkılarak yapılmaktadır. Üretim miktarı Roma'nınkinin çok gerisinde kalır. Eldeki çok sayıdaki parçayı da katarsak, bugün yaklaşık 1500 örnek bilinmektedir. Bu lahitler daha çok ihracata yönelik olarak yapılırdı. Ürettiklerinin zamanla Roma'nın ana üretiminin içinde yer aldığını anlıyoruz. Bu, 140 yılı dolaylarında gerek yontu ustalarının gerek lahit satıcılarının 'klasik' Attika sanatının uzantısı süsler içeren ve beğenilip aranan bir şey olan Attika biçemindeki örneklerin, Atina'daki işliklere büyük kazanç getireceğini kabul etmelerinden de belli olmaktadır.

Attika türü lahitlerin özgün bir grup oluşturduğunu 1873 yılında ilk kabul eden F. Matz der Ältere olmuştur. Grup üzerinde birtakım sonuçlar çıkarılmasındaysa G. Rodenwaldt'ın çalışmalarının (1930, 1933, 1952) önemli payı vardır[429]. Son yıllarda pek çok ayrıntılı araştırma yayınlanmış, ve yeni buluntularla malzeme önemli ölçüde artmıştır. Ne var ki, Corpus'ta ilk örnekler ve, ondan da çok, biçemsel gelişme üzerinde tam bir araştırılma henüz yapılmamıştır.

4.1 Konular

Attika lahitlerindeki işlenen konular Roma kenti lahitlerindekilerden kısmen ayrılır[430]. En önde yer alan mitolojik öykülerdir, onları Eros'lar ve Dionysos ile ilgili sahneler izler. Daha sonra girland'lı, sarmaşıklı ve kline'li-yivli örnekler ortaya çıkar. Pek seyrek olmak üzere, insan yaşamından ve Mousa'lardan betimlere rastlanır; deniz yaratıklarını tek bir

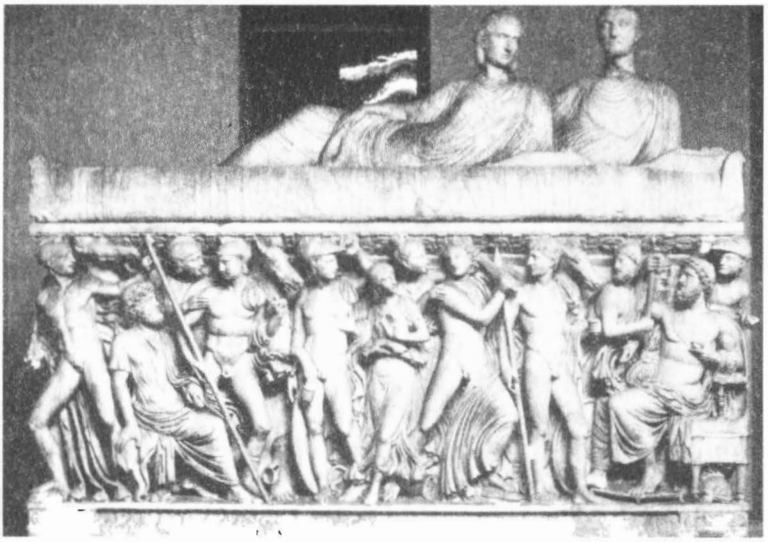
örnekte görürüz; Mevsimler ise hiç işlenmemiş bir konudur. Yani durum Roma'dakine hiç benzemez. Attika lahitleri üzerinde betimlenmiş mitolojik öyküler arasında Troia önünde Yunanlılar'la Troia'lıların çarpışmasından alınmış sahneler çok tutulan bir konudur, yani Akhilleus, Amazonlar'ın savaşı, Yunanlılar'ın Troia'lılara karşı verdiği savaş, gemilerdeki çarpışma gibi konulara sık rastlarız; bunları Hippolytos ve Meleagros izler. Ayrıca bir bunların dışında kalan bir dizi konu da işlenmiştir. Roma'da tutulan bazı konular, örneğin Persephone ve Endymion çevresinde dönen öyküler, bu lahitlerde hiç yer almaz. Roma ile Atina arasındaki ayrılıklar bugüne kadar belli bir nedene dayandırılmamıştır.

Attika lahitlerinin hemen tümünün dört yüzü de kabartmalıdır. Bunların bir özelliği de, bazı örneklerde bir sanduka üzerinde birden çok konunun işlenmiş olmasıdır. Attika lahitlerine özgü bir başka nitelik, mitolojinin alanına insanla ilgili konuların karıştırılmamış olmasıdır. Yani mitolojiden alınmış vücut betimlerine kabartma başlar oturtulmamıştır. Son olarak bir de şunu belirtmeliyiz ki, ilk örnekler, taslaklar Attika lahitlerinde, Roma lahitlerinde olduğundan çok daha büyük değişikliklere uğratılmış olarak karşımıza çıkar. Daha 2. yy.'da göze çarpan bu nokta, 3. yy.'da iyice belirginleşmiştir.

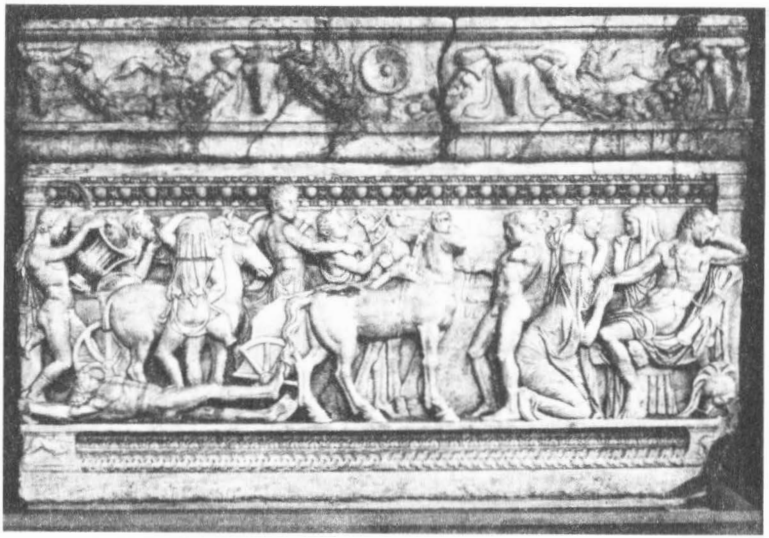
En önemli konular aşağıda sıralanmıştır[431].

4.1.1 Yaşam Sahneleri

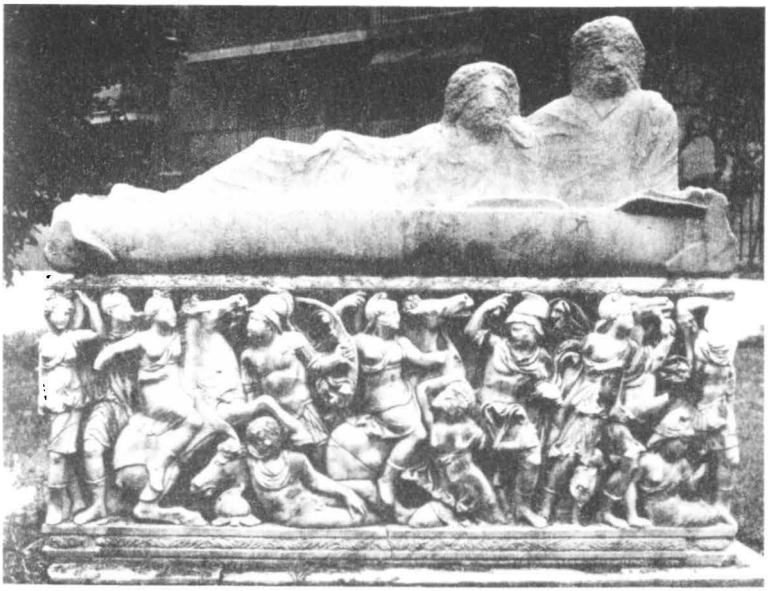
Birçok savaş konulu lahit, mitolojik bir konu olan Yunan-Troia savaşını ele alır; bazı örnekler de bunu, başka sahnelerle kurulmuş bağlantılar aracılığıyla gösterir. Av konusunun işlendiği erken tarihli ufak bir grup lahdin uzun yü-



54) Roma, Campidoglio Müzesi: Attika lahdi. Üzerinde Akhilleus'un Skyros Adası'nda bulunması salınesi görülüyor.



55) Beyrut, Ulusal Müze: Priamos'u Akhilleus'un önünde gösteren Attika lahdi.

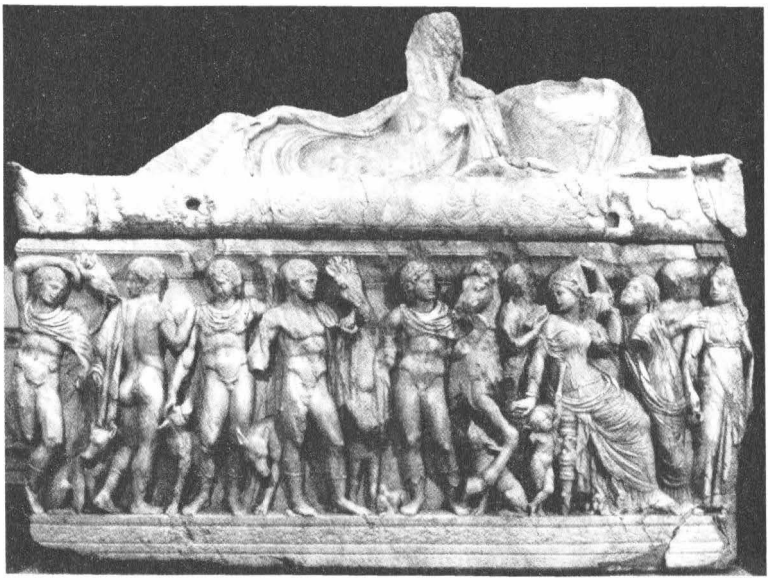


56) Selanik, Arkeoloji Müzesi: Amazon'lu Attika lahdi.

zünde bir ya da iki atlı görülür. 3. yy.'a tarihlenmiş, daha büyük ve tipoloji bakımından çeşitliliği olan bir gruptaysa avcılar sıkışık, adeta üst üste betimlenmişlerdir; söz konusu sahnenin gerçek bir avı mı, yoksa Hippolytos mitini mi gösterdiği açıkça belli değildir[432]. Bunların yanı başında, silahsız, yumruk yumruğa dövüşen kimseleri, atletizmde başarı kazanmış birini betimleyen, içine portre oturtulacak tondolar taşıyan örnekler de bulunur.

4.1.2 Mitoloji

Akhilleus[433]: Hem toplam sayıları çoktur, hem de bu mitoloji kahramanının yaşamındaki çeşitli olayları işleyen pek çok konu betimlenmiştir. Özellikle Lykomedes'in kızlarının arasına karışmış durumdaki Akhilleus'un bulunması sahnesi 170/80'den 250 yılı dolaylarına kadar işlenmiştir. Bu konunun betimlendiği çok büyük bir lahit, Antikçağ'da Roma'ya ihraç edilmiş olup, üzerindeki kabartma başlardan,



57) Beyrut, Ulusal Müze: Hippolytos betimli Attika lahdi.

bunun 240/50 yıllarında yapıldığı anlaşılmaktadır (*Res. 54*). İkinci büyük bir grupta Hektor'un çözülmesi* gösterilir (*Res. 55*). Bu konu, 2. yy.'ın son çeyreğinde yapılmış pek çok lahdin ön yüzünde işlenmiş, daha sonra ise arka yüzde yer almaya başlamıştır. Şu dizi hiç değişmemiştir: Priamos'un arabası, arabadan indirilmiş armağanlar**, Akhilleus'un arkasına Hektor'un bağlı bulunduğu arabası ve Akhilleus'un önünde diz çökmüş yakaran Priamos. Bunlardan daha az olarak şu sahnelere rastlanır: Akhilleus'un bir Kentauros olan Kheiron tarafından yetiştirilmesi, Akhilleus'un silahlanması, Lykomedes ile vedalaşması, arkadaşı Patroklos'un tabuta konulması, Hektor'un sürüklenmesi ve oldukça er-

* Priamos'un oğlu ve Troia savaşının soylu kahramanı Hektor'un cesedi, onu öldüren Akhilleus'un arabasının arkasına bağlanarak sürüklendikten sonra Zeus'un araya girmesiyle çözülür.

** Cesedi çözsün diye Akhilleus'a sunulan rüşvet-armağanlar.

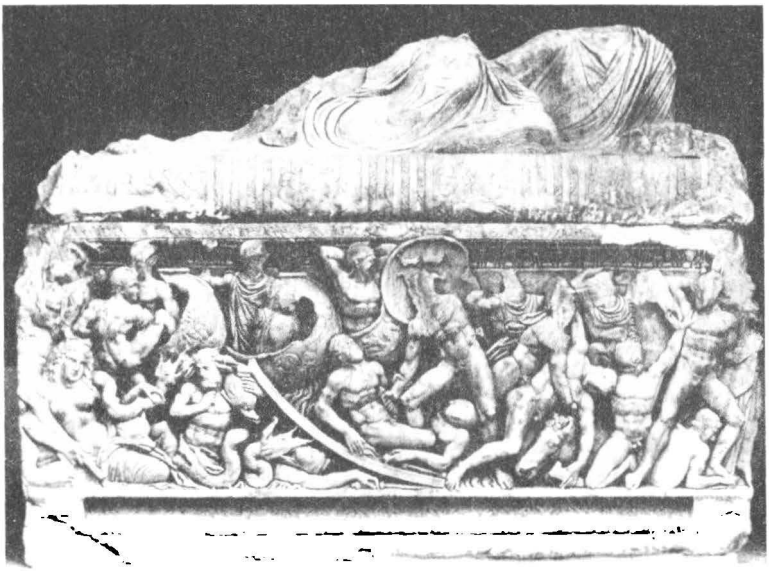


58) Atina, Ulusal Müze: Meleagros betimli Attika lahdi.

ken lahitlerden en son örneklere kadar yayılmış başka sahneler.

Amazonlar[434]: 85 kadar lahitten sadece 12 tanesi az çok eksiksiz durumda kalabilmiştir, öyle ki gerek kompozisyon gerek uğradığı değişiklikler konusunda hâlâ pek az açıklamada bulunulabilmektedir. Bütün bu dizinin 150'den sonra başlayarak 180 yılı dolaylarında iyice belirginleştiği ve 3. yy. ortalarına kadar sürdüğü anlaşılıyor. Amazonlar'ın ve Yunanlılar'ın her birinin savaşan grupları hep başka biçimde ve hep değişerek betimlenmiştir; geç örneklerde figürler öylesine birbirleriyle iç içe girmiştir ki, bunlardan tedirgin bir karmaşa izlenimi edinilir (*Res. 56*). Belirtelim ki, Amazonlar hep karşıtlarına layık savaşçılar olarak gösterilirler ve yaralı ile ölüler arasında Yunanlılar da bulunur.

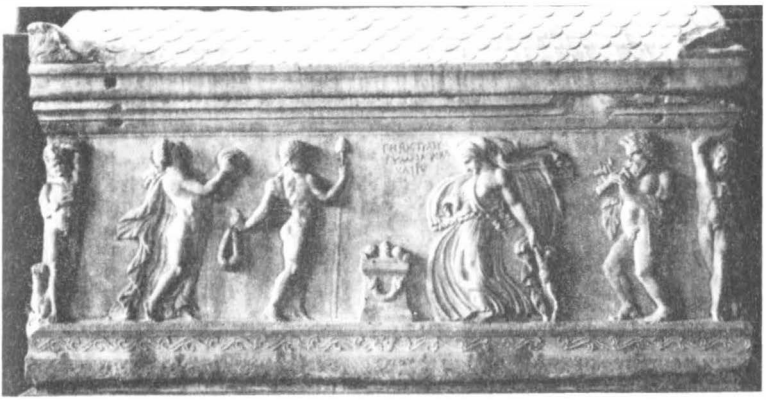
Hippolytos[435]: Bu betimlemeyi taşıyan lahitler üç grup oluşturur. Birincisi 170 dolaylarında ortaya çıkmıştır ve çoğu 2. yy.'ın son çeyreğinde olmak üzere -yayılmış durumda- birbirlerinden ayrı figürlerle sınırlanır. 3. yy.'da bir örnekte bu



59) Şam, Ulusal Müze: Attika lahdi. Üzerinde Troia önünde gemiler ve Yunanlılar'la Troia'lılar arasındaki savaş görülüyor.

betimlemeyi arka yüze itilmiş görürüz. İkinci grup, ayakta duran delikanlıların oluşturduğu bir topluluğu hep ayrı bir düzen içinde sunar (*Res. 57*), buna ek olarak bazı örneklerde Phaidra ile Sütanne ya da Hippolytos'un ölümü veya arka yüzlerde Hippolytos'un av sahnelerinin betimlendiğine rastlanır. Üçüncü gruba gelince, bunlarda av sahnesi betimleri, üzerinde çok durulmuş, önem verilen yüzlerde toplanır. Elbette bazı örneklerde betimlenenin gerçek bir av olup olmadığı kesinlikle anlaşılamaz. İkinci ve üçüncü gruplar 3. yy.'a özgü olup lahitlerin çoğu o yüzyılın ikinci çeyreğinde üretilmiştir.

Kentauroslar[436]: Av sahnelerinde Kentauros'lara fazlaca rastlanır; herhalde daha 150 yılından hemen sonra ortaya çıkan bu mitolojik figür, Attika lahitleri üzerindeki figürlü betimlerin en eskilerinden olsa gerek. Ne var ki bugün St. Petersburg'da bulunan ve 170/80 dolaylarında yapılmış olan



60) İstanbul, Arkeoloji Müzesi: Dionysos betimli Attika lahdi.

Akhilleus lahdinde bile aynı figürün arka yüze atılmış olduğunu görürüz. İnsanlar yani Lapithai*, bir örnekte de Anka kuşları karşısında savaşan Kentauros'lara, 3. yy.'ın ikinci çeyreğine tarihlenebilecek pek çok lahdin arka yüzünde rastlanır ve bunların öteki yüzlerde betimlenmiş sahnelerle bir bağlantısı olmayabilir.

Meleagros[437]: Eldeki 30 kadar örnek üç büyük gruba ayrılır. Bunların yanı başında bir gruba girmeyen sıradışı örnekler de vardır. Birinci grup yalnızca 2. yy. sonlarıyla sınırlıdır ve az sayıda, birbirlerinden ayrı ve aralarında boşluk bırakılmış figürler gösterir (*Res. 58*). Bu çeşit kompozisyon en eski figürlü Attika lahitlerine özgü olup, 160 dolaylarında kotarıldığı düşünülebilir. İkinci grup, 200 yılı dolaylarında, başlangıçtaki kompozisyonu bir 'biçem dönüşümü' doğrultusunda değişikliğe uğratmıştır. At üzerinde Meleagros'u betimleyen üçüncü grup lahitleri ilk kez 220/30 yıllarında ortaya çıkar. Gruplar dışında kalan parçalar arasında en önemli olanlar Split'te bulunan av sahnesi ile Chica-

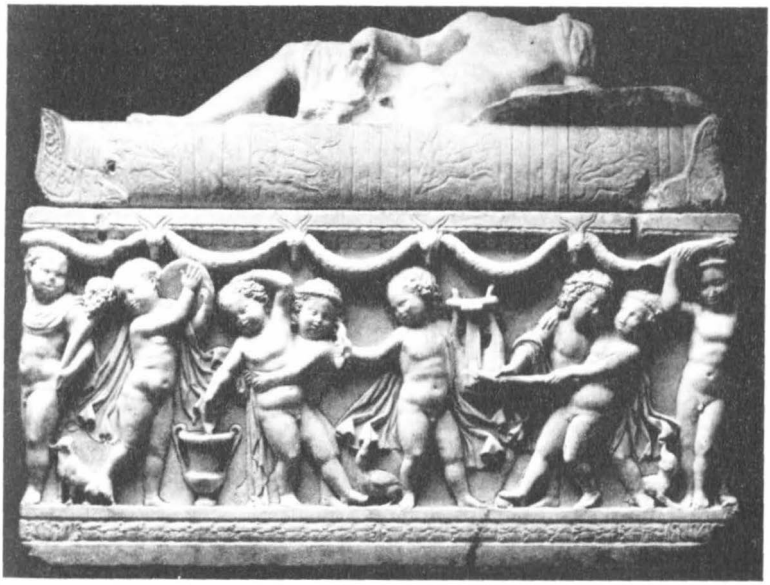
* Lapithai(çoğ). Söylenceye göre Tesalya Dağları'ndan Pelajları (Pelasgoi) kovduktan sonra oraya yerleşmiş ve Kentauros'larla giriştikleri çarpışmalarla ünlü olan bir topluluk.

go'da bulunan avcılar topluluğu betimi olup, bunların her ikisi de 250 yılına doğru yapılmıştır.

Troia Önündeki Savaş[436]: Bu konuyu işleyen lahitler 70 kadar örnekle çok zengin bir grup oluşturur. Fakat çoğunlukla parçalanmış durumda oldukları ve savaşan gruplar çok belirgin ayrılıklar gösterdiği için, bunlara temel oluşturan kompozisyon ve değişiklik yapılmışsa o değişiklikler, ayrıca Amazon'lu lahitlerle aralarındaki ilişki, günümüze kadar açıklığa kavuşmamıştır. Roma kenti üretimi içindeki savaş betimli lahitlerle karşılaştırırsak, birçok Attika örneğinde eşit değerde karşıtların betimlendiğini ve bunların çıplaklıklarıyla mitolojik bir âleme yükseltildiğini görürüz. Anlaşıldığına göre bu gruptaki lahitlerin yapılmasına 2. yy.'ın sonunda başlanmış, sayıları 3. yy.'ın birinci çeyreğinde büyük artış göstermiş ve aynı yüzyılın ikinci çeyreğinde örnekler çok yayılmıştır.

Deniz Savaşı[439]: Troia önünde gemilerle yapılan savaşın betimlendiği 22 kadar örnek vardır. Bunları iki gruba ayırabiliriz. 2. yy. sonunda ortaya çıkan ve üretimleri 250 yılı dolaylarına kadar süren birinci grup lahitlerde Yunanlılar'ın gemileri solda yer alır (*Res. 59*); 230-250 arasındaki zaman dilimiyle sınırlı olan ikinci gruptaysa aynı gemiler sağdadır. Troia'lılar arasında Hektor vurgulanarak belli edilmiştir; bazı örneklerde Akhilleus ile Patroklos'u bir Yunan gemisinde görebiliriz. Parçalanmış iki lahitte Marathon çarpışmasından sonra Persler'in gemilerine çekilmeleri betimlenir.

Öteki Mitler[440]: Attika lahitleri başkalarıyla kıyaslandığında, az örnekte, hattâ tek örnekte sergilenen betimleriyle büyük bir çeşitlilik gösterirler. Birçok örnek öylesine parçalanmış durumdadır ki, kompozisyonu tanınamaz. 2. yy.'a tarihlen-

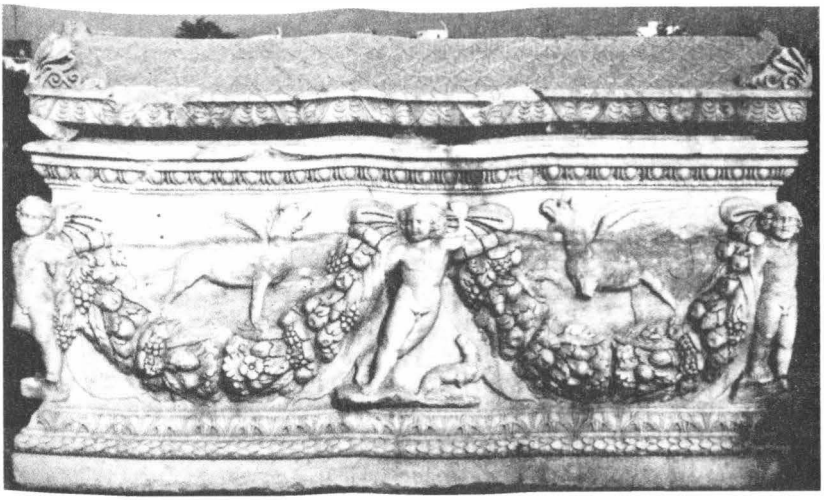


61) Ostia, Müze: Eros'lu Attika lahdi.

mişlerin uzun yüzünde Herakles, Orestes, Yediler* Thebai'lılara karşı ya da bir Cehennem sahnesi görülür, ancak parçalanmış durumda olmak üzere, Odysseus'u talipleri** öldürürken gösteren bir betimleme vardır. Geç Dönem'e ait, belki 250/60 dolaylarına tarihlenebilecek bir Attika lahdinin dört yüzü Pelops söylencesiyle süslenmiştir. Dar yüzlerde Bellerophon'a sık, Leda ve Orpheus'a seyrek rastlarız. Oidipous ve Theseus ile Ariadne ise ancak bir grup içine alınmamış tek tük örneklerde bulunur. Sayıları daha fazla olan ve oldukça iyi saklanabilmiş bir miktar parçada, parçaların ufaklığı ya da betimleme biçiminin karşılaştırılabileceği herhangi bir benzeri olmadığı için, betimlenen şey bugüne kadar saptanamamıştır.

* Mitolojinin ünlü kenti Thebai'ın ele geçirilmesi uğruna verilen savaşlardan biriyle ilgili ve Aiskhylos (Eşil) ile Sophokles'e bazı tragedyalarında esin vermiş bir söylence.

** Homeros'un Odysseia destanında Odysseus'un karısına göz koyanları uzun macerâlardan sonra öldürmesi.



62) Atina, Platon'un Akademisi: Girland'lı Attika lahdi.

4.1.3 Dionysos Anlatımları[441]

Bu çok büyük gruptaki lahitler, daha 140/50 yıllarında ortaya çıktığından Atina'daki figürlü lahitlerin en eskilerinden sayılırlar. 2. yy.'ın ikinci yarısında Mainad'lar ve Satyros'lar* yeni Attika tiplerinde ağırlık kazanmıştır. Birkaç örnekte Dionysos ortada görülür. Figürler çok aralıklı olarak betimlenmiş ve zemin çizgisi üzerinde lambalar gibi dikilmiştir (*Res. 60*). 200 yılından sonra bu yeni Attika tipi lahitlerin yerini figürlerin sıkıca birbirlerine yaklaştığı, üzüm asmalarının eskisinden daha çok vurgulanarak öne çıkarıldığı örnekler almıştır. Bu konuların işlendiği lahitler 250/60 yıllarına kadar sürmüştür.

4.1.4 Eros'lar (ve Putto'lar)[442]

Eros betimlemesi taşıyan lahitler büyük bir grup oluşturur, 90 kadar örneği vardır. Atina üretimi figürlü lahitlerin en

---

* Satyros: Orman şeytanı.

eskilerindendir. Yapımları 140/50 yıllarında başlamış, 250 yılı dolaylarına kadar sürmüştür. Üzerlerinde şaşırtacak denli çeşitlilik gösteren değişik konular işlenmiştir, öyle ki birbirinin aynı olan iki lahit bulunamaz. Dionysos kafilesini bir komos'tan, yani içki âleminden sonra gösteren örnekler çoktur (*Res. 61*). Buna Dionysos'un kendisinin ya da bir kurbanın eklendiğine de rastlarız. Bunlardan başka, bağ bozumu ve av sahneleri, oyunlar, palaistra* sahneleri, araba yarışları vb. görülür. Epeyce sayıda parça ise inceden inceye belirlenememektedir.

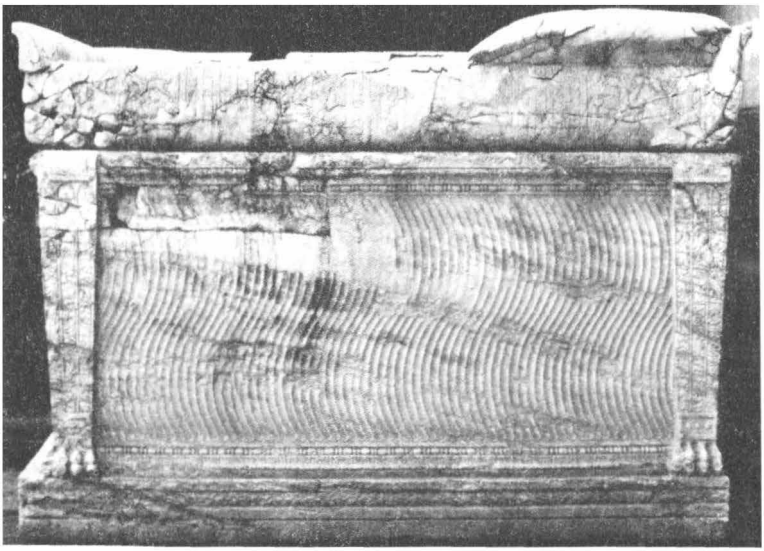
4.1.5 Figürlü Diğer Betimlemeler

Yukarıda sayılanlardan başka, figürlü betimler arasında yalnız deniz yaratıkları ile esin perilerinden (Mousa'lar) söz edilebilir. Roma kenti lahitlerinde deniz yaratıkları son derecede sevilen bir konuydu, Atina'daysa bunlara biri uzun cephede, öteki yan cephede olmak üzere iki kez rastlanır; bu iki örnek de 170/80 yıllarında yapılmıştır. Buna karşı, döşekler ve gemi pupaları gibi ikinci derecede yerler üzerinde deniz yaratıkları sık betimlenmiştir.

Roma kenti örneklerinde pek çok görülen Mousa betimlerine karşı, Attika lahitlerinde bunlara sadece üç örnek ile Attika modeline göre yapılmış yerel (Aquileia) bir kopyada rastlanır. Eldeki lahitler zaman bakımından geniş aralıklarla tarihlendiğinden oldukça zengin bir üretim olmuş olduğu düşünülebilir. Bir parça, 2. yy.'ın üçüncü çeyreğine tarihlenmiştir; sözünü ettiğimiz yerel kopya da o zaman dilimindendir. Aynı lahde ait olabilecek öteki ikisi 3. yy.'ın ikinci çeyreğinde işlenmiştir.

---

* Antik Yunan'da gymnasion adı verilen spor komplekslerinin zemini kumla kaplı bölmü.



63) Beyrut, Ulusal Müze: Kline'li-yivli Attika lahdi.

4.1.6 Süsleme Öğeleri

Girland'lar (*Res. 62*): Bugün elde 85 örnek olup bunlar gerek yapılışlarıyla, gerek üzerine oturtuldukları dayanağın biçimiyle Roma kenti örneklerinden ayrılırlar. Attika lahitleri bu grupla, yani 2. yy.'ın ortalarına gelmeden, 140 yılı dolaylarında başlar; en parlak dönemse aynı yüzyılın ikinci yarısına düşer. Daha 150 yıllarında girland'lar çoğunlukla bir uzun yüzden, bazen de yan yüzlerin birinden ya da her ikisinden çekilip yerlerini insan figürlü sahnelere bırakmıştır. Başka türlerle karışmamış, katıksız girland'lı lahitlerin yapımına daha 200 yılına varmadan başlanmış olup, arka yüzdeki girland'lar 200 yılından hemen sonra ortadan kalkmıştır. Kalın girland'lı iki kavis ya da askı vardır; bunlar köşelerde boğa başları ya da Eros'lar, seyrek olarak da başka taşıyıcı figürler tarafından tutulur. Girland'ı orta yerinden tutan, çoğu zaman uçan Eros'lar ya da kartallardır. Askıların yani kavislerin ortasında öncelikle aslan baş-

ları, Anka kuşları, Sfenks'ler, çarpışan hayvan grupları ya da araba süren Eros'lar betimlenmiştir. Sıradışı tek bir örnekte ise askı çelenkleri yivler üzerinde görürüz[443].

Asma Dallar: 150 ve 170 yılları arasına tarihlenmiş ve çok üstün nitelikle canlı biçimde işlenmiş sadece dört örneklik bir grup vardır.

Hayvanlar ve Hayvan Güreşleri: 150 yılı dolaylarında bazı lahitlerin ön yüzlerinde süs olarak, birbirine karşıt konumda Anka kuşları -ve belki Sfenks'ler- ve hayvan güreşi gruplarının seçilmeye başladığını görürüz. Bunlardan sonra, arka yüzde yine karşıt konumlarda ortaya çıkan aslanlar ve boğalar 250 yılı dolaylarına kadar sürer. Karşı karşıya konumlanmış ve boğaları çekiştirip parçalayan aslanlar 150/60 yılından 250 yıllarına kadar tek tük olarak arka yüzlerde bulunur. Yan yüzlerde oturan bir Sfenks'e çok rastlanır. Daha az olarak hayvan güreşi grupları, iki karşıt konumda ve sıçrayıp atlarken betimlenen tekeler ya da arka ayakları üzerinde dikilmiş panterler görülebilir. Birkaç örnekte de oturan bir aslan ya da bir deniz atı betimlenmiştir.

Kline'li - Yivli Lahitler (Res. 63)[444]: 25'ten fazla üyesi olan bu grupta lahitler bir kline biçimindedir ve ayaklar arasındaki yüzey -bazen iki kesime ayrılmış olarak- yivlerle doldurulmuştur. Bu grubun 180 yılı dolaylarında ortaya çıktığı ve 3. yy.'ın ortalarına kadar uzandığı sanılmaktadır. Lahitlerin çoğunda çok iyi bir işçilik görülür. Ayaklar, süslü kesimler ve kapaklar zengin bir anlatım taşır.

Öteki Çeşitler[445]: Roma'da çok yaygın olan yivler sadece iki Attika lahdinde görülür. Bunlardan birinde yivler üzerinde girland'lar yapılmıştır. Seyrek olarak 2. yy.'ın üçüncü çeyreğinde çekmecelere rastlarız. İhraç edilmiş olan birkaç örnekte yüzeyler dümdüzdür ve alt ve üst sandukalarda sadece keskin çizgiler, dik açılar görülür.

4.2 Tarihleme İlkeleri - İşlikler Sorunu

Elde Attika lahitlerinin oldukça doğru bir tarihlemesinde dayanak olabilecek az ölçüt vardır. Üretimin ne zaman başladığı ve ne zaman bittiği bile bugüne kadar kesinlikle saptanamamıştır[446]. Bunun nedenleri çeşitlidir: Atina'da stilistik ölçütler dışında tarihlenmiş ve lahitlerin sınıflandırılmasında işe yarayabilecek konulu kabartmalar ya da başka anıtlar yoktur. Attika lahitleri biçem bakımından Roma'nınkilerden öylesine ayrıdır ki, onların tarihlendirilmesinde Roma lahitlerinin hiç bir yararı dokunmaz. Bir iki tane sıradışı örnek bir yana bırakılırsa, sanduka üzerinde portreye rastlanmaz. Sandukası bugüne kalmış olan yedi ya da sekiz kline-kapaktan başkasında portre görülmez. Bunlardan bir tanesi 180 yılı dolaylarında yapılmıştır, bir ikincisi 200 yılı dolaylarına, ötekilerse 3. yy.'ın ikinci çeyreğine tarihlenebilir (*Res. 54*). Şu halde kesintisiz bir dizi izleyemiyoruz; zaten düşünülürse süs biçimlerinde bazı ayrıntıların onyıllar boyu yinelenerek ele alınması kolay değildir, yani gelişme dümdüz bir çizgi üzerinde saptanamaz. Tüm bunlardan ötürü tarihleme konusunda öneride bulunmaktan öteye gidemiyoruz.

Şimdilik birkaç evre saptanabilir, ancak zaman sınırları kesin olarak belirlenemez:

I. *Erken Evre* (140-150 yılları dolayları): Attika lahitleri ancak Roma'daki ana üretimin başlamasından, yani 140 yılından sonra ortaya çıkmıştır. Philopappus'un* 114-16'da yapılmış mezar anıtında -genel izlenimin düşündürdüğü gibi- bir lahit bulunup bulunmadığı sorusu yanıtsız kalacaktır[447]. Eldeki en eski örnekler girland'larla süslüdür. Bunlardan hemen sonra Eros'ları,

* 2. yy.'da yaşamış Suriyeli bir Roma konsülü.

Dionysos ile ilgili kişileri betimleyen ilk figürlü lahitler ortaya çıkmıştır (*Res. 60*). Kapaklar bir çatı biçimindedir, uzun yüzlerde yaprak biçimi kiremitlerle kaplıdır; figürlü friz ve süslerin kesimleri birbirlerinden kesinlikle ayrılmıştır. Figürler arasında boş yerler vardır ve aplikler gibi zemine oturtulmuştur.

II. *Orta Antoninus Evresi* ("deneysel evre"; 150-180 yılları): Bu evrede üretim çok artmış, sütunlu lahitler figürlüler arasında iyice yerleşmiştir. Süslemelerde aynı anda çeşitli olasılıklar bulunur. Birbirinden ayrı süsler taşıyan ve birbirinden açıkça ayrı kesimlerden süs pervazları çıkar. Konu seçimi zengindir. Örneğin şunlara rastlarız: Av, Amazonlar, Hippolytos, Meleagros, Kentauros'lar, Herakles, yan yüzlerde Bellerophon ile Oidipous; birçok Eros ve Dionysos ile ilgili figür, girland'lar, dal sürgünleri, Nike'ler, çekmeceler; (*Res. 58 ve 62*); bu evre içinde 160 yılı dolaylarında yapılmış olan ve Magnos Euryades lahdi denilen lahit bir dönüm noktasını işaret eder.

III. *Geç Antoninus Evresi* (~ 170/80 - 200 yılı): Başlarda "deneysel evre" sürer ve örneğin, kapak kline biçimi alır, böylelikle kline'li-yivli çeşit yaratılmış olur (*Res. 63*). Daha önce bulunanlara ek olarak, Skyros Adası'nda Akhilleus, Akhilleus ve Priamos, Mousa'lar, Orestes, cehennem, Yediler Thebai'lılara karşı, Leda ile Dioskur'lar (*Res. 55*) gibi o zamana kadar ele alınmayan mitolojik konular görülür. Kara ve deniz savaşlarını betimleyen örneklerle karşılaşırız. Girland'lar ise gittikçe daha çok olmak üzere arka yüze itilir. Bu evrenin sonuna doğru figürler birbirlerine yaklaşıp sıkışır. Bu zaman diliminin çok önemli bir yapıtı olarak bugün Paris'te bulunan ve portrelerine bakılarak 180 yıllarına tarihlenmiş olan Amazon'lu lahit gösterilebilir.

IV. *Orta Severus Evresi* (~ 200-220/30 arası) : 200 yılı dolaylarında, bir "biçem dönüşümü" olur ve insan figürleri kabartmalı fonun önünde daha belirginleşir, daha sıkışık bir biçim alır ve üstteki süsleme bölgelerine taşar (*Res. 61*); eski betimlemelerden birçoğu ortadan kalkar; kalkmayanlar için de -örneğin Akhilleus, Hippolytos, Meleagros ve Orestes ile ilgili- yeni kompozisyonlar seçilir. Bazı örneklerde eski betimlerin (Akhilleus, Hippolytos) arka cepheye atıldığını görürüz. 200 yılı dolayları için çok önemli bir yapıt olarak Efes'te bulunan Q. Aemilius Aristeides'in lahdini belirtebiliriz[448].

V. *Geç Severus Evresi* (~ 220/30 - 250 arası) : Lahitlerin hem üretim hem ihracatının bu evrede daha da arttığı anlaşılıyor. Ayrıca derin kabartmalarıyla, çok sayıda figürleriyle, sandukada ve çoğu zaman kapakta da görülen zengin süslemeleriyle üretim daha masraflı ve daha zahmetli bir yola girmiştir. 'Klasik yandaşlarının gözünü okşar' türden bir şey olmasa da, tümden özgün olan bir biçem, 3. yy.'ın ilk çeyreğinde başlar, pek sevilir ve bu evrede gelişir. Konular çeşit bakımından azalmıştır (Akhilleus, Amazonlar, Hippolytos, Meleagros, kara ve deniz savaşları, Eros'lar, Dionysos öyküleri, yine Mousa'lar; (*Res. 54, 56-57, 59*). Yeni eklenenler de vardır (Orpheus). Bu evreyi en iyi belirleyen, şu lahitlerden söz edilebilir: Roma'da (*Res. 54*) ve Beyrut'ta bulunan, kline-kapaklarında portre betimleri olan Akhilleus lahitleri, Tyros'ta (Sur sitesi) bulunan savaş betimli bir örnek, Şam'da bulunan deniz savaşı betimli bir örnek (*Res. 59*) ve belki bir de Londra'da bulunan savaş betimli bir başka örnek[449].

VI. *Son Evre* (~250 - 260/70) : Attika tipi lahitlerin sayısının 250 yılından başlayarak epeyce azaldığını anlıyoruz. Bunun Roma İmparatorluğu içindeki ekonomik güçlüklerden ileri geldiği söylenebilir. 267 yılında Atina Herul'lar* tarafından yıkıma uğratılınca lahit üretiminin de tümüyle durduğu anlaşılıyor. Elimizde bu evreye tarihlenebilecek pek az örnek vardır (Akhilleus, Hippolytos, Pelops, Dionysos öyküleri ve belki Eros'lar); bu evrenin figürleri ötekilerden daha sert çizgileri, sert devinimleri ile ayrılır. Elde tarihleme için belli bir dayanak yoktur. Selanik'te bulunan Dionysos lahdinin üzerindeki yazıt olsa olsa yaklaşık bir ipucu verebilir.

Lahit yapımının arkası kesildikten sonra Attika yontu ustalarının nerede kaldıkları ya da nereye gittikleri bugüne kadar açıklanabilmiş değildir. Bir bölümü Roma'ya, bir bölümüyse bir ipucu verebilir.

Attika lahitleri üretimi dediğimiz etkinliği zihinde nasıl canlandırmak gerektiği de henüz açıklığa kavuşmamıştır[451]. Birbirinden bağımsız birçok işlikte çalışmış olabilir. Çok büyük tek bir işlik ya da birbirlerine sıkı alış veriş ilişkisiyle bağlı bir dizi ufak işlik söz konusu olabilir.

Bugüne kadar saptanan şudur ki, Erken dönem Lahitleri arasında biçemleriyle ve kısmen de mimari yapılarıyla çoğunluktan ayrılan bir grup örnek vardır. Yaklaşık 160/70

* 3. yy. ortalarında Gotlar'ı izleyerek İskandinavya'dan güney Rusya'ya inen ve çeşitli dalgalanmalardan sonra aşağı Tuna'da bir imparatorluk kurup, Batı Roma İmparatorluğu'na son veren (476) Germen topluluğu.

yıllarından sonra örnekler, her ne kadar ayrı konuları işleseler, ayrı süs öğelerine sahip ol alsalar da derli toplu birlik göstermiştir. Bundan bir 'ana işlik' olduğu ve buranın elinde bir çeşit 'tekel' bulundurduğu sonucunu çıkarıyoruz. Yine de, gerçekten tek bir işlik mi, yoksa birbirlerine sıkı sıkıya bağlı, örneğin Atina'nın önemli bir yolu üzerinde yan yana dizilmiş ve aralarında etkin biçimde işbirliği bulunan birkaç işlik mi olduğu sorusu yanıtsız kalmaktadır.

İşliğin ya da işliklerin gerek üretim hacmi, gerek örgütlenmeleri, mermer sağlama sorunları, lahitlerin yapımı, taşınma ve ihraç edilmeleri konusunda yaklaşık da olsa bir kestirmede bulunmak kolay değildir. Bugün bilinen 1.500 örneğin başlangıçtaki üretimin yüzde beşi olduğunu kabul edersek, toplam Attika üretiminin 30.000 parça tuttuğu sonucuna varırız. Oranın yüzde iki olduğunu düşünürsek, toplam sayı 75.000'e yükselir. Ayrıntılar bir yana, üretim 100 yıllık (150 - 250 yılları arası) bir süreye bölündüğünde yılda 300 ile 750 arasında lahit yapılmış olduğu ortaya çıkar; bu da günde bir ya da iki lahit demektir. 3. yy.'da pahalı ve çok işli bir lahdin yapımı için 1000 - 1200 iş günü harcandığı hesaplanmıştır[452]. Her şey kusursuz biçimde örgütlenmiş, bir lahit üzerinde dört ya da beş taşçının çalışması sağlanmış bulunsa bile, tek bir lahde 250 gün ayrılmış olması gerekir. Günde bir ya da iki lahit bitirildiği yolundaki tahmini belirtmiştik. Şu halde aynı anda üzerinde çalışılan lahit sayısı 250 - 500 arasında olmalıydı.

Bu hesaplar biraz oyun gibi gelebilir ama, yine de -tüm ikircikli ve kuşkulu görünümlerine karşın- 2. yy. sonlarında ve, ondan da çok, 3. yy.'da Attika işliklerindeki etkinlik konusunda genel bir fikir verir.

4.3 İhracat

Attika lahitleri, Roma kenti lahitlerine oranla çok daha az sayıda, ancak çoğunlukla ihracata yönelik olarak üretilmiş ve açıkça görüldüğü gibi Roma İmparatorluğu'nun merkezden uzak kesimlerine gönderilmiştir; yayıldıkları alan da Roma kenti lahitlerininkinden çok daha geniştir[453]. Lahitler Atina'da bitirilir, ancak kline-kapaklarda baş figürüne dönüştürülecek yuvarlak kabartılar, lahdin sevk edildiği yerde lahde yatırılacak ölünün portresine dönüştürüleceği için, olduğu gibi bırakılırdı (*Res. 54 ve 56*).

Attika lahitlerinin ihracı ile ilgili birçok araştırma yapılmış olup, eldeki bilgiler yeni buluntularla tamamlanmaktadır. Yerel kopyaların da Attika lahitlerine göre dikkate alınması gerekir, çünkü bunlardan yitik örnekler konusunda bilgi çıkarılabilir.

Attika lahitleri Akhaia'da, Makedonya'da (*Res. 56*) ve Epiros Yarımadası'nda[454] çok yayılmıştı. Ayrıca Yukarı Moesia ve Trakya[455] kıyılarına ve iç kesimlerine, bazı Ege adalarına, bu arada Girit'e[456] ihracat yapılırdı. Anadolu'nun kendisine özgü bir üretim merkezi vardı; bu Dokimeion'du. Ayrıca eyaletlerin çoğunda yerel yapıtlar görülürdü. Yine de Attika lahitleri ithalatı epeyce yer tutardı. Dokimeion grubu erken yapıtları Attika modellerinden bir şeyler almıştır. İthalat yapan yerlerin başında Efes[457] gelirdi. Onu batı kıyısında bazı kentlerle, tüm güney kıyısı üzerinde çeşitli alıcılar izlerdi. Attika'nın lahit ihracatı Karadeniz'de Kırım'a (Myrmekion) kadar uzanırdı. Örneğin, Sinop'ta Attika modellerine göre yapılmış bir yerel kopya vardır. Üç Yakındoğu eyaletine yani Suriye (*Res. 55, 57, 59-60, 63*), Arabistan ve Filistin'e pek çok Attika lahdi ithal edilmiştir[458]. Bunun

asıl nedeni, oralarda özgün bir üretim olmamasıdır. Attika modelleri ve motifleri, kısmen kireçtaşından (*Res. 111*) kısmen -örneğin Tripolis'de* (*Res. 112*)- Marmara Adası mermerinden olmak üzere, bol bol kopyalanmıştır. Kyrenaika'da** pek çok Attika lahdi olmasına karşın, Mısır'da hiç yoktur; Kuzey Afrika'nın batısında ise tek bir lahit bulunur.

Roma'da ve çevresinde bulunan Attika lahitleri şaşılacak kadar farklıdır (*Res. 54, 61*)[459]. Her ne kadar Roma'daki işliklerin üretimi zengin, işledikleri konular pek çok ve farklıysa da, ikinci ve, ondan da çok, 3. yy.'da Attika lahitleri pek beğenilirdi. Aşağı İtalya ve Sicilya'da da Attika lahitleri görece olarak boldur. Dalmaçya'da neredeyse 100 parça görülebilir[460], Yukarı İtalya[461] ve Istria'da da bunların sayısı çok yüksektir. Galya ve İspanya'da pek çok örnek görülür, belki Britanya'da bile bir tane vardır[462].

Attika lahitleri ihracatının daha ilk örneklerle başladığı anlaşılıyor. Ne var ki 2. yy.'da ihraç edilen miktar pek büyük değildi ve 3. yy. başlarında artarak 230 - 250 yılları arasında en yüksek rakama ulaşmıştır.

Attika lahitleri çoğunlukla denizden gemi yoluyla erişilebilen yerlerde bulunmuştur. Ne var ki, Sparta'daki pek çok örneğin, Dion, Bargala, Scupi (Skopje=Üsküp), Naissus (Niş), Ulpiana (Liplijan), Philippopolis (Plovdiv=Filibe) ya da Arethousa (*Res. 59*), Suriye'de Bostra, Arabistan'da Gadara gibi yerlerin hepsinde bulunan az sayıda örneğin gösterdiği gibi, kara yoluyla ulaşılan yerlere de ihracat yapıl-

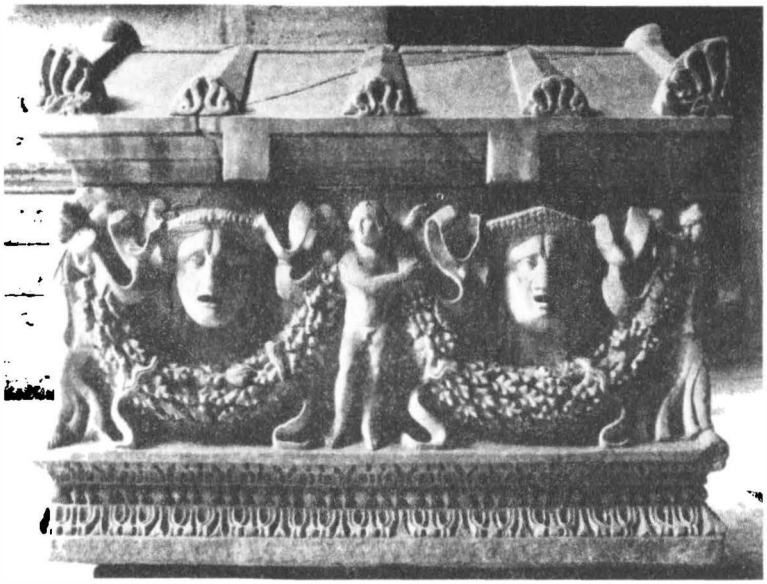
* Roma'nın Suriye Eyaleti'nde bir kent, bugünkü Lübnan'da Doğu Trablus

** Bugünkü Libya'nın doğu kesimi.

mıştır. Atina dolaylarının dışında kalan ve hem mermer ocağından yoksun olan, hem de frizli lahit üretimi bulunmayan Suriye, Filistin, Kyrenaika ve Salona gibi bölgeler büyük miktarda lahit satın alırdı. Karadeniz, Yukarı İtalya ve Galya gibi eski ticaret merkezlerinde ihracat daha ufak ölçülerde yapılırdı. Ancak, örneğin Roma ve Anadolu gibi, kendi üretimine ek olarak getirtenler de yok değildi. Şu halde ithalat çoğunlukla yerel bir nitelik taşırdı ve hiçbir yerde de büyükçe ve kapalı, yani tek tek ithal edilen parçaların aralarında bir tutarlık gösterdiği bir grubun ithaline gidilmemiştir. Açık ki, Attika tipi lahitlerin özgün örneklerine sahip olmak, yerel mezar yapılarına ya da mezarlıklara onları yerleştirmek, özenilen, heves edilen bir şeydi.

4.4 Attika Lahitlerinin Taklitleri

Attika lahitleri çok uzaklara ihraç edilirdi ve Roma İmparatorluğu'nun pek çok bölgesinde tutulurdu. Bazı bölgelerde ithal edilen örneklerden kopya alınırdı. Bunun nedeni, herhalde, pahalı olan asıllarını satın almadaki zorluktu (*Res. 77-78, 111-112*)[463]. İşlenen madde, kısmen mermer kullanılsa da, çoğu zaman kireçtaşıydı. Kopyalar eyaletlerin hemen tümünde bulunmuştur. Bu nedenle de aralarında biçem bakımından büyük ayrılıklar görülür. Attika modellerini hepsi ayrı yollardan izlemiştir. Süsleme kesimleriyle betimlerin olduğu gibi kopya edildiği örnekler de vardır. Öyle ki, lahdin bir Attika modeli taklidi olduğu ancak yapılış biçiminden fark edilebilir. Öte yandan öyle örnekler vardır ki, süs pervazı eksiktir, ama betimlemeler ve bazen de biçem, Attika lahitleriyle bir bağlantı bulunduğunu gösterir. Daha başkalarında, yalnızca tek tük bazı motifler Attika lahitlerinden alındığını belli eder.



64) Vatikan: Dokimeion'dan girland'lı ostotek.

Çoğunlukla taklit edilenler 2. yy.'ın lahitleridir. 3. yy.'da yapılmış olup da kopyalananlar kuraldışı kalırlar. Bu durumun 3. yy.'da Attika orijinallerinin ithalinin artmasına bağlı olup olmadığı bugüne kadar aydınlatılmış değildir.

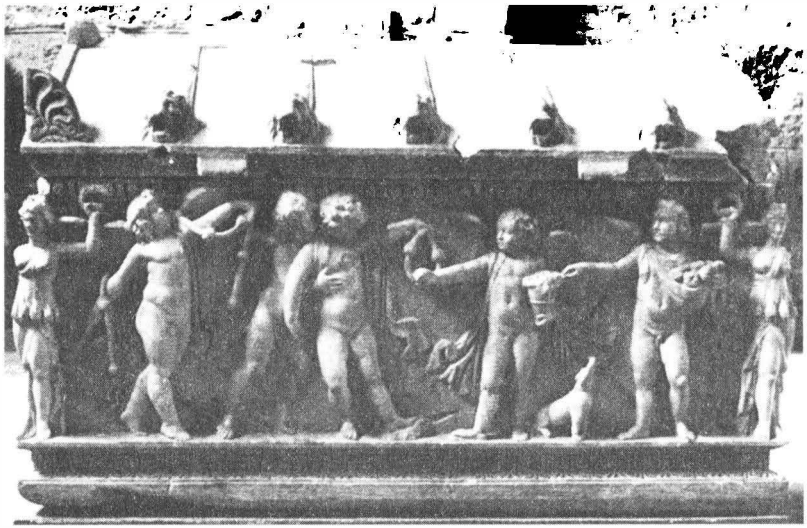
5. MERKEZLERİN LAHİTLERİ III - DOKEIMEION, PHRYGIA

Roma İmparatorluğu içinde bölgeler ötesi önem taşıyan lahitler üretmiş merkezler arasında Roma ve Atina'nın yanı sıra bir de Dokimeion vardı[464]. Burada yapılan lahitler, eski ticaret yolları boyunca Anadolu'da yayılmıştı ve -yerel lahitlerin tersine- büyük miktarlarda ihraç edilirdi. Bu nedenle, lahitlerle ilgili olarak 'Anadolu ana üretimi' diye bir şeyden söz edebiliriz.

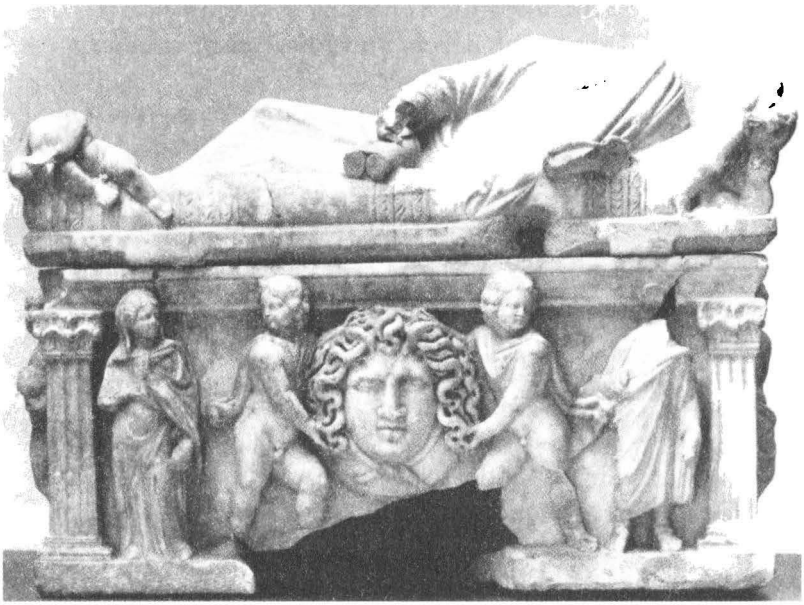
Küçük bir yerleşim yeri olan Dokimeion (bugün İscehisar) Batı Anadolu'da, Afyon şehrinin 20 km. kuzeydoğusuna düşer. Çok yakınında son derecede geniş bir alanda mermer çıkarılır. Lahit üretiminin Atina ve hele Roma'dakinden çok daha düşük olduğu anlaşılıyor. Bugün elde 500 dolaylarında Dokimeion lahdi bulunmaktadır, bunların da birçoğu parçalanmış durumundadır. Dokimeion'da, ayrıca, binalarda kullanılacak parçalar ve irili ufaklı heykeller yapılır ve bunlar da mermer bloklarla birlikte ihraç edilirdi[465].

Lahitler birçok özellikleriyle birbirine yakın olup kapalı yani sıradışı örneği pek bulunmayan bir grup oluşturur. Çoğu yapı bölünmeleri gösteren, yani sütunlu lahit denilen çeşittendir; ancak girland'lılara ve figürlü bir frizi olanlara da rastlarız. C.R. Morey, -çeşitli ufak raporlara dayanarak- bu grubu ayrıntılı biçimde ele almıştır[466]. Daha sonra, H. Wiegartz parça sayısı çok artmış olan malzemeyi bir araya getirmiş, bir zaman dizini oluşturmuş, lahitlerin bütünlüğünü saptamış ve betimlemeleri araştırmıştır[467]. M. Waelkens ise yer belirleme sorununu açıklayabilmiştir[468].

Bu arada pek çok da yeni buluntu çıkmaktadır ve birçok lahit için hâlâ iyi bir fotoğraf belgeciliğinin eksikliği çekil-



65) Side, Müze: Dokimeion'dan Eros'lu lahit.



66) Kassel, Devlet Sanat Müzesi: Dokimeion'dan Torre-Nova tipi ostotek.

mektedir. Şu halde Dokimeion lahitlerinin Sarkophag-Corpus içine alınması çok iyi olacaktır.

5.1 Konular

5.1.1 Girland'lar (*Res. 64*)[109].

Lahit ve ostotek bir arada olmak üzere, girland'lı örnekler (askı çelenkler) oldukça büyük ve kapalı bir grup oluşturur. Bunlar Roma kenti ve Attika üretiminden apayrı olduğu gibi, aynı zamanda Anadolu'nun yerel örneklerine de benzemez. Uzun cephede çoğu zaman üç, yandaysa bir, seyrek olarak da iki tane askı ya da kavis bulunur. Girland'lar çoğu zaman sıkı bağlanmış ve kurdelelerle çevrelenmiş meşe yapraklarından oluşur. Genellikle orta yerleri bir çiçekle vurgulanmış, birçok örnekte de üzüm salkımları ve bu salkımları gagalayan kuşlar betimlenmiştir. Girland'ları köşelerde Nike'ler, ortada Eros'lar taşır. Kısmen çıkma destekleri üzerine dayandırılmışsa da, çoğu zaman yaprak donanımlı bir zemin üzerine, Sfenks'lere ya da deniz hayvanlarına oturtulduklarını görürüz. Kavsin boşluğunu doldurmakta Gorgo başları, maskeler, yapraktan rozetler içinde başlar ya da kartallar kullanılmıştır; birçok kez de portreler betimlenmiştir. Bazı durumlarda uzun yüzlerin yalnızca sağ ve solunda askı çelenk bulunur, ortadaysa insanlı, örneğin Amazonlar'ı, Akhilleus ile Penthesilea'yı, Perseus ile Andromede'yi gösteren herhangi bir sahne betimlenmiştir. Kural olarak, çok ağır olan, iyice keskin çizgiler taşıyan ve süslü bir kaide vardır; bunun üzerinde, seyrek de olsa, figürlü bir friz dolanır. Kapak alçak bir çatıyı andırır. Çatının kiremitleri kocamandır ve antefiks olarak aslan başları taşır.

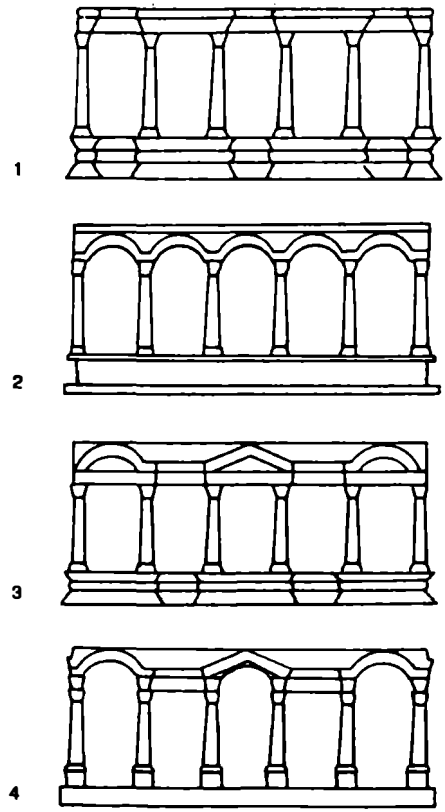
Girland'lı lahitlerin tarihlenmesi bugüne kadar gerçekleşememiştir. Şimdilik bunların 140 yılı civarında ortaya çıkıp, 170'li yıllara kadar uzandığı saptanmıştır. Ge-

nel şemanın öncü modelleri Efes'teki lahitler olabilir. Bunlar da, Celcus'un 115 yılına tarihlenen lahdinin gösterdiği gibi, hiç değilse 110/20 yıllarında yapılmış olması gerekir[470].

5.1.2 Figürlü Frizler[471]

Figürlü friz taşıyan hem lahit hem de ostotek vardır ve bunların da birçok değişkesi bulunur. Bazı örneklerin köşelerinde friz kesilmez ve betimler dört yanı baştan başa dolanır. Bir bölümünde de, köşelere Nike'ler ya da insanı betimleyen başka biçimler oturtulmuştur (*Res. 65*).Betimleri köşelerdeki sütun ya da direklerin araya aldığı örnekler de vardır (*Res. 66*). Böyle mimari bir çerçeveye sahip lahitlere "Torre-Nova Grubu" denilir. Bu ad, grubun en ünlülerinden birinin bulunduğu yerden, Roma yakınlarında, Via Labicana üzerindeki Torre Nova diye bir yerdeki bir villadan alınmıştır[472].

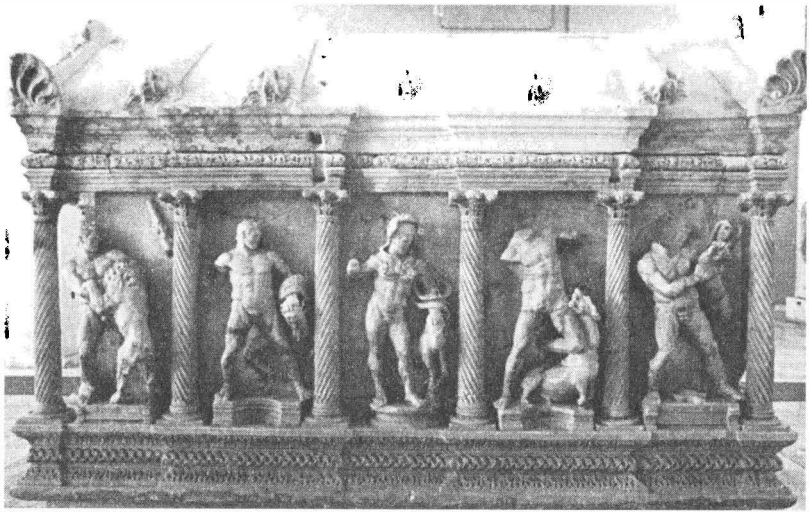
Betimlemeler çok çeşitlidir. Yunanlılar'ın Amazonlar'a karşı verdiği savaş, yani örneğini Anadolu'nun Helenistik yapıtlarından alan ve bir araya gelmiş, birbirlerine yakın insanlar gösterir bir sahne sık rastlanan bir betimlemedir. Büyük ölçüde bozulmadan kalmış tek örnek (Aizanoi, Kütahya yakınları) konusunda yayınlanmış bir bilgi yoktur; öyle ki, bugüne kadar grubun geçirdiği aşamalar kesin biçimde belirlenememektedir. Çoğunlukla bir Dionysos kafilesi (Komos) içinde gösterilen Eros'ların Attika etkisi altında seçildiği anlaşılıyor[473]. Kassel'deki ostotek'in iki yanında bir kadın ve bir erkek figürü bulunan ön yüzünde Eros'ları bir Gorgo başı tutarlarken görürüz (*Res. 66*). Bu lahitlerin çoğu ihraç edilmiştir; ihracat özellikle Pamphylia'ya yönelikti ama, aynı zamanda Anadolu dışındaki yörelere de mal gönderilirdi. Herakles'in 'iş'lerini[474] gösteren lahitler çoktur; seyrek olarak da bir av sahnesine[475] rastlanır. Epeyce bir miktar lahitte de bugüne kadar birer kez saptanmış konu-



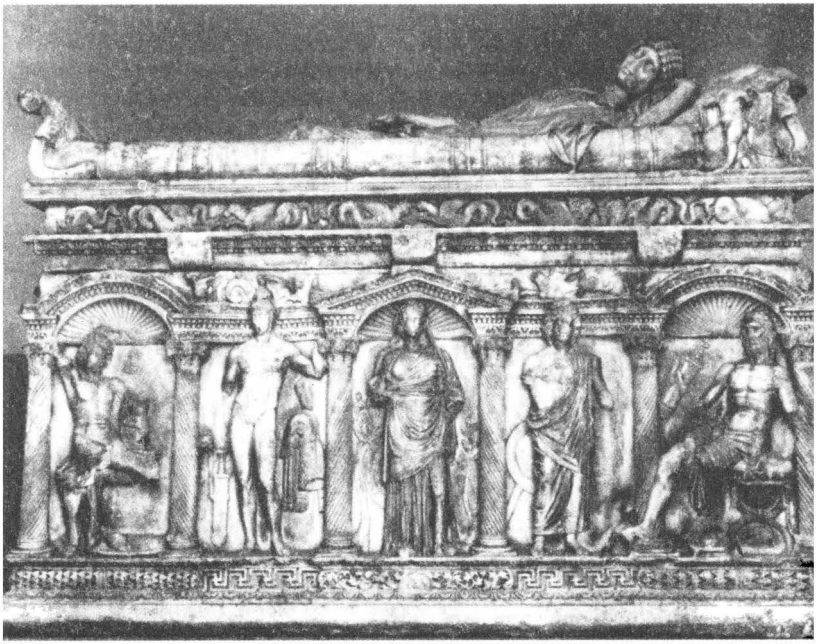
67) 1-4 Dokimeion'dan sütunlu lahit çeşitleri: 1. Arşitrav'lı (başkirişli); 2. Arkad'-lı (kemer dizili); 3. Arşitrav'lı, kemerli ve kalkanlı; 4. Sık rastlanan bir örnek.

lar betimlenmiştir. Bu çeşit örnekler arasında salt ihraç için yapılanlar ve ilk örneği Roma'dan esinlenilmiş olanlar (Providence'daki Akhilleus lahdi, Subiaco'daki Dionysos lahdi, vb.) az değildir.

Figürlü betimlerde iki tiple karşılaşabiliriz: Birinde, frizli yanlardan biri üzerindeki bütün formlar içerik bakımından tutarlılık içinde bulunur; ikinci tipte ayrı bağlamda figürler



68) Antalya, Müze: Dokimeion'dan Herakles betimli lahit.



69) Melfi (Güney İtalya), Müze: Dokimeion'dan sütunlu lahit.

ya da gruplar yan yana oturtulmuştur. Frizli lahitlerde az sayıda örnek, bir Gorgo başının betimlendiği bir kalkan tutan Eros'lar ya da Nike'ler ile birbirine bağlanarak kapalı bir grup oluşturmaktadır[476]. Uzun yüzünde karşı karşıya oturmuş bir çift, dar yüzünde Gorgo başı[477] betimlenmiş lahitler ile bir çekmece çerçevesine[478] sahip olanlar gerek biçem gerek kullanılan maddenin niteliği bakımından ana grubun dışında kalırlar. Yivli lahitlerin ana gruptan sayılıp sayılamayacağı konusu da açıklığa kavuşmuş değildir[479]. Anlaşıldığına göre, bunlar yerel işliklerin ürünlerindendi.

Frizli lahitlerde kaideler ve üst pervazların çoğu zaman zengin süslü bir profili olurdu ama, düşük nitelikli olanları da bulunurdu; özellikle ostotek'lerde durum böyleydi. Kapak bir çatı biçimindeydi. Bazı ostotek'lerde kline-kapak görürüz. Bu grupta da tarihleme açıklığa kavuşmamıştır. İlk yapımlarının girland'lı lahitlerle aynı zamana ya da kısa süre sonraya, yani 140/50 yıllarına rastladığı sanılmaktadır. 170 yılı dolaylarındaysa yerlerini sütunlu lahitlere bırakmışlardır.

5.1.3 Sütunlu Lahitler[480]

Elde 250'den fazla örneği bulunan ve zengin mimari biçim ve figürlerle süslenen bu grup, sütunlu lahitler adını alır. Dokimeion üretimi, özel ve kendine özgü biçimini bunlarla kazanmıştır. Mimari bölünmeler gösteren, özellikle bir tiyatro cephesini ve mezar tapınaklarını andıran bu Erken Dönem lahitleri, bir lahit biçiminde ufak bir 'heroon' oluşturmak için seçilmiştir. Dört yüzleri de zengince süslenmiştir. Uzun yüzlerde beş, dar yüzlerde üç sütun arası bırakılmıştır. Soldaki dar yüzde -burası, kline'li örneklerde ayak

* Anıtsal kapı.

ucudur- çoğunlukla kurbanın sunulacağı bir portal' betimlenmiştir.

Sütunlu lahitler dört bölüme ayrılır (*Res. 67*):

—başkirişli (arşitrav) (*Res. 67, 1*);

—bir dizi kemerli (*Res. 67,2*);

—üzerinde dış kemerlerin ve ortada bir alınlığın bulunduğu başkirişli (*Res. 67,3*);

—bir dizi kemer, başkiriş, alınlık, başkiriş ve kemer içeren 'normal' tip (ya da alışılmış tip) (*Res. 67, 4*).

İlk örnekler yani başkirişli ve kemer dizili olanlar, 150 yılı dolaylarında ortaya çıkmıştır. Bunlar Torre-Nova grubuna bağlanır. Herakles'i konu alan lahitlerdeki betimler kesintisiz olarak frizli lahitlerden sütunlulara uzanır. Bunlar ilk örneklerdir (*Res. 68*). Kısa süre sonra bugüne kadar tek bir örneği bilinen karma biçim ortaya çıkmıştır[461]. 160 yılı dolaylarında 'normal' tip yerleşir ve Dokimeion'un tüm öteki tiplerini gölgede bırakır (*Res. 69*) ve üretimin 260 yılı dolaylarında son bulmasına kadar, pek ufak değişikliklerle, sürer. Yontu ustalarının bir bölümü Roma'ya gider ve Dörtlü Yönetim Dönemi'nde büyük coşkuyla bir işliğe yardım ederler. Söz konusu işlik, çeşitli örnekler ve özellikle Mattei lahdi denilen Mousa'lı lahdin çevresinde oluşan grubu üretmiştir[462].

Erken Dönem lahitleri frizli olduğu gibi, daha sonra ortaya çıkmış Geç Dönem sütunlu lahitlerde de aynı şey görülür. En eski örneklerde çatı kapak vardır (*Res. 64-66, 68*), 160/70 yıllarında bunların yerini masraflı ve ağır işli kline kapaklar almıştır (*Res. 69*). Attika ve Roma kenti yapımlarından zengin ayrıntılarıyla ayrılırlar.

Bazı cephelerin bir yapı görünümünde bölünmeleri, Dokimeion sütunlu lahitlerinin Atina ve Roma örneklerinde gördüğümüzden başka türlü figürlü süsler taşıması sonucunu vermiştir. Bunlar çoğunlukla heykeller ve erken örneklerde sütunlar arasına yerleştirilmiş figür gruplarıdır. Seyrek olarak da hareket eden insanlar betimlenmiştir; sıradışı örneklerde birden fazla sütun arasının tek bir sahne - bir av- ile süslendiğine rastlarız. Erken ve sonraki geç örneklerde mitolojik öykülerden alınma varlıklar, örneğin Herakles, Meleagros, Daidalos ile Ikaros, Dioskur'lar, Mousa'lar betimlenmiştir. Fakat çoğunluk öykülerle bir bağlantısı olmayan erkekler, kadınlar ve çocuklardadır. Bunları genellikle ayakta durur olarak görürüz; ne var ki, oturan erkekler ve kadınlar da eksik değildir. Genellikle bunlar büyük heykellerde de yaygın olarak görülen ve Geç Helenistik Dönem'den kalan eskice tiplerdir. 2. ve 3. yy.'larda kullanılan figürlerde belli bir değişme izlenebilir[483].

Sütunlu lahitlerin sandukası üzerinde baş portresine ancak az örnekte rastlanır. Kline-kapaklarda figürlerin başları görülürse de, bundan da elimizde ancak birkaç örnek vardır (*Res. 69*).

5.2 Tarihleme İlkeleri - İşlikler Sorunu

H. Wiegartz, titiz bir araştırmada Dokimeion yapımı sütunlu lahitleri süsleme biçimlerine ve figür biçemine göre az çok sınıflandırmıştır. Bu işlem, portreli bazı örnekler ve başka belirtiler aracılığıyla kesin tarihleme önerilerinde bulunulmasına olanak vermiştir[484]. Atina ve Roma'da olduğu gibi, Dokimeion'da da 200 yılı dolaylarında süsleme ve figürler bakımından bir 'biçem dönüşümü' yaşandığı saptanmıştır. Bugüne kadar açıklanmamış nedenlerden

ötürü, 260/70 yıllarında üretim son bulur ve her halde yontu ustalarının bazıları Roma'ya göç ederler.

Dokimeion'un mermer ocakları devlet malıydı, yani imparatorluğun mülkiyetindeydi. Attika lahitlerinde olduğu gibi, bunlarda da işletmenin nasıl bir tasarıya göre yürütüldüğü hâlâ açıklığa kavuşmamıştır. Çok sayıda küçük işlikleri olan bir 'pazar yapımı' düşünüldüğü gibi lahitlerin tümünün 'sanayi düzeyinde tek bir büyük kuruluş ürünü olduğu varsayımı üzerinde de durulmuştur[485]. Fakat Attika lahitlerinde olduğu gibi birtakım sonuçlara varabilmek için, başlangıçtaki üretimin sayısal kapsamı, kaç parçalık bir üretim yapıldığı konusunda bir fikrimiz olması gerekir. Belki 140 - 260 yılları arasında toplam 10.000 ile 25.000 arasında lahit üretildiğini düşünmeliyiz. Bu, yılda 80 - 200 parça yapılıyor ve daha çok kara yoluyla uzak yerlere gönderiliyordu anlamına gelir[486]. Üretim ve taşıma her halde çok kesin teknik bağlarla birbirine bağlıydı; ancak tahminde daha ileri gidememekteyiz.

5.3 İhracat

Dokimeion lahitleri Anadolu'daki pek çok eyalette beğenilir ve kara yoluyla uzak yerlere götürülürdü[487]. Nikomedeia'dan [İzmit], batı kıyısı üzerinde bir yerden (İzmir ya da Efes) ve güney kıyısında bir yerden (Attaleia [Antalya] ya da Perge) -Attika lahitlerinden çok daha az miktarlarda olmakla birlikte- gemiyle de ihraç edilirdi[488]. Bu ihracatın örnekleri, Suriye, Filistin ve Arabistan'da, Moesia Inferior, Rodos, Girit, belki Atina, daha ileride Dalmaçya ve İtalya'da (*Res. 69*), hattâ önemli sayılarda Roma'da (*Res. 64*) görülebilir[489]. Ağırlık 2. yy. yapımı lahitlerdedir; Roma'da o yüzyılın üçüncü çeyreğinde üretilmiş pek çok girland'lı ve

frizli lahitle Torre-Nova grubundan örnekler bulunur. Attika lahitlerinin, 200 yılına doğru, Dokimeion üretimini Anadolu dışındaki piyasadan uzaklaştırdığını gösteren belirtiler vardır. Bunun nedeni bugüne kadar açıklanmış değildir.

5.4 Dokimeion Lahitlerinin Taklitleri

Dokimeion lahitleri çok fazla kopyalanmış ya da taklit edilmiştir. Girland'lı örneklerden birkaç tanesinin çeşitli yerlerde dolaşarak çalışan yontu ustaları tarafından yapıldığı saptanabilir (Nikaia [İznik], Tyrus [Sur])[490]. Bu grubun özelliklerine Anadolu'nun başka yörelerinde de, örneğin Aphrodisias, Side ve Kilikia'da (*Res. 110*)[491] rastlanır. Frizli lahitlerin ardıllarını Aphrodisias ve Bithynia, Lydia-Ionia bölgesinde ve Roma'da buluruz[492]; karşı karşıya oturmuş çift betimlemesi sunan gruptan yapılan kopyalar basit işlerdir. Halbuki Konya'daki örneklerin Dokimeion'lu yontu ustalarınca orada yapılmış olduğu sanılmaktadır. Gerek Aphrodisias (*Res. 105*) ve Nikaia'nın (*Res. 98, 3*) gerek Konya ve belki Efes ile başka yerlerin[493] yerel gruplarının kökeni Dokimeion sütunlu lahitlerine dayanır[494].

Roma ve Yukarı İtalya'da bulunan ve birbirinden bağımsız gibi duran bazı örneklerle Dokimeion'un sütunlu lahitleri arasında sıkı bağlar vardır. Özellikle, Velletri'de bulunan ve zengin mitolojik betimler sunan lahit ve Floransa'da bulunan düğün sahneli bir lahitte bu bağlar çok bellidir[495]. Yukarı İtalya lahitleri arasındaki 'Aquileia Grado' adı verilen özel grup da bazı nitelikleriyle Dokimeion'a bağlanır[496]. Son olarak Dörtlü Yönetim Dönemi'ne ait görkemli lahitler grubundan söz edilebilir. Bunlar birçok özellikleri bakımından Dokimeion'lu sanatçıların etkisinde olan bir Roma işliğinde yapılmıştır[497].

6. EYALETLERİN LAHİTLERİ I - BATI

Roma İmparatorluğu'nun batı eyaletlerinin hepsinde lahit yapımı aynı hacimde değildi. Batı İtalya -Roma hariç- yani Apenin Dağları'nın batısında kalan yöreler başkentin etkisinde, fakat pek kısıtlı sayıda üretim yapardı; Güney İtalya ve Sicilya ise yine aynı etki altında ve çok geniş çapta üretime sahipti. Buna karşı Kuzey İtalya'da lahitlerde hem üretim hacminin geniş, hem de süslemenin tümüyle bağımsız özelliklere sahip olduğunu görürüz. Raetia ile Rhein-Mosel yöresi geniş ölçüde Kuzey İtalya'ya bağlıydı; ancak, orada da lahit kullanımı azdı. Britanya eyaletinden elde kalmış örneklerin sayısı ise pek azdır. Gallia'daki hatırı sayılır üretim rakamları, bu eyalet üzerinde Roma ve Yukarı İtalya'nın olduğu kadar Doğu'nun da etkisi bulunduğunu gösterir. Hispania'daki oldukça düşük rakamlar ve Kuzey Afrika'nın batı kesimlerinde rastlanılan büyükçe sayıdaki lahitler yine Roma ile bir bağlantı olduğunu gösterir.

6.1 Orta İtalya

Apenin Dağları'nın batısında Orta İtalya'da Roma kenti lahitleri egemendi[498]. Fakat Roma kentinin kendisinde yapılışları el sanatları açısından öylesine gösterişsiz olan bir miktar lahit vardır ki, insanın bunları adeta 'Roma kenti yapımı' değil de 'eyalet yapımı' diye adlandırası gelir. Bundan başka, Roma'da basitçe lahit yapımıyla uğraşan taşçılar da bulunurdu. Ancak bu kimselerin işliklerinin kentin belli yerlerinde mi bulunduğu, yoksa çeşitli semtlerde halkın yoksul çevrelerinden mi iş aldıkları noktası bugüne kadar anlaşılmamıştır.

Ostia'daki zengin buluntuların bir bölümüne 'Roma kenti

ürünü' denilir[499]. Bunların Roma'dan getirtilip getirtilmediğini ya da Roma ile sıkı bağları bulunan Ostia işliklerinde üretilip üretilmediğini bilmiyoruz. Ancak Ostia'daki örneklerin birçoğunda Roma yapıtlarından ayrılan özellikler vardır. Bundan da -betimlerin Roma ile sıkı bağlar göstermesine karşın- bu lahitleri yapan sanatçıların Ostia'da oturdukları sonucunu çıkarıyoruz[500].

Ostia'daki buluntuların önemlice bir miktarı çok basit niteliktedir ve biçem bakımından açıkça Roma kenti yapımlarından ayrılır. Betimleme olarak çocuklar, Eros'lar ve Mevsimler, Nike'ler, deniz yaratıkları, girland'lar, üzüm asmaları ve yivler görürüz, ayrıca bazı mitolojik sahnelere de rastlanır. Özellikle özel yaşamdan sahneler Ostia'da çok beğenilirdi. Zanaatkârlar ve tacirlerin de mezar anıtları üzerinde kendilerini övünçle resmettirdikleri açıkça belli olmaktadır[501]. Ostia'da lastra'lar yani loculus kapakçıkları, Roma'da ve öteki yörelerden daha çok görülür (*Res. 52*). Bu herhalde küçük burjuva çevreyle ilişkili bir şey olsa gerek. Çünkü böyle bir kapak elbette bir lahit sandukasından çok daha ucuza çıkar. Bazen Ostia'daki kapakçıkların uzun yüzlerinin birine Roma'da böyle bir düzenlemede görülemeyecek motifler eklendiğine rastlarız. Yanları girland'lı, ortası ise ayakta duran bir çiftle bir aediculasoz,[502] gösteren ya da ortasına bir tabula konulmuş frizli[503] parçalar buna örnek olarak verilebilir.

Bugün elde bulunan malzeme bile gösterir ki, Ostia'da bulunmuş lahitleri topluca tanıtan bir yayın gerçekleştirmek ve bunda özellikleri inceleyerek ortaya koymak övgüye değer bir çalışma olacaktır. Bugüne kadar ancak bir parçası başarılabilmiştir. Zaman dizini ve işlik bağlamlarındaki sorular bir süre yanıtsız kalacaktır. Ancak, lahitlerin birçoğunun Antoninus'lar Dönemi başlangıcı ve ortalarında yapıl-

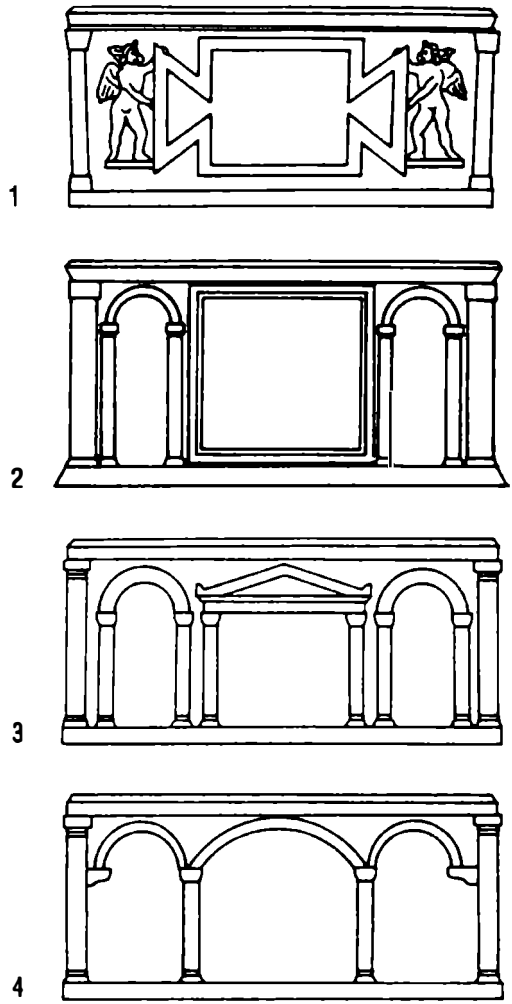
mış olduğu anlaşılmaktadır, betimler dizini ise 3. yy.'la sınırlı kalmaktadır.

Orta İtalya'nın geri kalan kesiminde büyük miktarda lahit dağılmış durumdadır ama, falan yerde filan yerden daha sık olarak bulundukları söylenemez[501]. Bunların bir bölümünün Roma'dan getirtildiği açıkça belli olmaktadır. Birçoğu, betimlemelerinde Roma kenti öncü örneklerini izler. Ne var ki, biçemlerinde özellikler görülür, öyle ki bunların yerel kopyalar olması gerekir. Her zaman tek örnekler söz konusudur, hiçbir zaman büyükçe bir üretim olmamıştır; bundan ötürü de bir işlik saptayamayız. Örneklerin Antoninus'lar Dönemi ortalarından Dörtlü Yönetim Dönemi'ne kadar süren zaman parçası içinde yapılmış olduğu anlaşılıyor. Herhangi bir yoğunlaşma bugüne kadar saptanmamıştır.

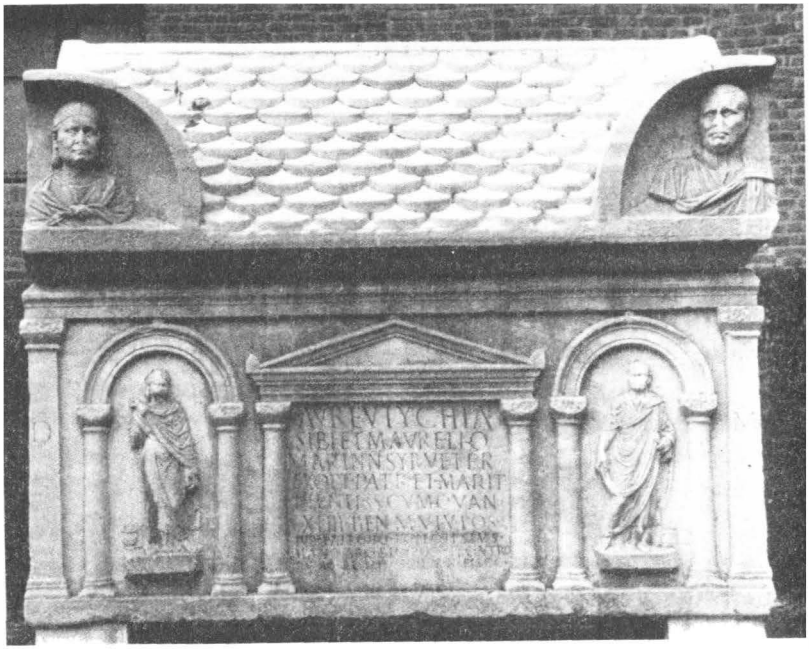
Orta İtalya'nın, özellikle Castra Albana yöresinin, bir özelliği 'cupa' ya da 'cupola' denilen mezar anıtlarıdır. Bunlar uzunca, uçları yuvarlanmış bir çatı-kapak biçimindeydi. Güney İtalya, oradan da çok İspanya'da ve Afrika'daki eyaletlerde koşutları bulunmuştur (*Res. 13*)[505]. Yapımlarının 2. yy. başlarında ortaya çıktığı aynı yüzyılın sonlarında ve 3. yy.'ın ilk yarısında çok yayıldıkları anlaşılıyor. Bu biçimin kaynağı da, öteki türlerle ne gibi bağları bulunduğu da bugüne kadar aydınlanmamıştır.

6.2 Yukarı İtalya

İmparatorluk Dönemi'nde, Yukarı İtalya'da, öteki bölgelerinkinden ve en çok da Roma'nınkinden açıkça ayrılan zengin ve çeşitli bir lahit üretimi vardı[506]. İtalya'nın doğu kesiminde bulunan bazı örnekler, Yukarı İtalya ile bir bağları bulunduğunu düşündürmektedir. Büyük miktarda At-



70) 1-4 Yukarı İtalya'dan lahit çeşitleri: 1.Eros'lar tarafından tutulan tabula ansata'lı sandık-lahit; 2-4. Çeşitli bölünmeler gösteren sütunlu lahitler.



71) Ferrara, Belediye Müzesi: Sütunlu lahit.

tika lahdi getirtilirdi ama bu sadece Aquileia ve çevresiyle art bölge ve bir de Histria içindi. Ravenna'ya Attika lahdi getirtilmezdi. Anadolu'dan yapılat ithalat ise çok geride kalır. Sadece Dokimeion'dan bir örnek (Ancona'da), Assos'tan iki tane (Ravenna'da), birkaç tane girland'lı lahit (Modena ve Trieste'de) ve iki tane de Efes'ten yarı bitirilmiş durumda getirilmiş (Aquileia'da) örnek bilinmektedir. Roma'dan da bu bölgeye lahit ithal edilirdi. Fakat bu daha çok Attika lahitlerinin bulunmamaya başladığı Geç Dönem'de yapılmıştır.

İthal edilen lahitler kısmen Yukarı İtalya'da kopya edilirdi. En çok da Attika örneklerinin Aquileia'da kopya edildiğini görüyoruz. Orada, aynı zamanda birkaç da Anadolu etkisi saptanmıştır. Roma kenti örnekleri birçok yerde, ancak az

sayıda taklit edilmiştir. Yerel lahitlerin yapımı dikkati çekecek kadar erken olarak, 1. ve 2. yy.'larda başlamıştır. Bunlar Roma'daki çağdaşlarından daha zengin şeyler olup onlarla aralarında herhangi bir bağ bulunmaz.

2. ve 3. yy.'larda yani ana üretimin en zengin olduğu sırada, bölgede iki merkez vardı. Bunlar Aquileia ile dolayları ve Ravenna idi. Gerçi Aquileia'dan elimizde büyük miktarda örnek vardır ama, pek kötü durumdadır. Çünkü hemen tümü daha Antikçağ'da ufacık parçalara ayrılarak kırılmıştır. Ravenna'da ve oradan mal getirmiş ya da Ravenna lahitlerini taklit etmiş olan bazı yerlerde ise, lahitlerin çoğu iyi durumda kalmıştır. Daha başka birçok yerde de, örneğin Verona ve Mediolanum'da (Milano), yerel üretim olduğu saptanabilir. Buralarda yapılan lahitlerin bir bölümünde, Marmara Adası mermeri, bir bölümündeyse yerel alçıtaşı ya da yine yerel birtakım başka taşlar kullanılmıştır.

Yukarı İtalya'da iki tür lahdin öne çıktığı görülür (*Res. 70*): 1. sandık-lahitler; bunlarda yüzeylerin tümü profillerle çerçevelenmiştir, 2. mimarlık öğesi taşıyan yani sütunlu lahitler. Bu iki tür ile yörenin öteki mezar anıtları arasındaki bağlara bakarak her ikisinin de kesin biçimde ortaya çıkıp kendilerini kabul ettirmelerinin bu yörede gerçekleştiğini anlıyoruz. Sandık-lahitlerin yapılmasına Traianus Dönemi'nde başlandığı ve bunun 3. yy. başlarına kadar sürdüğü söylenebilir. Bu tür lahitler oldukça alçaktır ve pek zengin, zahmetli bir işlemden geçmiş örnekler değildir. Bir levhası ve Eros'ları bulunur, başka bir betim taşıyanına az rastlanır[507]. Çoğunluk dört yüzünde de kabartmalar bulunan sütunlu lahitler 2. yy. sonlarında başlamış ve 3. yy. sonlarına kadar sürmüştür. Çeşitleri çoktur ve hepsi de ayrı mimarlık öğeleri taşıyan birkaç gruba ayrılırlar (*Res. 71*)[508]. Çoğunlukla çatı biçimindeki görkemli kapaklar,

üzerlerinde birçok portre örneği bulabildiğimiz büyük tepelikleriyle elde kalmıştır. Bunların iri kiremitleri ile Anadolu arasında bir bağlantı kurabiliriz. Attika lahitlerine özgü olan ufak ve yaprak biçimli kiremitlere ise bu yörede az rastlarız. Üzerinde portreler betimlenmiş olduğunu tahmin ettiğimiz tekne bölümleri, lahitleri çok daha fazla gösterişli kılardı[509]. Sanduka üzerinde çoğunlukla ayakta ya da oturur durumda insan figürleri olur. Bu arada atlılar da eksik değildir; bir olayı canlandıran sahnelerse pek az rastladığımız bir şeydir. Bunlar arasında öne çıkanlar av sahneleriyle şarap satışıdır. Pek seyrek olarak mitolojik betimlere, örneğin Phaethon'a, Ganymedes'e rastlanır.

Bugüne parçalar halinde kalmış olan 'Aquileia-Grado' özel grubu zengin süsleme öğeleriyle, -Yukarı İtalya'da alışılmış bir şey olmayan- matkap kullanımıyla ve betimleriyle öteki sütunlu lahitlerden ayrılır. Tortona'daki Phaethon'lu lahit bu gruptan bir yerel örnek sayılabilir[510]. Yapılarının ve betimlemesinin hangi örnekleri izlediği, ne zamana -çeşitli yollarla ve bu arada fotoğraf belgelemeleriyle- tarihlenebilecekleri konusu ise hâlâ çözümlenmiş değildir. Bunlar, Attika, Anadolu ve Roma kenti özelliklerinin özel bir yolla karışmışıdır. Anadolu'da yapılan sütunlu lahitlerin süsleme öğeleriyle bir koşutluk kurabilirsek, oldukça erken bir tarih verebiliriz; en geç 200 yılı dolaylarında ortaya çıkmış olmaları gerekir. Dörtlü Yönetim Dönemi'nde yapılmış Roma kenti sütunlu lahitlerinde süsleme öğeleri çok daha belirgin çizgiler taşır.

Yukarı İtalya lahitlerinin Alpler'in kuzeyindeki eyaletler yani Raetia, Noricum, Rhein-Mosel Bölgesi, hattâ Galya, Dalmaçya, Pannonia ve Moesia Superior'un batı kesimi üzerinde büyük etkisi olduğu açıkça görülür. Yukarı İtalya'ya özgü bir şey olan levhalar ya da tabulalar üzerinde

kıvrım ya da volüt Roma'ya da girmiş ve oldukça geç bir zamana tarihlenmiş bazı lahitlerde, onlardan da çok, kapaklarında taklit edilmiştir[511]. Ayrıca, Roma'da bulunan ve adına Neron'un Mezarı anlamında 'Tomba di Nerone' denilen bir lahdin modeli Yukarı İtalya örneklerini izler; zaten onun nerede yapılmış olduğu da açıklığa kavuşmamıştır[512].

6.3 Aşağı İtalya, Sicilya, Sardunya, Korsika

Aşağı İtalya, Sicilya ve Sardunya'da pek çok lahit bulunmasına karşı, Korsika'da şaşılacak kadar az lahde rastlanır[513]. Campania'da sayının yüksek olduğu görülür[514]. Bunların bir bölümü Atina ve Dokimeion'dan, ufak bir oranda da Marmara Adası ve Efes'ten, yarı bitirilmiş olarak ithal edilmiş lahitlerdir. Roma kenti örnekleri çoktur. İthal edilen lahitler, yerel işliklerde kopya edilir, az çok özgür biçimde değiştirilirdi. Anadolu lahitlerinin örnek alındığına seyrek rastlanır, Attika modelleri daha çoktur, buna karşı çok yayılan, Roma kenti örneklerini taklit ederek yapılmış lahitlerdir. Genellikle taklit olarak yapılanlarla asıl örnekler arasında sıkı benzerlik vardır, yerel üretim ancak el işçiliğinden anlaşılır. Aşağı İtalya ve Sicilya'da bazı lahitlerin Ortaçağ'da yeniden kullanılmış (*Res. 2*) ve bu nedenle bir kez daha işlemden geçirilmiş olmaları nedeniyle, bunların kökenini saptamak kolay değildir[515]. Campania bölgesinde Antikçağ lahitlerini örnek alarak yapılmış Ortaçağ kopyaları görülür. Bazı örneklerin Antikçağ işçiliği mi yoksa Ortaçağ işçiliği mi olduğu kesinlikle anlaşılamaz[516]. Herhalde, Ortaçağ'da lahitlerin Roma'dan Campania'ya ve başka bölgelere ikinci kez kullanılmak üzere götürüldükleri gerçeğini gözden uzak tutmamak gerekir. Birçok kuşkulu örneğin açıklanması, ancak kullanılan malzemenin kapsamlı bir araştırmadan geçirilmesiyle olabilir.

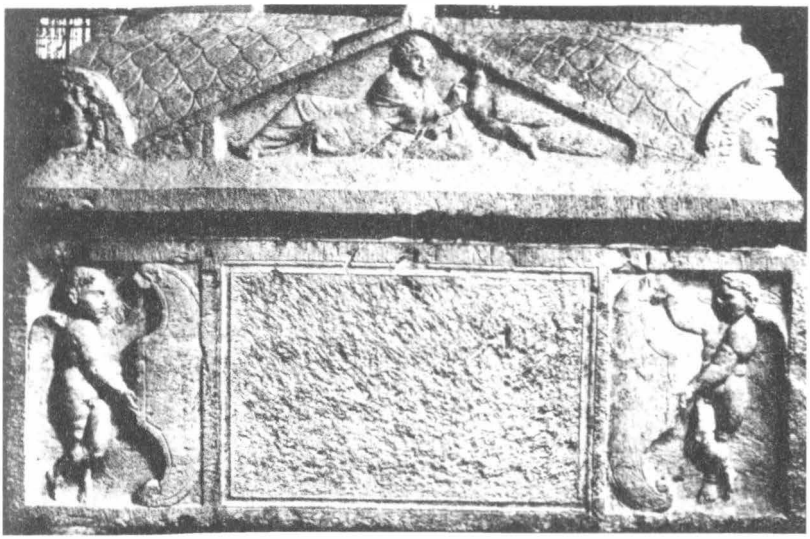
Konular çok çeşitlidir. En çok tutulanların başında mitolojik betimler gelir. Ancak Eros'lar, Mousa'lar, deniz yaratıkları ile birlikte yivler ve pek bol olarak girland'lar bulunur. Yerel lahitlerin yapılmasına 2. yy.'ın ikinci yarısında başlanmış olup, üretimin büyük bölümü 3. yy.'da gerçekleştirilmiştir. Daha doğru bir sıralama ise ancak eldeki her parçanın incelenmesiyle mümkün olacaktır.

6.4 Gallia

Gallia'da yani bugünün Fransa'sına düşen topraklarda, kendi başına kapalı bir grup oluşturmayan bir miktar kurşun lahit vardır[517]. Taş lahitler en çok Narbonensis* içinde bulunur. Aquitania, Lugdunensis ve Belgica'da** ise sayıları daha azdır[518]. Buralarda söz konusu olanların bir bölümü, tamamlanmış olarak Roma'dan ve Atina'dan ithal edilmiş parçalardır. Bunlar arasında bulunan birkaç görkemli ve pahalı yapıta örnek olarak Reims'teki av sahneli lahit ile Arles'daki Hippolytos betimli lahdi gösterebiliriz. Yerli örneklerde Gallia'ya özgü olup bunları başka bölgelerin üretiminden ayıracak bir nitelik saptanamamıştır. Lahitlerin bazıları ithal mallarının birer kopyasıdır. Bazılarındaysa, bir bölümü Anadolu kökenli olmak üzere, çeşitli örneklerden alınma motifler özel bir biçimde bir araya getirilmiştir. Birçoğunda da Yukarı İtalya örneklerinin kullanıldığı anlaşılıyor. Toplam olarak Gallia'nın yerel üretimi çok çeşitli olup bunların hepsini bir araya getirecek bir çalışma, övgü-

* Alpler, Akdeniz ve Cévennes Dağları arasında kalan ve bugün Güney Fransa'ya düşen kesim.

** Aquitania: Pirene Dağları'yla Garonne Irmağı arası, bugünkü Aquitaine; Lugdunensis: Merkezi Lugdunum yani bugünkü Lyon kenti olan bölge; Belgica: Seine ve Rhein ırmakları arası, bugünkü Belçika'yı da içeren bölge.



72) Augsburg, Roma Uygarlığı Müzesi: Eros'lar tarafından tutulan tabula'lı lahit.

ye değer bir çaba olur. Arelate (Arles) kentinin lahit üretimi bakımından özel bir önemi vardır. Onun karşısında Vienna (Fransa), Lugdunum ve öteki yerler geride kalır.

İthalat 2. yy.'da başlamışsa da büyük miktarlara varması 3. yy. içinde olmuştur. Bugüne kadar edinilen bilgilere göre, yerel lahitlerin en çok 2. yy.'da yapılmış olduğu ve bunların 3. yy. boyunca ithal malları karşısında gerilediği anlaşılmaktadır.

6.5 Raetia, Noricum ve Rhein-Mosel Bölgesi

Raetia, Noricum ve Rhein-Mosel* bölgesinde bugün elde kalmış kabartma süslü lahit sayısı pek azdır[519]. Oralarda başka tür mezar anıtları, örneğin ayrı ayrı biçimlerde mezar yapıları kullanılması âdetti. Lahitler birkaç yerde top-

* Bugün her üçü de Almanya sınırları içinde.

lanmıştır. Bu yerlerin başında şuraları gelir: Augusta Vindelicorum (Augsburg), Augusta Treverorum (Trier) ve Colonia Agrippina (Köln). Bu yöreye hazır lahit ithal edilmesi seyrek görülen bir olaydı. Köln-Weiden'daki Mevsimler betimli lahit ve belki bir de Aachen'daki Persephone betimli lahit (*Res. 1*) böyle birer ithal malıdır. Bölgede tek tük kurşun lahit bulunmuştur[520].

Kireçtaşı ya da kumtaşından yapılmış yerli lahitlerde, çoğunlukla, Yukarı İtalya'da alışılmış bir biçim olan bölümlü ya da kesimlere ayrılmış biçim egemendir. Bunlarda ortada bir levha, yanlarda da genellikle o levhanın kulplarını tutan birer Eros'un durduğu iki bölge vardır (*Res. 72*). Öteki betimlere az rastlanır. Köln'de bulunan iki lahit üzerinde mitolojik betimler görürüz; bunlardan birindeki Hesione söylencesini resmeder. Trier'de ve Augsburg'da bulunan birer lahitteyse insan figürlerinden oluşan frizler görülür. Bunların Roma örneklerinden kopya edildiği anlaşılmaktadır. Bazen süsleme motifleriyle karşılaşılır. Simpelveld'de yapılmış olan ve bugün Leiden'da bulunan bu lahdin iç kesiminde kabartmalar bulunur. Bu, İmparatorluk Dönemi'nin tüm lahit üretimi içinde eşine rastlanmamış bir örnektir[521]. Kapağın uzun kenarına, üzerlerinde orada gömülü olan kişi ya da kişilerin portreleri bulunan dik açılı ya da çatı biçimi ek süsler oturtulması bu eyaletlerde yapılan lahitlere özgü bir şeydi. Yukarı İtalya'da böyle bir şey görmeyiz. Bu özelliğin Tuna bölgesine (Pannonia) bağlı bir özellik olduğu söylenebilir; fakat oradaki örneklerde söz konusu ek süslerin biçimi değişiktir. Bir kapakta uzun yan yüzde uzanmış bir insan figürü bulunur (*Res. 72*). Birçok lahitteyse süs yoktur. Bunlarda yan yüzler 'perde örtüşü' denilen yöntemle düzlenirken, kapaklar özenle işlenilir.

Bir tarihlemede bulunmak için elde dayanak noktası he-

men hemen yoktur. Birçok yazıt varsa da, bunlar herhangi bir ipucu vermez. Lahitler 2. yy. sonlarında ortaya çıkmış, çoğunluğu ise 3. yy.'da yapılmıştır. En azından Trier'deki üretim Hıristiyanlığın başlarına kadar uzanır.

6.6 Britanya

Britanya eyaletinde lahitler tahtadan ve kurşundandır, ancak taştan, yani kireçtaşından olanlar da vardır, hattâ ithal malı mermerden olanlarına da rastlanır[522]. Bazılarında bir levha görülür, levhanın iki yanında bazı örneklerde Eros'lar bulunur. Yivlileri de vardır. Yivlilerin bir bölümünde orta yerde içinde portre bulunan bir tondo görülebilir. Eldeki mermer bir parçadan, Mousa betimleri taşıyan yerel bir frizli lahit üretiminin varlığı anlaşılmaktadır[523]. Welwyn'de bir anıt-mezarda bulunan ufak parçalar büyük sorun yaratmaktadır; bunların Attika mermerinden olduğu sanılmakta ve bugün elde edilen çizime bakarak bunların 3. yy.'ın ilk yarısına ait bir Attika lahdinin parçaları olduğu izlenimi edinilmektedir. Yine de, Atina'da ya da Roma'da veya Britanya eyaleti içinde bir yerde yapılıp daha sonra Attika geleneğinde çalışan bir yontu ustası tarafından bitirilmiş olduğu kuşkusu hep yanıtsız kalacaktır[524].

6.7 Hispania

Hispania'daki üç eyalette yani Tarraconensis, Lusitania ve Baetica'da pek az lahit bulunmuştur[525]. Bunların da birkaç tanesi, 3. yy.'ın ilk yarısında Atina'da yapılmış olup, çoğu Orta Antoninus'lar Dönemi'yle 4. yy. başları arasında Roma'da yapılıp oradan getirtilmiş lahitlerdir. Bağımsız bir yerli üretim olmamıştır. İthal malı lahitler, yerel işliklerde az ya da çok özgür biçimde kopyalanmış, değiştirilmiştir.

Örnek alınan bu modellerin çoğu Roma kenti, azıysa Attika kökenlidir. Ne var ki, Hispania topraklarına özgü hiçbir nitelik göremeyiz. Kopyaların 2. yy. sonlarında ortaya çıktığı ve 4. yy. başlarına kadar sürdüğü anlaşılmaktadır.

Kurşun lahitlere bir grup olarak değil, birbirlerinden bağımsız olarak rastlanır[526]. Barselona çevresinde mezarların üzerine konulan cupa'lar bulunur. Bunların koşut biçimlerine Kuzey Afrika'da ve Orta İtalya'da rastlanır[527].

6.8 Kuzeybatı Afrika

Kuzey Afrika'nın batı kesimine yani Mauretania, Numidia ve Africa Proconsularis'in batı kesimine ait pek çok lahit biliriz[528]. Buluntu yerlerinin en başında bugünkü Tunus gelir. Çoğu 3. yy.'ın ikinci çeyreği ile 4. yy.'ın başlangıcı arasındaki zaman parçasında olmak üzere, Roma'dan bol miktarda ithalat yapılmıştır. Örneğin, Gallienus Dönemi'nin başyapıtlarından biri olan ve Cezayir'de bulunan Bellerophon Lahdi bunlardandır. Attika lahitlerine gelince, bunlardan ancak tek bir parça ithal edilmiştir. Yerel lahitlerin yapımında genellikle Roma kenti örneklerinin kopyalanmasına gidilmişse de, birkaç da Attika işi kopyasına rastlanır. Bazılarında örnek alınan lahit, özgür biçimde değiştirilmiş, az ya da çok belirgin biçimde olmak üzere, daha kaba bir yapıt ortaya çıkarılmıştır. Bu arada, Roma'da görülmeyen birtakım niteliklere burada rastlanır; ne var ki Kuzey Afrika eyaletlerinin yerel lahitlerinde oralara özgü bir nitelik saptanamaz. Yerel lahitler en çok 3. ve 4. yy.'da üretilmiş olup tek tek lahitler üzerinde daha kesin bir saptama yapılamamaktadır. Hispania'da olduğu gibi, Africa Proconsularis içinde de, cupa biçimi mezar anıtları görülür[529]. Birbirinden bağımsız olan bazı kurşun, hattâ bronz donanımlı tahta lahitler de yapılmıştır[530].

7. EYALETLERİN LAHİTLERİ II - BALKANLAR

Balkanlar'daki eyaletlerin lahit üretimi bakımından durum büyük farklılık gösterir. Dalmaçya'da pek çok örnek vardır ve bunların bir bölümü ithal malı, bir bölümü yerel yapım olup kullanılan madde de çeşitlidir, örneğin yerel kireçtaşı ve ithal malı mermer olabilir; bazı nitelikler bakımından Yukarı İtalya'ya dayanırlar, ancak pek çok başka etkiyi özümsemiş olanlar da vardır. Pannonia'da bir dizi lahit biliriz ki, bunlar hem Yukarı İtalya etkisi, hem de özgün birtakım nitelikler taşır. İthalat çok izlenen bir yöntem değildi. Pek az sayıda ithal malı örnek görülür, bunlar da Moesia Superior içindedir. Moesia Inferior ile Dacia öncelikle Anadolu etkisinde kalmıştır ve Trakya'nınkiler de bunlara bağ-

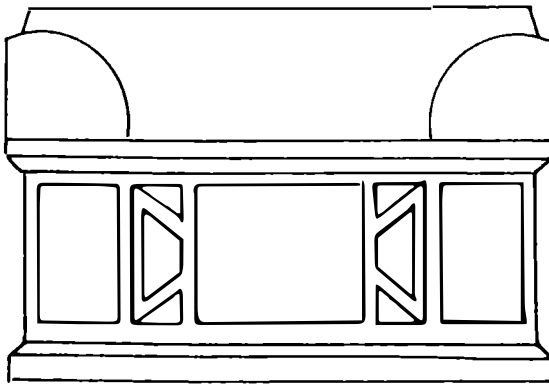


73) Split, Arkeoloji Müzesi: 'İyi Çoban' betimli sütunlu lahit.

lanır. Öteki eyaletlerde yani Makedonya, Epiros ve Akhaia'da -bunlara Ege adalarıyla Girit'i de katmak gerekir- oralarda pek yaygın olan Attika lahitlerinin etkisi rol oynamıştır. Çoğunlukla bunlar, oldukça az sayıda bulunan yerel yapımlarda kopya edilmiş ya da değiştirilerek uygulanmıştır. Roma'dan (yalnızca Girit'e) ve Anadolu'dan (birçok yöreye) yapılan ithalat kısıtlı kalmıştır. Sadece Selanik'te olmak üzere, Attika lahitleri ve başka ithal mallarının yanı başında zengin ve özgün bir üretim gerçekleştirildiği görülür.

7.1 Dalmaçya

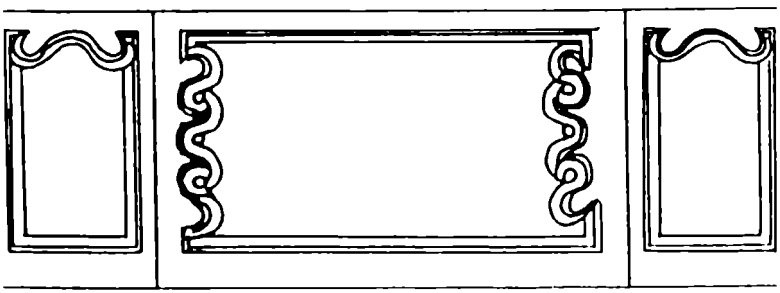
Dalmaçya'da lahit sayısı pek yüksektir. En çok da Salona'da (Split yakınları) büyük miktarda lahit ve lahit parçası bulunmuştur[531]. Tarsatica (Rijeka), lader (Zadar) ya da Narona (Vid) gibi başka yerlerde buluntu sayısı azdır. Kullanılmaya hazır durumda pek çok lahit ithal edilmiştir. Bunların azı Yukarı İtalya ve Dokimeion'dan, biraz daha çoğu Roma'dan, en büyük bölümüyse Atina'dan getirtil-



74) Salona'dan bir lahit.

miş mallardır. Atina kökenli yeni bir buluntu ile Roma'da San Lorenzo Kilisesi'ndeki kline'li lahit arasında bir koşutluk olduğu anlaşılmaktadır[532]. Attika lahitleri ithalatı 2. yy.'ın ortalarında başlamış ve başka birçok eyalette görüldüğü gibi, 3. yy.'da artmıştır.

Yerel örnekler orada elde edilen kireçtaşından ya da dışarıdan getirtilen mermerden yapılırdı ve bunlar, başka yerlerde görülenden çok daha zengin biçimlerde olurdu. Bir bölümünün Attika lahitlerini, bir bölümünün de Roma kenti lahitlerini kopyalamış olduğunu görürüz. Yukarı İtalya'yı örnek alanların sayısı çoktur ama, bunlarda özgün nitelikler de eksik değildir. Roma'da Porta Salaria yakınlarında bulunmuş bir lahdin, bir Yukarı İtalya sütunlu lahdine benzediğini görüyoruz; bu, Dalmaçya'dan Roma'ya ihracat yapıldığını gösterir (kapak ona ait değildir)[533]; ayrıca Split'te bulunmuş olan ve çatı ve kline'nin kaynaşmasıyla değişik bir kapak biçimi gösteren 'iyi çoban' betimli örnek (*Res. 73*)[534] de aynı durumu düşündürmektedir. Bu iki lahit de Marmara Adası mermerinden yapılmıştır. Zaten örneği Yukarı İtalya'dan alınmış başka lahitlerde de aynı mermerin kullanıldığını görürüz.



75) Pannonia'dan bir lahit.

Salona'ya özgü oldukça büyük bir grup lahit vardır. Bunlar Brattia Adası'ndan* (Brac) çıkarılan kireçtaşıyla yapılmıştır (*Res. 74*)[535]. Lahitlerin yan yüzünde orta yerde büyük bir levha (*tabula*) vardır, çoğu zaman da bu, kulplu ya da çıkıntılı bir levhadır. Yanlarda çeşitli süsler, örneğin yapraklar, askı-çelenkler, Eros'lar, Mevsimler ya da çobanlar bulunur. Bu süsleme Marmara Adası mermerinden yapılmış bazı lahitlerde de görülür. Kapak bir çatı biçimindedir. Bunların ilk örneği, Yukarı İtalya'nın Erken Dönem lahitleri olabilir. Fakat Salona grubu birçok niteliği ile, hele süsleme özellikleriyle onlardan ayrılır. Söz konusu süslemeleri, Salona'da, mezar sunakları, mezar kabartmaları ve kül urna'ları üzerinde de görürüz; bunların bu kente özgü olduğu sanılmaktadır. Lahitlerinin yapımı 2. yy.'da başlamış ve 4. yy.'a kadar uzanmıştır; daha kesin bir düzenleme, ancak grubun tümü yayınlandığında yapılabilecektir.

7.2 Pannonia

Pannonia'nın birçok yerinde lahit buluntusu varsa da toplam sayıları pek yüksek değildir[536]. Üretimleri bazı nitelikleriyle birbirinden ayrılan şu yerleri öncelikle sayabiliriz: Brigetio, Aquincum, Intercisa, Alisca, Sopanae, Poetovio, Siscia ve Sirmium. Çoğunluk kireçtaşından yapılmış lahitlerdedir; mermer olanına seyrek rastlanır, mermerin ise nereden çıkarılmış olduğu bugüne kadar açıklığa kavuşmamıştır. Ne yarı bitirilmiş, ne de kullanılmaya hazır lahit ithali olmamıştır.

Eldeki örneklerin büyük çoğunluğunda ön yüz, örneği Yukarı İtalya'dan alınmış üç bölümlü cephe olup ortasında bir

* Adria Denizi'nde Hırvatistan'a bağlı Brac Adası

levha bulunur (*Res. 75*); pahalı ve zahmetli örneklerin hepsinde levhanın yanları figürlü bir betimleme taşır. Bazılarında ise, levhanın yanında sadece büyük Amazon kalkanları (*pelta*) resmedilmiştir. Yan yüzlerde çoğu zaman kabartmalar görülür. Dikkati çeken bir nokta da, gerek levhanın iki yanında gerek lahdin yan yüzlerinde birçok mitolojik sahne betimlenmiş olmasıdır. Yukarı İtalya'da buna benzer bir durum yoktur. İzlenen örneklerin daha çok Roma'dan alınmış olduğu sanılmaktadır. Yüzeyleri üç kesime ayrılmış ve betimlemeli lahitlerin Pannonia'ya özgü olduğu kabul edilebilir. Levhaların birçoğunda Yukarı İtalya'dan alınma 'Noricum-Pannonia volütlü süsleme öğeleri' vardır; bunlar lahitlerden önce mezar kabartmaları üzerinde görülmüştür[537].

Birçok lahit Pannonia'nın özgün üretiminden ayrılarak çeşitli özellikler gösterir; söz konusu özelliklerin bir bölümü, Yukarı İtalya ile bağlantılı olmakla birlikte, ilk modellerinin özgürce değiştirilmesiyle gerçekleştirilmiştir[538].

Eyalet üretimi topluca göz önüne alındığında, Pannonia'nın lahitleri henüz inceden inceye tarihlenebilmiş değildir. Grubun ilk kez 2. yy. sonlarında ortaya çıktığı ve 3. yy. içinde uzunca süre devam ettiği sanılmaktadır.

7.3 Yukarı Moesia

Moesia Superior'da ancak pek az lahit bilinir[539]. İthal malı Attika lahitleri Scupi (Üsküp) ve Naissus'ta (Niş) ve belki Ulpiana'da (Lipljan) bulunmuştur. Yerel örneklerin bir bölümü kireçtaşındandır. Singidunum (Belgrad) ile Viminacium'da (Pozarevac yakınlarında Kostolac) yapılmış lahitler, ön yüzlerinin üçe bölünmüş olmasıyla, üzerlerinde mitolojik betimlerle, 'Noricum-Pannonia' volütleriyle, yan yüzle-

rinde sarmaşıklar bulunmasıyla Pannonia'ya bağlanırlar[540]. Erken Hıristiyanlık Dönemi'nde ikinci kez kullanılmış ve levhasının üzerinde o zaman yontulmuş Yunus Peygamber öyküsü bulunan bir lahit ilginçtir[541]. Viminacium'da bulunan mermer bir lahit de ötekilerden ayrılır. Kline'li ve girland'lı olan bu örnekte motifler, Anadolu lahitlerinden alınmış, ancak özgür biçimde değiştirilip bir araya getirilmiştir[542]. Tuna'nın daha aşağılarında bulunan Ratiaria'daki (Vidin yakınlarında Arcer) lahitlerde, en çok da girland'lı ve levhalı örneklerde, Anadolu etkisinin güçlendiği görülür[543]. Eyaletin güney kesiminden bugün elde ancak bir özelliği bulunmayan dağınık birtakım buluntular vardır[544].

Bugüne kadar Moesia Superior'daki lahitler kesinlikle tarihlenememiştir. Erken Dönem'den bir örnek bulunmadığından, üretimin 2. yy.'da ortaya çıktığı, ve 3. yy. içlerinde de sürdüğü sanılmaktadır. Üzerinde kesin yargı verilebilecek bir geç örnek saptanmamıştır.

7.4 Aşağı Moesia

Moesia Inferior'da sayıları pek yüksek olmayan fakat çok değişik lahitler bulunur[545]. Odessos'ta (Varna) Atina'dan - ve belki de Dokimeion'dan- ithalat yapılmış olduğu bellidir. Tomi'de (Köstence) iki tane sütunlu lahit parçası vardır, ancak aynı lahde ait olup olmadığı kesinlik kazanmadığından bu parçalar konusunda kolayca yargıya varılamamaktadır. Dokimeion'dan getirilmiş orijinaller olabileceği gibi, Roma'da yapılmış Anadolu çeşidi sütunlu lahitlerinin kopyaları da olabilirler[546]. Gerek deniz kıyısında, gerek Tuna kıyısında Marmara Adası mermerinden yarı mamul lahitler ve işlenmemiş durumda kütükler bulunmuştur. Kireçtaşın-

dan olsun ithal mermerden olsun, yerel lahitlerde girland'a az rastlanır. Bu eyalette iki yanında üç köşe ya da sarkaç biçimi birer kulp bulunan büyük ya da küçük levhalı basit lahitlerin beğenildiği anlaşılıyor. Zengin süslemeli tek bir örnek biliyoruz[547]. Durostorum'da (Silistre) bulunmuş kireçtaşından bir sanduka sıradışı bir örnektir, bunda levhanın yanında Putto'lar ve ağaçlar görürüz[548]. Kapaklar çatı biçimi olup görkemli akroter'leri ve -tümden bitirilmişlerse- Anadolu'ya özgü iri kiremitleri vardır. Akroter'ler ve kısmen de kafesler üzerinde, insanlı sahneler betimlenmiş olduğu çok görülür; palmet* ya da sarmaşıklar da sık rastlanan süslerdir, portre büstler ise azdır.

Mermer lahitler için Marmara Adası'ndan üzerinde levhası ve, -sanduka çerçeveli olacaksa- çerçevesi bitirilmiş yarı mamul mal getirtildiği düşünülebilir. Bunlara benzer levhalı lahitler Bithynia'da vardır[549]. Lahit yazıtlarında adı geçen ölülerden ikisi de, biri Nikomedeia (İzmit), öteki Prousa (Bursa) kentlerinden olmak üzere Bithynia'lıdır. Moesia Inferior ile Anadolu arasında bulunan -ve örneğin mezar kabartmalarında pek sıkı olduğu anlaşılan- bağlar lahitlerde de görülür[550]. Mermer lahitleri yapmış olan yontu ustalarının bir bölümünün Anadolu'dan gelmiş oldukları düşünülebilir.

Marmara Adası'ndan lahit ithalinin 2. yy. ortalarında başladığı sanılmaktaysa da, tek tek lahitlerin tarihlemesine henüz gidilememektedir. Levhalı örneklerin en zengin ve en zahmetlisinin 200 yılında yapıldığı sanılmaktadır[551].

* Bir eksen üzerinde simetrik olarak dizilmiş yapraklardan oluşan bezeme öğesi.

7.5 Dacia

106 yılından 271 yılına kadar Roma İmparatorluğu'na ait olmuş olan Dacia eyaletinde mezar anıtlarının çeşitli biçimlerinin kullanılması âdetti. Yine de kabartma süslü lahitler alışılmıştan çok ayrı bir şeydi[552]. Elde levhalı birkaç örnek vardır, bunlardan biri Anadolu ile ilgisi bulunan Romula'da* bulunmuştur[553]. Belki Dacia kökenli olan ve bugün Bükreş'te bulunan alışılmamış çeşitten bir sandukanın uzun yüzlerinden birinde dört tane arkad**, öteki üç yüzünde Eros'lar ve kaidenin üzerinde ayakta duran köşe Nike'leri vardır; yukarıda ensiz figürlü bir friz dolanır[554]. Yalnız genel bölümlenmeleriyle değil, aynı zamanda tek tek motifleriyle de Anadolu'ya öykünülmüş, fakat örnek alınan özelliklerin yeni bir yöntemle bir araya getirilmiş olduğunu anlıyoruz. Tibiscum'daki (Temeşvar) bir sanduka, Pannonia ile, ve en çok da oradaki Sirmium örnekleri ile, sıkı bir bağlantı gösterir[555].

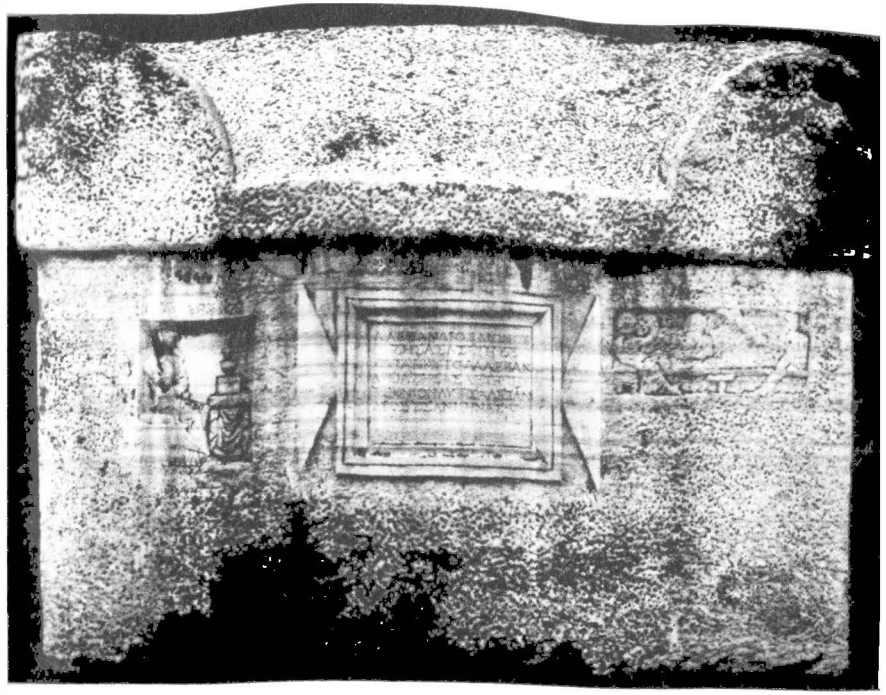
Oldukça kesin bir tarihlemeye gitmek için elimizde herhangi bir ipucu yoktur; sözünü ettiğimiz lahitlerin 200 yılı dolaylarında yapılmış olduğu sanılmaktadır.

7.6 Trakya

Trakya eyaleti içinde bulunan lahitlerin çoğu kıyılarda olup, iç kısımlardakilerin sayısı düşüktür[556]. İthal malı olanlar Samothrake (Semadirek), Bizans (İstanbul) ve Philippopolis (Plovdiv, Filibe) yakınlarından getirilmiştir. Hadrianapolis (Edirne) ve Bizans'da Dokimeion'dan getirilmiş sü-

* Eflâk bölgesinde.

** Ayak ya da sütunlarla taşınan kemer dizisi; revak.



76) İstanbul, Arkeoloji Müzesi: Byzantium'dan (İstanbul) bir lahit.

tunlu lahitler boldur; Komotini'de (Gümülcine) Assos'tan getirilmiş bir sanduka vardır[557]. Filibe yakınlarında bulunan çok iyi işlenmiş bir kline'li kapağın Dokimeion'dan bir örneğe öykünülerek yapıldığı anlaşılmaktadır[558].

Kıyılardan uzak kesimlerde yapılmış yerel lahitler oldukça basit örneklerdir, bunlarda olsa olsa sanduka üzerinde bir levha (tabula), köşelikler üzerinde de birtakım süsler görülebilir. Kireçtaşından yapılırlardı ama, aralarında Marmara Adası mermerinden olanlar da vardır[559]. Edirne'de bulunan ve söz konusu mermerden yapılmış, sadece yukarı ve alt çerçevelerinin profili ile çatı biçiminde yüksek kapağı kalmış olan lahit çok büyük boyutlardadır; bunun köşeliklerinde Eros'lar betimlenmiştir[560].

Kıyılardaki kentlerde üretim daha zengindir. Şu adları verelim: Traianoupolis (Batı Trakya içinde), Madytos (Eceabat), Kallipolis (Gelibolu), Bisanthe (Tekirdağ), Herakleia-Perinthos (Marmara Ereğlisi) ve Selymbria (Silivri)[561]. Mermerden yapılmış pek çok lahit bulunmuştur. Bunların çoğu Marmara Adası kökenli ve yarı mamul girland'lı lahitlerdir. Fakat girland'ların daha fazla işlenmesine, parçaların tümden bitirilmesine gidilmemiştir. Anlaşıldığına göre, o kentlerde hizmetinden yararlanılabilecek, bu çalışmaya uygun eğitim görmüş yontu ustaları yoktu. Lahitler ya 'bitirilmemiş' durumda kullanılırdı ya da çıkıntılı, fazlalıklı kesimlerin yontulmasından sonra çoğu zaman dikey mezar taşı biçimi verilmiş ufak kabartmalarla bitirilirdi[562]. Yalnızca Gümülcine'de bulunan bir girland'lı lahit, sıradışı bir konum gösterir; bunun yerel bir işlikte yapıldığını, Marmara Adası mermerinden olmadığını anlıyoruz[563].

Lahdi küçük kabartmalarla süsleme Bizans'a özgüydü; İstanbul'da bunlardan pek çok örnek vardır ve ortak özellikleriyle kapalı bir grup oluştururlar (*Res. 76*)[564]. Marmara Adası mermerinden yapılmış olan bu lahitler, Trakya'ya işlenmemiş kütük durumunda getirtilirdi. Sandukaların ve kapakların üst yüzeyi düzletilmemiş, perdahlanmamış, taşçı keskisiyle yontulma aşamasında bırakılmıştır. Uzun yanlarda çeşitli betimlerde kabartmalar, levhalar ve yazıtlar bulunur. Fakat bunlar her zaman aynı sırayı izlemez, çok düzensiz biçimde paylaştırılmıştır. Küçük kabartmaların konuları, tıpkı Bizantion'da olduğu gibi, gerek betimleme gerek biçem bakımından mezar kabartmalarıyla bir bütünlük gösterir. Kabartmalarda cenaze şöleni, ayakta duran kişiler ya da atlılar görürüz. Ayrık örnekler arasında, uzun yan yüzlerden birinin üzerine oldukça büyük ve yassı kabartma olarak yapılmış bir yelkenli dikkati çeker.

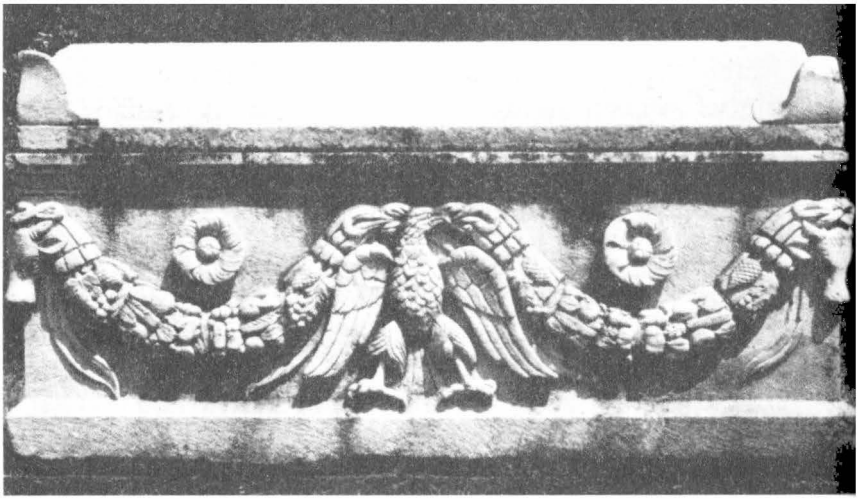
İstanbul yakınlarında bulunmuş olan bir sanduka da, zengin ve zahmetli işçiliği ile öne çıkar. Bunun üzerinde bir cenaze şöleni, iki levha ve birçok nesneden başka silah parçaları, yazı tomarları destesi, sepet, çekmece, ayna ve daha birçok şey görülür[565].

Bizans grubu lahitlerinin çoğunun 3. yy.'da yapıldığı sanılmaktadır. Bir tanesinin içinde, 3. yy.'ın ikinci çeyreğinde basılmış sikkeler bulunmuştur. Süsleme biçiminin, Paros ve Rodos'tan başka yalnızca yakındaki Trakya'da, örneğin Bisanthe'de (Tekirdağ) benzeri vardır[566]; bu iki ada ile Bizans arasında ne gibi bir bağ bulunduğu bugüne kadar açıklanamamıştır.

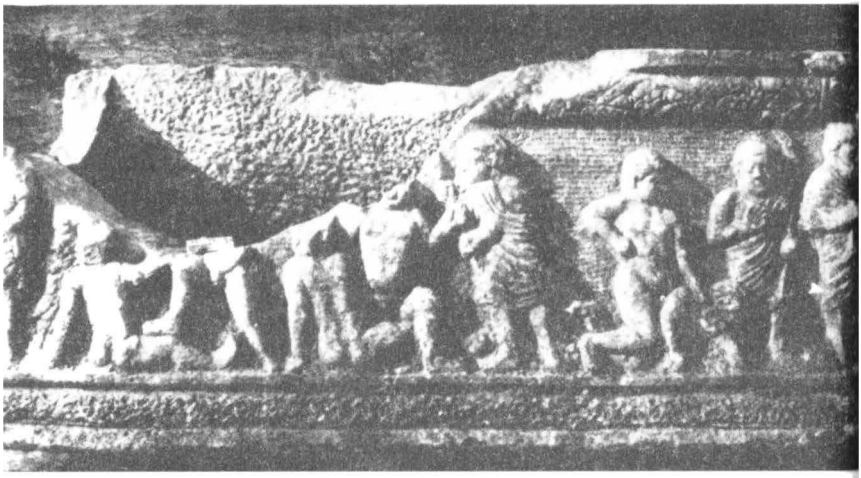
Yine Bizans kökenli ve sayıları yüksek olmayan bazı lahitler daha vardır ki, bunlarda başka betimler bulunur; o betimlerle kentin özgün grubundan ayrılırlar. Bu değişik gruptan pek çok lahit ile dört yüzünde de girland'lar dolanan bir sanduka bilinmektedir; bu sandukanın yapımında Marmara Adası üretimi bir yarı mamul mal kullanılmıştır. Ancak o çok ince girland'larıyla hangi örneğe uyduğu kestirilememektedir[567].

7.7 Makedonya, Epiros, Akhaia, Ege Adaları, Girit

Balkanların öteki eyaletleri, yani Makedonya, Epiros ve Akhaia, burada Ege Adaları ve Girit ile birlikte ele alınacaktır[568]. Çünkü sadece tek bir kentte, Selanik'te (Bölüm 7.8 de özel olarak ele alınmaktadır) bağımsız ve geniş ölçüde bir lahit üretimi bulunmaktaydı ve geri kalan yerlerin hemen tümü egemen konumda bir merkez olan Atina'ya bağımlıydı. Büyük miktarlarda ihraç edilen Attika lahitlerinden birçok yerde bulunmuştur[569]. Dokimeion'dan getirtilmiş parçalar, Girit Adası'nda Gortyn'de ve Rodos Adası'n-



77) Patras (Yunanistan), Odeion: Girland ile ucreel bir lahit.



78) Sparta (Yunanistan), Mitos ile Eros ile ucreel bir lahit.

da yaygındır. Atina'daki bir sütunlu lahdin parçalarından buluntu yeri kesin olarak anlaşılamamakta, oraya Yeniçağ-'da getirilmiş olduğu sanılmaktadır[570]. Dyrrachium, Nikopolis ve Girit'te Roma kenti kökenli lahitler çıkarılmıştır[571]. Aigina ve belki Samos'ta Efes çeşidi ostotek'ler vardır[572]; Rodos'taysa Pamphylia kökenli olanlar bulunur[573]. Lesbos (Midilli), Selanik, Pyrasos (Nea Anchialos), Skopelos, Euboia, Methoni, Nikopolis ve Dyrrachium'da Assos grubundan örnekler bulunmuştur[574]. Marmara Adası'ndan Selanik ve Dyrrachium'a ithalat yapılırdı; Samos'un güneybatısına düşen Phournoi'de Karia'dan yarı mamul olarak getirilmiş bir lahde rastlanmıştır[575].

Pek çok yerde, Attika lahitlerinin benzerleri asıllarından az ya da çok uzaklaşarak üretilmiş veya motifleri kopyalanmıştır. Yontu ustaları bu işlerde çeşit çeşit mermer ya da kireçtaşı kullanmışlardır. Lahit yapılan şu kentleri sayalım: Beroia, Kozani, Nikopolis, Thespiai, Thebai, Delphoi, Patras (*Res. 77*), Tegea, Messene, Sparta, Gytheion ve Girit[576]. Bu üretimin ağırlığı girland'lı lahitlerdeydi. Kozani, Tegea ve Sparta'da (*Res. 78*) frizli lahitler de vardır. Tek tek parçalar arasında bir bağ yoktur; şu halde birçok yerde Attika lahitlerini kopya eden yontu ustaları bulunmuş olması gerekir. Yine de, Sparta'da ve herhalde Nikopolis'te birden fazla birbirine benzeyen örneğe rastlayabiliriz; ne var ki bunların da pek azı hakkında yayın yapılmıştır; öyle ki olası işlikler konusunda herhangi bir şey söylenememektedir. Kopyaların neredeyse tümünün 2. yy.'da yapılmış olması gerekir; ancak az sayıda örnek 3. yy.'a tarihlenmiştir. Kopyalama işinin azalması ile ithal edilen Attika lahitleri sayısının artması arasında bir bağ olup olmadığı bugüne kadar açıklığa kavuşmuş değildir. Girit Adası'ndaki Gortyn'de bulunan ve üzerinde içi meyveli kaplar resme-

dilmiş olan lahdin bir Roma kenti lahdinden kopya edildiği sanılmaktadır[577].

Levhalı, girland'lı ya da başka süslemeli yerel lahitlerin bir bölümü, ilk örnekleri konusunda herhangi bir araştırma yapılması isteğini uyandırmayacak kadar sade işlerdir[578]. Daha yüksek nitelikte olanların birçoğunun Anadolu ile bağlantıları bulunduğu anlaşılmaktadır; ancak bu bağlantıların daha kesin biçimde aydınlığa kavuşturulması gerekir. Bunlara örnek olarak, Selanik'in doğusunda bir yer olan Akhantos'ta yapılmış ve Pyrasos'ta (Nea Anchialos), Larissa (Larisa) ve Girit'te bulunan girland'lı lahitler gösterilebilir[579]. Girit'teki Hierapytna kökenli ve Dokimeion grubundan bir örneğin değiştirilmiş biçimini sunan sütunlu bir lahdin parçaları da bu gruba aittir. Bunlarda görülen figürlü betimlerin başka hiçbir lahitte benzeri bulunamamıştır[580].

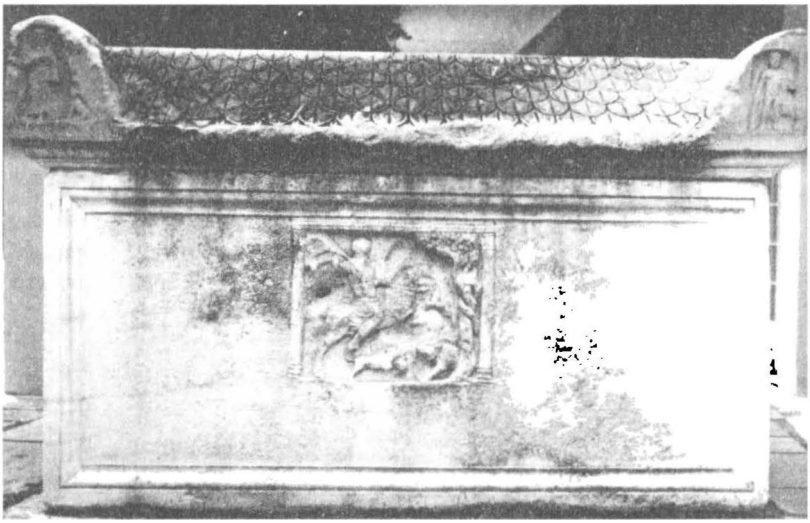
Biz dizi lahit ya da lahit grupçuklarının Attika ya da Anadolu üretimiyle bağlantısı görülememektedir. Philippi'de bulunan ve çoğu keskin çerçevelere, çizgili yazıtlara sahip olan örnekler bu gruptandır[581]. Yazıtları bunlardan üçünün 1. yy.'ın ikinci yarısına ait olduğunu belli etmektedir, böylece bunların Yunanistan için pek alışılmamış bir şey olan Erken Dönem lahitleri arasında bulunduğu anlaşılmaktadır; Roma'da bulunan ve İmparatorluk Dönemi başlarına ait olan örneklerle herhangi bir bağları yoktur[582]. Thasos'ta bulunmuş olan, dar yüzlerinden birinde bir cenaze şöleni betimlemesi bulunan ve bugün nerede olduğu bilinmeyen bir lahit de 1. yy.'da yapılmış olabilir[583]. Sparta'da bulunan, yüzeyleri dar, zarif girland'larla süslü tek bir lahdin de 1. yy. erken örnekleri arasında olduğu sanılmaktadır[584]. Paros ve Rodos'ta bulunan, uzun ve bazen de dar yüzlerinde düzenli sıralama göstermeyen küçük kabartmaları olan lahitler kuraldışı konumdadır. Bunlarla karşılaştırılabilecek ör-

nekler, Bizans grubu içinde görülebilir; ancak yine de o bölgeyle bir bağ olup olmadığı açık değildir[585]. Paros'taki örnekler arasında eskice ve gösterişsiz olan bazı lahitler, 2. yy. sonlarında ve 3. yy.'da ikinci kez kullanılmıştır. Herakleion'da bulunan ve alt kesimi kline'ye benzeyen bir sanduka, bu biçimiyle hiç alışılmamış bir örnektir; bunun 2. yy.'da yapıldığı sanılmaktadır[586].

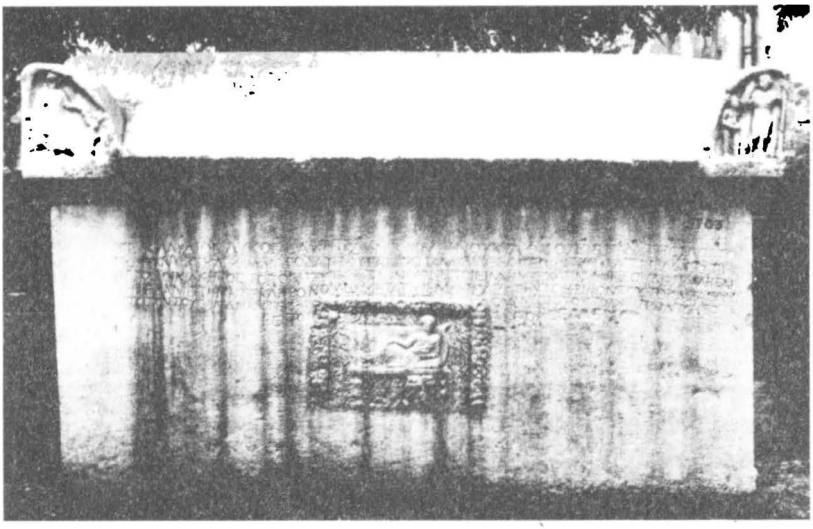
Birçok yörede, örneğin Makedonya'nın bazı kesimlerinde, Nikopolis'te, Gytheion'da ya da Girit'te, ostotek'ler ya da kül urna'ları kullanılmıştır; ancak hiçbirinin ilk kez ne zaman kullanıldığı belli olmamaktadır[587]. Bunların hemen hepsinde girland'lar bulunur; bazı ayrık örneklerde figürlü kabartmalar ya da yivler görülür. Büyük çoğunluk, bir gruba girmeyen tek parçalardadır. Sadece Gytheion'da ufak bir gruba rastlanmıştır ve bunların süslenme biçiminin Batı Anadolu yani Ionia (Efes) ile bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır.

Thasos taş ocaklarında ihracata yönelik olarak işlenmemiş kütükler hazırlanırdı[588]. Bu Thasos mermeri, örneğin, bir dizi Roma kenti lahdinin yapımında kullanılmıştır. Aliki'deki ocaklardan sanduka biçiminde, Saliara ocaklarındansa banyo küveti-biçiminde ham parçalar çıkarılırdı. Saliara'nın bu üretimi Roma'ya yönelikti ve bu ham parçaların üzerinde ileride aslan başına döndürülecek çıkıntılar bırakılırdı. Roma'ya gönderilmelerinin nedeni Yunanistan'da ve imparatorluğun geri kalan doğu kesiminde bu biçimin yaygın olmamasıydı.

Thasos Adası cenazelerinde kullanılmış lahitlerde yalnızca yazıt, bazen bir de çerçeve profili görülür. Ötekilere uymayan bir örnekte, oturan bir kadın betimi vardır[589]. Bu lahitlerin Selanik grubuyla bağlantısı vardır; ancak ne yolla birbirlerinden etkilendikleri bugüne kadar anlaşılamamıştır.



79) Selanik, Arkeoloji Müzesi: Ufak bir salıne betimleyen yerel bir sandık-lahit.



80) Selanik, Arkeoloji Müzesi: 147/48 yılına tarihlenmiş yerel bir lahit.

7.8 Selanik

Selanik'te bulunan lahit sayısı çok yüksektir[590]. Bunların bir bölümü Atina'dan ithal edilmiştir; ayrıca, Assos'tan getirtilmiş birçok girland'lı lahit ile Marmara Adası'ndan bir de sanduka bulunur. Yerel lahitler grubu, iki yüz dolaylarında örnek içeriyor olsa da henüz bir araya getirilmemiştir. Malzeme olarak açık gümüşü ve iri taneciklı bir mermer kullanılmıştır. Hangi ocak ya da ocaklardan çıkarıldığı açıklığa kavuşmamıştır. Thasos üzerinde duranlar olmuşsa da bu kesin değildir. Lahitlerin kentle sınırlı olduğu sanılmaktadır. Selanik dışında bulunan tek bir örnek bilinmektedir ve Beroia'daki bu büstlü sandukanın sadece Selanik'te koşutu vardır; yine de sandukanın nerede yapıldığı hâlâ anlaşılamamıştır[591].

Selanik'in yerel lahitleri birkaç gruba ayrılır:

Sandık-Lahitler (sanduka çerçeveli lahitler; *Res. 79*)[592]: Bu lahitlerin özelliği, bir ya da daha fazla yüzlerinde kesiksiz olarak dolanan, genellikle profil kesimli bir çerçeve bulunmasıdır. Çoğu zaman dört yandan da dışarı çıkıntı yapan bir kaide vardır. Bir dizi lahdin sandukasının yüzeyinde bir yazıt bulunur ve bu yazıtların çoğu titizlikle işlenmiştir. Birçok örnekte çiçekler, girland'lar, bir levha, çeşitli kimselerin ya da Gorgo'ların büstlerinin betimlendiği kabartma süs vardır. Bir lahdin yan tarafında bir gemi resmedilmiştir. Aedicula olarak yapıldıkları sanılan ufak yüzeyler çok beğenilirdi. Bunlarda çeşitli figürler, bir cenaze şöleni, bir atlı ya da Artemis veya Aphrodite gibi tanrıçalar görülür. Bu çeşit süsler, Selanik kökenli örneklere özgü olup Bithynia ya da Pisidia gibi başka sanat yörelerindeki sandık-lahitlerde görülmez. Thasos'taki örneklerde de karşılaşıldığını sanmıyoruz. Bizans grubunun kabartmaya

ayrılmış kesimleri bambaşka biçimlendirilmiştir, onların Selanik'le herhangi bir bağlantısı yoktur.

Perdahlanmış Sandukalar (yan çerçevesiz; *Res. 80*)[593]: Bunlardan bazılarının dışarıya çıkıntılı bir kaidesi vardır; pek çoğunun alt kenarında, bazılarının üst kenarında profil kesimi görülür. Sanduka yüzeyinde yer yer bir yazıt, seyrek olarak da sandık-lahitlerdekine benzer kabartmalar olur.

Girland'lı Lahitler[594]: Bunlar kapalı bir grup oluşturmaz, geniş bir değişkeler dizisi gösterirler. Bazılarında Anadolu'nun bir özelliği olan üç tane girland kavsi vardır. Bazılarındaysa, Attika lahitlerinde görüldüğü gibi iki tane bulunur. Çoğu zaman bu girland kavislerine bir şey, en çok da üzüm salkımı asılmıştır. Ancak bu salkımlar bazen pek belirsiz, pek sönük betimlenmiştir. Girland taşıyıcısı olarak bazen boğa ve koç başları, bazen de Nike'ler ve Eros'lar görürüz. Bu kuralın dışına çıkan örnekler de vardır. Girland kavsini doldurmakta Gorgo başları ya da çiçekler kullanılmıştır. Üç tane girland'ın kavsindeyse birer levha görürüz. Değişik bir örnekte yanlarda kavis ya da askı vardır ve ortaya iki kesik sütunu olan bir niş oturtulmuştur, girland bu sütunların üzerinde uzanır. Bu biçimin Selanik'ten başka bir yerde eşi yoktur. Girland'lı lahitlerdeki birçok ayrıntı Anadolu'yu andırır, herhalde ilk örneklerini de orada aramamız gerekir. Selanik grubunun Attika örnekleriyle ortak yanı azdır.

Sınıflandırma Dışı Örnekler: Yazıtından ötürü 134/35 yılına tarihlenmiş olan Annia Tryphania lahdinin yan yüzlerinde girland'lar, ön yüzündeyse figürlü bir friz vardır[595]; bu, Makedonya'daki mezar kabartmalarında görülenlere benzer bir betim olup, bir lahdin üzerine aktarılmış tek örnektir. Kline biçiminde ve 161 yılına tarihlenen bir lahit,

İmparatorluk Dönemi'nin tüm üretimi içinde alışılmamış bir örnektir. Attika yapımı kline'li-yivli lahitlerle bir bağlantısı olup olmadığı da ortaya çıkarılmış değildir[596].

Kapaklar (kline'li lahitlerin kapakları dışında) bir çatı biçimindedir. Kiremitleri Anadolu örneklerinin özgün biçimi olan irice kiremit ya da Attika örneklerinde görüldüğü gibi, ufak yaprak-kiremittir. Birçok lahitte de yüzeylerin işlenmesi tamamlanmamıştır. Akroter'lerde, Anadolu'da olduğu gibi, palmet, yapraklı düzenleme, büst ya da bütünüyle insan figürü gibi bir süs kullanılmış olması sık görülen bir şeydir.

Selanik'te bunlardan başka bir dizi de ostotek vardır; bunların çoğu girland'lı, ufak bir bölümü de belirgin çizilmiş çerçevelidir[597]. Bugüne kadar edinilen bilgilere göre, bu ostotek'ler, zaman içinde lahitlerden önce gelmemiş, onlarla eşzamanlı olarak üretilmiştir. Eldeki malzeme konusunda hemen hiçbir şey yayınlanmamış olduğundan bu grubun Anadolu'daki çok sayıda ostotek ile bir bağlantısı olup olmadığını söyleyemiyoruz.

Selanik lahitlerinin bir özelliği de, oldukça büyük bir bölümünün yazıtlar aracılığıyla tarihlenebilmesidir[598]. Ne var ki, bazı durumlarda yalnızca yazıtın kalıp, lahdin büyük yıpranmaya uğradığını, yitip gittiğini ya da başka nedenlerden ötürü erişilemez durumda olduğunu görüyoruz. Dizi, 118 yılında başlamış ve çeşitli aşamalardan geçerek 3. yy.'ın ortalarını geride bırakmıştır. Bunların arasında 147/48 yılına tarihlenmiş bir örnekte yazıttan başka ölenin yatar durumda bir yontusu bulunur (*Res. 80*).

En son tarih olan 273/74 yılına ait bir örnek, yitirilmiş olduğundan hakkında herhangi bir yargıya varılamamaktadır. İki yazıt, özgün niteliğinden ötürü 3./4. yy.'a tarihlen-

miştir. Fakat yazıtların bir yeniden kullanım sırasında eklenmiş, lahitlerin kendisinin daha eskiden yapılmış olması gerekir. Selanik'e ait büyük grubun sona ermesi ile Attika lahitleri ve Dokimeion işliklerinde yapılan görkemli Anadolu lahitleri üretiminin sona ermesinin aynı zamana rastladığı sanılmaktadır.

Demek ki, Selanik'te bağımsız ve uzun bir zaman dilimi içinde izlenebilen bir lahit grubu üretilmiştir. Eldeki malzemenin bugüne kadar gerçekleştirilmemiş olan etraflı bir araştırılması yapılırsa, bu, tek tek motiflerin kökeni, Anadolu ile olan bağlar, Selanik lahitlerinin Makedonya mezar sanatı içindeki yeri konusunda açıklamalar getirecek ve örneğin Yukarı İtalya üretimi üzerinde etkileri olmuşsa, onları ortaya koyacaktır.

8. EYALETLERİN LAHİTLERİ III - ANADOLU

Anadolu, Roma İmparatorluğu'nun tümü içinde lahitleri en büyük çeşitliliği gösteren kesimdir[599]. Üretim şu gruplara ayrılır:

1. *Erken Dönem Lahitleri*: Ölülerin gömülmesinin uzun bir geleneği vardı; kabartma süslü birkaç lahdin daha Helenistik Dönem'de ve İmparatorluk Dönemi'nde yani 2. yy.'ın ortalarında 'ana grup'un ortaya çıkışından önce yapıldığı anlaşılmaktadır.

2. *Ostotek'ler*: Bazı eyaletlerde 'ostotek' yani kemik çekmecesi kullanılmıştır. Bunların bir bölümü lahitlerle aynı zamana rastlar ve üzerlerinde aynı süslemeler bulunur. Bazı yörelerdeyse, ostotek'ler lahitlerden önce kullanılmış olabilir.

3. *Ana Grup*: Anadolu lahitlerinin 'ana grup'unun üretildiği Dokimeion (Phrygia) işliklerinin bölgelerüstü bir önemi vardı; bu işlikler sadece Anadolu'nun yakın yörelerine değil, tüm Akdeniz havzasında uzak noktalara da mal gönderirdi.

4. *Yerel Lahitler*: Antikçağ'da belirli bir sanat çevresi oluşturan yerlerin çoğunda birbirinden açıkça ayrılan, özgün nitelikleri bulunan lahitler üretilmiştir.

5. *Yarı Mamuller*: Bazı taş ocakları seri halde yarı mamul lahit yapımında uzmanlaşmıştı. Yalnızca üretim yerinin dar çevresine satılmakla kalmayıp uzaklara da ihraç edilen bu bitirilmemiş lahitler, Anadolu'nun başka sanat yörelerinde de bulunur. Bir bölümüyse Akdeniz bölgesi içinde çok uzaklara yayılmıştır. En çok da içinde mermer ocağı bulunmayan yörelerde oturan kimse-

ler özenli ve görkemli bir lahit istediklerinde bu ithal mallarına yönelirlerdi. İthal edilen lahitler daha sonra her sanat çevresinin yerel biçemine uydurularak son işleniş gerçekleştirilirdi. Ancak, daha ileri bir işlemden geçirilmeksizin kullanılışına da çok rastlarız.

6. *Attika ve Roma Kenti Üretiminden Yapılan İthalat*: Anadolu'nun hemen her yöresinde bol bol lahit üretilmesine ve Dokimeion'dan pahalı ve zahmetli örnekler getirtilebilmesine karşın, birçok yere de Attika örnekleri ithal edilirdi. Bu yalnızca Erken Dönem'le sınırlı kalmamış, en çok 3. yy.'da yani elde Dokimeion'un çok daha görkemli lahitlerinin kullanılması olanağının bulunduğu bir zamanda gerçekleştirilen bir etkinliktir. Örneğin, Efes'te bulunan bir Roma kenti lahdi parçasının, yivli ve mezar kapısı betimli sade bir örneğe ait olduğu anlaşılmıştır[600].

7. *Yerel Kopyalar*: Bazı sanat yörelerinde, ithal malı mermer lahitlerin o yörede çıkarılan bir taştan ya da Marmara Adası mermerinden kopyaları yapılırdı. Bunlar arasında birçok Attika ve bir miktar da Dokimeion lahdi kopyası bulunduğu gibi, bazı durumlarda da yarı mamullerin yerel taştan kopyası yapılmıştır.

8. *Gezgin Yontu Ustaları*: Son olarak üzerinde duracağımız nokta, Dokimeion işliklerinden birtakım yontu ustalarının başka bölgelere gidip hem o sanat yörelerine yabancı, hem de özellikleriyle Dokimeion örneklerinden uzaklaşan lahitler üretmiş olmalarıdır.

Ancak bu demek değildir ki Anadolu'da özgün sanata sahip her kesimde sözü edilen lahitlerin hepsine aynı zamanda rastlanırdı. Çoğu zaman bunların yalnızca biri ya da ikisi, o da farklı bir seçim içinde görülürdü. Durumun çeşitli

görünümleri konusunda bir fikir verebilmek için, bilebildiğimiz ya da İznik ve Bursa müzelerinde ulaşabildiğimiz kadarıyla, Bithynia lahitlerini sınıflandıralım[601]:

1. 1. yy.'dan kalmış yani 'ana üretim' denilen geniş çapta üretimin başlamasından önce yapılmış olabilecek *bir erken lahit.*

2. *Ostotek'ler*:

   ı. yerli biçim: sunak-ostotek'ler ve sanduka çerçeveliler;

   ıı. yerel sütunlulara öykünerek yapılmış olan duvar ayaklılar (krş. 4.3);

   ııı. Dokimeion yapımı frizli bir lahdin kopyası olan frizliler;

   ıv. çeşitli örneklere öykünerek yapılmış girland'lılar.

3. *Dokimeion'dan getirtilmiş lahitler*:

   ı. frizliler;

   ıı. sütunlular.

4. *Yerel lahitler*:

   ı. büyük yazıtlılar;

   ıı. sanduka çerçeveliler (değişik biçimlerde);

   ııı. sütunlarla bölümlere ayrılanlar (bunlarda Dokimeion'dan alınan örnekler olabildiğince sadeleştirilmiş ve süsler azaltılmıştır).

5. *Marmara Adası'ndan getirtilen girland'lı yarı mamuller*:

   ı. değiştirilmeden ya da pek az değiştirilerek kullanılanlar;

   ıı. ithal edildikleri yerde çok seyrek girland kavisleri

eklenilenler (örneğin nereden alındığı bilinmemektedir);

iii. ithal edildikleri yerde işlenmesi bitirilenler; yukarı pervazın süslemesi Attika lahitleriyle bir bağlantı gösterir (krş. aşağıda 7.1).

6. *Atina'dan getirilmiş bir lahit.*

7. *İthal malı mermer lahitlerin yerel kopyaları:*

i. bkz. 5.3;

ii. Dokimeion yapımı girland'lı lahitlerden kopya;

iii. Dokimeion yapımı sütunlulardan kopya;

iv. üzerinde Gorgo başları tutan uçar Eros'lar bulunan bir Dokimeion lahdinden kopya;

v. üzerinde bir Gorgo başı tutan deniz yaratıkları bulunan ve Roma kenti yapımı olduğu sanılan bir lahitten kopya.

8. *Marmara Adası'ndan getirtilmiş bir girland'lı-yarı mamul* (bu, Dokimeion'lu bir yontu ustası tarafından kısmen işlenerek son biçimini almıştır).

Anadolu'nun yerel lahitlerinde Roma Devleti'nin başka yörelerinde aynı betimleri taşımayan ve değişik yoğunlukta çeşitli süslemeler bulunur:

A. *Tabula Ansata'lı Lahitler*[602]: Üzerlerindeki kulplu levha en sade süsleme biçimidir; tabula yani levha çeşitli büyüklüklerde olabilir; ansa'lar yani kulplar üç köşe olabileceği gibi iki yana yatay açılmış da olabilir. Bazılarında, boş bırakılmış kesimlerde daha başka süsler de bulunabilir.

B. *Sandık-Lahitler* (Keskin çizgili çerçeveliler ya da sanduka biçimi lahitler)[603]: Anadolu'nun en çok şu üç bölgesinde görülür: Bithynia, Pisidia ile Lykaonia ve Isauria. Bunların bazısında uzun yanın bölmelere, genellikle üç bölmeye ayrıldığı görülür. Bazılarını ise kesintisiz bir çerçeve kuşatır. Söz konusu bölmelere, her eyaletin kendi zevkine göre çeşitli süsler oturtulmuştur.

C. *Yivli Lahitler*[604]: Bunlar Anadolu'da az rastlanan bir çeşit olup eldeki örnekler birbirleriyle bağlantısızdır. Belirtmek gerekir ki, yivler lahitlerin hemen hepsinde dikeydir; Roma'da çok rastlanan bir biçim olan yay biçimli yivlere tek bir örnek biliriz.

D. *Girland'lı Lahitler*: Anadolu'nun kendine özgü bir sanat yaratmış tüm yörelerinde girland'lı lahit büyük miktarlarda bulunur. Çoğunluğunun üzerinde üç tane, seyrek olarak da iki tane girland vardır. Çelenk taşıyıcısı olarak koç ve boğa başlarıyla Nike ve Eros'ları görürüz. Çoğu zaman da girland'a bir şey, mesela üzüm salkımları ya da yapraklar asılmıştır. Üç girland'lı olanların orta yerinde genellikle ufak bir levha bulunur. Daha seyrek olarak, orta girland'ın kaplaması gereken yere büyük bir levha oturtulmuştur. Genel çizgilerin dışına çıkan ve Anadolu'ya özgü bir biçim olan ve girland'ları kesik sütunlara ya da duvar ayaklarına asılı olan örnekler çok yaygın olmakla birlikte toplam sayıları pek yüksek değildir.

E. *Frizli Lahitler*: Bunlar Anadolu'nun özgün yaratısı olmayıp çoğu zaman ya kendisi de yabancı modellerden türeyen Dokimeion grubundan kopya edilmiş, ya da Attika'dan ithal edilenlere öykünerek yapılmış lahitlerdir. Bu iki çeşidin dışında az örnek görülür. Orada burada rastlanan ve birbirine bağlı olmayanların dışında,

büyükçe bir grup yalnızca Aphrodisias'ta görülür.

F. *Sütunlu Lahitler*: Bunların sayısı genellikle çok azdır, fakat çeşitli sanat yörelerinde bulunan bu lahitlerde Dokimeion'un örnekleri izlenmiştir; Aphrodisias grubu çok gösterişli parçalar içerir; Bithynia'nınkilerse sade lahitlerdir.

Kapaklarda Anadolu'ya özgü çeşitli nitelikler görürüz. Biçimleri çatı biçimidir; üzerinde işleme olanların çoğunda iri kiremitlere öykünme vardır. Seyrek olarak, belki ithal malı Attika lahitlerinin etkisi altında, ufak yaprak-kiremit seçildiğine rastlanır. Masraflı ve zahmetli örneklerde antefiks, yani süsleme uzantısı olarak aslan başları konulmuştur. Kabaralara da sık rastlanır. Alınlıklar bazen süslüdür. Akroter'lerde genellikle bir süsleme öğesi, en çok da palmetler ve yaprak-süsler bulunur. Ancak, figürlü betimler de eksik değildir. Bazen kapak köşelerinde, neredeyse serbest plastik ya da rondbos denilebilecek figürler bulunur ve bunların arasında Eros'lar başta gelir. Bazı örneklerdeyse kapağın uzun yanına kabartma süsler oturtulmuştur.

Anadolu'nun çeşitli yörelerinde, özellikle Pisidia, Kilikia, Lykaonia ve Isauria'da, çatı biçimi kapaklar üzerinde, yatar konumda aslanlar tam plastik yöntemiyle betimlenirdi (*Res. 10*). Lykia'da uzun bir geçmişi bulunan sivri alınlıklı, dike yakın bir açıyla yükselen ve yüksek ve hafifçe tonozlu kapakların varlığı İmparatorluk Dönemi'nde bile sürmüştür (*Res. 106,1*). Ötekilere oranla daha seyrek rastlansa da, Anadolu'nun her yerinde bulunan kline-kapak, Dokimeion grubuna öykünülerek oluşturulmuş bir biçimdir. Bunların yapımında kısmen aslına uygun çalışılmışsa da, pek çoğunun daha kaba biçimde kotarıldığını görürüz.

Anadolu'da yapılmış pek çok lahit bilinir; bu bilgiye ek ola-

rak da her gün yeni buluntular ortaya çıkmaktadır; ne var ki, eldeki bu örneklerle karşılaştırılamayacak kadar çok sayıda lahit de yitip gitmiştir. Şu nokta göz önünde bulundurulmalıdır ki, mermer lahitler, kireçtaşından yapılmış olanlara göre çok daha fazla zarar görmüştür. Bu durum, örneğin, Hierapolis (Pamukkale) nekropolünde görülebilir; orada kireçtaşından yapılmış lahitler mermer lahitlere oranla daha fazladır. Ancak, nekropol dikkatle gözden geçirildiğinde, mermer lahitlerden kalma pek çok ufak parçaya rastlanır. Bunların bir bölümünün yivler ya da girland'larla süslü örneklere ait olduğu anlaşılır. Ayrıca kapak parçaları da vardır. Yani bu bize, zamanında nekropolün bugünkünden bambaşka bir görünümde olduğunu, o dönemde belki birkaç yüz tane mermer lahdi barındırdığını anlatır[605].

Anadolu lahitlerini genel olarak gözden geçirişimizde şu sırayı izleyeceğiz:

8.1 Erken Dönem lahitleri ('ana üretim' başlangıcından önce yapılmış olanlar);

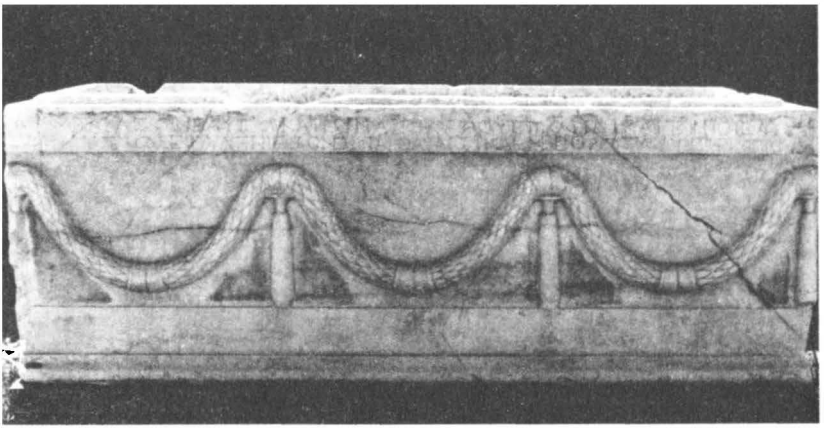
8.2 Ostotek'ler;

8.3 Yarı mamuller ve bunların çeşitli taş ocaklarında yapılıp hazırlanmaları;

8.4 Ayrı sanat yörelerinde 2. ve 3. yy.'larda üretilmiş lahitler.

8.1 Erken Dönem Lahitleri

Anadolu'da ana üretimin başlamasından, yani 2. yy.'a girmeden önce yapılmış bir dizi lahit olduğunu anlıyoruz[606]. Ancak bunlar hep birbirinden bağımsız olarak ayrı ayrı rastlanan ve değişik betimler içeren, başka başka sanat yö-



81) Burdur, Müze: Bubon'dan girland'lı lahit.

relerine ait örnekler olduğu için, haklarında bir yargıya varmamız kolay değildir. Erken Dönem'e ait olduğu sanılan örneklerin birçoğu konusunda bizi aydınlatıp yönlendirecek bir yayın yapılmamıştır.

Anadolu'nun güneybatısında dağlık ve ücra bir yöre olan Lykia'da Klasik Dönem'den, İmparatorluk Dönemi'ne kadar süren bir zaman dilimi içinde yapıldıkları sanılan pek çok sayıda lahit vardır[607]. Örneklerin hemen hiçbiri tek başına tarihlenememektedir; fakat üzerinde kabartma ya da girland'lı bir süsleme öğesi bulunan bazılarının Helenistik Dönem'de yapılmış olması gerekiyor. Kibyratis'de (bugün Burdur) bulunan Bubon'da yapılmış girland'lı bir lahdin, (*Res. 81*) ana üretimin başlamasından epeyce önce yani İ.Ö. 3. ya da 2. yy.'da, Helenistik Dönem'de yapıldığını sanılmaktadır[608]. Gerçi girland'lar ve taşıyıcıları o zamandan bu yana bir daha rastlanmamış bir biçim gösterirse de, bunlar 2. yy. başlarında ortaya çıkacak olan girland'lı lahitlerin öncüsü olarak kabul edilebilir. Bugün Çanakkale'de yani Bubon'dan hayli uzak bir yerde bulunan çok değerli bir lahit parçasını da buna bağlamak,

onunla birlikte ele almak gerekir[609].

Bubon'da yapılmış lahdin yan yüzlerinden birinde, daha sonra İmparatorluk Dönemi'nde Anadolu'da üretilmiş birçok lahitte, ancak bu kez dar yüzlerde karşımıza çıkanların benzeri bir mezar kapısı betimlemesi görülür. Bubon lahdi tek örnek değildir. Sagalassos'ta* Geç Helenistik Dönem'de, belki İ.Ö. 2. yy.'ın ikinci yarısında, yapılmış ostotek, Termessos'ta 'Alketas Mezarı' yakınında bulunan ve oradaki bir kayadan yapılmış olan ostotek ile Side'de bulunan ve kesin tarihlenememiş, ancak 2. yy. başlarında yapılmış olması gereken bir üçüncü ostotek bu yakınlığı doğrular[610].

Sagalassos'ta yapılmış ostotek üzerinde sütunlarla gerçekleştirilmiş bir bölünme, kesimlere ayrılma vardır; aynı bölünme biçimi, Eskişehir yakınlarında bir tümülüste bulunan, İmparatorluk Dönemi başlarından olduğunu sandığımız ve ileride sütunlu Dokimeion lahitlerinin öncüsü olacak bir lahit aracılığıyla da kanıtlanır[611]. Sagalassos ostotek'i, ayrıca daha sonra yapılacak lahitlerin üzerindekilerin öncüsü olan figürlü betimlerinden ötürü de önem taşır.

Kline'li biçimlere öykünülerek yapılmış olan Belevi Lahdi gruptan ayrılan sıradışı bir örnektir; kesin olarak tarihlenemeyen bu lahit İ.Ö. 3. yy.'ın başlarında yapılmış olabilir[612]. Herhalde, kapağının daha sonra, belki İ.Ö. 3. yy. sonlarında bitirildiği sanılmaktadır. Ancak bununla Dokimeion'da 2. yy.'ın üçüncü çeyreğinde yapılmış lahitlerin kline-kapakları arasında bir ilişki saptanmamıştır.

Geç Helenistik Dönem'den kalma oldukları sanılan birkaç lahitte süs olarak yalnızca silahlar, çelenkler, kartallar ya da büstler görürüz. Kilikia'nın batı kesimindeki Adanda'da

* Burdur yakınlarında Ağlasun.

ve Side'de, kapakları İmparatorluk Dönemi'nde alışılmış bir şey olan çatı biçimi gösteren bu örneklere rastlanır[613].

Antalya'da bulunan ve ön yüzünde sarmaşıklar, sol yanında insanlı bir sahne görülen bir sandık-lahdin özel bir durumu vardır[614]; gerek sandukasının oranları, gerek biçem ve betimlemesiyle lahitlerin geri kalanlarından ayrılan bu örneğin ana grubun lahitleri arasında bir benzeri yoktur. Bu nedenle, Geç Helenistik Dönem ya da İmparatorluk Dönemi başları olarak önerilen tarihlemenin doğru olup olmadığı kesin değildir; İtalya'da bulunan birkaç adet Erken Dönem sarmaşıklı lahdi de bununla karşılaştırılamaz[615]. Şayet eldeki bu örneğin erken bir dönemde yapılmış olduğu doğrulanırsa, onun gerek sandık-lahitlerin, gerek kabartma frizli lahitlerin biçimine öncülük ettiği ileri sürülebilir.

Hatırı sayılır miktarda malzeme henüz yayınlanmamış olduğundan, Anadolu'daki girland'lı lahitlerin başlangıcı için söylenebilecek şimdilik az şey vardır. Sadece Efes'te bulunan ve 115 yılı dolaylarında yapılmış olan Celsus Kitaplığı, bu lahitler dizisinin kesin olarak doğrulanmış başlangıcı diye kabul edilir[616]. Aynı girland kalıplarına sahip olan, biçem bakımından karşılaştırılabilir ve yazıtlarıyla 1. yy.'a tarihlenmeleri gereken Efes kökenli ostotek'lere bunların öncüleri olarak bakılır[617]. Söz konusu ostotek'lere lahitler de bağlanabilir; ostotek ve lahitlerin bazılarının, Efes'te daha 1. yy.'da yarı mamul lahitler üretildiğini gösterdiği ileri sürülmekteyse de, sonuçları duyurmadan önce buluntular konusundaki yayınların tamamlanmasını beklemek gerekir.

Marmara Adası kökenli ilk yarı mamul lahit diye, Mokapora'da (Trakya'da Karaevli) bulunan ve kendisiyle birlikte çıkarılan buluntular arasında bir de Vespasianus sikkesi

olan bir örnek gösterilir. Ancak yayın henüz yapılmadığından bu lahit konusunda da bir yargıya varılamamaktadır[618].

Prusias ad Hypium'daki (Konuralp, eski Üsküb ü) bir örnek, her ne kadar süsleme nitelikleri ve biçemiyle ana üretimden ayrılıyorsa da, 1. yy.'ın son çeyreğine tarihlenmiştir. Elbette içinde büyük bir lahit üretimi bulunmayan bir yörede, daha sonradan herhangi bir zamanda, alışılmamış tek bir parçanın üretilebileceği olasılığı da gözden uzak tutulmamalıdır[619].

1. yy.'a tarihlenmiş pek çok girland'lı lahdin daha geç yapılmış olduğu, yani ana üretim içinde yer aldığı belli olmaktadır. Buna örnek olarak Milet'te[620] bulunan bir lahit ile herhalde Germencik'te yapılmış, şimdi İzmir'de bulunan ve 2. yy. sonlarına yakıştırılabilecek olan bir lahit gösterilebilir (*Res. 103*)[621]; ayrıca Pamphylia'da ya da Batı Kilikia'da topluca bulunan girland süslü ostotek grupları için de aynı şey geçerlidir[622]. Bu grup, girland'lı lahitlerden önce değil, onlarla aynı zamanda yapılmış ve onların etkisinde kalmıştır.

Hierapolis'te (Pamukkale) kaidesi ve çatı biçimindeki kapağı ile birlikte bulunan, olağanın üstünde boyutlarda ve niteliği çok yüksek bir lahit üzerinde şimdilik bir yargıya varılamamaktadır[623]. Figürlü bir frizi ve buna ek olarak girland'ları vardır. Bulunma koşullarına bakılarak İmparator Domitianus'un saltanat zamanından (81-96) önceki yıllara tarihlenmesi gerektiği söyleniyorsa da, bu hiç inandırıcı gelmemektedir; biçemine göre lahdin, daha çok, 2. yy. başlarında yapılmış olması gerekir. Onunla birlikte bulunanlar arasında yer alan bir yivli lahdin de, yine ancak 2. yy. başlarında yapıldığı söylenebilir[624].

---

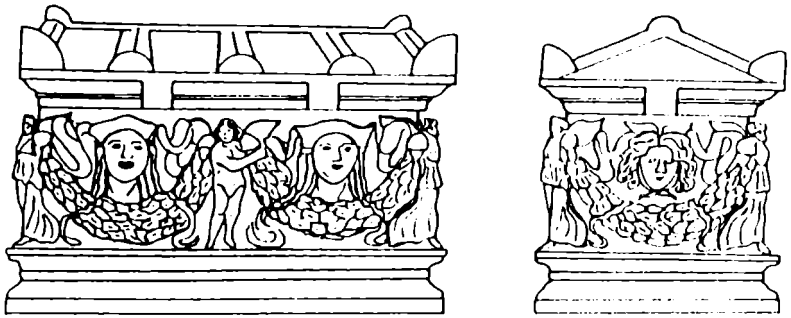
* Bolu, Düzce ilçesi içinde.

Aphrodisias'ta bulunan birkaç tane sıradışı ve 1. yy.'a tarihlenmiş olan lahit konusunda belki daha kesin bir yargıya varılabilmektedir. Çünkü o kentte lahit ve yapı üzerinde, yontu alanında çok ve görkemli buluntular elde edilmiştir ve bunların içinde girland'lı süslemeler de vardır. Belki şimdiden sonra kentteki yarı mamul üretiminin ne zaman başladığı da açıklanabilecektir[625].

Daha önce Philadelphia'da (Alaşehir) ortaya çıkarılmış olan ve uzun yıllar kayıp diye kabul edildikten sonra şimdi yeniden bulunan (Uşak Müzesi) bir lahitle ilgili çözümlenmesi gereken bir sorun vardır. Üzerindeki yazıtın 69/70 yılına tarihlendiği söylenmektedir. Şu halde bu lahdin Anadolu'daki erken üretimin başlıca kanıtı olması gerekir; biçemine bakıldığındaysa daha sonraya -yüz yıl kadar daha sonraya!- tarihlenmesi gerekir; bu durum, ancak yazıtın etraflı ve titiz bir incelemeden geçirilmesiyle açıklığa kavuşturulabilecektir[626].

Demek ki, Anadolu'da Helenistik Dönem'den beri süslemeli lahitler ve ostotek'ler kullanılmıştır. Bunlar orada burada rastlanan, herhangi bir grubun üyesi olmayan çeşitli parçalardı. Bazılarındaki süslere daha sonraları üretilmiş ana grup lahitlerinde rastlanmaz. Bu erken örnekler Roma Devleti'nin öteki yörelerindeki lahitlerle de karşılaştırılamaz. Gerçi Roma'da 1. yy.'da sandık-lahitler, girland'lı ve sarmaşıklı birkaç örnek, bir de sütunlu lahit bulunsa da bunların Anadolu ile herhangi bir bağı olup olmadığı saptanamaz.

Anadolu'da yarı mamullerin ana üretiminin ve girland'lı lahitlerin ne zaman başladığı sorusuna şimdilik yanıt veremiyoruz. Efes'te bulunan ve 115 yılında yapılmış olan Celsus Lahdi kendisinden emin olabileceğimiz en eski örnektir.

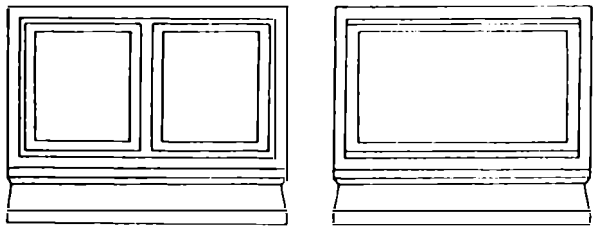


82) Dokimeion grubundan bir ostotek.

8.2 Ostotek'ler

Anadolu'da lahit biçiminde ve Antikçağ'da adına 'ostotek' denilen ufak kaplar çok yaygındır[627]. Bu sözcük birçok yazıtta geçer. Yıpranmaya uğramadan ve içeriği ile birlikte bulunmuş pek az ostotek olduğu anlaşılıyor. Bundan ötürü de ostotek'lerin çoğu zaman kül urna'sı, belki de yerine göre kemik çekmecesi olarak kullanıldıklarını düşünebiliriz. Bazı büyükçe ostotek'lerse çocuk lahdi olarak kullanılmış olabilir.

Grubun Erken Helenistik Dönem'de ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Termessos'ta bulunan, yerel bir taştan ve belki İ.Ö. 4. yy. sonlarında yapılmış olan 'Alketas Mezarı' bunun bir kanıtıdır[628]. Sardes'te yapılmış ve sanduka biçimini açıkça model almış olan örnekler[629] ve en azından Sagalassos'ta bulunmuş ve figürlü süsleri, sütunlarla bölünmüş yüzeyi ve dar yüzlerinden birinde[630] bir kapı olan bir örnek, Geç Helenistik Dönem'e yani İ.Ö. 2. yy. sonlarıyla 1. yy.'a tarihlenebilir. Efes'in bugüne kadar ancak pek az sayıda parçası yayınlanmış olan büyük grubunun, İmparatorluğun Erken Dönemi'nde başladığı sanılmaktadır. Ancak bir yayın ya-

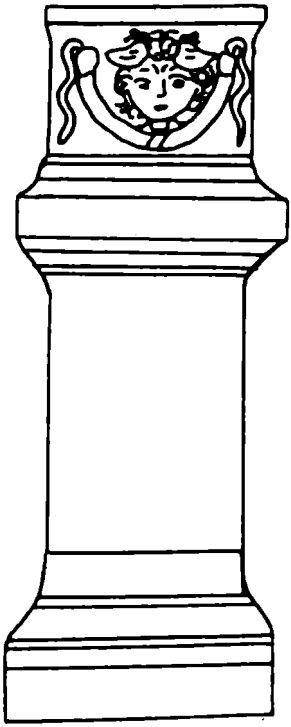


83) Bithynia'dan sanduka çerçeveli ostotek.

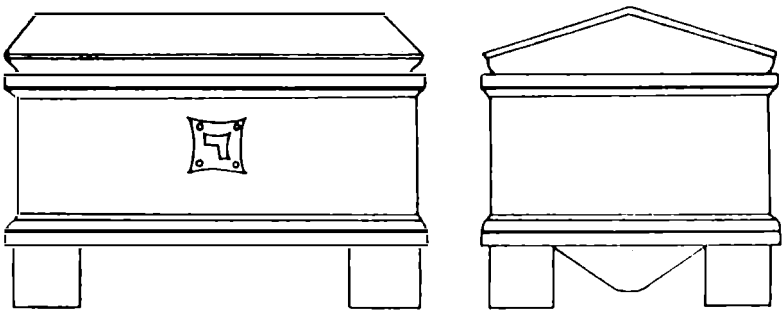
pıldıktan sonra, daha 1. yy.'da yarı mamul lahit olup olmadığı, tarihlendiği öne sürülen ostotek'lerden sonra, lahitlerin de aynı zaman dilimine oturtulup oturtulamayacağı ve dizinin 2. yy.'daki lahit ana üretimine katılıp katılamayacağı belli olacaktır[631].

Benzer süslemelerden belli olduğuna göre, ostotek'lerin 2. yy.'da birçok yörede lahitlere koşut olarak üretildiği söylenebilir. Fakat daha sonra, 3. yy.'da ostotek'ler pek kullanılmadığından o dönemden verilecek örnek de yoktur.

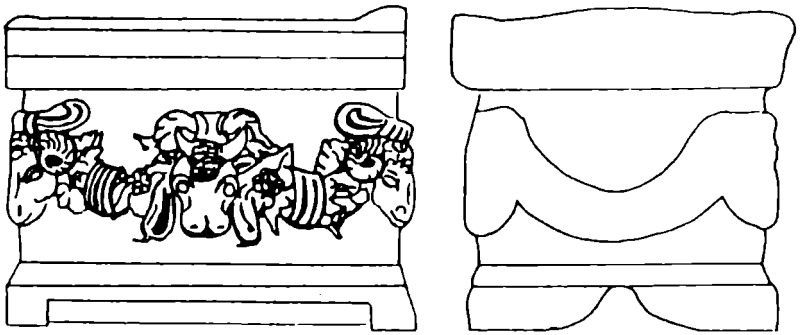
Anadolu'nun bazı eyaletlerinde ostotek çok kullanılmıştır, öyle ki, bunlarda şu ya da bu yörenin özelliklerini görürüz. Öteki yörelerde niçin hiç ostotek bulunmadığını ya da pek az bulunduğunu bilmiyoruz. Örneğin, Aphrodisias'ta lahit pek boldur da, ostotek yok gibidir. Buna karşın Bithynia'da hem çok lahit üretilmiştir, hem de epeyce ostotek'in varlığı bilinmektedir. Doğu Pamphylia'da ve Batı Kilikia'da çok büyük bir ostotek grubu olmasına karşın, oldukça az lahit vardır. Bu farklar, gömü âdetlerindeki yerel geleneklerle, birtakım tercihlerle ve aynı zamanda belki parasal nedenlerle açıklanabilir. Parasal nedenler diyoruz, çünkü ostotek lahitten çok daha ucuzdu. Marmara Adası'nda ostotek yapımında kullanılacak ham kütüklerin seri halinde hazırlandığı anlaşılmaktaysa da, bugüne kadar bu konuda daha fazla bilgi edinilememiştir[632].



84) Bithynia'dan sunak-ostotek.



85) Sardes grubundan ostotek.



86) Efes grubundan ostotek.

Ostotek'ler birkaç büyük gruba ayrılır:

Dokimeion (*Res. 82*)[633]: Çeşitli büyüklükte pek çok lahdin yanı sıra küçük sandukalar da yapılırdı; kline biçiminde birkaç kapaktan ve ostotek'in Afyon'daki örneğin üzerinde bulunan portrelerden anlaşılır ki, bunlar çocuk değil, yetişkin ölüler için öngörülmüştü. Girland'ı ve figürlü bir frizi olan örnekler vardır. Bu friz bazılarında (Torre-Nova denilen grup) mimarlık öğeleri ağır basan bir çerçeve taşır. Betimlerde Eros'lar ve çeşitli mitler görülür. Sıra dışı örnek olarak, silindir biçiminde ve girland'lı ostotek'ler verilebilir. Grup, ufak bir zaman dilimi içinde, 140 ile 170 yılları arasında sınırlı kalmıştır.

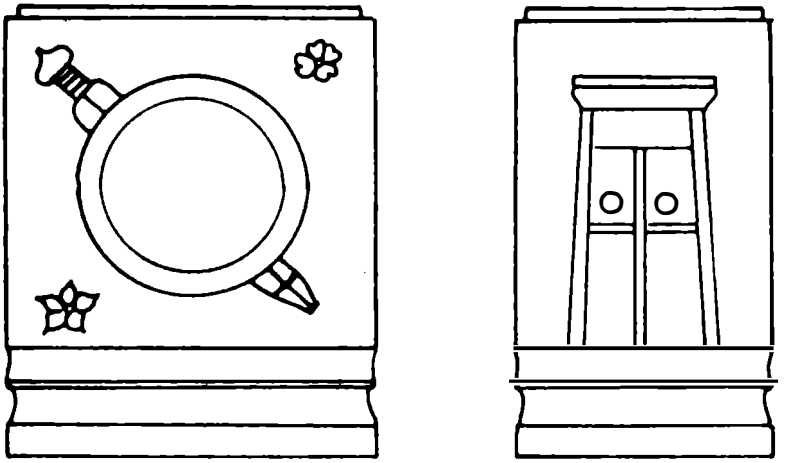
Bithynia[634]: Bu bölgede çok sayıda ve çeşitte ostotek'lerin varlığı bilinmektedir. Kısmen yerli sandık-lahitlerin süslemesini yanı keskin çizgili çerçeveli örnekleri izlerler (*Res. 83*). Bunlardan biri, yerel bir sütunlu lahdin ostotek boyutlarına indirilmiş kopyasıdır. Elde epeyce girland'lı örnek vardır ve bunların birbirlerinden çok farklı olduklarını görürüz. Tek bir örnekte, dört yanı dolanan bir frizde Yunanlılar'ın Amazonlar'la savaşı anlatılır. Bu, frizli bir Dokimeion lahdinin kopyası olabilir.



87) Aigina Adası, Müze: Efes'ten ostotek.

Bithynia'da kural dışı bir biçim, sunak-ostotek'lerdir (*Res. 84*)[635]; bir destek direği bir taşımalık biçiminde olup alt kesimleri sunak, üst kesimleri ostotek olarak işlenmiştir ve bu üst kesim çoğunlukla sanduka biçimdedir. Elde bir tane de silindir biçiminde örnek vardır. Bu alışılmamış biçim, Bithynia'da genellikle yüksek yapı temeline oturtulan lahitlerin görünümüyle bir koşutluk gösterir. Sunak-ostotek'ler bu yöre ile sınırlı olup tek bir örnek Makedonya'da Dyrrachium'a (bugün Arnavutluk'ta Durrîs) ihraç edilmiştir. Tarihlerine gelince, Bithynia ostotek'leri için 2. yy.'ın ikinci yarısı önerilebilir; ne daha öncesine, ne de 3. yy.'a tarihlenebilecek bir örnek görülmemektedir.

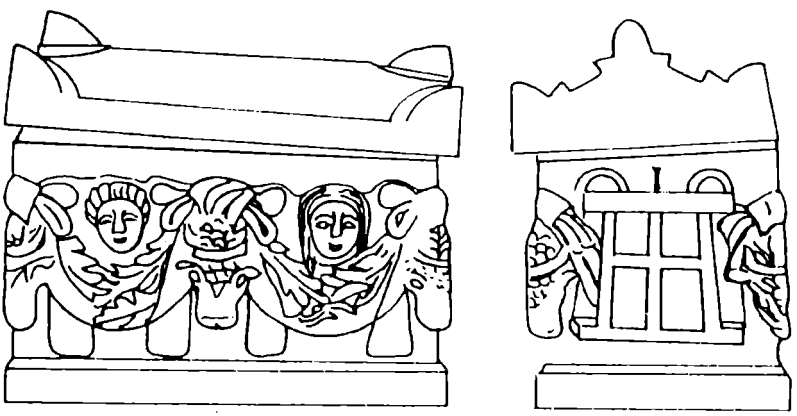
Sardes (*Res. 85*) [636]: Burada üretilen ostotek'ler, büyük ve kapalı bir grup oluşturur; bunlar küçük ayaklar üzerinde duran, yukarısında ve aşağısında çıkıntılı çizgiler bulunan sandukalar olup, çatı biçiminde alçak kapakları vardır. Çoğu zaman sandukanın ön yüzünde düz kabartmayla ya da sadece çiziklerle yapılmış bir süs olur; ahşaplarında bu süs metaldendir ve anahtar deliğini örter. Başka bir tür süsleme,



88) Pisidia grubundan ostotek.

örneğin palmetler seyrek görülür. Grubun ilk kez İ.Ö. 1. yy.'da ortaya çıktığı, İmparatorluk Dönemi'nde devam ettiği sanılmaktaysa da, daha kesin bir tarih verilememektedir.

Efes (*Res. 86*)[637]: Üretilenler pek çoktur ve bazı durumlarda ihracata gidilmiştir. Satın alan yöreler ise şunlardı: Kyzikos,



89) Pamphylia grubundan ostotek.

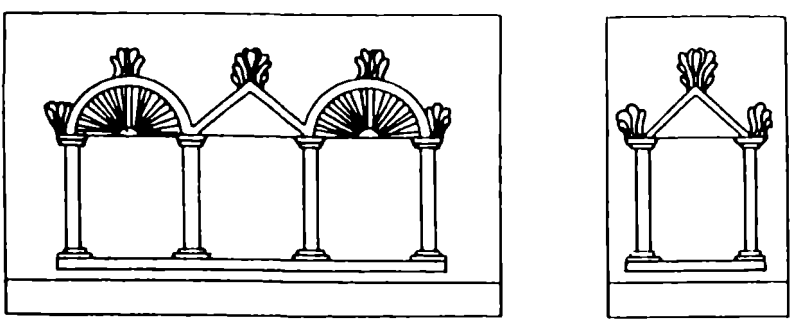
Samos, Aigina; Roma için de özel bir üretim vardı. Efes ostotek'lerinin girland'lı süslemelerinde, ayrıntıların işlenişinde biçem farkları bulunsa da, bu ostotek'ler iyice kapalı bir grup oluştururdu. Birçok örneğin yarı mamulden hareket ederek hazırlandığı görülebilir. İki, bazen de üç girland görülür. Bunları taşıyan, koç ya da boğa, birkaç örnekte de Gorgo başlarıdır (*Res. 87*); bu kuralı bozanlar Eros'lar olur. Tek bir örnekte de ayakta duran bir insan figürü görülür.[638] Grup daha 1. yy. başlarında vardı, 2. yy.'da da sürmüştür[639]. Ancak gelişimi bugüne kadar etraflıca ele alınmamıştır.

Karia[640]: Stratonikeia'da girland'larla süslü pek çok ostotek vardır, ancak bunlar biçemsel açıdan bugüne kadar bir grup altında toplanamamıştır. Bazı örneklerin köşelerinde girland taşıyıcısı olarak bir Pan başı görülür. Aynı motif bu yörenin lahitlerinde de bulunur (*Res. 102*). Örneklerden birinin Erken Dönem'e tarihlenmesi için herhangi bir dayanak bulunamamaktadır, hepsinin 2. yy.'ın ikinci yarısında yapılmış olması gerekir.

Pisidia: Bu yörede en eski ostotek örneği Termessos'tadır. Yerel bir taştan olan bu ostotek İ.Ö. 4. yy. sonunda yapılmış olabilir[641]. Şimdiye kadar hakkında hiçbir yayın yapılmamış olan kapalı bir grubun Helenistik Dönem'den kaldığı düşünülmektedir (*Res. 88*) [642]; motif olarak bu grupta silahlar, kartallar, bazen de insan betimleri görürüz. Bir bölümünün köşelerinde ufak ayaklar vardır. Sandukalar genellikle çok yüksektir. Süslemeleri, bunların Pisidia'daki -başka motifler de bulunmakta birlikte- silah betimleriyle süslenmiş lahitlerin öncüsü olduğunu belli eder. Üç yanı girland'lı, ön yüzünde girland'lar arasında ayakta duran üç tane insan figürü bulunan bir ostotek'in 2. yy. sonlarında yani İmparatorluk Dönemi'nde yapılmış olması gerekir[643]. Anadolu'nun tüm ostotek'leri içinde sıradışına çıkan bir grup var-

dır; bu Sagalassos kökenli olabilir[644]. Kaplar, çıkıntılı bir ayak üzerinde duran şiş karınlı bir küp biçimindedir; gövde maskelere asılı girland'larla bezenmiştir. Kapak da şişkin bir biçim gösterir. Bunlar 2. yy.'ın ikinci yarısından kalma işlerdir.

Pamphylia (*Res. 89*)[645]: Doğu Pamphylia'da ve Batı Kilikia'da kendi içinde tutarlı bir grup ostotek üretilmiştir. Bunların büyük bölümü biçem bakımından birbirine öylesine benzer ki, insan bunların tek bir yerde, hattâ tek bir işlikte -ya da birbirine çok bağlı birkaç işlikte- yapıldıkları yargısına varabilir. Yine de, nerede yapıldıkları bugüne kadar açıklanamamıştır. Örnekler en çok Side'den Korakesion'a (Alanya) uzanan kesim ve bu kesimin art bölgesinde çıkarılmıştır; örneğin Perge'de bugüne kadar bunlardan bulunmamıştır. Daha başlangıçta ihraç edilen parçalar olmuştu. Satın alan yerlerse Tyros, Rodos, Lykia ve belki Kıbrıs'tı. Kullanılan madde, sarımtırak ve çok yumuşak bir kireçtaşıydı. Genellikle ostotek'in üç yüzü girland'larla, bir dar yüzü de bir mezar kapısı betimiyle süslenmişti. Uzun yüzlerde çoğunlukla iki, seyrek olarak da bir girland kavsi bulunurdu.

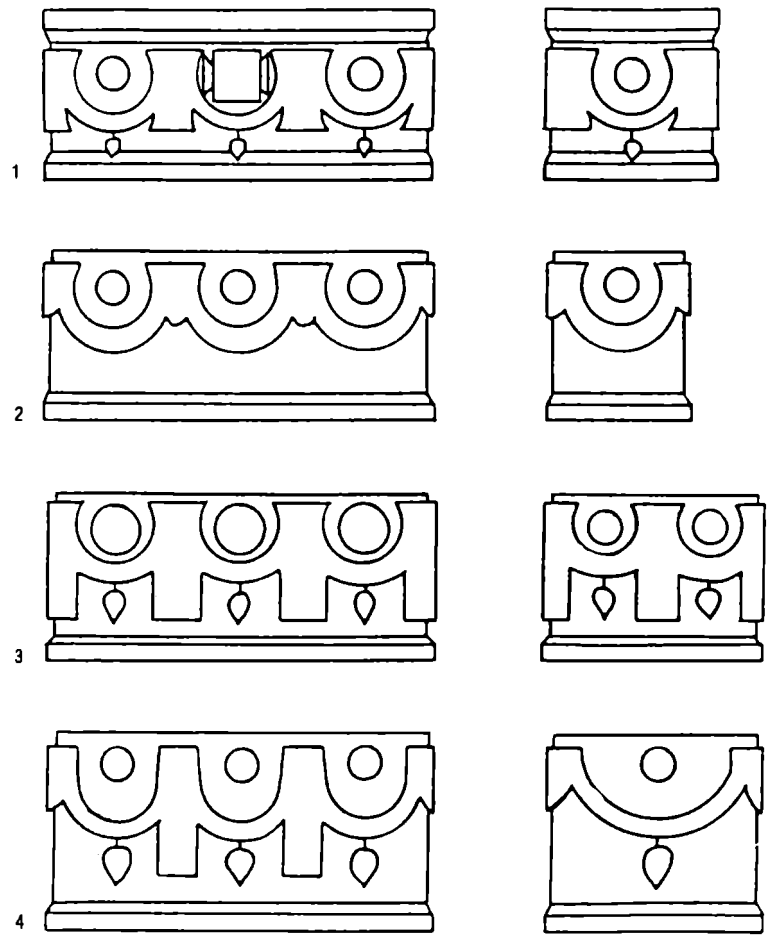


90) Isauria grubundan ostotek ya da sunak-ostotek.

Kavisleri, yani çelenk askılarını taşıyan boğa başları, bazen de yapraklar olurdu; arka yüzde hemen her zaman yapraklar askı taşıyıcısıydı; Eros'lara ve Nike'lere az rastlanırdı. Ön yüzdeki kavislerin içine çoğu zaman büstler, bir kadınla bir erkeğin büstü oturtulurdu. Seyrek olarak Gorgo başları ya da maskeler görülebilirdi. En zengin ve gösterişli örneğin uzun yüzlerinden birinde Eros'lu bir friz vardır; bunun Dokimeion lahitlerinden esinlenmiş bir örnek olması gerekiyor[646]. Herhalde bazı ostotek'ler Dokimeion'un girland'lı lahitleriyle de bağlantılıdır. Kapaklar bir çatı biçimindedir. Akroter'ler belirgin biçimde vurgulanmış olup bunların biçim bakımından benzerlerine Lykia'da rastlanır. Üzerinde mezar kapısı betimi olan yan yüzde ve kapağın dar yüzlerinden birinde harfler bulunması çok sık görülen bir şeydir; bunlar herhalde hangi parçaların bir araya getirileceğini belli etmekteydi. Örnekler oldukça ufaktır; ancak Myra'da bulunan bir ostotek, bir çocuk lahdi büyüklüğündedir.

Tarihlemeye dayanak olacak dış görünüşle ilgili ipuçları yoktur. Bunların, herhalde, girland'lı lahitlere koşut olarak 2. yy.'ın ikinci yarısında yapılmış olmaları gerekir.

Isauria - Lykaonia (*Res. 90*)[647]: Ikonion (Konya) dolaylarında el işçiliği pek sadedir, fakat birkaç özellikleriyle birbirine bağlanan ostotek'ler bulunur; bu gruba bir sunak biçiminde yapılmış, onun gibi kabartma süslü, ancak küller için dışa açılan bir delik bırakılmamış blokları da eklemek gerekir. Üzerlerinde figürlü betimler görülür ve genellikle sütunlarla bölünmüşlerdir; en çok atlılara, yemek sahnelerine ve ayakta duran çeşitli insan figürlerine rastlanır. Bunlar, mimari çerçeveyle birlikte, mezar kabartmalarından alınmıştır. Kapaklarda yere uzanmış aslan figürü yaygındır.



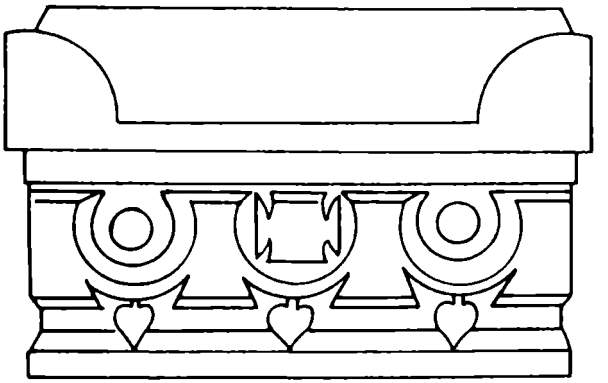
91) 1-4 Anadolu'dan yarı mamul girland'lı lahitler: 1. Marmara Adası; 2.Efes; 3. Karia; 4. Aphrodisias



92) Tyros, Lübnan, Sur kenti kazılarından: Marmara Adası'ndan yarı mamul girland'lı lahit. Hıristiyanlık Dönemi'nde yeniden kullanılmıştır.

Herhangi bir tarih önermek kolay değildir, çünkü betimler ve elişçiliği nedeniyle öteki lahit ve ostotek'lerden ayrılırlar. 3. yy.'da yapıldıklarını düşünebiliriz.

Anadolu'nun Diğer Yöreleri: Öteki eyaletlerin hiçbirinde bugüne kadar bir ostotek grubu saptanamamıştır. Ancak çeşitli ve çoğu kaba saba yapıda olan örnekler bulunur. Sinop'ta, Kastamonu ve Kayseri'de alışılmamış ve gerçekten gösterişli birer örnek vardır, Sinop'takilerin bir tanesi Eros'lu bir Attika lahdinin kopyasıdır; çoğu zaman bunlar kendi sanat yörelerinin içinde tek olan parçalardır. Ayrıca, İstanbul'da bulunan ve kökeni bilinmeyen bir ostotek'i de bunlara katmak gerekir. Dördü de herhalde 2. yy.'ın ikinci yarısında yapılmıştır[648].



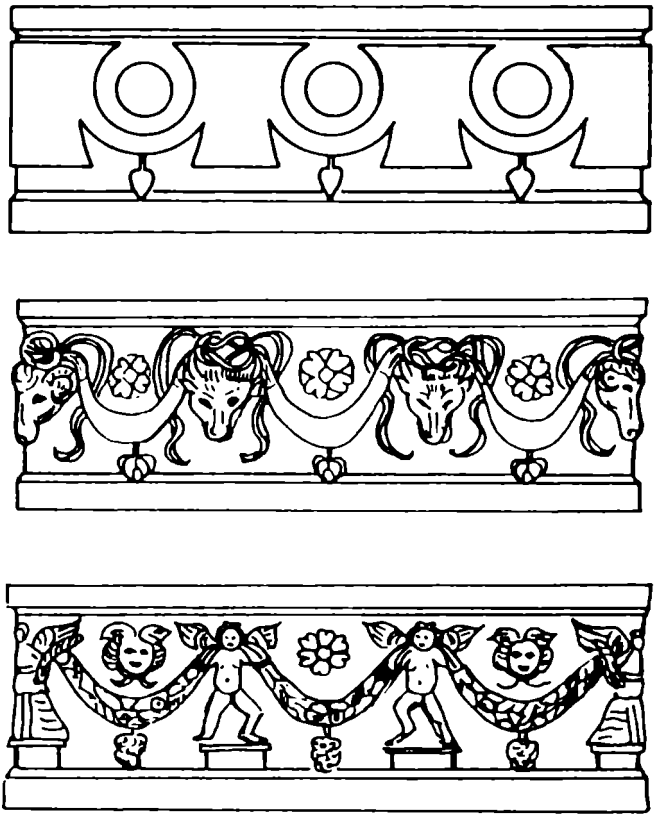
93) Marmara Adası'ndan bir yarı mamul lahit.

8.3 Yarı Hazır Lahitler

Anadolu'nun dört taş ocağından işlenmemiş kütükler çıkarılması dışında, oralarda büyük miktarlarda yarı mamul lahit de üretilirdi. Bu dört ocağın üçü Marmara Adası (Prokonnesos), Efes ve Aphrodisias'taydı; dördüncü Karia'da bir yerde, belki Stratonikeia'daydı. Yarı mamul sözcükleriyle anlamamız gereken genellikle girland'lı lahitler için hazırlanmış şeylerdi. Başka tür lahitler için yarı mamul üretimi yalnızca Marmara Adası'nda yapılırdı. Dört taş ocağının girland'lı yarı mamulleri birbirlerinden açıkça ayrılır. Her işliğin kendine özgü nitelikleri vardı (*Res. 91*)[649].

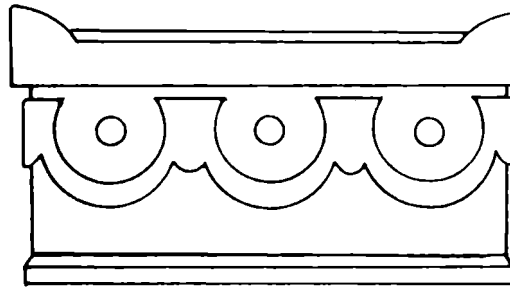
8.3.1 Marmara Adası (Prokonnesos) (*Res. 91,1. 92-93*)[650]

Sandukaların aşağıda ve yukarıda öne doğru çıkıntı yapan pervazları bulunur. Girland taşıyıcıları için bırakılmış yüzeyler, hepsinde dikey kenarı yatay kenarından büyük olan dikdörtgenlerdir ve bu dikdörtgenlerin yan yüzü, yani uzun kenarı hafifçe içe girintilidir; girland'ların pandantifleri yani onlara asılı parçalar vardır; kavislerin içine yuvar-



94) 1-4 Marmara Adası'ndan yarı mamuller ve işlenmenin sürdürülmesi olanağı. 1. Yarı mamul; 2. Koç-boğa-koç başları dizisi; 3. Nike-Eros- Eros-Nike dizisi.

lak levhalar, diskler oturtulmuştur. Vurgulanan, gösterişli olması istenen ön cephe diye düşünülmüş yüz, şayet bir uzun yüzse, onun orta kavsi içine küçük bir tabula konulması kuraldır. Girland'lar genellikle dört yüzde de bulunur. Öne çıkmış kesimlerin hepsinin düz bir yüzeyi vardır ve bunlar kabartmalara arka plan oluşturmak üzere yon-

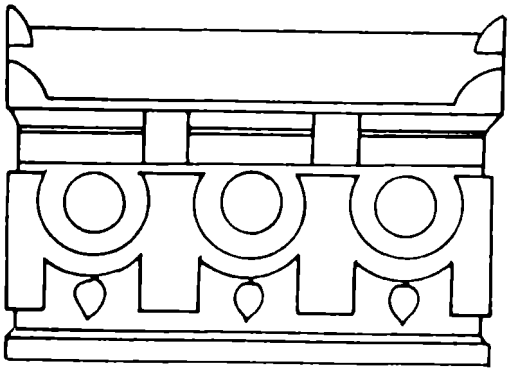


95) Efes'ten yarı mamul lahit.

tulmuştur. Kapaklar oldukça yüksek bir çatı biçimindedir ve dört köşede birer büyük akroter bulunur. Tekne ve kapağın yüzeyleri, sivri kalem-keskiyle işlenecek durumda bırakılmıştır.

Marmara Adası'nda ayrıca tabulalı, alt ve üst kesimleri profilli ve dört yüzü de profil çerçeveli yarı mamuller de hazırlanırdı. Yarı mamuller daha sonra ihraç edilirdi[651]. Girland'lılar sadece Anadolu ve Trakya'da bulunmaz, bunlara Suriye (*Res. 113*), Filistin ve İskenderiye'de (*Res. 120*), Moesia Inferior, Makedonya'da (Dyrrachium) ve Aşağı İtalya'da rastlanır. Öteki biçimlerse, adı geçen yerlerden başka, Selanik ve Dalmaçya, Yukarı İtalya ve Roma'da da görülür. Yarı mamullerin seri imalatı yapıldığı ve büyük zahmete girmeden bu mamuller adadan gemilere yüklenebildikleri için, oldukça ucuza çıktıkları anlaşılıyor.

Marmara Adası üretimi girland'lı örnekler belirli bir yöreye ve onun özelliklerine bağlı kalmazdı, üzerlerindeki son işler çeşitli biçimlerde bitirilebilirdi. Çıkıntılı yukarı kenardan süsleme bölgesi yontulurdu. Girland taşıyıcıları Nike, Eros, Eros ve Nike ya da koç başı, boğa başı, boğa başı ve koç başı sırasını izlerdi (*Res. 94*). Yuvarlak levhalardan büstler, Gorgo ya da aslan başları, çiçekler ya da başka şeyler yapılırdı. Kapaklarda akroter'lere o kadar çok mermer



96) Aphrodisias'tan yarı mamul lahit.

kitabesi ayrılmış olurdu ki, bunlar çeşitli biçimde süslenebilirdi.

Marmara Adası'nda yarı mamul yapımının ne zaman başlamış olduğu bugünün bilgileriyle kesin olarak söylenemez. 1. yy. sonlarına tarihlenebilecek bir örneğe göre yargıya varılabilir[652]. Daha güvenilir dayanak noktalarını ancak 2. yy.'ın ortalarından sonra aramak gerektiği kanısındayız. Lahitler için öngörülmüş bu yarı mamul yapımının ne zaman sona erdiği konusunda ise bilinen hiçbir şey yoktur. 3. yy.'ın ikinci yarısından girland'lı hiçbir örnek bilinmemektedir. Salona'da (Dalmaçya) 4. yy.'da yapılmış büyük bir yerel lahdin Marmara Adası mermerinden olduğu bilinir (*Res. 73*)[653]; bunda herhalde işlenmemiş mermer kütüğü kullanılmış olsa gerek. Kapağına gelince, çatı kapak ile kline-kapak biçimlerinin bir karışımı olduğundan, bunun son biçimini mermer ocağında almış tek bir parça, benzeri olmayan bir parça olduğu söylenebilir.

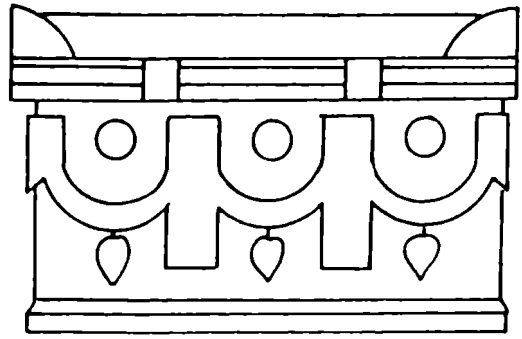
8.3.2 Efes (*Res. 95*)[654]

Kentin taş ocaklarında üretilmiş olarak yalnız girland'lı çeşitlerin yarı mamulleri vardır. Bunların yalnızca alt kesim-

lerinde, dışa çıkıntı yapan kaideleri bulunur, yukarıda pervazları yoktur. Girland taşıyıcılar çok ufaktır ve bazı örneklerde yukarıya doğru biraz uzanır. Genellikle girland kavislerinden sarkan bir şey yoktur. Kavsin içine doldurma figürü olarak yuvarlak levhacıklar oturtulmuştur. Bazılarında bu hiç görülmez. Girland'lar çoğu örnekte dört yanda da yer alır. Bir bölümünde bunların kabartmaları dolgun, bir bölümündeyse yükseklikleri pek azdır. Kapak çok alçak bir çatı biçiminde olup, akroter'leri küçüktür. Dört yüzde de kapak teknenin üzerine dışa doğru bir çıkıntı yaparak oturur; böylelikle kapakta teknenin kaidesininkilere denk gelecek profiller işlenebilirdi. Girland'ların ufak taşıyıcıları koç ve boğa başları betimi için öngörülmüştü. Ancak bir bölümüne bunlardan Nike ve Eros yontulduğunu biliyoruz.

Girland'lı yarı mamuller hem Efes'in içinde hem Ionia-Lydia bölgesinde yaygındı. İhracat ise, Marmara Adası üretimine oranla çok daha az miktarlarda yapılmıştır. Bu üretimden örnekler yakındaki Samos'ta, daha uzakta ise Pamphylia (?), Kilikia, Suriye, Yukarı İtalya, Roma ve Campania'da bulunur[655].

Yarı mamul üretiminin Efes'te ne zaman başladığı konusunda bugüne kadar kesin bilgi edinilememiştir; daha 1. yy.'da ostotek'lerin ve ondan sonra yarı mamullerden işlenerek bitirilmiş lahitlerin var olup olmadığı sorusunun da açıklığa kavuşması gerekmektedir[656]. Girland'lı lahitlerin emin olabileceğimiz ilk örneği, Celsus Polemaeanus'un girland'lı lahdidir ve Efes'te 115 yılında yapılmış olan Celsus Kitaplığı'nın mezar odasındadır. Yarı mamul üretiminin 3. yy. içinde de sürdüğü anlaşılmaktaysa da, ne zaman sona erdiği konusunda şimdilik bir şey söylenememektedir.



97) Karia'dan yarı mamul lahit.

8.3.3 Aphrodisias (*Res. 96*)[657]

Kentin taş ocaklarının ürettiklerinden bugüne kalanların büyük bölümü yarı mamul girland'lı lahittir. Sandukaların çoğu oldukça yüksektir. Altta dışa çıkıntılı bir kaide olup yukarısı pervazsızdır. Girland taşıyıcılar uzundur ve yukarıda hafifçe içe doğru kavis yapar. Büyük pandantifler asılıdır. Kavislerin içine geniş yuvarlak levhalar oturtulmuştur. Girland sayısı bazılarında dört ise de, çoğunda üçtür. Yan yüzlerde çoğu zaman iki tane girland kavsi bulunması Aphrodisias'a özgüdür; bunların benzeri Dokimeion grubunun girland'lı lahitlerinde de görülür. Yine Aphrodisias yarı mamullerinin bir özelliği olarak gösterilebilecek bir şey de, birçok örnekte orta girland yerine bir levha bulunmasıdır. Sütunlu lahitler için de yarı mamul üretilmiş olduğu anlaşılıyor. Kapak oldukça alçak bir çatı biçimindedir. Alt kesiminde büyüklüğü sanduka ölçüleriyle çakışan bir bölge vardır, onun bitiminde dört yanı da dışa çıkıntı yapar. Genellikle kabaralar görülür. Köşe süsleri çok küçüktür. Lahdin bitirilmesi sırasında girland taşıyıcılarından hareket ederek Nike'ler, Eros'lar ve başka figürler yontulduğu anlaşılıyor. Ancak bir dizi lahitte de bunlar sadece ufak hayvan başlarına dönüştürülmüştür.

Aphrodisias yarı mamulleri büyük ölçüde o kentle ve onun Karia ve Phrygia'ya düşen çevresiyle sınırlıydı. Menderes havzasındaki Nysa* ve Germencik (*Res. 103*), -Pisa'daki tek örnek bir yana bırakılırsa- bitirilmiş lahitlerin ortaya çıkarıldığı en uzak yerlerdir. Bazı yerlerde, yarı mamullerin kopyaları yerel taştan yapılmıştır. Uzakta bir yer olan Kibyra'da** bunun örnekleri görülür[658].

Aphrodisias grubunda da üretimin ne zaman başladığı henüz belli değildir. Birkaç örnek 1. yy.'a tarihlenmiştir; 2. yy.-'la ilgili olarak elde daha sağlam dayanaklar vardır. Epeyce bir miktarın da 3. yy. başlarında üretilmiş olduğu anlaşılıyor; ancak, üretimin ne zaman son bulduğu bilinmemektedir[659].

8.3.4 Karia (*Res. 97*)[660]

Geri kalan grupların içinde, Karia'daki bir taş ocağının ürünleri özel bir yere sahiptir. Söz konusu ocağın yeri bugüne kadar kesin olarak belirlenememiştir, Stratonikeia yakınlarında bir yer, belki de Milas ya da Iasos olduğu sanılmaktadır. Orada sadece girland'lı lahitler için yarı mamul üretildiğini anlamaktayız. Aphrodisias üretimindekilere benzerler; ikisinin arasındaki önemli ayrılık girland taşıyıcıların köşelerde çok küçük olmasıdır. Bunlar yontularak Nike ya da Eros'a değil, baş betimlerine dönüştürülmüştür. Karia'da köşelerde yer almış birçok Pan*** başına rastlanır. Ortada yer alan taşıyıcıların ayakta duranlarından, figürlere ya da yine hayvan başlarına dönüştürülenler de vardır.

---

* Sultanhisar.

** Gölhisar.

*** Yunan mitolojisinde vücudu az çok bir hayvanı, özellikle keçiyi andıran 'verimlilik' tanrısı.

Yarı mamuller Karia'nın batı kesimiyle sınırlıdır ve düşük miktarlarda ihraç edilmişlerdir. Gönderildikleri yerler, Phournoi ve İskenderiye'dir, belki bir de Suriye'deki Laodikeia* olabilir. Adana'da bulunan bir örneğin yerel taştan yapılmış bir kopya olduğu düşünülebilir[661].

Karia'da yarı mamul lahit üretimi, 2. yy.'ın ortası geçtikten sonra başlamış, üçüncü yıl içlerinde sürmüştür; ne zaman bittiği henüz belirlenememiştir[662].

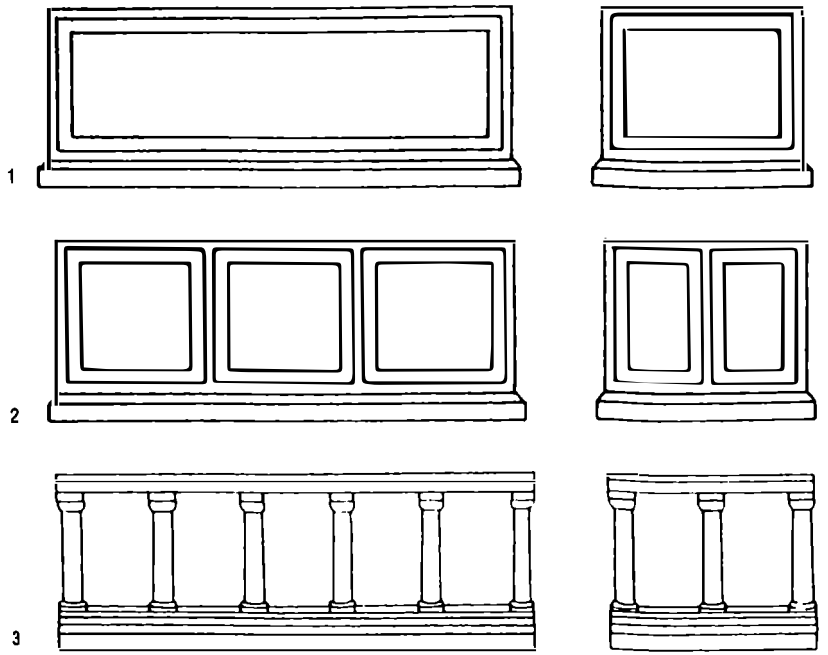
8.4 Çeşitli Sanat Yöreleri İçinde 2. ve 3. yy. Lahitleri

Anadolu'da üretimleri birbirinden açıkça ayrılan bir dizi sanat eyaleti vardır. Sınırları Roma eyaletlerinin resmi ayırımlarını izlemez, bunlar daha eskiden beri biriken gelenekleriyle özgün kültür oluşturmuş bölgelerdir. Her bir kültür eyaletinin kendine özgü niteliklerini aşağıda sıralıyoruz.

8.4.1 Bithynia

Bu bölgeden epeyce lahit biliniyorsa da, elde bulunanların çoğu bütün lahit değil, parçalar halindedir[663]. Buluntu yerlerinin başında şuraları gelir: Prusa (Bursa), Nikaia (İznik), Nikomedeia (İzmit), Kalkhedon (Kadıköy) ve Prusias (Konuralp, eski Üsküb). Marmara Adası taş ocaklarının imparatorluk mülkiyetinde bulunan yönetim merkezinin İzmit'te olduğu sanılmaktadır. Bu bölgenin özelliklerinden biri, lahitlerin yer altı yapılarında bulunmasıdır. Dokimeion ile Atina'dan ithalat olduğu gibi, ithal mallarının örnek alındığı yerel üretim de vardı. Yerel üretim altı bölüme ayrılır. Taş olarak, kireçtaşından ve açık maviye çalar koyu renk yerli mermerden başka, yakında bulunan Marmara

* Lazkiye.



98) 1-3Bithynia yerel lahitleri: 1. Üzerinde geniş yüzeyler bırakılmış sandık-lahit; 2. Yüzeyi bölümlere ayrılmış sandık-lahit; 3. Arşitrav'lı sütunlu lahit.

Adası'nın mermeri de kullanılırdı.

Yazıtlı Lahitler: Sandukalar pürüzsüzdür; ön yüzde uzun ya da kısa bir yazıt bulunur. Bu süsleme biçimi, Anadolu'nun başka yörelerinde de yaygındır. Ancak Bithynia'ya özgü olan şey -öteki bölgelerde koşutu yoktur- yazıtın özellikle güzel biçimlendirilmiş olmasıdır. Harfler özenle kazınmış, adlar büyüklükleriyle vurgulanmıştır, içlerinde harfler aralıklı yer almıştır. Genel görünümde bir estetik egemendir.

Tabula Ansata'lı Lahitler: Kadıköy'den birkaç örnek bu gruba girer; aralarından bir tanesi sandık çerçevelidir. Grubun bir bölümünü Marmara Adası'ndan alınmış yarı mamul lahitler oluşturur. Ayrıca, Bursa'da Marmara Adası'nınkilere benze-

meyen bir örnek bulunur. Gerçi bir tabula ansata'sı yani kulplu levhası olan lahitler Anadolu'da çok yaygındır ama Bithynia'da -belki Marmara Adası'na yakın oluştan ötürü- olduğu gibi dikkat çekecek sıklıkta değildir.

Sandık-Lahitler (çerçevesi dört yüzünü de dolanan lahitler): Bu grupta birkaç sanduka ile pek çok sayıda parça kalmıştır. Bazılarında uzun cephe herhangi bir bölünmeye uğramamıştır (*Res. 98,1*); büyük çoğunluğun uzun cephesi ise küçük dikdörtgenlere ayrılmıştır (*Res. 98,2*). Yan yüzlerin bir ya da iki kesimi vardır. O kesimlerde çeşitli süslemeler, örneğin Gorgo başları, maskeler, Eros'lar, ayakta duran kişiler ya da büstler betimlenmiştir. Ayrık örneklerde çerçeveden vazgeçilmiş olduğu, süslemenin dümdüz yüze oturtulduğu görülür.

Sandık-lahitler Anadolu'nun başka bölgelerinde, en çok da Pisidia'da ve Bithynia'dan çok uzak yerler olan Lykaonia'da ve Isauria'da da bulunur. Fakat onlardaki süsleme başkadır ve Bithynia'nınkilerle aralarında bir bağlantı yoktur. Bu çeşit lahitler Selanik ve belki Thasos'un da özellikleri arasında bulunur ama, herhangi bir etkileşim olup olmadığı bugünün bilgisiyle saptanamamıştır. Yani bu biçimin hangi nedenlerden ötürü Bithynia'da o kadar tutulduğunu şimdilik açıklayamayız.

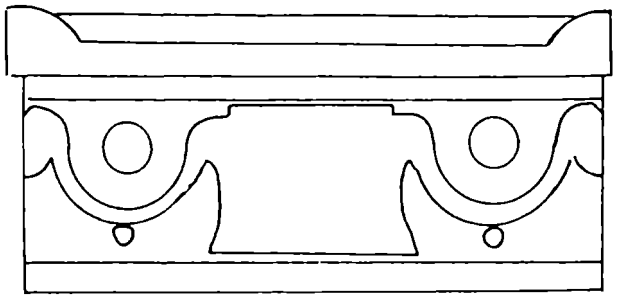
Sütunlu Lahitler (*Res. 98,3*): En çok İznik'te yaygın olan bu grubun örnekleri çoktur ama haklarında bir yargıya varmak kolay değildir, çünkü elde sadece parçalar kalmıştır. Bütün olarak bugüne gelmiş tek örnekteki figürlerse sonradan yontulmuştur. Süslemede herhalde Dokimeion'un sütunlu lahitlerine öykünülmüştür; ne var ki ileri derecede bir sadeleştirme ve değiştirme, yerel İznik sütunlu lahitleriyle bunların yapımında örnek alınan lahitler arasında büyük bir ayırım bulunmasına yol açmıştır. Çoğu zaman pilasterler yani duvar ayakları görülür. Bunlar da genellikle

sarmaşık betimleriyle süslüdür. Daha seyrek olarak kesik sütunlar bulunur. Aralarından birkaç tanesinde yivler görürüz. Tabanlar ve sütun başlıkları son derecede sadedir. Bugüne kadar edinilen bilgiye göre, pek az örnek 'normal tip' denilen türdendir; birkaç tanesinde kemer bulunur; büyük çoğunluktaysa bir arşitrav, yani başkiriş vardır. Bu başkiriş çoğu zaman keskin çizgili olup, hiçbir süs taşımaz.

Sütunlu lahitler Anadolu'nun başka yörelerinde de üretilmiştir ve bunlar her zaman Dokimeion grubunun örneklerine öykünülerek yapılmıştır ve çoğunlukla bir grup oluşturmayan, birbirinden bağımsız lahitlerdir. Yalnızca Aphrodisias'ta büyük miktarda bulunurlar. Ancak Bithynia'daki örnekler, sütunların çok sade oluşuyla ayrılarak özgün bir grup oluştur.

Girland'lı Lahitler: Çeşitli yerlerde girland'lı lahde rastlanır. Çoğunun Marmara Adası yarı mamullerinden yapılmış ve hemen hiç değiştirilmeden ya da ufak bir değişiklikle kullanılmış olduğunu anlıyoruz. Ayrıntıların, yani girland'lar, girland taşıyıcıları ve süsleme bölümlerinin işlenişinde örnekler arasında yakın benzerlik yoktur. Bundan ötürüdür ki, Bithynia girland'lı lahitlerini belirleyici bir özellik saptanamaz. Sadece, birçoğunda girland kabarıklığının incecik olduğu dikkati çeker. Ötekilere pek uymayan bir örnekte, Dokimeion'lu bir yontu ustasının lahdin bir bölümü üzerinde kalemle çalışmış olduğunu görüyoruz[664]. Hypium'daki (Konuralp) bir örnek, yalnızca Bithynia'nın öteki lahitlerinden değil, tüm Anadolu lahitlerinden ayrılır; bu nedenle 1. yy.'a tarihlenmiştir; fakat pekâlâ 2. yy. sonlarına ait sıradışı bir yapım olması da akla gelebilir[665].

Ayrık Yapımlar: Bunlara iki örnek olarak, uzun yüzlerinden birinde bir cenaze şöleni betimi bulunan bir lahit ile üzerinde bir Gorgo başı tutan deniz yaratıkları betimi bulunan bir lahit parçası gösterilebilir.



99) Assos'tan bir lahit.

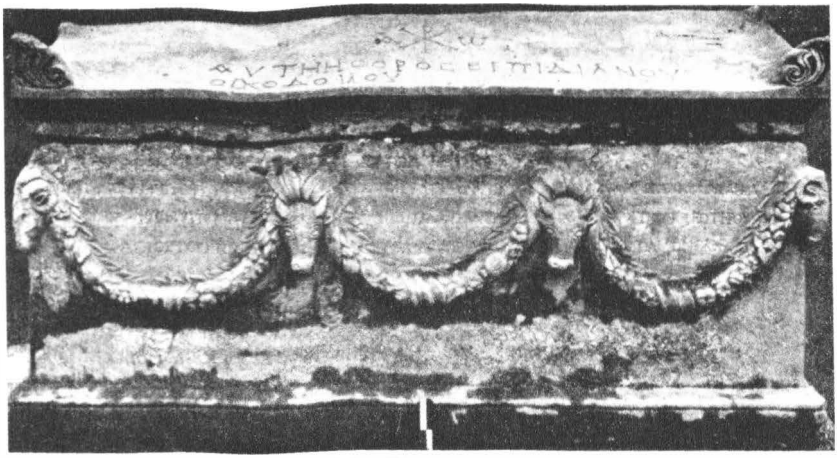
Kapaklar: Bithynia'da bunların sanduka ile bir arada bulunması çok seyrek rastladığımız bir şeydir. Kapak çatı biçimindedir ve çoğunluğu çok alçaktır. İri kiremitleri ve antefiks'leri, yani süsleme uzantıları dikkati çeker. Marmara Adası yarı mamullerinden yapılmış kapaklarda, çoğunlukla büyük, üzerinde büstler, insanlı sahneler ya da zengin sarmaşıklar bulunan akroter'lere rastlanır; bu donanım Bithynia'nın bir özelliğidir.

Oldukça kesin bir tarihlemeye olanak sağlayacak bir ipucu, bir dayanak noktası henüz bulunmamıştır. Üretimin 2. yy.'ın ikinci yarısında başladığı bellidir, ancak 3. yy.'da ne kadar sürdüğünü bilmiyoruz. Erken Dönem'den bir örneğe rastlanmamıştır[666].

8.4.2 Mysia ve Troas*

Bu bölgede ancak az sayıda lahit üzerinden bilgi verilebilir[667]. Sadece Assos'ta yerel volkanik taştan yapılmış büyükçe bir grup vardır. Öteki lahitler için çoğunlukla yarı mamul durumda ithal edilmiş olan Marmara Adası mermeri kullanılmıştır. İthalden sonra işlemden geçirilenlerde

* Mysia: Anadolu'nun kuzeybatısında, Marmara Denizi ile Çanakkale'nin güneyinde, Bergama ile Erdek'i içeren bölge. Troas: Anadolu'nun kuzeybatı uzantısında, Kaz Dağı'nın kuzeyinde kalan, Troia'yı içine alan bölge.



100) Selçuk, Müze: Efes'ten girland'lı lahit.

girland'ların çok ince olduğu, neredeyse iç lastiklere benzediği görülür. Girland içlerinde Bithynia'da karşılaştığımız örnekler kullanılmıştır; ne var ki asıl kaynağın neresi olduğu bugüne kadar açıklığa kavuşmuş değildir. Bir örnekte girland kavisleri kullanılmayıp, köşe figürleriyle bir adam ve atı betimlenmiş ve bir de yazıt kazınmıştır. Bitirilmemiş durumda Marmara Adası'ndan satın alınan pek çok lahit kullanılmıştır.

Assos: Burada yerel taştan gösterişsiz tekneler ve girland'lı lahitler yapılırdı (*Res. 99*)[668]. Bir örnekte, girland'lar, girland taşıyıcısı ve dolgular çok ince işlenmiştir. Bir seri üretimde, girland'ların ve levha yüksekliklerinin çok az olduğunu görürüz. Girland'lar, Mysia, Troas ve Bithynia'da rastlandığı gibi iç lastik görünümündedir. Levhanın sunuluşunda birkaç değişke kullanılmıştır, bunlardan biri de yan yüzlerden birine girland kavisli bir levha eklenmesidir. Yine de lahitler basitlikleriyle birbirlerine çok benzer. Bu çeşit lahitler şaşılacak kadar uzaklara, örneğin doğuda Suriye, Filistin ve İskenderiye'ye, batıda Selanik, Dıraç, Nikopolis, Ravenna ve başka yerlere ihraç edilmiştir. Bu çeşidin böylesine beğenilip tutulmuş olması, bu taşın özel kullanılış üs-

tünlüklerinden kaynaklanabilir. Herhalde söz konusu olan, Yaşlı Plinius'un şu sözcüklerle anlattığı "lapis sarcophagus" idi: "Troas'taki Assos'ta "lapis sarcophagus" adıyla damarlarından ötürü rahat kesilip ayrılabilen bir taş çıkarılır. İçine konulan naaşların kırk gün içinde, dişlerinden başka tüm vücutlarının yok olduğu kesin biliniyor"[669]. Taşta güya böyle bir özellik* bulunmasının nasıl bir üstünlük sağladığını biz anlayamayız ama, Roma'nın İmparatorluk Dönemi'nde Assos'tan birçok yere lahitler sadece bu özelliği nedeniyle satılmıştır. Üretimin 2. yy. sonlarında ve 3. yy. başlarında ortaya çıktığı söylenebilir fakat, daha kesin bir saptama yapılamaz. Hiçbiri 79 yılında ölmüş olan Plinius'un yaşadığı döneme tarihlenmemektedir.

8.4.3 Ionia-Lydia** Bölgesi

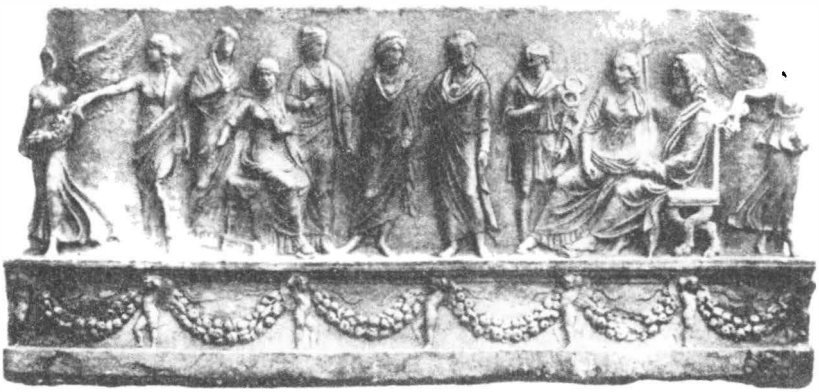
Bu bölgede pek çok lahit bulunmuştur[670]. Yapım merkezlerinden biri, Asia eyaletinin başkenti Efes'tir. Ondan başka, Smyrna (İzmir), Hypaipa (Ödemiş yakınları), Sardes ve Philadelphia (Alaşehir) adları verilebilir. Atina'dan, Dokimeion'dan ve tek bir tane de Roma'dan ithalat yapıldığı saptanmıştır[671]. Efes'te ise seri halde yarı mamul üretilirdi. Yukarı Gediz vadisinde ise lahit yapımı bitirilirdi. Yontu ustaları hem yerel kireçtaşı, hem Marmara Adası kökenli ithal malı yarı mamulleri kullanarak çalışırdı.

Efes'te çok çeşitte üretim yapılmıştır. Anadolu'da onunkini aşan, yalnızca Aphrodisias'ın üretimidir. Ionia-Lydia bölgesindeki öteki üretim merkezleri Efes'in etkisi altında kal-

---

* Bkz. yukarıda böl. 2.2.

** Ionia: Foça'dan Gediz ağzına kadar uzanan 40 km.'lık kıyı şeridi. Lydia: Ege Denizi'nden doğuya uzanarak Gediz ve Küçük Menderes vadilerini içeren bölge.



101) İstanbul, Arkeoloji Müzesi: Efes'ten "Cehennem Lahdi".

dığından burada onlar da bu bölge üretimi içinde ele alınabilir. Bölgenin lahitleri dörde ayrılır. Girland'lılar açık farkla en büyük bölümü oluşturur. Bölgeye özgü nitelikler yalnızca onlarda görülür; buna karşılık frizli, sütunlu ve kabartmalı lahitler ayrık örnekler sayılır.

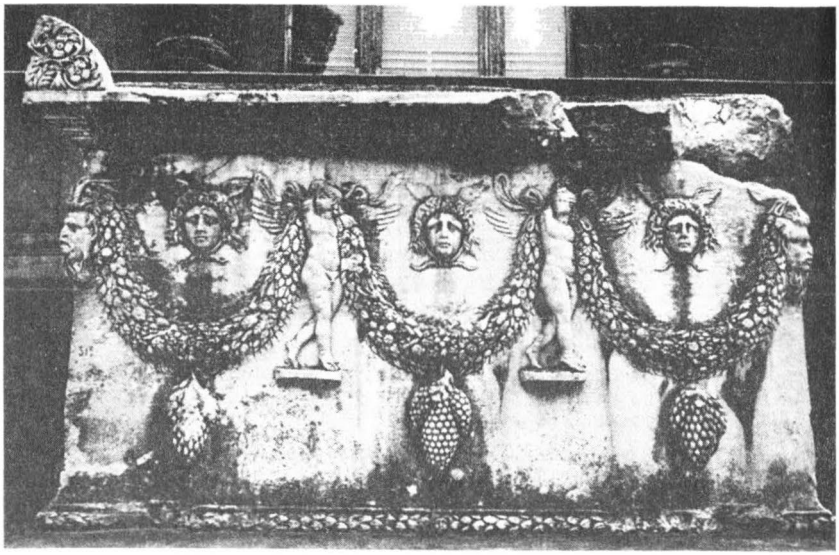
Girland'lı Lahitler[672]: Efes yarı mamullerinden yapılmış olanlarda girland'lar çok incedir ve bunların çoğunda asılı parça yani pandantif bulunmaz (*Res. 100*). Girland taşıyıcısı olarak yarı mamullerin girland kalıbına uygun şekilde hayvan başları görülür. Ancak, Nike'ler, Eros'lar da vardır. Arka ve yan yüzler, genellikle perdahlanmamış durumda bırakılmıştır. Kavis içlerini dolduran betimler pek küçüktür. Bunlar çiçek ya da Gorgo başı olabilir. Bir örnekte uyuyan bir Eros görürüz. Bir başkasında insanlı bir sahne betimlenmiştir, aynı lahdin bir başka özelliği de üst pervazının çıkıntılı bir kesim göstermesidir[673]. Bölgenin pek çok lahdi, ya üzerinde hiç işlenmemiş, ya da pek az bir değişiklikten geçirilmiş birer yarı mamuldür. Yani lahit 'bitmemiş' durumda kullanılmıştır.

Her ne kadar yerel mermer pek bolsa da, Marmara Ada-

sı'ndan yarı mamul ithal edilirdi. İçlerinden biri çok zengin şekilde işlenmiştir ve bunun Efes'te bir benzeri yoktur[674].

Efes ve çevresinde lahit yapımına ne zaman başlandığı bugüne kadar aydınlatılamamıştır[675]. Yazıtına dayanılarak 69/70 yılına tarihlenmiş Alaşehir girland'lı lahdinin çok daha sonraki bir zamana oturtulması gerekir. En erken örnek, Celsus Polemaeanus'un kendisi tarafından 115 yılı dolaylarında yaptırılmış olan ve Efes Kitaplığı'nda bulunan lahittir. Herhalde, eldeki bol malzemenin yayınlanması, lahitleri 3. yy. içlerine kadar izleyebileceğimiz bir biçem sınıflamasına sokacaktır. Marmara Adası mermerinden olan örnek o yüzyılın başında işlenmiş olabilir. Üretimin ne zaman sona erdiği ise saptanamamaktadır.

Frizli Lahitler: Çok sayıda örnek varsa da bunlar biçemleri ve betimleriyle birbirlerinden ayrılır. Hepsi tek başına ele alınacak bir grup üyesi olmayan parçalardır[676]. Çok kısa bir zaman parçasında, 2. yy.'ın üçüncü çeyreği içinde, üretildikleri anlaşılmaktadır. Birkaç tanesinden söz etmek gerekirse şunlar kaydedilebilir: Ön yüzünde Roma kenti örneklerine öykünen ve Anadolu'da başka bir lahit üzerinde rastlanmamış bir konu olan Endymion mitinin betimlendiği bir lahiti. 'Cehennem Lahdi' denilen ve figürlü frizinin altında ufak bir girland'lı kesimin de uzandığı lahit sıradışı bir parçadır (*Res. 101*). Sıradışı nitelemesi öteki örnekler için de kullanılabilir. Yerel frizli lahit yapma arayışının nereden geldiğini merak edebiliriz. Örnek olarak alınmış lahitler Dokimeion grubundakiler de, Attika lahitleri de olabilir. Ancak, bu Efes örneklerinin ne betimleri, ne de süsleme pervazları Attika lahitlerinden alınmıştır; daha çok,kaide çıkıntılarıyla Dokimeion örneklerini andırırlar. Bu nedenle Efes'in kısa bir süre Dokimeion örneklerine öykünerek kendi frizli lahitlerini üretmeye çalıştığını söyleyebili-

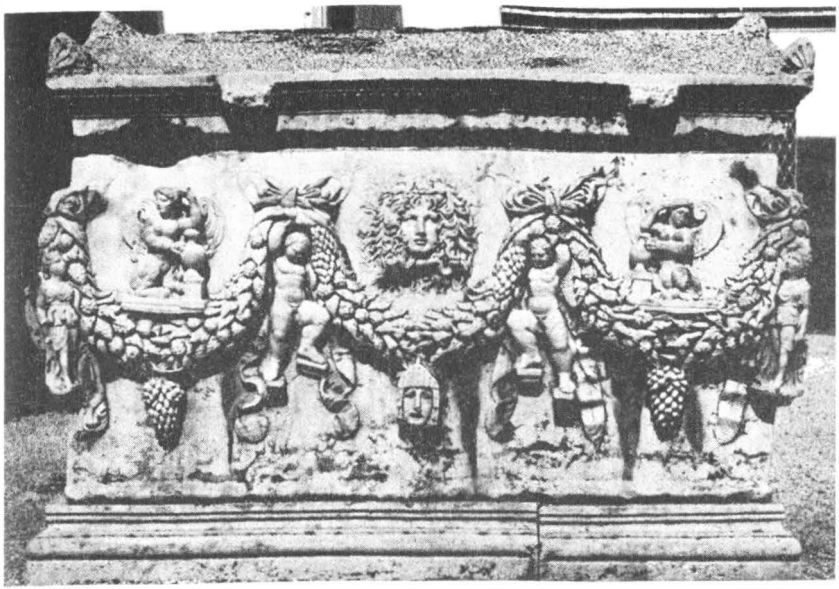


102) İstanbul, Arkeoloji Müzesi: Iasos'tan (Karia) girland'lı lahit.

riz. Ancak bu girişim tutunamamış, üretimden vazgeçilmiştir. Onun yerine, 3. yy.'da Atina'dan büyük miktarda frizli lahit ithal edildiğini görüyoruz. Bunların yerel yapımdan daha çok sevilip tutulduğu anlaşılıyor.

Sütunlu Lahitler: Şimdilik kendisinden söz edebileceklerimiz, üç yüzünde kemerler, arka yüzünde de girland'lar bulunan bir lahitle bir lahit parçasıdır[677]. Sütun aralarında ayakta duran Mousa'lar görürüz. Örnek alınan lahitler, Aphrodisias sütunlu lahitleridir. Onlar da Dokimeion'da yapılanları izleyerek üretilmiştir. Aphrodisias örneklerinde mimarlık öğelerinin çok sadeleştirilmiş olduğunu ve orada da birçok Mousa'lı lahit bulunduğunu söyleyebiliriz. Tarihleme için 3. yy.'ın başları önerilmiştir.

Yivli Lahitler[678]: Bunlara Anadolu'da çok seyrek rastlanır. Bilinen örneklerin nitelikçe en üstün olanı Sardes'te bulunmuştur. Ancak bunun yerel üretim mi, yoksa Dokimeion işi



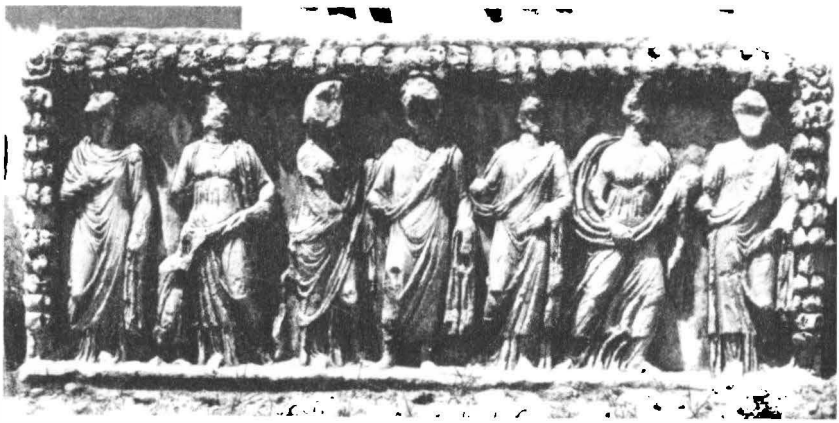
103) İzmir, Arkeoloji Müzesi: Germencik'ten girland'lı lahit (herhalde Aphrodisias'ta yapılmış olacak).

mi olduğu belli değildir. Roma kenti lahitlerine özgü bir şey olan yivleri dalgalı lahdin Anadolu'daki tek örneği Efes'tedir. Ancak bunun bir kopya olup olmadığı sorusu henüz yanıtlanamamıştır.

8.4.4 Karia*

Bu bölgede pek az lahit bulunur[679]. Sadece Aphrodisias'taki durum bunun dışındadır, oranın zengin üretiminin ayrıca ele alınması gerekir. Buluntuları Milet, Iasos, Stratonikeia ve daha birkaç yerde görürüz. Çoğunlukla -belki Stratonikeia'da üretilmiş- yarı mamuller kullanılmıştır. Köşelerdeki girland kavsi taşıyıcılarının çoğunlukla birer Pan başı ol-

* Güneybatı Anadolu'da dağlarla çevrili ve kuzeyinde Lydia, doğusunda Phrygia ile Lydia bulunan bölge.

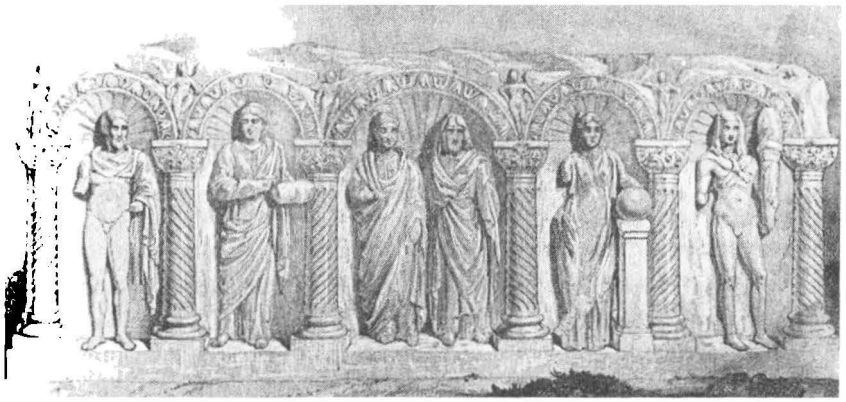


104) Aphrodisias, Müze: Bir karı koca çifti ve kadınları (Mousa'lar?) betimleyen frizli lahit.

ması, bu bölgenin belirleyici niteliklerindendir. Bu, Iasos'ta muhtemelen 2. yy. sonlarında yapılmış olması gereken büyük bir lahitte çok güzel betimlenmiştir (*Res. 102*). Milet'ten bugün elde sadece parçalar vardır; bunların 2. yy. sonlarında ve belki 3. yy. başlarında üretilmiş lahitlere ait oldukları sanılmaktadır. Germencik'te, Tralleis'te (Aydın) ve Nysa'da bulunmuş örnekler herhalde Aphrodisias'tan getirtilmişlerdir. Önemli bir kent olan Tralleis'te özgün bir grup lahit olmadığı anlaşılıyor[660].

8.4.5 Aphrodisias

Aphrodisias'ta pek çok lahit yapılmıştır. Gerçi aralarında birçoğu sadece parçalar halindeyse de, 400'e çok yakın sayıda lahdin varlığı bilinmektedir. Kentin işlikleri, biçimlerinin büyük değişiklik gösteren zenginliğiyle ve kısmen de yüksek nitelikleriyle, Anadolu'nun tüm geri kalan gruplarını geride bırakmıştır. Bu çok önemli bütünün yayını hazırlanma aşamasındadır. Bugün elde yalnızca çalışmaları tanıtan bir rapor vardır; birçok bilgiye ulaşılamamakta-



105) Eski (?) Aphrodisias: Sütunlu lahit.

dır[681]. İthal malına gelince, şimdilik yalnız Dokimeion kökenli girland'lı lahde ait bir parça bilinmektedir.

Yerel lahitler şu dört gruba ayrılır:

Girland'lılar (*Res. 103*)[682]: Genellikle bunların ön yüzünde üç, yan yüzlerinde bir ya da -Aphrodisias'ın bir özelliği- iki girland kavsi bulunur. Çoğunda girland'ları taşıyanlar Nike'ler, Eros'lar ve yapraklı motifler üzerinde ayakta duran başka kişilerdir. Girland'ların özelliği, iyice dolgun olmaları ve bunlara genellikle üzüm salkımlarının takılmış bulunmasıdır. Şeritler figürlerin başlarının üzerinde kalın rozet şeklinde bağlanır. Kavislerin içinde ölen kişilerin büstleri, Gorgo başları ve Dionysos mitiyle ilgili kişiler, kartallar, oturan Sfenks'ler, Eros ile Psyche grubu ya da ufak mitolojik sahneler, bunlar arasında da en çok Ganymedes'in kaçırılış öyküsü betimlenmiştir.

Girland'lı lahdin iki değişkesi Aphrodisias için belirleyici niteliktedir. Bunlar bu kent ile sınırlı kalmış örnekler değildir ama, burada başka bölgelere oranla çok fazla ve zengindir. Bazı örneklerde orta girland'ın yerini bir levhanın aldığını görürüz ve bazen de girland bu levhanın üzerinden

aşar[683]. Girland taşıyıcısı olarak duvar ayağı ya da kesik sütun kullanımına da oldukça sık rastlanır[684].

Dizinin başlarında yer alan yani 2. yy.'ın üçüncü çeyreğinde yapılmış olan birkaç örnekte girland taşıyıcısı olarak hayvan başlarına ya da köşelerde hayvan başları, ortalarda Eros'lara rastlanır[685]. Girland kavisleri seyrektir ve kavis içini dolduran betimlemeden vazgeçilmiştir. Bu tip lahitlerin yapılmasına 2. yy. ortalarında başlandığı, Efes'ten öykünüldüğü ve kısa sürede Aphrodisias'ın belirleyici nitelikleri arasında yer aldığı ve pahalı ve gösterişli biçimlere dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır.

Kalın girland'lı ve şerit rozetleri üst üste yığılmış örneklerin ise 2. yy. sonlarında ve 3. yy. başlarında ortaya çıktığı sanılmaktadır. Daha kesin bir sınıflandırma yapabilmek için tüm bilginin yayınlanmasını beklemek gerekmektedir. Üretimin ne zaman son bulduğu bugüne kadar belli olmamıştır.

Frizliler[686]: Frizleri figürlü lahit sayısı çok değildir fakat olanlar çok çeşitlidir. Bunlarda Dionysos ile ilgili betimler, av sahnelerinde Eros'lar, Herakles, Yunanlılar'ın Amazonlar'a karşı savaşı, bir evli çift ve Mousa'lar (*Res. 104*) görülebileceği gibi, örneğin etkileyici bir cehennem sahnesine de rastlanabilir. Yapımda kendisine öykünülmüş örneklerin her lahit için aynı olmadığı sanılmaktadır. Bir kısmında Dokimeion örnek alınmış, bir kısmı da Roma'dan gelmiş olabilir. Parçalanmış durumda bulunan ve Amazon betimleri taşıyan bir lahdin benzerine hiçbir yerde rastlanmamıştır. Yüksek nitelikteki bu lahdin işlediği konuda Klasik Dönem'deki Attika örneklerini izlediğini, daha açıkçası Atina'daki Athena Parthenos'un kalkanı üzerindeki kabartmaya öykündüğünü, biçemindeyse 2. yy. ortasındaki Atti-

ka yapıtlarıyla sıkı bağları olduğunu görüyoruz. Bunun üzerinde çalışmış olan yontu ustasının Atina'dan Aphrodisias'a gitmiş bir sanatçı olduğu düşünülebilir[687].

Bugün elde bulunanların genel görünümüyle frizli lahitler Orta ve Geç Antoninus'lar Dönemi'ne tarihlenebilir; şimdiye kadar ele geçmiş örneklerin hiçbiri 3. yy.'a mal edilemez.

Sütunlu Lahitler (*Res. 105*)[688]: Pek çok biçim gösterirler ve bunların çoğu Aphrodisias dışında başka bir yerde rastlanmayan biçimlerdir. Kısmen beş arkad'lıdırlar -tek bir lahitte dört arkad görülür- ; çoğunda bir başkiriş bulunur ve yalnızca beş ya da üç sütun aralı olandan ortadaki, bir kavisle vurgulanmıştır. Aphrodisias'taki bu düzenleme, Dokimeion'un sütunlu lahitlerinde görülmez. Betimlenenler arasında erkek ve kadınlar, Mousa'lar, Mevsimler ya da mitolojik karakterler görülür.

Sütunlu lahitlerin yapımına Antoninus'lar Dönemi ortalarında başlandığı anlaşılıyor. Bunlar Dokimeion grubunun arkad'lı ve arşitrav'lı örneklerinin özgür biçimde kopyalanmasıyla üretilmiştir. Sütunlar da izlenen örneklere oranla çok daha sade duruma getirilmiş, bazen sütun arası sayısı azaltılmış ve arkad'lı ve arşitrav'lı çeşitler birbirlerine karıştırılmıştır. Aphrodisias işi lahitlerin 3. yy.'da daha ne kadar sürdüğü şimdilik söylenememektedir. Eldeki örnekler arasında en yeni olanlardan biri, herhalde Pisa'da bulunan Mousa betimli lahittir. Bunun 3. yy. ortalarında yapıldığı sanılmaktaysa da, ancak grubun tümünün yayınlanmasından sonra daha kesin bir düzenlemeye varılabilir[689].

Sınıflandırma Dışı Kalanlar: Bunlar pek çeşitlidir ve aralarında İmparatorluk Dönemi'nin tüm lahit yontu sanatı içinde bir benzeri olmayan birkaç betimleme bulunur[690].

İki ayrı gruptan etkilenmiş, her ikisinden de özellikler almış ara örneklere sık rastlanır. Bunlardan birçoğunda yan yüz üzerinde yeterince durulmamıştır. Arka yüzün sadece perdahlanmasıyla yetinildiği de sık görülen bir şeydir. Bitirilmemiş, işlenme sürecinin şu ya da bu basamağında kullanılmış epeyce lahit vardır ve bunlarda yapımın çeşitli aşamaları iyice belli olur.

Kapaklar: Birçoğu çatı biçimindedir; bir bölümünde iri kiremitler görülür, antefiks'ler de akroter'ler de işlenmiştir. Kline-kapaklara da rastlanır. Bunlar, Dokimeion'daki kapaklara öykünülerek yapılmışsa da, kaynaklarına göre daha sadedir.

Aphrodisias grubu lahitleri geniş ölçüde kentin çevresiyle sınırlı kalmıştır. Hierapolis'te yarı mamullerden başka yapımı tamamlanmış lahitler de bulunup bulunmadığı henüz açıklığa kavuşmamıştır. Nysa, Tralleis (Aydın) ve Germencik'te bulunan örnekler, kıyı doğrultusunda bir ihraç yolu bulunduğunu gösterir[691]. Pisa'daki Mousa'lı lahit ve belki bir de Subiaco'da bulunan ve Dionysos mitini işleyen bir başka lahit Aphrodisias'ta yapılmış olabilir[692].

8.4.6 Phrygia

Anadolu'nun Dokimeion ve Phrygia'da üretilmiş olan ana grubunun sanatsal açıdan büyük üstünlük taşıyan lahitleri dışında yerel örnek pek azdır[693]. Sadece Hierapolis'teki üretim daha iyidir. Başka yerlerde de girland'lı, duvar ayaklı, levhalı, yivli lahitler ve hattâ frizleri figürlü olanlar bulunur. Fakat bunlar hep tek parçalardır; Phrygia için belirleyici sayılacak gruplardan söz edemeyiz.

Laodikeia ve Hierapolis'te üretilmiş girland'lılar, üzerinde durulması gereken bir nokta oluşturur[694]; çünkü bunlar bir yandan biçimleriyle ve girland'larının işlenişiyle Dokimeion grubuna sıkı sıkıya bağlıdır; öte yandan süslemeye ay-

rılmış kesimlerinin olmamasıyla ve başka özellikleriyle onlardan ayrılırlar. Bunların Dokimeion'dan gelmiş yontu ustalarınca yapıldığını düşünebiliriz.

Hierapolis'te mermerden ya da yerli kireçtaşından yapılmış pek çok lahit ve lahit parçası bulunur[695]. Aralarında Dokimeion'dan getirtilmişlerin (frizli, sütunlu ve belki girland'lı) sayısı yüksektir. Aphrodisias'tan gelme birçok da yarı mamul vardır. Bunlardan bazıları yerel çalışmayla tamamlanmıştır. Saydıklarımızın arasına bir de mermerinin nereden geldiği belli olmayan birçok girland'lı lahit parçası da katılabilir. Yerel üretim lahitlerinde oldukça üstünkörü bir çalışma görülür. Eros ve Nike'lerin küçücük olması dikkati çeker. Bunlar birer çıkıntı üzerinde dururlar ve başlarının üzerindeki şeritler şişkin rozetler halinde bağlanmıştır. Bu örneklerin yanı başında, Hierapolis'teki yerel işliklerin bir özelliği olduğunu sandığımız yivleri dikey lahitler büyük bir grup oluşturur[696].

Elde bulunan mermer kapakların ve kapak parçalarının sayısı yüksektir. Alçak ve iri kiremitli damlara benzerler. Kiremitler üzerinde, çoğunlukla uzun yüzlerin birinde olmak üzere, tüm özellikleri verilerek çalışılmıştır. Çoğu zaman aslan başı biçimi verilmiş antefiks'ler yani süs uzantıları bulunur. Kabaralar üzerinde aslan ya da koç başları betimlenmiştir. Bir örnekte, üzerinde bir köpekle kaçan bir hayvan bulunan bir av sahnesi görürüz. Ön cephenin köşe akroter'lerinde, yatan Eros'lara sık rastlanır. Kapağın uzun yüzünün ortasında, küçük, neredeyse tam plastik denecek nitelikte büstlerin sevilen bir süsleme biçimi olduğunu sanıyoruz. Bir örnekte bir çiftin büstleri vardır. Bu kapakların hiçbiri, Anadolu'nun öteki yörelerindekilerin benzeri değildir. Hierapolis'e özgü olduklarını sanmaktayız.

Tüm Anadolu için sıradışı olan büyük bir örnek vardır; yüksek bir kaide üzerinde duran bu lahitte figürlü bir friz,

ayrıca çepeçevre dolanan girland'lar ve bir çatı kapak bulunur. Buluntu koşullarına bakarak 1. yy.'da yapıldığı düşünülmekteyse de bu kesin bir bilgi değildir. Biçeminden ötürü 2. yy. başlarına oturtulabilir.

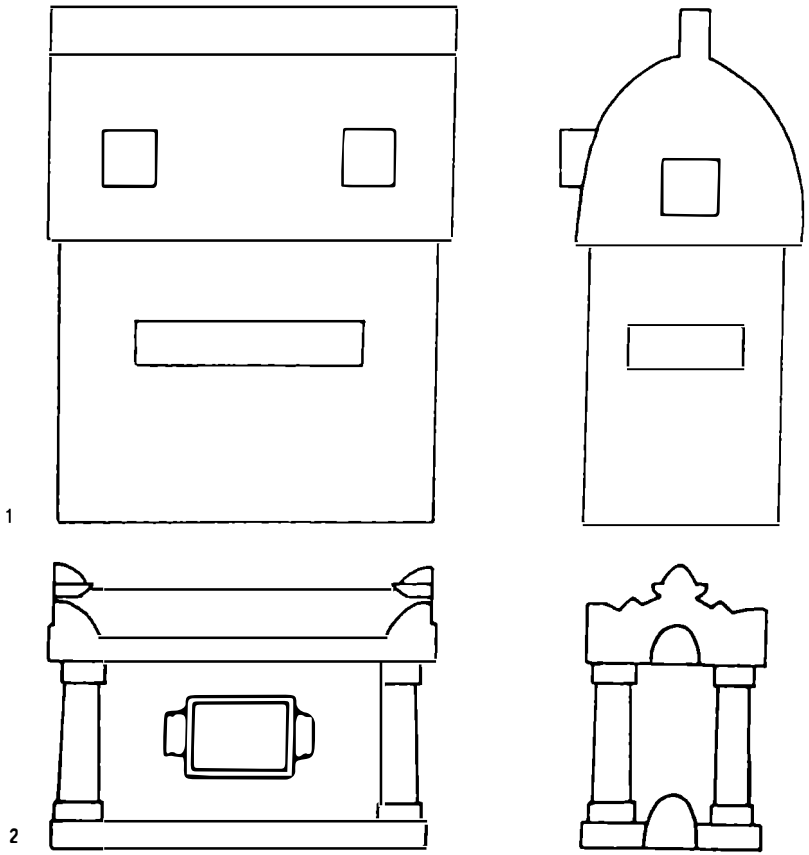
Yerel kireçtaşından yapılmış lahit sayısı yüksektir[697]. Birçoğunun sandukası ya son derecede sadedir, ya da üzerinde tek bir yazıttan başka bir şey bulunmaz. Bir levhası ya da bir kesimi figürlü bir betimleme için ayrılmış olanlar da vardır. Betimlenenlere örnek olarak, uzanmış ölü ya da bir gemi gösterilebilir. Girland'lı örnekler de olduğu anlaşılıyor. Bunların kapaklarından birçoğunun alınlıkları, akroter'leri ve kabalaların pek süslü olması ilgimizi çeker. Herhalde mermer lahitlerin kapaklarına öykünülmekteydi. Bir kapağın uzun yüze rastlayan çatı eğiminde, aslan avı sahnesi içinde bir Eros, yani figürlü betimleme görürüz.

Hierapolis lahitleri kesin bir zaman düzenlemesine sokulamamaktadır. Belki birçok mezar yapısı bulunan büyük nekropolün ayrıntılı bir incelenmesi, daha güvenilir ipuçları verecek, özellikle de kireçtaşından yapılmış yerel lahitleri aydınlatacaktır. Durumu pek açık olmayan frizli bir örnek bir yana bırakılırsa, mermer lahitlerin 2. yy.'ın ortalarında yapıldığı söylenebilir; ancak 3. yy. içinde ne zamana kadar sürdüklerini bilmiyoruz.

8.4.7 Lykia ve Kibyratis*

Bu iki bölgenin birlikte ele alınması gerekir, çünkü Lykia ile birtakım ortaklıkları olan Kibyratis, bugüne kadar özgün bir 'sanat eyaleti' olarak kabul edilmemiştir[698]. Lykia'nın ba-

* Lykia: Karia ve Pamphylia arasında Akdeniz boyunca uzanan ve Batı Toroslar'a dayanan bölge. Kibyratis: Roma'nın Asia eyaletinin doğu sınırında bir yerleşim yeri.



106) 1-2 Lykia'dan yerel lahitler: 1. Çatısı kavisli lahit; 2. Tabula'sı ve köşelerde duvarayağı (pilaster) olan lahit.

zı yerlerinde Atina ve Dokimeion'dan bitmiş hazır lahit, Pamphylia'dan da ostotek ithal edildiğini biliyoruz. Olympos'ta Marmara Adası kökenli yarı mamuller vardır. Limyra'da parçalar halinde kalmış bir lahdin, 2. yy. sonlarında Marmara Adası'ndan getirilmiş bir yarı mamul girland'lı lahdinin bitirilmiş durumu olduğu anlaşılıyor. Mermerden girland'lı lahitlere ait öteki parçalar çok küçük

olduğundan onlar üzerinde yargıya kolay varamıyoruz[699]. Bazıları Dokimeion yapımı kline-kapaklar örnek alınarak kopyalanmıştır[700].

Yerli taştan yapılmış yerel lahitler dört bölüme ayrılır:

Çatısı Kavisli Tip (*Res. 106,1*): Bu tipin Lykia'da uzun bir geçmişi vardır, sayıca ötekileri aşar ve birçok yerde yaygındır. Bölgenin özelliği olan çatı biçimine bir yazıttan anlaşıldığına göre "chelone" (kaplumbağa) denildiği sanılmaktadır. Eldeki örnekleri teker teker tarihlendirmek zordur, çünkü büyük bir bölümünde herhangi bir kabartma süs bulunmamaktadır. Sandukası üzerinde bir levha ya da kapağında büst bulunanların İmparatorluk Dönemi'nde yapıldığı sanılmaktadır.

Levhalı ve (çoğunlukla) Köşe Ayaklı Tip (*Res. 106,2*): Sandukanın ön yüzünde bir levha, onun da iyice gergin kulpları (ansae) vardır. Kural olarak levha dikdörtgense de yuvarlak olanları da bulunur. Bazen levhanın yanında birtakım nesneler, örneğin çelenkler betimlenmiş olduğu görülür. Sandukanın ve kapağın yan yüzlerinde üzerine betimleme yontulması öngörülen yuvarlak çıkıntılar, bir kısmında olduğu gibi bırakılmıştır. Kapak alçak bir çatı biçimindedir. Akroter'lerin çoğu Pamphylia'daki ostotek'lerde ve bazı lahitlerde görülene benzer biçimde işlenmiştir.

Girland'lı Lahitler: Bunların pek az olduğu anlaşılıyor. Lykia'ya özgü bir biçimin varlığı gözlenmemiştir. Herhalde çeşitli örneklere, örneğin Aphrodisias'ın yarı mamullerine ve girland'lı bir lahdine, tek bir durumda da Dokimeion'dan bir örneğe öykünüldüğü sanılmaktadır. Bubon'da bulunmuş ve Helenistik Dönem'den kaldığı sanılan örnek hiç alışılmamış, tümden sıradışı bir sandukadır[701].

Sıradışı Örnekler[702]: Bu gruba girenler arasında, örneğin lev-

ha tutan Eros'ların betimlendiği, yan yüzlerinden birinde ayakta duran insan betimleri olan sandukaları, zengince süslenmiş duvar ayakları, yan yüzlerinden birinde bir mezar kapısı ve kapağında uzun yüz üzerinde alınlık bulunan görkemli bir lahit ya da işlenmeleri sırasında, sadece bir levhayla süslenmiş olan Marmara Adası yarı mamullerine, kapak biçimi de dahil, öykünülmüş lahitler sayılabilir.

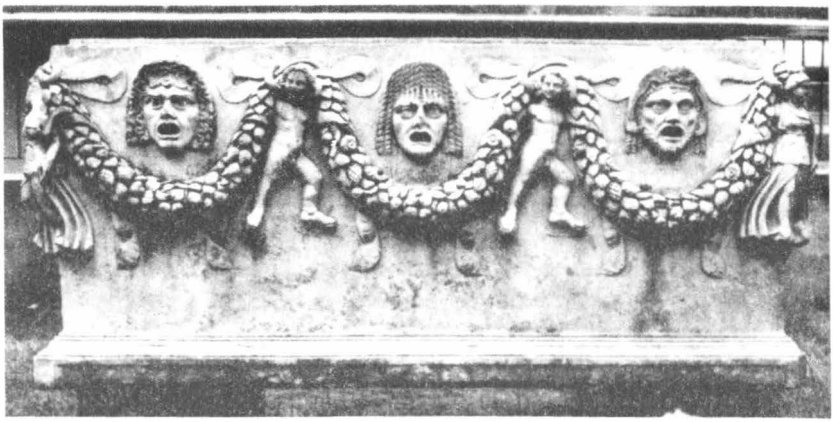
Kapak üzerinde uzanmış aslanlara en çok Kibyratis'te rastlansa da, Pisidia, Lykaonia, Isauria ve Kilikia'da da benzer örnekler görürüz.

8.4.8 Pamphylia

Bu bölgede ve en çok da Side, Perge, Attaleia (Antalya) ve Korakesion'da (Alanya) pek çok lahit çıkarılmıştır[703]. Aralarında Dokimeion'dan ve Atina'dan bitmiş olarak getirtilmişlerin sayısı çoktur. Dokimeion örneklerinin çokluğuna bakılırsa, oranın işliklerinin Pamphylia'da bir merkezi olmuş olması akla gelir. Yine de üretimin merkezi olarak Phrygia gösterilebilir[704]. Ancak Pamphylia'daki yontu sanatı yapıtları ve yapı üzeri yontuları arasında Phrygia lahitlerine benzeyenler bulunduğu için, durum pek açık değildir. 2. yy.'da başlayan Attika lahitleri ithali, 3. yy.'da çok artmıştır.

Pamphylia'da mermer bulunmadığı için, lahdin mermer olması istendiğinde ithale gitmek zorunda kalınırdı[705]. İthalatın büyük çoğunluğu Marmara Adası'ndan yapılırdı, gelen malın çoğu yarı mamul girland'lı lahitti ve genellikle bunlar ya olduğu gibi, ya da pek ufak bir işlemden geçirildikten sonra kullanıma sunulurdu.

Yerli yapımda bazen yerel bir kireçtaşı, bazen de bölge dışından getirtilmiş mermer kullanılırdı. Kireçtaşından ör-



107) Antalya, Müze: Perge'den girland'lı lahit.

nekler arasında ana üretimin başlamasından önce, yani 2. yy.'a girmeden yapılmış birkaç lahit ve ostotek bulunur[706]. Daha sonraki örneklerin neredeyse tümü son derecede basit şeylerdir. Uzun yüzde ya da, nekropol içinde göze çarpan yanı dar yüzse, onun üzerinde bir levha vardır. Side'de bulunmuş ve tarihlenmesinden emin olmadığımız bir sarmaşıklı lahdin özel bir durumu vardır; bunun ana üretimden önce, Helenistik Çağ sonlarında ya da İmparatorluk Dönemi başlarında yapıldığı sanılmaktadır[707]. Ayrıca Side'de üzerinde girland olan, büyük ve zengin bir lahde -ya da o çeşit birden çok lahde- ait olduğu sanılan parçalar bulunmuştur. Side'de bir örneğin köşe ayakları ve bir levhası vardır. Bunun benzerleri Lykia'da görülebilir. Side'de ve Alanya'nın çevresinde pek çok girland'lı ostotek vardır (*Res. 89*). En az bir örnek -bu Myra'ya ihraç edilmiş bir ostotek'tir- ufak bir lahdin boyutlarına sahiptir. Elimizde işliğin bu büyüklükte ya da daha büyük bir ostotek ürettiğini gösterir herhangi bir bilgi yoktur[708].

Pamphylia'da mermer işleme geleneği bulunmadığı için, mermer lahitleri yapan sanatçıların çeşitli yörelerden oraya gelmiş olması gerekir. Bu nedenle lahitler birbirlerinden

çok farklıdır ve eldeki bilginin yayını yapılırsa bu pek övgüye değer bir iş olur. Bazı lahitlerde girland kavisleri çok incedir, kabartma yüksekliği çok azdır; Bithynia'da bunun benzerleri bulunabilir[709]. Bazı lahitlerse Dokimeion yapımı örneklerle sıkı bağlantı gösterir. Bir sandukanın Efes yapımı bir yarı mamulün bitirilmiş durumu olduğu anlaşılıyor (*Res. 107*)[710], işlenişindeyse yerel işliklerin etkisini görüyoruz. Birçok lahit parçasında üst saçak yoktur, bunlarda da Efes yarı mamulleri kullanılmış olabilir. Ancak betimlemeler Dokimeion ile ilişkili görünmektedir. Side'de bulunan büyük boyutlarda bir sandukanın Marmara Adası'ndan getirtilmiş bir ham kütüğün işlenmiş durumu olduğu anlaşılmaktadır. Bunun uzun yüzlerinde bir girland tutan ikişer Eros betimlenmiştir. Bu öteki lahitlerde benzeri görülmeyen bir betimlemedir[711].

Çatı biçiminde olan ve iri akroter'leri bulunan kapaklar, bu bölgede alışılmış bir şeydir ve bazılarının kabartma süsleri bulunurdu[712]. Üzerinde bir aslan yatan kireçtaşı kapaklar Antalya'da çoktur; bunların Pamphylia'da değil, Lykia ya da Pisidia'da yapılmış olmaları gerekir[713].

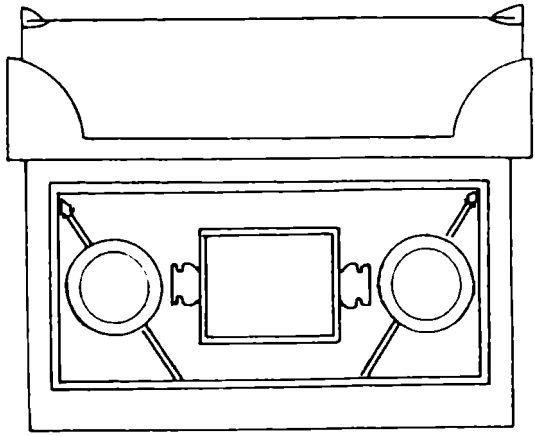
Pamphylia'daki lahitlerin çoğu 2. yy.'ın ikinci yarısında yapılmıştır. Hangi lahitlere ait olduğunu bilemediğimiz bazı kapakların büyük akroter'leri ise 3. yy.'ı işaret eder.

8.4.9 Pisidia*

Güney kesimi dağlık olan bu bölgede Termessos'tan pek çok lahit bulunmuştur, buna karşı bölgenin öteki yörelerinden elde tek tük lahitler kalmıştır[714]. Aralarında Atina'dan ve Dokimeion'dan ithal edilmiş örnekler vardır.

---

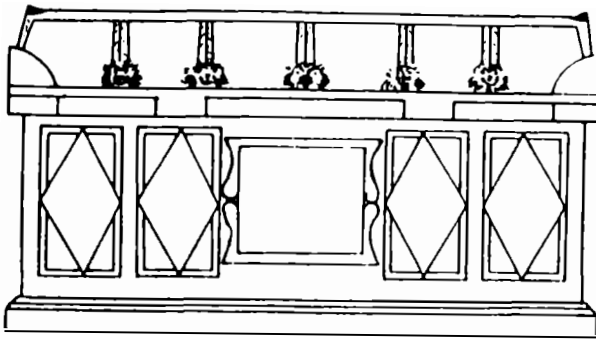
* Pamphilia'nın kuzeyine, Isauria ile Kilikia'nın batısına düşen bölge.



108) Pisidia'da silah betimli yerel lahit.

Bu ithal malları çeşitli işliklerde kopyalanmış ya da özgür biçimde değiştirilmiştir. Şu tanınmış örneklerden söz edebiliriz: Termesos'ta bulunan bir Attika örneğine göre yapılmış olabilecek ve üzerinde karşılıklı konumda aslanlar betimlenmiş bir lahit; Dokimeion örneklerinden öykünülmüş olan Termessos'ta sütunlu ve kaidesi frizli lahitlerle Burdur'da bir kline-kapak; yine Termessos'ta bulunan ve en yakın benzeri Aphrodisias'ta olan kesik sütunlu ve girland'lı bir lahit ve Marmara Adası yarı mamullerinden kopya edilmiş Selge'de bulunan örnekler.

Üretimleri daha Helenistik Dönem'de başlamış olan çeşitli yerel yapım ostotek'ler vardır. Birçoğu silah betimleriyle süslenmiştir (*Res. 88*)[715]. Bu süsleme İmparatorluk Dönemi lahitlerinde sürdürülmüş ve belirli bir kalıba uydurulmuştur (*Res. 108*)[716]. Söz konusu olanlar sandık-lahittir ve sandukanın ön yüzü genellikle tüm bir çerçeve içine alınmıştır. Çukurlaştırılmış yüzeyde bir levha, kalkanlar ve kargılar betimlenmiştir. Başka betimler taşıyan örnekler de vardır; fakat biçim olarak en önde hep sandık-lahitler gelir. Kapak çatı biçiminde olup bazılarının üzerinde uzanıp yatmış bir aslan betimlenmiştir.



109) Isauria-Lykaonia'da yerel lahit.

Örneklerin içinde mermerden olanların sayısı çoktur. Genellikle süsleri bakımından büyük çeşitlilik gösteren girland'lı lahitler önde gelir. Süslerde bu bölge için belirleyici olan herhangi bir nitelik yoktur[717].

Pisidia'daki lahitlerin tarihlenmesine dayanak noktası olacak bir şey bilinmemektedir. Çoğunun 2. yy. sonları ve 3. yy. başlarında yapıldığı anlaşılmaktaysa da, kesin bir araştırma yapılmamıştır.

8.4.10 Lykaonia ve Isauria*

Mezar anıtları birbirlerine benzediğinden bu iki eyalet birlikte ele alınabilir. Bilenen lahit sayısı azdır[718]. Bölgeye Dokimeion işliklerinden ithalat yapılmıştır ve bu ithal mallarının arasında çok gösterişli, emek verilmiş örnekler bulunur. Grup, 2. yy. ortalarına ait görkemli bir girland'lı lahitten 250-260 arasında yapılmış ve sütunlu lahitlerin en büyüğü sayılan lahde kadar uzanır[719]. Yerel olarak üretilmiş ostotek, ve birçok da ostotek biçiminde blok görülür. Her iki çeşit de aynı biçimde süsler taşır[720].

* Lykaonia: Toroslar'ın kuzeyinde, Isauria: Orta-Güney Anadolu'da kapalı bir iç bölge.

Yerel olarak üretilmiş lahitler üçe ayrılır; ilk ikisinin bu bölge için belirleyici nitelikte olduğu sanılmaktadır:

Sandık-Lahitler (*Res. 109*)[721]: Uzun yüzler üç ya da beş, dar yüzler bir ya da iki kesime bölünmüştür. Betimlenenler arasında önde gelenler, bir levha, baklava biçimi kesimler, çeşitli başlar, Amazonlar'ın kalkanlarında Gorgo başları, küçük girland'lar önde gelir. Sandık-lahde Anadolu'nun başka yörelerinde, en çok da Pisidia ve Bithynia'da da rastlanır. Fakat yüzlerin böyle kesimlere bölünmesi, kesimlerdeki bu süsler Lykaonia ve Isauria'ya özgüdür.

Karşılıklı Oturmuş Bir Çiftin Betimlendiği Lahitler[722]: Uzun yüzde bir levhanın sol yanında bir kadın, sağ yanında bir erkek, ortaya bakar biçimde görülürler. Figürler sütunlu Dokimeion lahitlerinin tiplerinden alınmıştır. Böylesine basite indirgenmiş bir figürler dizisi daha önce Dokimeion işliklerinde var mıydı yoksa bu yerel bir buluş mudur, bu nokta henüz aydınlatılmamıştır.

Diğer Betimler: Bu gruba girenler, özelliksiz, sade girland'lı lahitler, kemer dizili sütunluların yerel kopyaları[723] ve Dokimeion grubu içinde yer alan bir kline'li kapağın kopyalarıdır.

İlk iki grupta biçemleri ve örneğin kapak biçimleri açısından Dokimeion yapıtları ile sıkı bağlantılı birkaç lahit bulunur. Ancak bunlarda kullanılan mermerin Phrygia ocaklarından çıkarıldığını söyleyemeyiz. Bu durumda, bu lahitlerin Dokimeion'lu göçmen ya da gezgin yontu ustalarınca yapıldığı ve sipariş sahiplerinin isteği üzerine yerel modellerin kullanıldığı düşünülebilir[724].

Yerel lahitlerin tarihlenmesiyle ilgili bir öneride bulunmak zordur. Üzerinde karşı karşıya oturmuş bir çiftin betimi bulunan sandık biçimindeki lahitler arasında 3. yy.'da yapıl-

mış olan yoktur. Bunların hepsi herhalde 2. yy.'ın ikinci yarısında yapılmıştır.

8.4.11 Kappadokia

Bu büyük eyaletten bugün ancak az sayıda lahit bilinmektedir[725]. Nitelikleri bakımında büyük ayrılıklar gösterirler. Bazıları pek sadedir, bazılarıysa iyi işçilikleriyle insana şaşkınlık verir. Bunlar arasında girland'lı lahitler, ya da girland parçaları bulunur. Ayrıca Kayseri ve Niğde'de girland'lı ostotek'ler vardır. Avanos'ta bulunmuş ve üzerinde duvar ayakları ve girland'lar olan bir lahit ise bu gruptaki örneklerin en güzellerindendir[726]. Kayseri'de üç yüzü çeşitli figürler, arka yüzü de bir Gorgo başı taşımakta olan, iki tane uçan Eros'la süslenmiş bir frizli lahit vardır[727]. Bunun örneklerini Dokimeion grubunun Kappadokia'da da tanınan lahitlerinde aramak gerekir. Tyana'da (Kemerhisar) frizli bir lahde ait, üzerinde yaban hayvanlarıyla savaşan Kentauros betimli bir uzun yüz bulunmuştur[728]. Bu başka bir lahitte rastlanmamış bir konudur.

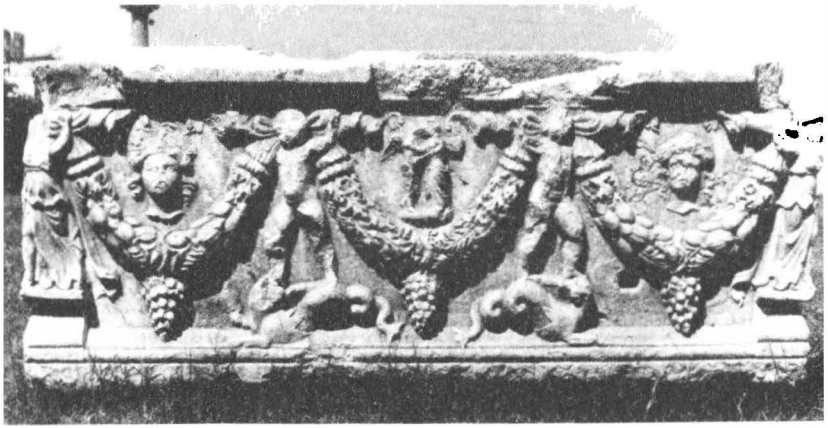
Herhalde, Kappadokia işliklerinde iyi eğitim görmüş ustaların bulunduğu düşünülebilir. Bugüne kadar bilinen örnekler 2. yy.'ın sonlarına tarihlenebilir.

8.4.12 Pontus Galaticus ve Paphlagonia*

Bu bölgelerden az sayıda ve niteliği yüksek olmayan birtakım lahitler kalmıştır; ne var ki bunlar çeşitli özelliklere sahiptir. Bugüne kadar kapalı gruplar oluşturulamamıştır[729]. Bölgeye ithalat yapıldığı, bugün Kastamonu'da bulunan bir girland'lı lahitle kanıtlanır.

---

* Karadeniz ve iç kesimleri.



110) Adana, Müze: Anazarbos'tan girland'lı lahit.

Yerel yapım girland'lılar arasında bulunan iki örnekte, girland kavisleri köşelerden yükselip öteki yüzlere döner. Bunun Amaseia'ya (Amasya) özgü yerel bir özellik olduğu sanılmaktadır[730]. Alışılmamış süslemelere, üzerinde duvar ayakları (pilaster) ve onların arasında bırakılmış kesimlerde sarmaşıklar gördüğümüz örneklerde de rastlanır; bunlar da Amasya'daki bir işliğin özelliğidir[731] Çatı biçiminde bir kapağın akroter'lerinde bükolik sahneler görülür; bu, bu bölgede ve genellikle Anadolu'da hiç rastlanmayan bir özelliktir. Eldeki örneğin 3. yy. sonlarında yapıldığı ve o dönemin lahit sanatını gösteren az sayıdaki örneklerden biri olduğu düşünülebilir. Böyle bir betimlemenin bilinen benzerleri yalnızca Roma kökenlidir. Aradaki bağın nasıl açıklanabileceği sorusu ise henüz yanıtlanamamıştır[732]. Son olarak bir de, Kastamonu'da bulunan ve çok bol keseden yapılmış, ancak işlenişinde biraz kabalık görülen bir ostotek'ten söz edilebilir[733].

Bütün örnekler gösterir ki, Pontus Galaticus ve Paphlagonia'da büyükçe bir lahit üretimi olmuştur. Başlangıcının 2. yy. sonlarına uzandığı söylenebilir; sadece Niksar'daki kapak çok daha sonra yapılmıştır.

8.4.13 Kilikia*

Bölge batı kesiminde çok dağlıktır, doğusundaysa büyük ve verimli bir ova bulunur. Burada oldukça büyük sayıda lahit bulunmuştur. Çoğunluğu da Kalykadnos ve Lamos'ta, yani 'Dağlık' Kilikia'dandır[734]. Herhalde batıdaki 'dağlık' kesim bugüne kadar az araştırılmıştır, yalnızca Adanda ve Adrassos'ta (Balabolu) lahitler ve Anamurion'da (Anamur) bir parça bulunmuştur[735].

Eldekilerin bir bölümü kilden, bir bölümü kurşundan yapılmıştır, ancak üzerlerinde herhangi bir süsleme yoktur[736].

Dağlık ve düzlük Kilikia'da, Dokimeion'dan ve Atina'dan getirtilmiş pek çok lahit vardır. Yerel örnekler kireçtaşından ya da mermerden yapılmıştır. Mermerin ithal malı olması gerekir, çünkü Kilikia'da mermer çıkarılmaz. Çoğunluk, Marmara Adası mermerinden yarı mamul girland'lı lahitlerdedir. Bir örneğin Karia'dan, bir başkasının da Efes'ten getirildiği sanılmaktadır.

Bazen yerli işliklerde ithal malı lahitlerin kopyası çıkarılırdı. Özellikle sözü edilmeye değer örnekler, Korykos'tan Eros'lu bir lahitle Elaiussa Sebaste'den bir girland'lı lahittir. Bir durumda, yerel bir lahdin yapımında Dokimeion'dan bir girland'lı lahit örnek alınmıştır[737]. Marmara Adası mermerinden yarı mamul girland'lıların, birçok kez yerli taşla kopya edildiği de bilinmektedir; bunun en çok yapıldığı yer Anazarbos'tur** (*Res. 110*)[738].

İthal malı yarı mamuller, çeşitli biçimde ve çeşitli örnekler izlenerek işlenirdi; çünkü Kilikia'da kabartma süslü lahit geleneği yoktu[739]. Girland taşıyıcı olarak kısmen Nike'ler ve

---

* Silifke, Tarsus ve Adana'yı içeren bölge.

** Ağaçlı

Eros'lar betimlenmiştir; sınırlı bir lahit grubunun Tarsus'ta yapılmış olan ve bugün New York'ta bulunan örnekle bağlantısı vardır. Ne var ki, bunların gerçekten aynı işlikten çıkıp çıkmadıkları ve o işliğin nerede olduğu soruları yanıtlanamamaktadır[740]. Birçok lahitte de o Tarsus'lu örnektekinden farklı bir girland taşıyıcı dizisi görülür, yani söz konusu örnek epeyce değiştirilmiştir[741]. Bazı lahitlerin işçiliği iyi, hattâ iyinin üzerinde olduğuna göre, Kilikia'da üst düzeyde yetişmiş taşçılar bulunmuş olması gerekir.

Eldeki girland'lı lahitlerden ikisi Marmara Adası mermerinden değildir. Bunlardan birinde, arka yüzün Karia yarı mamullerinin şemasına göre işlendiğini, öteki üç yüzün yerel yapım olduğunu görürüz[742]. İkinci örnekteyse, Efes'ten bir yarı mamul kullanılmış olabilir; fakat bitiriliş yönteminin benzerine ne Kilikia, ne de Efes'te rastlanır; şu halde bu çok iyi işlenmiş lahdin nerede yapıldığı şimdilik aydınlanamamıştır[743].

Kireçtaşından lahitlerin pek çoğunda süsleme girland'larla yapılmıştır[744]. Bunlar çeşitli örneklere öykünülerek, fakat örneklerin az ya da çok değiştirilmesi ve onların inceliklerinden uzaklaşılmasıyla üretilmiştir. Bir levhanın yanısıra çelenkler, kurban âdetiyle ilgili nesneler ya da ufak sunaklar betimleyen pek çok örnek vardır[745]; birçoğunun sandukası perdahlanmıştır; fakat bu grupta oldukça sık rastlanan bir özellik, alt ve üst kenarda süsleme bölümünün titiz bir işçilikle vurgulanmış olmasıdır. Ayrık örnekler olarak da, Antikçağ sonlarından kalma olduğu sanılan sütunlu lahitler, büst betimi taşıyanlar ve bir de üzerinde ufak figürlü bir sahne ve aslan başları bulunan bir lahitten söz edilebilir[746].

Kapakların neredeyse tümü çatı biçiminde olup, yalnızca Diokaisereia'daki bir örnekte Dokimeion'dan öykünülmüş

ve üzerinde şilteye uzanmış üç insan betimi bulunan bir kline-kapak vardır[747]. Büyük çoğunlukla çatı-kapaklarda uzanmış bir aslan yatar; tek bir örnekteyse iki aslan görürüz[748].

Kilikia'daki lahitlerin tarihlenmesi yolunda henüz ölçütler saptanmamıştır. Örneklerin çoğunun 2. yy. sonlarıyla 3. yy. başlarında yapılmış olduğu anlaşılıyor. Korykos'ta ise yapımın Hıristiyanlık başladıktan sonra da sürdüğü sanılmaktadır[749]. Adrassos'ta bulunan birçok örnek, Antikçağ sonlarında üretildikleri izlenimini verir[750].

8.4.14 Anadolu'nun Diğer Yöreleri

Karadeniz kıyısındaki birkaç yerden, örneğin Amastris (Amasra), Sinope (Sinop) ve Amisos'tan (Samsun) bir grup oluşturmayan, ayrı ele alınması gereken buluntular vardır[751]. Sinop'ta çıkarılmış bir ostotek'in Attika tipi bir Eros'lu lahdin kopyası olduğunu sanmaktayız[752]; bir başka ostotek de Dokimeion grubundan bir Erken Dönem lahdiyle bağlantılar gösterir[753]. Samsun'da Marmara Adası mermerinden bir yarı mamul ile birkaç tane yerel yapım bulunur[754].

Bunlara, yine Anadolu'da yapılan, fakat hangi yörenin işi olduğunu belirleyemediğimiz birkaç parça daha katılabilir[755].

9. EYALETLERİN LAHİTLERİ IV - DOĞU'NUN ÖTEKİ KESİMLERİ

Roma Devleti'nin doğu kesimindeki öteki eyaletlerde durum farklılık gösterir. Bazılarında pek küçük çapta, bazılarındaysa oldukça önemli bir lahit üretimi görülür. Ancak kendi özgün biçemine sahip üretimlere az rastlarız; çoğu başka yörelerin örneklerine öykünülerek meydana getirilmiş yapıtlardır. Bu bölgelerin birtakım özellikleri bulunur: Güney Rusya (ahşap lahitler), Suriye (bronz kakmalı ahşap lahitlerle kurşundan olanlar, Palmyra grubu) ve Filistin (ossuarium'lar, Erken Dönem lahitlerinden oluşan grup).

9.1 Bosporos Krallığı

Burası, yani Güney Rusya bölgesi, bir eyalet olarak Roma İmparatorluğu'na bağlı değildi ama, onun kültürel etkisi altındaydı[756]. Lahit yapımında, İmparatorluk Dönemi'nde, 2. yy. ortalarına kadar, bölgede uzun bir geçmişe sahip olan ahşap malzeme kullanılmaktaydı[757]. Bugün elimizde sadece parçaları bulunmaktaysa da, bazı örneklerden yola çıkarak parçalanmadan önceki biçimlerinin nasıl olduklarını kestirebiliriz. Ahşap lahitlerin bir bölümü mimarlık öğeleriyle bölümlere ayrılmıştır, çatı biçimindedir ve ufak Heroon'ları andırır. Üzerlerine boyalı yalancı mermer (stuko) ya da pişmiş toprak (terra cotta) aplikler oturtulurdu; öyle ki, genel olarak bir kabartmalı lahit karşısında bulunulduğu izlenimi edinilir. Gorgo ve aslan başları, trajedi maskeleri, hayvan dövüşü sahneleri, Eros'lar ve yunuslardan başka, Niobe çocukları da bulunur; kısaca mitolojik betimlerin işlenmiş olması gerekir. Bu yerli biçimden öykünülerek taşla gerçekleştirilmiş benzerlerine ya da kopyalarına rastlanmamıştır. An-

cak dış ya da iç çeperleri boyalı birkaç tane taş lahdin, yöre için belirleyici nitelik taşıdığı söylenebilir.

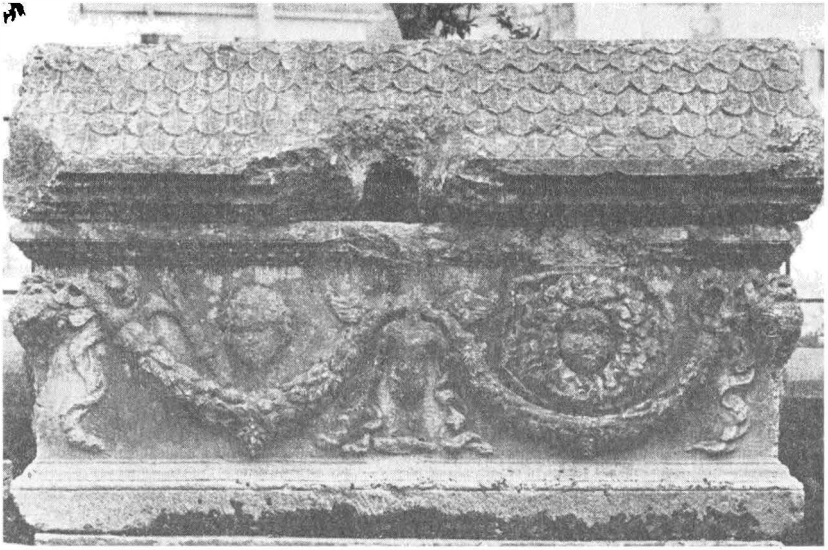
İthal malı olarak bugüne kadar saptanan tek bir örnek, Myrmekion yapımı bir Attika işidir (Akhilleus, 2. yy. sonları). Pantikapaion'da* ortaya çıkarılan büyük çatı kapaklı, gösterişsiz mermer sandukaların mermerinin nereden (Marmara Adası?) getirildiği henüz saptanamamıştır. Khersonnesos'ta bulunmuş olan ve herhalde 2. yy. sonları ya da 3. yy. başlarında yapılmış olan parçalanmış durumdaki üç adet lahdin mermerinin de nereden geldiği bilinmemektedir; bunlardan biri Anadolu, ikincisi Roma yapımı girland'lı lahitlere benzer; üçüncüyse üzerinde Herakles ile ilgili sahneler bulunan bir frizli lahde ait olabilir[758]. Ayrık bir örnek olarak da, Gürcistan'ın Vani kentinde, yani Roma topraklarından çok uzaklarda bir yerde, ikinci kez kullanıldığı anlaşılan kapaklı bir bronz lahitten söz edilebilir[759].

9.2 Kıbrıs

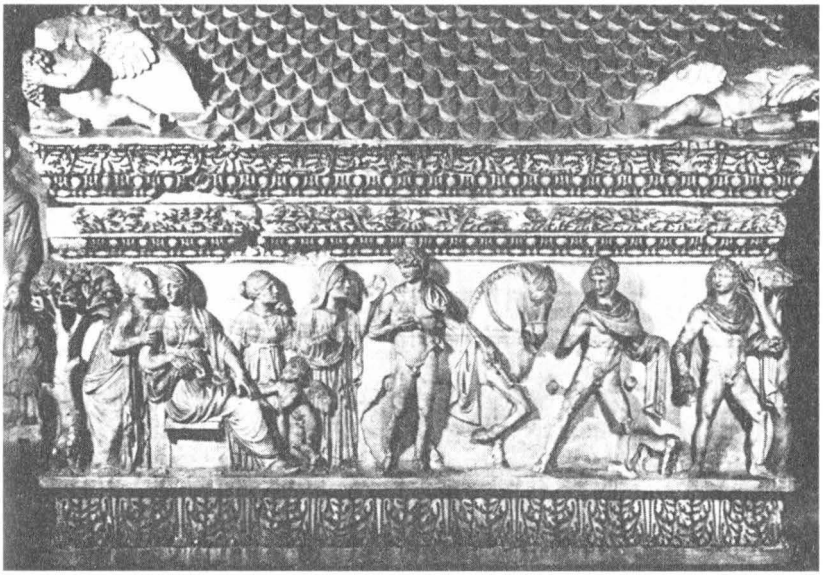
Bugüne kadar Kıbrıs Adası'nda bulunan lahitlerin sayısı azdır[760]. Atina'dan gelme ve 2. yy.'da yapılmış iki tane girland'lı lahit vardır. Pamphylia'dan ithal edilmiş ostotek'ler olduğu da sanılmaktadır. Bunların dışında yalnızca kaba yerli ürünler vardır. Yerlilerin arasında bir sütunlu lahdin parçalarıyla girland'lı bir sanduka da bulunur. Her ne kadar İmparatorluk Dönemi'nde Salamis, Kourion ve başka birkaç kent daha önemli gelişme göstermişse de, kabartma süslü lahitlerin adada tutulmadığını anlıyoruz.

---

* Kerç Boğazı'nın (Azak Denizi girişi) batı kıyısında.



111) Antakya, Müze: Girland'lı yerel lahit.



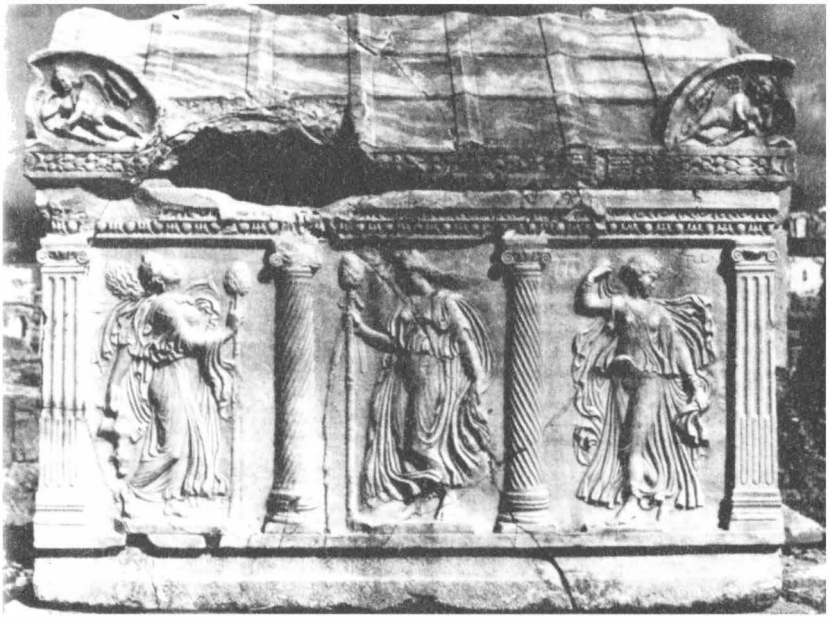
112) İstanbul, Arkeoloji Müzesi: Tripolis'ten (Suriye) Hippolytos betimli lahit.



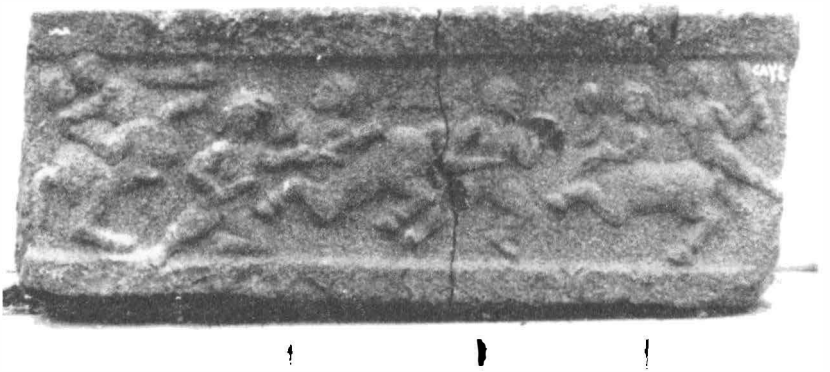
113) Tyros (Lübnan, Sur kenti) kazıları: Girland'lı lahit.

9.3 Suriye

Ölüleri gömme geleneğinin çok eskilere dayandığı Suriye eyaletinde lahitler çok çeşitlidir[761]. Ne var ki, İmparatorluk Dönemi'nde bağımsız bir lahit üretimi olmamıştır. Roma, Atina ve Dokimeion'dan hazır olarak pek çok lahit ithal edilirdi. İthalat yalnızca bu belli başlı üretim merkezinden değil, aynı zamanda Assos, Pamphylia ve Mısır'dan da yapılırdı[762]. Kabartma süslemeli lahitlerin ithali daha 150 yılı dolaylarında başlamıştır. İlk getirtilenler Attika tipi lahitlerdi. 150 yılından hemen sonra Dokimeion işi malların ithal edildiğini, fakat sonradan bunların 2. yy.'ın bitimine doğru Attika lahitlerinin iyice gerisine düştüğünü görüyoruz. Attika lahitleri ithalatı 3. yy.'da da artışını sürdürmüştür. O yüzyıldan, sadece iki tane Dokimeion lahdi görürüz. Roma kenti lahitleri arasında, 3. yy.'dan iki tane birbirinden



114) Tyros (Lübnan, Sur kenti) kazıları: Dans eden Maenad'ların betimlendiği sütunlu lahit.



115) Şam, Arkeoloji Müzesi: Hauran'dan (Güney Suriye) Kentauros'ların savaşını betimleyen lahit.

bağımsız örnek ile 300 yılına doğru ya da o yıl dolaylarında, yani Atina'da da Dokimeion'da da artık üretimin kesilmiş olduğu bir zamanda yapılmış ufak bir gruptan söz edebiliriz. İthalat en çok kıyıdaki yerlere yönelikti (*Res. 55, 56, 60, 63*), ama Attika lahitleri ülkenin içinde, uzaklara, Orontes* kıyısındaki Arethousa'ya (Al-Rastan; *Res. 59*) ve Bostra'ya kadar götürülmüştür.

İthal malı lahitler Suriye eyaleti içinde büyük ölçüde kopya edilmiş ya da pahalı ithal mallarının üzerindeki motifler yerel işliklerin üretimi üzerinde kullanılmıştır. Bunlar arasında şu örnekler verilebilir; Antiocheia'daki** (*Res. 111*) girland'lı lahit ve yerli kireçtaşından gösterişli bir lahit ile Marmara Adası mermerinden Tripolis'te*** yapılmış, üzerinde Hippolytos betimi bulunan ve yalnız Suriye eyaleti işliklerinin değil, Roma'ya bağlı tüm topraklardaki toplam lahit yapımının başyapıtlarından bir lahit. (*Res. 112*) Roma kenti lahitleri seyrek olarak, Dokimeion'unkilerse (örneğin, Sur kentindeki girland'lı lahit) zaman zaman örnek alınırdı. Sur'da bulunan ve üzerinde dans eden Mainad'lar betimlenmiş olan sütunlu büyük lahitteki (*Res. 114*) motifler Dokimeion ve Atina örneklerinin kaynaştırılmasından meydana gelmiş olup, figürler ve biçem Attika'nınkilere, duvar ayakları ise Anadolu'nunkilere öykünülerek gerçekleştirilmiştir. Yerel girland'lı lahitler çoğunlukla Anadolu ile bağlar gösterir (*Res. 113*); ancak bunlar, yapımlarında örnek alınmış olan lahitlerden oldukça zenginleşerek uzaklaşmışlardır.

---

* Asi Irmağı.

** Antakya, Hatay.

*** Trablus, Lübnan.



116) Palmyra'dan kline'li lahit.

Bölgede mermer bulunmadığı için Karia'dan, belki Efes'ten, fakat herhalde her yerden çok Marmara Adası'ndan yarı mamuller ithal edilmiştir (*Res. 92*). Girland'lı yarı mamullerin işlenerek bitirilmesi, çoğu zaman ithal edildiği yerde yapılırdı. Ancak pek değişikliğe uğramadan gelişigüzel bir perdahlamayla kullanılanlar da az değildi. Suriye'nin bir özelliği, çeşitli yerlerdeki işliklerin niteliklerinin birbirlerinden açıkça ayrılmasıdır. Kural olarak, Marmara Adası mermerinden birbirine benzer girland'lı yarı mamuller kullanılmış olsa bile, hangisinin Antakya, hangisinin Trablus, Berytos ya da Sur kentinde yapıldığını söyleyebiliriz.

Genel tabloyu yerel kireçtaşından yapılmış girland'lı lahit-

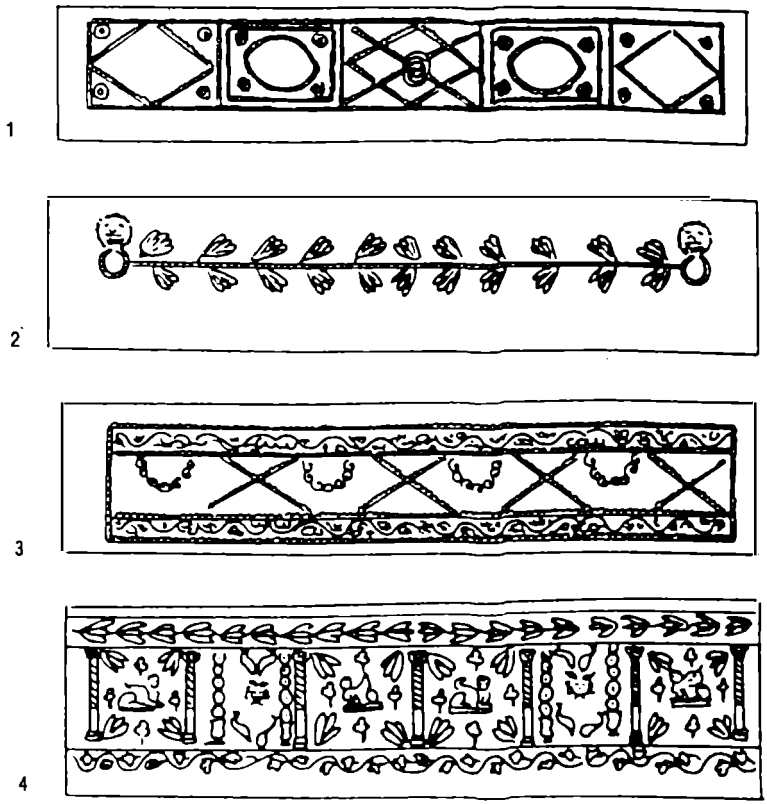
ler tamamlar. Sidon* kentinin bir özelliği, girland'ların asılı bulunduğu aslan ya da Gorgo başlı yerel lahitleridir ve bunlarla, bronz aplikli ahşap lahitlerin yerini kireçtaşı işler almış olur. Bunlara benzer örneklerin, bazalttan yapılmışlarına Bostra'da** rastlanır[763]. Volkanik Hauran'da (Güney Suriye) yöresinde, aralarında Kentauroslar ile bir savaşın betimlendiği frizli lahdin de yer aldığı başka buluntular da vardır (*Res. 115*).

Suriye'nin geri kalan kesimleriyle arasında bir bağ bulunmaması, *Palmyra* yöresine bir özellik yükler[764]. Orada 2. yy. sonlarıyla 3. yy.'ın ilk yarısında, çok iyi işlenebilen yerli kireçtaşından yapılmış lahitler bulunur. İnce işlenişleri ve zengin süsleriyle dikkati çeken bu yapıtlar kendi içinde tutarlık gösteren ufak bir grup oluşturur (*Res. 116*). Sandukalar bir kline biçimindedir ve kline'nin ayakları, tornadan geçirilmiş iskemlelerin, koltukların tahta ayaklarını andırır. Bu ayakların arasında büstler, içine büst oturtulmuş tondo'lar ya da daha seyrek olmak üzere tam figürlü insan betimlemeleri bulunur. Kapak bir döşek biçimindedir. Üzerinde insan betimlemeleri vardır ama, bunlar teknenin tüm derinliğince uzanmaz, bir kabartma gibi ön yüzde yükselirler. Bu insan kabartmaları, aileden ölmüş bir kişi ya da kişileri yatarken gösterir. Kadın, genellikle yatağın ayak ucunda oturur, çocuklarsa aradaki boş yerde betimlenmiştir. Palmyra grubunun öncü örneklerinin kökeninin neresi olduğu ya da bu grubun kentin özgün bir buluşu olup olmadığı bugüne kadar açıklanamamıştır.

Roma eyaleti Suriye ve onunla sınırdaş Arabia eyaletinde bronzdan *aslan başı aplikli ahşap lahitler* sık görülür[765]. Bunlara kireçtaşı ve bazalt örneklerden taklit edilmiş bir süs

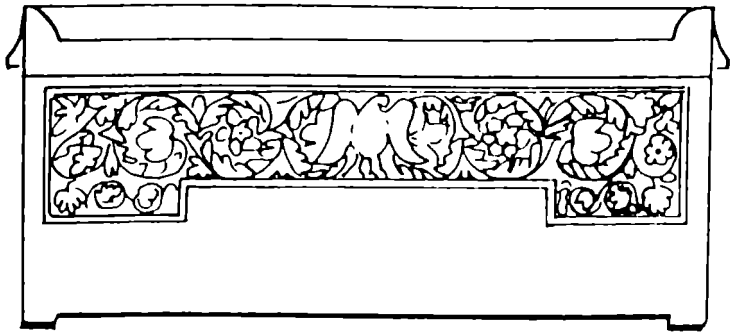
* Sayda, Lübnan.

** Şam'ın 67 km. güneyinde Busra-ış Şam.

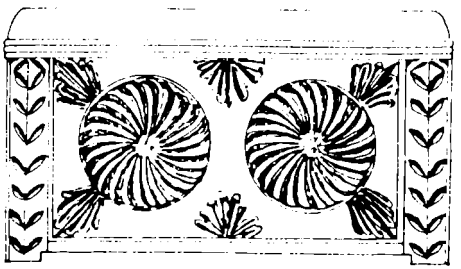


117) 1-4 Suriye'den kurşun lahitler: 1. Berytus (Beyrut); 2. ve 3. Sidon (Sayda); 4. Tyros(Sur).

olan, fakat dayanıksız bir maddeden yapılmış girland'lar eklenirdi. Buluntulardan elde edilen ipuçlarıyla aslan başları, yapıldıkları yöreye göre gruplandırılabilir. Suriye'nin kuzey kesiminde (üretim merkezi Emesa-Hums olabilir) metal dökme lahitler çok masraflı, zahmetli, fakat anlatımı canlı örneklerdir. Eyaletin batısında ve güneyinde bazı lahitler bronzdan kalıp çekilerek yapılmıştır. Abila'da bulunmuş bir lahit, açık havada kurutulmuş kilden yapılmış olmasıyla ayrı bir örnek oluşturur.

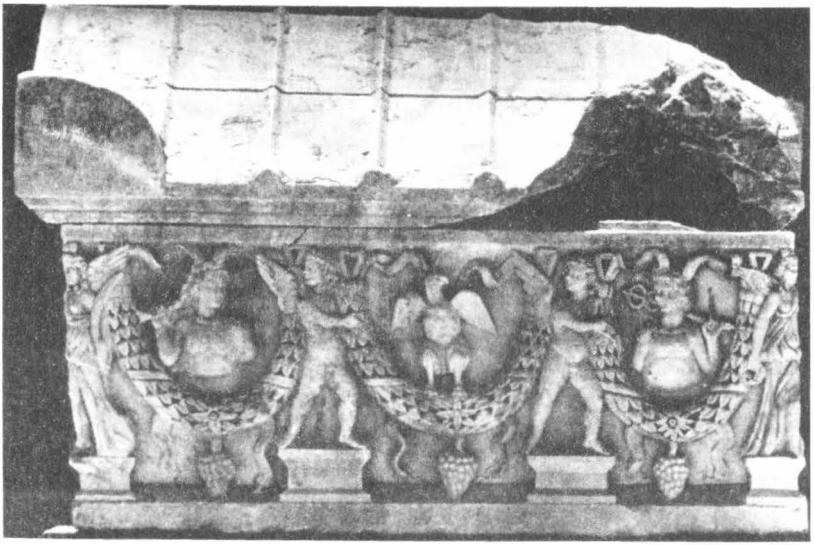


118) Filistin'den lahit.



119) Filistin'den ossuarium (kemik çekmecesi).

Suriye ve Filistin'in bir başka özelliği de *kurşun lahitler*'dir (*Res. 117*)[766]. Kurşun, Roma'ya bağlı toprakların başka eyaletlerinde, örneğin Britanya'da da kullanılırdı ama, kabartma süslü örneklerin böylesine yaygın oluşuna sadece Yakındoğu'nun bu iki eyaletinde rastlanır. Anlaşıldığına göre kumtaşı ya da fırınlanmamış kilden açık kalıplar yapılır, bunların içine ıstampalarla (bunların tahtadan olduğu sanılmaktadır) modeller dökülürdü. Bazen tabanın ve dört yüzün, bazen de sadece taban ve uzun yüzlerden birinin bir kalıptan döküldüğü sanılmaktadır. Kapak her zaman ayrı hazırlanırdı. Kurşun soğuduktan sonra dikdörtgen prizmanın yüzleri bir sanduka biçimi verilebilecek gibi kıvrılıp döndürülürdü.



120) Kudüs, Rockfeller Müzesi: Girland'lı lahit.

Kurşun lahit üreten birçok merkez bilinmektedir. Örneğin bunlar arasında Berytus*, Sidon, Tyros, Kudüs ve belki Caesareia** ve Askalon*** sayılabilir. 2. yy.'da başlamış olan üretimin 4. yy.'da bile bir süre yürütüldüğü sanılmaktadır. Süslemelerden çıkardığımıza göre, aynı işlikler hem Paganlar yani kitaplı dinlerin dışında kalanlar hem de Yahudiler ve Hıristiyanlar için sipariş alırdı[767].

9.4 Filistin

Filistin'de (Iudaea) ölüleri gömmenin uzak geçmişe dayanan bir geleneği vardı. Helenistik dönemin sonlarına ve imparatorluk döneminin başlarına tarihlenebilecek bir-

---

* Beyrut.

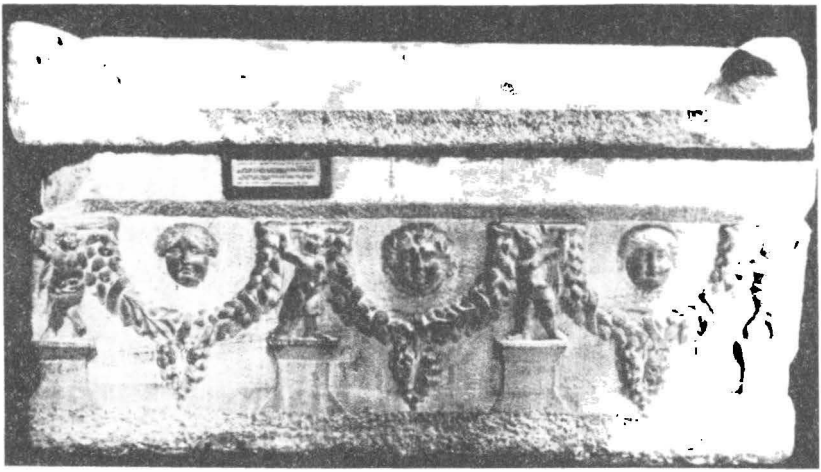
** Bugünkü Hayfa'nın güneyine düşen ve Filistin'in eski limanı olan kent.

*** Filistin'in kıyı ovasında Aşkelon.

kaç kabartma (örneğin sarmaşıklı, geometrik biçimli) lahit vardır (*Res. 118*)[768]. Ancak, bunların İmparatorluk Dönemi'nin 2. yy.'da başlamış ana üretimiyle herhangi bağlantısı yoktur; zaten o üretim sırasında bu eyalette pek az sayıda lahit yapılmıştır.

Filistin, özellikle Kudüs ve çevresinde ossuarium'lar, yani kemik çekmeceleri çok kullanılırdı[769]. Naaşlar önce mezarlıkta kör kapılara yani nişlere konulurdu. Sıcak iklimde, bir yıl kadar bir süre geçtikten sonra kemikler bir ossuarium'a aktarılabilirdi. Bunlar için kullanılmış olan madde pek yumuşak, kolay işlenebilir bir kireçtaşıdır. Motifler, genellikle oyma gibi görünür. Gösterişsiz örneklerin yüzeyi ya dümdüzdür, ya da üzerlerinde tek bir yazıt veya tek bir boyalı süs bulunur. Daha zenginlerinde yontma motifler görürüz; bunların arasında rozetlerin çok tutulduğu anlaşılıyor (*Res. 119*); ayrıca taş kaplamadan yapılmış olanlara da rastlanır. Ötekilere benzemeyen, onlardan daha çok dikkati çeken tek bir örnekte sütunlu bölünmeler vardır[770]. Kapaklar düz, çatı biçiminde ya da tonozludur. Süslemede örnek alınmış modeller, bazen öne sürüldüğünün tersine, oyma motifli ahşap sandukalar değildir, çünkü Filistin'de tahta pahalı bir maddeydi; yontma tekniğinin, daha büyük olasılıkla, kireçtaşını işlemek için düşünülmüş olması gerekir. Büyük grubun oldukça kesin bir şekilde tarihlendirilmesinde yararlanabileceğimiz herhangi bir dayanak noktası bugüne kadar bulunamamıştır. İ.Ö. 1. yy.'ın başlarında ortaya çıktığı, yayılma ve gelişmesini 1. yy.'da yaşadığı ve 70 yılında Kudüs kentinin yıkılışına kadar sürdüğü yolunda bir tahmin yapılabilir.

2. yy.'ın ikinci yarısında, Erken Dönem lahitleriyle herhangi bir bağı bulunmayan lahitlerin ana grubu ortaya çıkar[771].



121) İskenderiye,Arkeoloji Müzesi: Girland'lı lahit.

Masraflı ve gösterişli örnekler herhalde ithal malıydı; Atina, Roma ve Dokimeion'dan, hattâ Assos'tan örnekler bulunur[772]. Ayrıca, yarı mamul lahit de getirtilirdi; ithalat yalnızca Marmara Adası'ndan yapılmıştır. Getirtilenlerin bir bölümü profil kesimli yani dışa çıkıntı yapan sandukalarsa da, çoğunluk girland'lı lahitlerin yarı mamulleriydi. Yerel olarak üretilmiş tek bir girland'lı örnek bilinmektedir ve bu, Dokimeion girland'lıları örnek alınarak yapılmış bir parçadır (*Res. 120*). Kireçtaşından yerli yapımların süslemesinde ağırlık kaba yontulmuş girland'tadır. Eldeki lahitler arasında bağlantı yok gibidir, yani Suriye'deki durumun tersine, burada yerel gruplar oluşturulamaz. Girland'ların bazı örneklerde duvar ayakları ya da kesik sütunlar üzerinde asılı olduğunu görürüz. Bunun Filistin'in bir özelliği olduğu anlaşılıyor. Samaria bölgesinde parçalanmış olarak bulunan bir frizli lahdin, Attika çeşidi lahitlerden kopyalanmış olduğu sanılmaktadır. Besara'daki örneklerin el işçiliği çok sadedir. Caesareia, Kudüs ve Askalon'daki kurşun lahitlerden daha önce söz etmiştik.



122) Vatikan: Bağ bozumunda Eros'ları betimleyen porfir lahit.

9.5 Arabia

Bugüne kadar Arabia eyaleti* içinde az sayıda lahit bulunmuştur[73]. Ana üretimin başlamasından önce Pella'da** yapılmış bir sıradışı erken örnek ile ondan başka Atina'dan (Gadara ve Amman'da), Dokimeion'dan (Amman'da) ithal edilmiş lahitler bulunmuştur. Yerel yapım olarak sözünü edebileceklerimiz, Amman'da Attika tipi bir kline'li-

---

* Arabistan Yarımadası'nın 106 yılında bir Roma eyaletine dönüştürülen kuzeybatı kesimi.

** Makedonya'da, Büyük İskender'in doğum yeri.

yivli lahit kopyası olan mermer sanduka ile Gadara ve Amman'da bulunan bazalttan yapılmış sarmaşıklı, Eros'lu, büstlü örneklerdir.

9.6 Mısır

İmparatorluk Dönemi'nde, Mısır (Aegyptus) eyaletinde lahit âdeti yerleşememiştir[774]. Sadece İskenderiye bu saptamanın dışında kalır. Orada Helenistik Dönem sonlarında ve İmparatorluk Dönemi başlarında yapılmış olduğu tahmin edilen birkaç girland'lı örnek görülür. 2. yy. sonuyla 3. yy.'da Assos'tan bitmiş lahit ve Marmara Adası'ndan ve belki Karia'dan yarı mamul girland'lılar ithal edilirdi; yerel olarak da Anadolu işlerini örnek alan bir üretim vardı (*Res. 121*)[775]. Kireçtaşından yapılmış lahitlere de arada rastlanır. Marmara Adası üretimi bir girland'lı yarı mamulden işlendiği anlaşılan, ön ve yan yüzlerinde Dionysos'lu bir betimleme bulunan frizli bir lahit, betimleme örneğini Roma'dan almış sıradışı bir örnektir[776].

Herhalde İskenderiye'de yalnızca imparatorluk ailesi amaçlanarak porfir lahit de yapılıyor olmalıydı (*Res. 122*)[777]. Kullanılan madde yani 'marmor porphyriticus', Porphyrites Dağı'ndan çıkartılırdı. Roma'da iki büyük örnek bulunmuştur. Bunlardan biri İmparator Constantinus'un annesi Helena'nın, ikincisi de kızkardeşi Constantia'nın anıt-kabirlerindedir. Bugün her ikisi de Vatikan'da olan bu lahitlerden birincisinde zafer kazanmış atlılar betimlendiğinden, bunun aslında imparatorun kendisi için yapıldığı, demek ki siparişin 313 yılından sonra, 324 yılından önce -yani Constantinus'un Roma'ya taşınması ile başkentin yer değiştirmesi arasında- verilmiş olduğu düşünülebilir. İkinci büyük lahitte sarmaşıklar ve Eros'lu bir bağ bozumu sahnesi betimlenmiştir. Bunun bir benzeri, İstanbul'da bulu-

nan, üst yüzü -Roma örneklerindeki gibi- iyice işlenmemiş olan ve Konstantinopolis'e 330 yılından, yani oranın yeni başkent olarak kutsanmasından sonra geldiği tahmin edilen lahittir. İskenderiye'de bulunan, işlenmesi tamamlanmış bir kapak, lahdin orada -ya da daha taş ocağındayken- yapılmış olduğunun kanıtıdır. Oraya buraya dağılmış birkaç parçadan, figürlerle süslenmiş porfir lahitler konusunda daha fazla bilgi ediniriz. İstanbul, Milano ve Spalato'da* imparator ailesinden kişilerin gömülmelerinde kullanılan daha sonraki örnekler, sade şeyler olup boyutlarının büyüklüğüyle öne çıkarlar. Çoğu dikdörtgen prizma biçiminde olup kapakları çatı-kapaktır. İstanbul'daki çok büyük boyutlardaki örneğin İmparator 'mürted' Iulianus (ölümü 363)** için kullanıldığı sanılmaktadır.

İskenderiye ve başka yerlerde yapılmış sıradışı lahitlerde Roma kenti örneklerine öykünüldüğü ve bunların 2. yy. sonlarıyla 3. yy. içinde yapıldıkları sanılmaktadır.[778].

Az sayıda birkaç lahdin yapımında granit kullanılmıştır[779]. Aralarında şunları sayabiliriz: Dendera'daki Hathor Tapınağı'nda görülen girland'lı bir sanduka; Sur ve Roma kentlerinde bulunan ve herhalde ihraç malı olması gereken örnekler; ayrıca yine Roma'da San Pietro içinde bulunan ve hiçbir sınıflandırmaya girmeyen, uzun yüzlerinden birinde girland'lar betimlenmiş, kapağı yuvarlak lahit. İskenderiye için söylenecek son bir şey de, biri yeşil, öteki siyah bazaltan yapılmış iki tane banyo küveti-biçiminde teknedir;

* Bugün Hırvatistan'da Split.

** I. Constantinus'un 360-363 yılları arasında imparatorluk eden bu torunu, Hıristiyanca yetiştirilmiş olmasına karşın pagan filozoflara yakınlık duyup dinini inkâr ettiği için, kendisine 'dininden dönen' anlamında apostata (mürted) denilir.

bunlar herhalde, özellikle hazırlanmış kapakların sonradan lahde dönüştürülmüş halidir[780].

Mısır'da, bunların dışında, Antikçağ sonlarında yapılmış olması gereken boyalı ve ahşap lahitlerden kalıntılar bulunduğu bilinir[781].

9.7 Kyrenaika ve Afrika Prokonsüllüğü'nün Doğu Kesimi

Kyrenaika'da ve Africa Proconsularis'in doğu kesiminde (bugünkü Libya) pek az sayıda lahit bilinmektedir[782]. Ne yerel kireçtaşı, ne de ithal malı mermer üzerinde çalışan yerli işlik bulunduğu sanılmamaktadır. Eldeki örnekler, Atina'dan bitmiş durumda hazır ithal edilmiş, 2. yy. sonları, fakat ondan da çok 3. yy. yapımı lahitlerle Marmara Adası'ndan getirtilen yarı mamullerdir. Böyle bir örneğin üzerindeki girland'larla taşıyıcıları İskenderiye'de işlenmiş olabilir. Euhesperides-Berenice* yapımı, Luni mermerinden yapılmış, fakat süsleri Roma kenti kül urna'larından açıkça ayrılan çok iyi işlenmiş bir ostotek, kökeninin henüz belirlenememesi nedeniyle araştırmacıları uğraştırmaktadır[783].

* Bingazi.

10. GENEL GÖRÜNÜM

İmparatorluk Dönemi lahitlerinin yüzlercesi, öncelikle Akdeniz havzasında ve bir zamanlar Roma Devleti'ne ait olan öteki yörelerde, ama aynı zamanda Avrupa, Amerika ve Japonya'da da, müzelere, koleksiyonlara, saray, villa, ev, manastır, kilise, sokak ve meydanlara dağılmış durumdadır.

İmparatorluk Dönemi lahitlerini bilimsel yolla ele alma, yukarıda kısaca değinildiği gibi, daha 16. yy.'da başlamıştı[784]. Roma'da ve çevresinde bilinen örnekleri doğru çizimlerle ve konularına göre düzenleyerek yayınlama planı öyle doğmuştu. O çizimlerin bir bölümü 'Codex Coburgensis' içinde yer almıştır. Kitap adını halen saklanmakta olduğu yerden, Veste Coburg* Müzesi'nden alır (*Res. 5*). Çizimler çok yüksek nitelikte olup bugüne kadar araştırmada, özellikle parçalanmış, büyük yıkıma uğramış örneklerin araştırılmasında çok önemli bir dayanak oluşturmuştur. Başlangıçta bu kodeks bugünkünden çok daha geniş çaplıydı. Birçok çizim dizisi yitip gitmiştir. Fakat hiç olmazsa bir bölümü 16. yy.'ın ortalarında Roma'da yayınlanan ve geniş ölçüde 'Codex Coburgensis'in kopyası olan 'Codex Pighianus' içinde yer almıştır.

İmparatorluk Dönemi lahitleri konusundaki bilgilerin bir araya getirilip yayınlanması planının yeniden ele alınışı ancak 19. yy.'da olabilmiştir. Bunu gerçekleştiren de, son görevini Bonn Üniversitesi'nde yürütmüş olan klasik filoloji uzmanı ve arkeolog Otto Jahn'dır (1813-1869)[785]. Onun ölümünden sonra, 1870 yılında Alman Devlet Arkeoloji Enstitüsü yönetimi, Roma lahitlerinin bir araya getirilme ve ya-

* Almanya'nın Bavyera eyaleti içindeki Coburg Kalesi.

yınlanma görevini 'büyük' Friedrich Matz'a (1843-1874) vermiştir. Onun genç yaşta ölümü büyük atılımla başlamış çalışmaları yarıda bırakmıştır[786]. Daha sonra 1879'da, 'Corpus der antiken Sarkophagreliefs'in sürdürülmesini, 1877-1890 arasında Berlin'de, 1890-1920 arasında Halle'de klasik filoloji ve arkeoloji profesörü olarak görev yapan Carl Robert (1850-1922) devralmıştır[787]. 1890-1919 yılları arasında mitolojik lahitleri konu alan büyük forma dört cildin yayınlanabilmesi, ancak onun geniş ve derin Antikçağ bilgisi ve çalışma gücüyle gerçekleşebilmiştir (ASR II ve III 1-3).

Arkeoloji Enstitüsü'nün genel sekreteri A. Conze, birinci cildin tanıtımını yaparken çeşitli bilgiler verir ve şöyle yazar[788]: "yapıtın tümü 6 cilt olacak ve şu düzeni izleyecektir";

I. cilt: İnsan yaşamı

II. cilt: Mitolojik öykü dizileri

III. cilt: Bağımsız mitolojik öyküler

IV. cilt: Bacchus dizisi

V. cilt: Mousa'lar, Nereid'ler, Eros'lar

VI. cilt: Süslemeler

Bunlara giriş ve dizin eklenecektir. Bilinen ve sayıları kırıklarla birlikte yaklaşık 3000'i bulan lahitler, elden geldiğince toplu olarak 1000 kadar levhayla, incelemeli ve yorumlu olarak ele alınacaktır."

Sarkophag-Corpus, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Gerhard Rodenwaldt (1886-1945)[789], İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra 'küçük' Friedrich Matz (1890-1974)[790] tarafından sürdürülmüştür. Yayınlanmasını, Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün görevlendirmesiyle, 1970-1974 arasında F. Matz ile Bernard Andreae, 1974-1989 arasında B. Andreae yürüt-

müştür. Yayın 1989'dan 1998'e kadar B. Andreae ve G. Koch tarafından üstlenilmiş olup, 1998'den beri de G. Koch, K. Fittschen ve W. Trillmich tarafından gerçekleştirilmektedir. Sarkophag-Corpus konusundaki sempozyumlar 1970'te Marburg'da, 1976'da Bochum'da, 1982'de Pisa'da, 1990, 1995 ve 2001 yıllarında da Marburg'da yapılmıştır[791].

G. Rodenwaldt, zaten Roma eyaletlerini iyice inceleyip onlardan birtakım bilgiler çıkarmıştı. Bunu sanat tarihi alanında ortaya atılan yeni birtakım sorular, son on yılın birçok yeni buluntusu ve daha başka şeyler izledi. Bütün bunlar nedeniyledir ki, Sarkophag-Corpus'un başlangıçta öngörülmüş planı çeşitli aşamalarda büyütülüp genişletilebilmiştir.

Halen 15.000 dolaylarında lahit bulunduğu tahmin ediliyor; bugüne kadar yayınlanmış ciltler 2.000'den fazla levhada 4.000'in üzerinde örnek içermektedir..

Antikçağ Bilimi kılavuz kitabının arkeolojiye ayrılmış bölümü çerçevesi içinde Roma lahitlerine bir cilt ayrılması, epeyce zaman önce öngörülmüştü. 1982 yılında G. Koch ve H. Sichtermann tarafından yayınlanan[792] söz konusu cilt, plan bakımından, kısmen Sarkophag-Corpus'u izlese de bazı yöreler için o zamana kadar üzerinde ayrıntılara girerek çalışılmamış malzemenin sınıflandırılması yönünde ilk kez birtakım öneriler getirir. Kitapta merkezlerde ve eyaletlerdeki lahit yapımı konusunda genel bir bilgi verilmesi ve çeşitli sorunların ortaya konulması amaçlanmaktadır. Fakat bu, elbette geniş ve derin biçimde belgeli Sarkophag-Corpus'un yerini alamaz.

Sarkophag-Corpus'ta bir "Büyük Dizin" ile "Lahit İncelemeleri" vardır; halen (31 Temmuz 2001) öngörülen düzen şöyledir[793]:

"Büyük Dizin"

I. YAŞAM SAHNELERİ

1. Savaş betimli Roma lahitleri. *B. Andreae*

2. Av sahnesi betimli Roma lahitleri. *B. Andreae* (1980)

3. Vita romana (Roma yurttaşının yaşamı) (düğün - komutanlar - yüksek görevliler). *C. Reinsberg*

4. Vita privata (özel yaşam). *R. Amedick* (1991)

5. Bükolik sahneli lahitler

II. MİTOLOJİK DİZİLER

C. Robert (1890)

III. BAĞIMSIZ MİTLER

1-3. *C. Robert* (1897. 1904. 1919) (ASR II ve III'ün yeniden ele alınmış biçimi ASR XII de bulunabilir)

IV. DIONYSOS BETİMLİ LAHİTLER

1-4 *F. Matz* (1968. 1968. 1969. 1974)

V. DENİZ YARATIKLARI EROS'LAR, MOUSA'LAR, MEVSİMLER

1. Antikçağ lahit kabartmalarında deniz yaratıkları. *A. Rumpf* (1939)

2. Roma kenti üretiminden Eros betimi taşıyan lahitler

2.1. Dionysos konuları. *P. Kranz* (1999)

2.2. Bağbozumu ve hasat sahneleri. *D. Bielefeld* (1997)

2.3. Sirk yarışları. *K. Schauenburg* (1995)

2.4. Silahhaneler, kurban sahneleri, gemi yolculukları

2.5. Av sahneleri ve başka ikincil konular

3. Mousa betimli lahitler. *M. Wegner* (1966)

3.1 Ek (felsefeci ve oyuncu betimlerini içerir)

4. Mevsim betimlemeli lahitler. *P. Kranz* (1984)

VI. SÜSLEMELİ ROMA KENTİ LAHİTLERİ

1. Aslan başlı, dövüşen aslanları, aslan dövüşü gruplarını betimleyen lahitler. *J. Stroszeck* (1998)

2. Roma kenti ve İtalya yarımadası kökenli girlandlı lahitler I: 1. ve 2. yy. lahitleri. *H. Herdejürgen* (1996)

2.1. Roma kenti ve İtalya yarımadası kökenli girlandlı lahitler II: 3. yy. lahitleri. *H. Herdejürgen*

3.Orta motifinde Eros'lar ve Nike'ler bulunan lahitler. *R. Amedick*

VII. ETRÜSK LAHİTLERİ

1. Geç dönem Etrüsk taş lahitleri. R. Herbig (1952)

VIII. ROMA İMPARATORLUĞU'NUN BATI YÖRELERİNDEN LAHİTLER

1. Ravenna lahitleri. J. Kollwitz - H. Dittmers - Herdejürgen (1979)

IX. YUNANİSTAN (ATTİKA) LAHİTLERİ

1. Attika lahitleri

1.1. Akhilleus ve Hippolytos. *S. Rogge* (1995)

1.2. Yunanlılar'la Amazonlar'ın savaşı. *C. Kintrup*

1.3. Yunanlılar'la Troyalılar'ın savaşı, Troya önünde gemilerin savaşı. *C. Kintrup*

1.4. Başka konular. *J. Oakley*

1.5. Eros, Dionysos konulu lahitler, ekler, zaman dizini.

X. ANADOLU'DAKİ LAHİTLER

1. Özgün Anadolu lahitleri I: Sütunlu lahitler. *H. İşkan*

2. Özgün Anadolu lahitleri II: Girlandlı lahitler. *F. Işık*

XI.MİTOLOJİK BETİMLİ LAHİTLER-YENİDEN GÖZDEN GEÇİRİLMİŞ METİN

1. Akhilleus, Adonis, Aeneas, Aktaion, Amazonlar. *D. Grassinger* (1999)

2. Apollon, Ares, Bellerophon, Daidalos, Endymion, Ganymedes, Devler, Gratia'lar. *H. Sichtermann* (1992)

3. Herakles, Hippolytos, Iason, Ilioupersis ve Tarihöncesi, Kentauroslar, Kleobis, Leukipposoğulları, Marsyas, Medeia, Narkissos, Neoptolemos, Niobe Çocukları. *D. Grassinger*

4. Odysseus, Oidipous, Orestes, Orpheus, Peleus, Pelops, Persephone. *G. Koch*

5. Perseus, Phaethon, Prometheus, Protesilaos, Rhea Sylvia, Sabina'lar, Yediler Thebai'a karşı, Theseus, Triptolemos, cehennem, belirli bir gruptan olmayanlar - Ekler - Zaman dizinin dayandırıldığı ilkeler. *G. Koch*

6. Meleager. *G.Koch*

"Lahit İncelemeleri"

1. 1995 yılında Marburg'da toplanan "Sarkophag-Corpus'un 125 yılı" konulu sempozyumun G. Koch tarafından yayına hazırlanan belgeleri (1998)

Hazırlık aşamasındaki ciltler:

- Mitolojik betimli lahitlerde yorum sorunları. *D. Grassinger*
- Pamphylia ve Kilikia'nın girlandlı ostotekleri. *T. Korkut*
- Dalmaçya'daki lahitleri. *N. Cambi*
- Selanik'teki lahitler. *T. Stephanidou-Tiberiou*
- Pannonia ve Noricum'daki lahitler. *E. Pochmarski*
- Aphrodisias'taki lahitler I: Girlandlı örnekler. *F. Işık*
- Kuzey İtalya lahitleri. *H. Gabelmann*
- Lykia'daki lahitler. *H. İşkan*
- Deniz yaratıkları betimli lahitler. Ekler. *T. Mikocki*

- Dionysos lahitleri. Ekler. *P. Kranz*
- Filistin, Arabistan ve Mısır eyaletlerinin lahitleri.
- Palmyra dışında kalan Suriye Eyaleti'nin lahitleri
- Palmyra lahitleri. *K. Parlasca*
- Moesia ve Dacia'daki lahitler.

Bugüne kadar Sarkophag-Corpus'un 25 cildi yayınlanmıştır, 18 cildin hazırlıkları az çok ilerlemiş durumdadır; tasarı aşamasında olanların sayısı ise en az 18'i bulmaktadır.

Söz konusu yapıtın ciltleri dışında, son otuz kırk yılda, Roma İmparatorluk Dönemi lahitlerini konu alan birçok araştırma yayınlanmıştır. Bunların bir bölümü Sarkophag-Corpus üzerinde çalışanlarca ve onların çalışmalarıyla ilgili olarak gerçekleştirilmiş, bir bölümüyse başka uzmanlarca kaleme alınmıştır[794]. Bu yayınlara ek olarak şunları da saymamız gerekir: Sergiledikleri çeşitli parçalar arasında lahit de bulunan[795] bazı müzelerin yontu sanatının öteki yapıtları arasında lahitleri de ele alan katalogları, genel olarak yontu sanatı yapıtlarını ya da özel olarak lahitleri içeren bölgesel grupların yayınları ve son olarak da Rönesans çizimlerinin yayınlanması[796].

İmparatorluk Dönemi lahitlerinin incelenmesiyle birkaç yüzyıldır uğraşılmasına, 130 yıl kadar önce büyük bir girişimin, Sarkophag-Corpus'un başlatılmış olmasına ve son otuz kırk yıldır da lahitler üzerindeki çalışmaların sevindirici bir gelişme göstermesine karşın, imparatorluk yontu sanatının bu büyük ve önemli sayfasını kapatabilmemiz için, gelecekte yapılması gereker daha pek çok iş bizi beklemektedir.

Bitirirken

Son yirmi beş yıldır, birçok ülkedeki pek çok müze, üniversite, araştırma enstitüsü, anıt ve mezar yeri yönetiminden, topluca Antikçağ, genellikle Roma sanatı ve özellikle imparatorluk dönemi lahitleri üzerindeki çalışmalarıma olanak sağlayan kadın erkek meslektaşlarının hepsine şükran borçluyum. Bu borcumu başka yolla duyuramadığım için bağışlanmamı rica ederim.

Ancak, Sarkophag-Corpus çerçevesi içinde yıllar boyu yürütülen ve bu kitabın yazılmasını mümkün kılan çalışmalar için özellikle B. Andreae, J. Briegleb, E. Buchner ve H. Kyrieleis adlarını belirtmem gerekir.

Kitabın oluşmasındaki etkili yardımları başta gelen şu kişilere; manüskriyi ilk biçimiyle gözden geçiren Rita Amedick'e; müsveddenin büyük bölümünü, birçok ek ve değişikliği titizlikle göz önüne alarak diskete çeken Rosemarie Berghöfer'e; kendi sıkışık işlerine karşın manüskriyi düzeltip çizimleri yapan Heidemarie Koch'a; metni inceden inceye okuyup birçok öneride bulunan Stephanie Dimas'a özellikle teşekkür borçluyum.

Bu kitabı yazmam için beni yüreklendiren ve çeşitli nedenlerden ileri gelen gecikmelere sabırla dayanan R. Hootz'a, olumlu işbirliğimiz ve aldığımız hızlı sonuç için Wissenschaftliche Buchgesellschaft'tan Dorothee Feigel'a teşekkür ederim.

Arkeoloji ve Sanat Yayınları'nın Yayın Yönetmeni, Nezih Başgelen'in önerisi ve desteğiyle gerçekleştirilen Türkçe çeviri için kitabın metninde herhangi bir değişikliğe gitmedim. Ancak, sonnotlara, özellikle de Türkiye'de bulunan lahitlerle ilgili olanlara pek çok ekleme yaparak tamamlayıcı bilgiler getirdim. Çevirmen Z. Zühre İlkgelen ile editör Brian Johnson'ın emeklerini belirtmek isterim.

Mart 2000
Guntram Koch

Dipnotlar

1. Daha fazla bilgi için tüm sorunlarda "Handbuch der Archäologie" dizisinden çıkmış olan ve burada K-S kısaltmasıyla verilen şu yapıta başvurulması rica olunur: G. Koch - H. Sichterman. Römische Sarkophage (1982). O kitapta sözü edilen yayınlar, burada ancak zorunlu durumlarda yinelenmiştir. Daha sonra yayınlanmış yapıtlar elden geldiğince ayrıntılı verilmektedir, öyle ki bu kitap K-S için bir tamamlayıcı niteliği taşımaktadır.

2. Konuya giriş için: D.C. Kurtz - J. Boardman, Thanatos. Tod und Jenseits bei den Griechen (1985)

3. I. Hitzl, Die griechischen Sarkophage der archaischen und klassischen Zeit (1991); N. Sevinç, A New Sarcophagus of Polyxena from the Salvage Excavations at Gümüşçay, Studia Troica 6, 1996, 251 v. dd.; aynı yazar., Arkeoloji ve Sanat 72, 1996, 24 v.dd.; J. Bouzek, Ein späthellenistischer Sarkophag aus Kyme, şu yapıt içinde: Fremde Zeiten. Festschrift J. Borchhardt (1996) 313 v. dd.; B. Schmaltz, Notizen aus Kaunos, agy. 302 v.dd.; Enciclopedia dell'Arte Antica 2. Ek cilt V (1997) 109 v.dd. Sarcofago - Grecia maddesi (G. Koch).

4. I. Kleemann. Der Satrapen-Sarkophag aus Sidon (1958); V. von Graeve, Der Alexandersarkophag und seine Werkstatt (1970); R. Fleischer, Der Klagefrauensarkophag aus Sidon (1983); B. Schmidt-Dounas, Der lykische Sarkophag aus Sidon (1985); J. Ferron, Sarcophages de Phénicie (1992/93); R. Fleischer ve diğ., Der Wiener Amazonensarkophag, Antike Plastik 26, 1998, 7 v.dd.; M.-T. Langer-Karrenbrock, Der Lykische Sarkophag aus der Königsnekropole von Sidon (2000).

5. Krş. Bu kitapta Böl. 8.1, res. 81.

6. Konuya giriş için. J.M.C. Toynbee, Death and Burial in the Roman World (1971); H. von Hesberg, Römische Grabbauten (1992).

7. Krş. Bu kitapta Böl. 3.1, res. 33-34 ve res. 3

8. Krş. Bu kitapta Böl. 3

9. Krş. Bu kitapta Böl. 3.2.2
10. Krş. Bu kitapta Böl. 4
11. Krş. Bu kitapta Böl. 5
12. Krş. Bu kitapta Böl. 2.2
13. Krş. Bu kitapta Böl. 8.3, res. 91-97
14. Krş. Bu kitapta Böl. 3.2.3, 4.3 ve 5.3
15. Krş. Bu kitapta Böl. 2.7
16. Krş. Bu kitapta Böl. 2.10
17. Krş. örn. K-S lev. 476, 508, aynı zamanda bu kitapta res. 92 ve 100
18. Lahitlerin Ortaçağda yeniden kullanılmaları konusunda: Colloquio sul reimpiego dei sarcofagi romani nel medioevo, MarbWPr 1983.
19. K-S bkz. Dizin 637.
20. ASR I 2, lev. 36,4.
21. K-S 39, lev. 9
22. Örn. K-S lev. 8. 182, ASR V 4, lev. 4,2
23. Enciclopedia d'Arte Antica, ek (1970) 242 v.dd.. bkz. Collezioni Archeologiche (L. Salerno) maddesi; R. Calza ve diğ., Antichità di Villa Doria Pamphilj (1977); L. Guerrini, Palazzo Mattei di Giove. Le Antichità (1982).
24. C. Vermeule, European Art and the Classical Past (1964); K-S s.627 v.dd.. (pek çok kanıtla); P.P. Bober - R.O. Rubinstein, Renaissance Artists and Antique Sculpture (1986); B. Andreae, Vom Pergamonaltar bis Raffael. Vorbilder, Eigenart und Wirkung der römischen Sarkophage. Antike Welt 23, Fasikül 1, 1992, 41 v.dd.
25. Krş. örn. S. Moralejo, MarbWPr 1983, 187 v.dd.; E.R. Knauer, Zeitschrift für Kunstgeschichte 50, 1987, 153 v.dd.
26. C. Gnudi, O. von Simson, Das Mittelalter II, Propyläen Kunstgeschichte (1990) içinde, 338 v.dd.

27. B. Degenhardt - A. Schmitt, Müb 11, 1960, 59 v.dd.; A. Schmitt, Müb 11, 1960, 91 v.d.; Bober-Rubinstein agy 458.

28. Krş. Bober-Rubinstein agy içinde dizin, 451 v.dd.

29. B. Andreae, ANRW II 12.2 (1981) 5.

30. H. Wrede - R. Harprath, Der Codex Coburgensis (1986); Bober-Rubinstein agy 455.

31. 31 K-S 631 v.d.

32. J. W. von Goethe, Italienische Reise: Girgenti, Dienstag den 24. April 1787. - R.M. Rilke, Die Sonette an Orpheus X (Şubat 1922 de yazılmıştır); ayrıca krş. Neue Gedichte, "Römische Sarkophage".

33. K-S. 394, lev. 426.

34. Krş. L. Giuliani, JbBerlMus 31, 1989, 25: " Eğer İ.S. ikinci yüzyıl başlarında Roma kentinin bir taş işliğinde kabartmalı mermer lahitler üretilmemiş olsaydı, Avrupa sanat tarihi herhalde önemli noktalardan farklı görünür, klasik arkeoloji de en önemli anıt dağarından yoksun kalırdı."; G. Koch, 125 Jahre Sarkophag-Corpus. Ein großes deutsches Forschungsvorhaben feiert Geburtstag, Antike Welt 26, 1995, 365 v.dd.

35. Krş. Toynbee agy (bkz. yuk. 6. not); K-S 27 v.dd.

36. K-S 28 v.dd.

37. Özellikle kabartma stelli Attika mezarları konusunda: D.W. von Moock, Die figürlichen Grabstelen Attikas, in der Kaiserzeit. Studien zur Verbreitung, Chronologie, Typologie und Ikonographie (1998).

38. E. Pfuhl - H. Möbius, Die ostgriechischen Grabreliefs (1977-79); T. Lochmann, şu yapıt içinde: Antike Kunstwerke aus der Sammlung Ludwig III (1990) 453 v.dd. (Phrygien); M. Cremer, Hellenistisch-römische Grabstelen im nordwestlichen Kleinasien, 1. Mysien (1991); 2. Bithynien (1992).

39. D. Berges, Hellenistische Rundaltäre Kleinasiens (1986), öteki biçimlerdeki örnekler ve İmparatorluk dönemi parçaları bugüne kadar bir araya getirilmemiştir.

40. Örn. Koch (1988) 100 v.dd. No. 36-37 (daha fazla kaynakla Lydia); 97 v.d. No 35, 104 v.d. No 38; G. Koch, OPA 6 (1990) 115 v.dd. (daha fazla kaynakla Phrygia).

41. K. Parlasca, Syrische Grabreliefs hellenistischer und römischer Zeit (1981).

42. K. Parlasca, Mumienporträts und verwandte Denkmäler (1966); G. Grimm, Die römischen Mumienmasken aus Ägypten (1974); Koch (1988) 110 v.dd. No 41-42 (kabartma stelli mezarlar konusunda daha fazla kaynak bulunur); B. Borg, Mumienporträts. Chronologie und kultureller Kontext (1996); aynı yazar, "Der zierlichste Anblick der Welt". Ägyptische Porträtmumien (1998); K. Parlasca ve diğ. (yay. haz.), Augenblicke. Mumienporträts und ägyptische Grabkunst aus römischer Zeit (1999).

43. S. Walker, World Archaeology 16, 1984, 205 v.dd. Walker (1990) 10 v.d. (7. nottaki kaynakla); Marble (1990) 101 v.dd. 111 v.dd. 125 v.dd.; H. Dodge, JRA 4, 1991, 28 v.dd. Ancient Stones (1992).

44. Örn. Walker (1990) 11, krş. 46 v.dd. No 56 ve 61, biçeme göre Attika türü olanlar, No 57, biçeme göre Dokimeion türü olmayan; Ancient Stones (1992) 284, res. 2 (Alexandreia'da bulunmuş, Marmara Adası'nın tipik şemasını gösteren, fakat mermeri Thasos'tan gelen girlandlı lahit).

45. Monna-Pensabene (1977) 29 v.dd., K-S 497 v.dd.; M. Waelkens, Bulletin des Musées Royaux d'Art et d'Histoire, Brüksel 53, 2, 1982, 33 v.d.; J. Clayton Fant, Cavum Antrum Phrygiae (1989).

46. Monna-Pensabene (1977) 65 v.dd.; lahitler, örn. McCann (1978) 86 v.dd. No 15, 94 v.dd. No 17; Walker (1990) 25 v.d. No 21.

47. J. Ward-Perkins, Memoirs of the American Academy in Rome 36, 1980, 325 v.dd.; aynı yazar, BSR 47, 1980, 23 v.dd.; krş. Waelkens'in haritası (1982), pafta 31.

48. Wiegartz (1965) 143, lev. 25 a-b (Akşehir'de parçalar).

49. H. Mielsch, Buntmarmor aus Rom in Antikenmuseum Berlin (1985) 59 No 600-20, öncelikle No 610, lev. 18.

50. J. Travlos, Bildlexikon zur Topographie des antiken Attika (1988) 329 v.dd.

51. Örn. Walker (1990) 46 v.dd. No 56 ve 61.

52. Örn. MacCann (1978) 25 v.dd. No 1; 39 v.dd. No 4-5.

53. E. Dolci, Carrara. Cave antiche (1980); Marble (1990) 125 v.dd.

54. Walker (1990) 15 v.dd. No 1-42; bunun içinde Carrara-Mermeri: No 2.6.9.14.15 (kapak). 18.31 ve 37.

55. McCann (1978), doğabilimsel bir araştırma henüz ele alınmamıştır; sözkonusu olan 22'si Roma kentinden olmak üzere toplam 24 parçadır, ikisinde sanduka ve kapak ayrı maddelerdendir (6 x Carrara, 3 x Pentelikon, 3 x Marmara Adası, 2 x Phrygia, 10 x 'Yunan mermeri').

56. J.B. Ward-Perkins, RendPontAcc 48 1975/76, 191 v.dd., sözkonusu olan dokuz tane lahittir, bunların sekizi Roma kentindendir, bir tanesinde sanduka ve kapak ayrı maddelerdendir (4 x Carrara, 2 x Marmara Adası, 2 x Thasos, 1 x 'Yunan mermeri').

57. Ward-Perkins agy (bkz. 47. not).

58. Koch (1982) 167 v.dd.; P. Pensabene, Società romana e impero tardoantico III. Le merci. Gli insediamenti (1986) içinde 333 v.dd.

59. K-S 350 v.dd.

60. J.B. Ward-Perkins, RendPontAcc 48, 1975/76, 191 v.dd.; K-S 349 v.d.; Marble (1990) 73 v.dd.; Walker (1990) No 19. 25. 32. 34.

61. T. Kozeli ve diğ. , StudMisc 26, 1985, 75 v.dd. lev. 1-4; aynı yazar, Ancient marble Quarrying and Trade (1988) içinde, 3 v.dd. lev. 10.

62. J.B. Ward-Perkins - P. Throckmorton, Archaeology 18, 1965, 201 v.dd.(yazarlar bunların Aphrodisias kökenli olduğunu öne sürüyorlar).

63. Örn. Walker (1990) No 10. 11. 17. 23. 27; Ancient Stones (1992) 283 v.dd. res. 2.

64. Mielsch, agy (bkz. 49. not) 61 No 658-59.

65. Örn. Walker (1990) No 1. 25; kökeni bilinmeyen 'Yunan mermerleri' için bkz. örn. yuk. 55 ve 56. notlar.

66. Örn. K-S lev. 495-97. 536-38. 550; Yukarı Gediz havzasında taş ocağı için: Asgari (1977) 348 not 47; A. Pralong, RA 1980, 251 v.dd.; K-S 494.

67. Asgari (1977) 343 v.dd.; Monna-Pensabene (1977) 107 v.dd. 115 v.dd.; K-S 494 v.dd. 552. 567, lev. 572; O. Chatzeanastasiou, ADelt 38 B 2, 1983, 348 v.dd. lev. 144; bu kitapta Böl.8.3.4.

68. Asgari (1977) 345 v.dd.; Monna-Pensabene (1977) 87 v.dd.; K-S 495 v.dd.527 v.dd.; Işık (1984) 243 v.dd.; bu kitapta Böl. 8.3.3.

69. Bkz. yuk. 62. not.

70. Asgari (1977) 335 v.dd.; Monna-Pensabene (1977) 125 v.dd.; K-S 492 v.dd. 521 v.dd.; Walker (1990) 17 No 5; bu kitapta Böl. 8.3.2.

71. Asgari (1977) 329 v.dd.; Monna-Pensabene (1977) 145 v.dd.; K-S 486 v.dd.; S. Walker, StudMisc 26, 1985, 57 ve dev; N. Asgari, Pierre Eternelle (1990) içinde, 106 v.dd.; bu kitapta Böl. 8.3.1.

72. K-S 487 v.dd.

73. Walker agy (bkz. 71. not).

74. K-S 301 v.dd.; A. Spieß, Kölner Jahrbuch für Vor-und Frühgeschichte 21, 1988, 253 v.dd.

75. Örn. L. Quilici, La Civilità di Artena (1982) 108, lev. 91, 4.

76. Örn. Giuliano (1982) 80 No III, 12; 86 No III, 15; Giuliano (1984) 444 v.d. No XV, 3; Giuliano (1985) 390 v.d. No VIII, 24-25; 478 v.dd. No IX, 5-6.

77. Gadara: H.J.H. Vriezen, ZDPV 102, 1986, 113 v.dd.; krş. C.J. Lenzen - A.M. McQuitty, AAJ 32, 1988, 269 No 004, lev. 47,1; K-S lev. 590.- Güney Suriye: Weber (1989), lev. 61, 3-4; G. Koch, DaM 4, 1989, 170 v.d. No 9-10, lev. 43 a-c. - Kuzey Suriye: Tartous Müzesi'ndeki sandukalar. - Kuzey İtalya. G. Brumat Dellasorte, AquilNost 54, 1983, 149 v.dd. - Sicilya: K-S 289 ve 12. not.

78. K-S 24 v.d. 515 v.dd.; bu kitapta Bölüm 8.4.2.

79. K-S 5117 v.dd. ve res. 21; ayrıca örn. P. Bruneau, BCH 111, 1987, 483 v.dd., res. 10 v.dd. (Skopelos); G. Koch, RM 95, 1988, 250 v.d. No 30, lev. 101,1 (Dyrrachium); P. Papangele, Epeirotika Chronika 26, 1984, 43 v.dd. (Nikopolis); Koch (1989) 175 v.dd. (Suriye, Filistin); Oreoi'de (Euböa) ve Komotini'de (Gümülcine) yayınlanmamış parçalar.

80. G.A. Papathanasopoulos, ADelt 18 B 1, 1963, 93 v.d. lev. 108,5.

81. K-S 24. 518.

82. K-S 579; Koch (1982) 205 v.dd. No 2-5, aynı yazar, (1989) 182; krş. Aynı yazar, DaM, 1989, 179 No 18, lev. 49 d-e.

83. J.M. Cook, The Troad (1973) 397 v.d. No 10, lev. 66 b-c; Yukarı İtalya'da tartışmalı bir örnek: G. Mennella - M.P. Pavese, Epigraphica 49, 1987, 241 v.d. No 4, res. 6.

84. K-S 578 v.d.; Mielsch agy (bkz. yuk. 49. not) 64 v.dd. No 698 v.dd.

85. E. Talamo, BollMC N. S. 2, 1988, 123 v.dd.

86. M. Sapelli , BullCom 91, 1986, 69 v.dd.; Herdejürgen (1988) 87 v.dd.

87. H.W. Beyer - H. Lietzmann, Die jüdische Katakombe der Villa Torlonia in Rom (1930) 1,1, lev. 3.

88. A. Balil, Revista de Guimaraes 69, 1959, 314 v.d.

89. Britannia için: H. Toller, Roman Lead Coffins and Ossuaria in Britain (1977); M. Morris, Britannia 17, 1986, 343 v.dd. - Gallia için: J. Santrot - D. Frugier, Gallia 40, 1982, 271 v.dd.; J.-F. Buisson, Aquitania 2, 1984, 285 v.dd.; R. Brulet, Le sarcophage gallo-romain de To-

urnai (1990). - Hispania için: M. Del Pilar Saenz y Valazco, Bol. Mus. Arq. Nac. 5, 1987, 53 v.dd.

90. K-S 570 v.dd., M. Avi-Yonah, Art in Ancient Palestine (1981) 213 v.dd. lev. 31 v.dd.; H. Froning, AA 1990, 523 v.dd.; krş. Bu kitapta Bölüm 9.3.

91. E. Atalay, ÖJh 52, 1978-80 Ek. 53 v.dd.; ASR XII 2, 11, lev. 9.4.

92. Kayseri için: M. Eskioğlu, TürkAD 28, 1989, 203.223, res. 37/38. - Vani (Gürcüstan) için: J. Stroszeck, RM 101, 1994, 225 v.d. lev. 82, 3; 89, 1.

93. Weber (1989); ayrıca: G. Koch, BJb 191, 1991, 106 v.dd.

94. K-S 558; P. Pinelli - A. Wasowicz, Louvre Müzesi. Catalogue des bois et stucs grecs et romains provenant de Kertsch (1986) 49 v.dd. No 8 v.dd.; P. Pinelli, Revue du Louvre 37, 1987, 273 v.dd.; A. Wasowicz, RA 1990, 61 v.dd.

95. K. Parlasca, StudMisc 28, 1984/85 (1991) 125 v.d.

96. L. Quilici, Collatia (Forma Italiae I 10, 1974) 278, res. 567; 299, res. 612; 713, res. 1604; H. Brandenburg, JdI 93, 1978, 324; V. Santa Maria Scrinari, RendPontAcc 55/56, 1982-84, 402, res. 11. - Küçük Asya ve Suriye'de çoğu yayınlanmamış pek çok örnek; örn. Krş. N. Himmelmann, Sarkophage in Antakya (1970) 6 v.d. Not 3; A. Taşyürek, AnatSt 23, 1973, 16; A. Evren, Terracotta Sarcophagi from Tire and its Environs (1985).

97. K-S 20 v.dd. 62 v.dd.

98. K-S 23 v.dd.; Küçük Asya için krş. J. Kubinska, Les monuments funéraires dans les inscriptions grecques de l'Asie Mineure (1968) 32 v.dd.

99. K-S 66 v.dd.

100. H. Wrede, AA 1977, 395 v.dd.; aynı yazar, AA 1981, 86 v.dd.; aynı yazar, OPA 6 (1990) 15 v.dd.

101. K-S 369 v.dd.; bu kitapta Bölüm 4.

102. K-S 446 v.dd.; H.R. Goette, AM 106, 1991, 309 v.dd.

103. K-S 499 ve dev; bu kitapta Bölüm 5.

104. Örn. K-S lev. 556/57.

105. Örn. K-S lev. 528.

106. Machatschek (1967) 35 v.d. lev. 13. 10-12.

107. K-S res. lev. 382. 404.

108. Örn. K-S lev. 545; D.K. Money, AnatSt 40, 1990, 29 v.dd.

109. K-S lev. 330.

110. K-S 536 v.d. res. 22, 1, lev. 522.

111. K-S lev. 598/99.

112. K-S 323. 326. 330. 353. 523.

113. K-S 80 v.dd.

114. ASR V 4, 189, lev. 77, 1.

115. ASR I 4, 135, lev. 118.

116. K-S 106 v.d.; Giuliano (1984) 390 v.dd. No XIII 3. - Bundan başka Berlin'de de bir örnek vardır: T.-M. Schmidt, şu yapıt içinde: Akten S-C 1995 (1998) 34 v.d. lev.. 15 v.d.

117. K-S lev. 328; 559.

118. K-S 38, lev. 5; Giuliano (1985) 247 v.d. No V 13; 478 v.dd. No IX 5-6.

119. A. Ferrua, RACr 51, 1975, 31 v.dd. No 4, res. 3; Rep. I 646, lev. 97; K-S 82 v.d. lev. 66/67. 107.175; ASR V 4, 41, lev. 26.2; 171, lev. 73, 3; H. Herdejürgen, OPA 6 (1990) 105 v.dd. res. 10.19; ASR I 4, lev. 2,1; 3, 1-2; 26, 2; 115, 3.

120. Bkz. yuk. 100. not ve K-S 58 v.dd.

121. Machatschek (1967) 4 v.d. lev. 12, res. 9.

122. L. Bacchielli, L' Africa romana. Atti dell III. convegno di studi (1986) içinde, 303 v.dd.

123. Kubinska, agy. (bkz. yuk. 98. not) 64 v.dd.; J. Kubinska, Ostothèques et kaustrai dans les inscriptions grecques d'Asie Mineure (1999).

124. L.Y. Rahmani, Biblical Archaeologist 45, 1982, 109 v.dd.

125. Sinn (1987) 6 v.d.

126. Koch (1988) 7 v.d. No 3; Walker (1990) şek. 1-3.

127. Walker (1990) 17 v.d. No 6 şek. 1, lev. 2.

128. Örn. Walker (1990) şek 2 v.dd.

129. Örn. K-S lev. 481-83. 488. 490-93. 506. 522-23 vb.

130. Örn. ASR III 1, 40 (betimlemesi s. 63'te); U. Peschlow, Antike Welt 1975, 4, 26 v.dd.; Walker (1990) şek. 1, 9.

131. Örn. Asgari (1978) 29 v.d. 34 v.d.; K-S 21 not 6.

132. E. Talamo, BollMC N.S. 2, 1988, 123 v.dd.; başka bir örnek kaybolmuştur: K. Lehmann-Hartleben - E.C. Olsen, Dionysiac Sarcophagi in Baltimore (1942) 11 Not 5.

133. Asgari (1978) 30, 77. notla birlikte lev. 12. 22-23.

134. Örn. K-S lev. 5-7, 301-305, 318-21, 323-24, 326, 329-30, 332, 345-48 vb.

135. Örn. K-S lev. 3-4. 9-10. 302-03. 358-59. 375. 380-81. 384-88. 494. 526. 530-31. 536.

136. K-S 73 v.dd. res. 2.

137. Bkz. yuk. 102. not.

138. Krş. Bölüm 5.1

139. K-S 76 v.dd. res. 3.

140. Krş. Bölüm 5.1.3.

141. J.B. Ward-Perkins, RendPontAcc 48, 1975/76, 191 v.dd., özel. 219 vdd.; K. Eichner, Die Werkstatt des sog. Dogmatischen Sarkophags (Diss. Phil. Heidelberg 1977); aynı yazar, Jahrbuch für Antike und Christentum 24, 1981, 85 v.dd.; K-S 84 v.dd.; D. Boschung - M. Pfanner, MüJb 39, 1988, 7 v.dd.; aynı yazarlar Pierre Eternelle (1990) içinde, 127 v.dd.; M. Pfanner, AA 1988, 667 v.dd.

142. C. Blümel, Griechische Bildhauer an der Arbeit (1940) 22 v.dd. ve res. 17; Marble (1990) 207 v.dd.

143. Wiegartz (1974) 345 v.dd. özellikle 354 v.d. (Atina). 375 v.d. (Dokimeion); K-S 373 v.dd.; J. C. Fant, AJA 89. 1985. 655 v.dd.

144. Krş. örn. Ward-Perkins agy. (bkz. yuk. 62. not) 201 v.dd.

145. Örn. ASR XII 6, 7, lev. 5 h; 12, lev. 17 d, 67. 69, lev. 61; Giuliano (1985) 51 v.dd. No II 2 (Arka yüz); Koch (1988) 1. v.d. No 6.

146. Örn. K-S lev. 63: Giuliano (1984) 246 v.d. No IX 4.

147. Teknik konusunda bkz. J. Röder Jdl 86, 1971, 303 v.dd

148. Örn. K-S 84. not 3 : Giuliano (1985) 306 v.dd No VI 16; ASR XII 2, 51, lev. 47,8 ; 63, lev. 66, 7.

149. Örn. ASR XII 6,7, lev. 5 g; McCann (1978) 95, res. 111; ASR I 4, 248, lev. 75, 2; ASR XII 2, 22, lev. 22, 3.

150. Örn. K-S lev. 68-72; ASR I 2, 106, lev. 51, 3; 45 lev. 80,3; ASR V 4, lev. 51, 2-4; Giuliano (1985) 31 v.dd No 17.

151. Eichner, Werkstatt agy. (bkz. yuk. 141. not) 72 v.dd ; K-S 85 ve 7. not .

152. K-S 258 v.d

153. Eichner agy. (bkz. yuk. 151. not) 67 v.dd. 72 v.dd.; yuk. agy 151 v.dd. da Konstantin dönemine ait normal bir frizli lahdin "usçul üretim yöntemleriyle" yapımı için tahmin edilen yedi-sekiz günlük süre -aynı dönemde bir pagan lahdin yapımının daha çok sayıda işçi gerektirdiği düşünülürse- fazlasıyla kısa görünmektedir. Wiegartz (1974) 364 v.dd. da sıradan bir Attika tipi frizli lahit

için üçüncü yüzyılın ikinci çeyreğinde 1000-1200 iş günü harcandığı tahminini yürütür, 4-5 işçi ile 250 gün dolaylarında işin bitirildiği düşüncesindedir.

154. Roma için: Giuliano (1981) 110 v.d. No 17. - Malibu'daki örnek için: Koch (1988) 18 v.dd. No 7. - Palermo için: K-S 232 No 40.

155. Urbino için: K-S 85, lev. 66-67; M. Luni - G. Gori, Urbino Arkeoloji Müzesi (1986) 55 v.dd. res. 4-5.

156. Örn. Rep. I 222, lev. 50; 243, lev. 55; S. Mineo - R. Santolini, BullCom 90, 1985, 188, res. 149; Giuliano (1985) 352 v.d. No VII 13.

157. ASR V4, 4, lev. 4, 3; H. R. Goette, Studien zu römischen Togadarstellunden (1989) 162 No S 34, lev. 75, 1.

158. ASR XII 6, 160, lev. 128a; 178, lev. 139c.

159. Wiegartz (1974), lev. 33 b-c.

160. Örn. Wiegartz (1965), lev. 121-22; Koch (1980) 67 v.dd. res. 16 v.dd.; K-S lev. 185. 268. 311-12. 330. 456.

161. Örn. K-S lev. 109; Giuliano (1985) 1 v.dd. No I 1 (Kapaklar başlangıçta sanduka olarak gösterilmişti).

162. Koch (1980) 51 v.dd. res. 1. 10-12. 14-15.

163. H. Wrede, Städel-Jahrbuch 11, 1989, 29 v.dd.

164. Örn. Ward-Perkins agy. (bkz. yuk. 141. not) 215 v.dd. res. 20. 22-25; ASR XII 6, 8, lev. 13 c-d; ASR I 2, 3, lev. 109, 3; K-S 68, res. 1; Baratte (1985) 42 v.dd. No 13; 77 v.dd. No 25.

165. Gütschow (1938) 213 v.dd.; Rep. I 240-41, lev. 54; 694, lev. 110; 781, lev. 125; 1004, lev. 161; Giuliano (1981) 84 v.dd. No 3 (kapak üç parçanın özenle bir araya getirilmesinden oluşmuştur; parçalardan biri ötekilerden daha koyu olup olasılıkla başka bir mermerden yapılmıştır); K-S 86, lev. 70; ASR I 2, 78, lev. 53, 1 (sanduka ve kapak); 101, lev. 74, 3; 79, 1-2 (yan parçaların her ikisi de eklidir; tüm sandukanın levhalarını birleştirilmesiyle meydana geldiği düşünülebilir); ASR V 4, 78, lev. 50, 2; 104, lev. 62, 1; Giuliano (1985) 122 v.dd. No III 2, 352 v.d. No VII 13.

166. K-S 86. 127, lev. 140; Rep. I 69,6, lev. 111; ASR V 4, 191, lev. 75,4; 89,5; Giuliano (1985) 5 v.dd. No I 2(?).

167. Resimlerde nadiren görülebilir; örn. Giuliano'da (1981) 64 v.dd. No 50 (sağ parçada; herhalde sanatçı çatlağın varlığını bilmekteydi ve o nedenle çatlağın yerine ağacı oturtmuştur); Giuliano (1985) 36 v.dd. No I 10 (sol yanda demir kenet); V. İdil, Likya lahitleri (1985), lev. 95, 1; bu kitapta res. 113.

168. ASR I 2, 3, lev. 109,3.

169. Gütschow (1938) 213 birçok böyle onarım gösterir; ASR XII 6, 12, lev. 16b; 67 (bkz. metin); ASR I 2, 78, lev. 53, 1; 56, 6 (sağ yukarı kenarda küçük parça); Giuliano (1981) 138 v.dd. No 38 (sol üst köşenin zamanında eklendiği anlaşılıyor).

170. E. Talamo, BollMC N.S. 2, 1988, 123 v.dd.

171. Koch (1980) 52 v.dd. No 1; Giuliano (1985) 194 v.dd. No IV 6.

172. Roma için: ASR V 4, 124, lev. 53,1 (B. Ashmole kaidenin Yeniçağda yapılmış olduğunu ileri sürer); Walker (1990) 17 v.d. No 6, lev. 2. - Anadolu için: Wiegartz (1965), lev. 14a; 15a (kaide kayıptır ama, hakkında tahmin yürütülebilir).

173. Bkz. Walker'in yapıtındaki çizimler (1990) şekil 1. 2. 4,15.

174. Örn. ASR IV 4, 338, lev. 337.

175. Walker (1990) şekil 5-8.

176. K-S 86 v.dd. krş. örn. 231 No 15, lev. 277.

177. K-S 375 v.d.

178. K-S 302; Trier. İmparatorluk konutu ve piskoposluk makamı (1984) 170 v.d. 178. 205 v.d. No 92.

179. Örn. Giuliano (1981) 84 v.dd. No 3. 4. 6. (pek çok boya kalıntısı varsa da, resimlerde ne olduklan pek anlaşılamamaktadır); R. Sörries - U. Lange, Antike Welt 17, 3, 1986, 3 v.dd. (pek çok renkli resimle; yazarın görüşüne karşın, belirtmek gerekir ki, pagan lahitler arasında da örn. Büyük Ludovig'in savaş lahdi gibi, nitelikçe üstün

olanlar bile resimliydi.); U. Lange - R. Sörries, Antike Welt 21, 1, 1990, 45, v.dd.; Archeologia a Roma. La Materia e la tecnica nell'arte antica (1990) 93 v.d. No 68; M. R. DiMino, Arckeo 68, Ekim 1990, 44; M. Sapelli, şu yapıt içinde: Grabeskunst (1993) 223 v.dd.. lev. 97 v.dd

180. Talamo agy (bkz yuk. 170. not) 126.

181. Örn. G. Koch, AA 1990, 133 v.dd. res. 6 (sağda arkadan görünen avcının oku); H. Sichtermann, AA 1997, 462 v.dd. (kesin çizgili pervazlar).

182. Başlangıç bilgileri için krş. Toynbee agy (bkz. yuk. 6. not)

183. Toynbee agy 101 v.dd.; J. Toynbee - J. Ward Perkins. The Shrine of St. Peter (1956) 52, res. 7; Roma dolaylarındaki pek çok mezar yapısında lahit izine hemen hemen hiç rastlanmamıştır: M. Eisner, Zur Typologie der Grabbauten im Suburbium Roms (1986); H. von Hesberg, Römische Grabbauten (1992).

184. Toynbee - Ward Perkins agy. lev. 7; E. Petersen, Annali dell'Istituto 33, 1861, 190 v.dd. lev. J; S. Mineo - R. Santolini, BullCom 90, 1985, 189, res. 151.

185. Örn. S.Walker, Image and Mystery in the Roman World (1988) içinde, 32, lev. 11.

186. ASR II S. 35 v.d. ; Petersen agy 190 v.dd. lev. J; C. Pavia, Unter den Straßen von Rom (1986) 131.

187. R. Krautheimer, Early Christian and Byzantine Architecture[4] (1986) 52 v.d. 66 v.d.; İmparator Konstantin'in kızı (!) Konstantina'nın sarmaşıklı lahdi konusunda: D. Bielefeld, ASR V 2,2 (1997) kat. 192.

188. P. Styger, Römische Märtyrergrüfte II (1935), lev. 81; Gütschow (1938) 110 v.dd. No 4; Rep. I 557, lev. 85 (ASR I 4, 145, lev. 88,5); 564, lev. 87.

189. Gütschow (1938) 36 v.dd.

190. Örn. S. Walker OPA 6 (1990) 84 v.dd. res. 1. 3-5.

191. Bkz. 422. not.

192. Führer zu vor- und frühgeschichtlichen Denkmälern, cilt 39, Köln III 156 v.dd. (J.G. Deckers - P. Noelke); 139 v.dd. (P. La Baume).

193. Bkz. yuk. 178. not.

194. M. Mirabella Roberti, Monumenti sepolcrali romani in Aquileia e nella Cisalpina, AAAd 43, 1997.

195. K-S 368 ve 33. not; Hierapetra için: Walker (1990) 62; Ladochori'deki mezar için: I. Bokotopoulou, ADelt 30 B 2, 1975 (1983) 211 v.dd. lev. 119-20; Magoula'daki (Sparta yakınları) mezar için: T. Spyropoulos, ADelt 38 B 1, 1983 (1989) 94 v.d. lev. 43.

196. D.E.E. Kleiner, The Monuments of Philopappos in Athens (1983); lahitten hiçbir şey bulunmamıştır.

197. Birkaç örnek: Aizanoi: U. Wulf, Zwei Grabbauten in der Südwestnekropole von Aizanoi, AA 1993, 527 v.dd. - Arykanda: C. Bayburtluoğlu, IX. KST II (1987) 130 v.dd. res.. 1. - Ephesos: E. Rudolf, Der Sarkophag des Quintus Aemilius Aristides, Denkschr Wien 230, 1992, 11 v.dd. res. 1. - Kappadokien: M. Restle, Studien zur frühbyzantinischen Architektur Kappadokiens (1979) 86 v.d. - Kilikien: Machatschek (1967) 85 v.dd. - Lydai: Walker (1990) 50 v.d. Nr. 63 ve 65; S. Walker ve diğ., şu yapıt içinde: Akten des II. Internationalen Lykien-Symposiums, Wien 1990, yay. haz. J. Borchhardt - G. Dobesch I (1993) 169 v.dd. - Myra: J. Borchhardt ve diğ.., Myra (1975) 61 v.dd. lev. 30 v.d. - Olympos: I.A. Atila, II. MKKS 1991 (1992) 105 v.dd. Plan 1-2. - Pergamon: S. Karagöz ve diğ., IstMitt 36, 1986, 99 v.dd. - Perge: H. Abbasoğlu, XVIII. KST II (1996) 43, res. 5-6. - Sardes: C.R. Morey, The Sarcophagus of Claudia Antonia Sabina and the Asiatic Sarcophagi. Sardis V 1 (1924) 3 v.dd. - Side: A.M. Mansel, AA 1959, 364 v.dd. - A. M. Mansel, die Ruinen von Side (1963) 184 v.dd. res. 133 b.dd. - Xanthos: G. Rodenwaldt, JHS 53, 1933, 181 v.dd.; Walker agy.. Nr. 62 und 67; Walker-Coleman-Matthews agy.

198. Machatschek (1967) 63 v.dd.

199. K. Lanckoronski, Städte Pamphyliens und Pisidiens II (1892) 106 v.dd. lev. 18-19; Machatschek (1967) 114 v.dd. lev. 55.

200. A.M. Mansel ,Die Ruinen von Side (1963) 177 v.dd.; S. Karagöz, agy (bkz. yuk. not 197) 99 v.dd.

201. K-S 520 v.d. lev. 505/06; E. Atalay, ÖJh 52, 1978-80 Ek 53 v.dd.

202. K-S 513 v.d.

203. Kalchedon için: Asgari (1978) 1 v.dd. - Perge için: K-S 542.

204. Örn. M. Dunand, BMusBeyrouth 18, 1965, 5 v.dd.; J. Hajjar, agy. 61 v.dd.; H.P. Kuhnen, Palästina in griechisch-römischer Zeit (1990) 253 v.dd.

205. Weber (1989).

206. K-S 570 v.dd.

207. K-S 564 v.d.

208. K-S 563 v.d. lev. 556/57.

209. K-S 562 v.d.; M. Chéhab, BMusBeyrouth 34, 1984; 35, 1985: Kuhnen agy (bkz. yuk. 204. not) 278 v.dd.

210. M. Gawlikowski, Monuments funéraires de Palmyre (1970) 107 v.dd.; A. Sadurska, Le tombeau de famille de Alaine, Palmyre VII (1977); K. Parlasca, MarbWPr 1984, 283 v.dd.

211. K-S 580 ve 5. not; Walker (1990) 62.

212. Hiç değilse, krş. B. Andreae, MarbWP 1984, 119.

213. Örn. ASR V 4, lev. 70, 2-4; 71, 4; 72, 2-4; 73, 1, 3-4.

214. Örn. Giuliano (1981) 90 v.dd. No 6; 98 v.d. No 9; 100 v.dd. No 11; Giuliano (1985) 1 v.dd. No I 1.

215. G. Koch, OPA 6 (1990) 59 v.dd.

216. Roma, NM: Giuliano (1981) 86 v.dd. No 4; krş. 98 v.d. No 9.

217. K-S 22, lev. 255; ASR V 4, 90, lev. 48, 4; 49.

218. Koch, agy. (bkz. yuk. 215. not) 59 v.dd. res. 1.3.8.

219. Örneğin mevsimleri resmeden aynı biçimdeki pek çok sayıda lahde bakılırsa, üzerinde işlenmemiş, sadece kabarık bir yuvarlak olarak kalmış portrelerin çok olduğu görülür. Bu da onların stok edildiğini, stoktan alınıp işlendiğini gösterir. Sözü edilen öteki gruplar için de aynı şeyin geçerli olduğu söylenebilir.

220. K-S lev. 71. 113-14. 117-18; ASR XII 6, 112, lev. 96a; Koch (1988) 24 v.dd. No 9; G. Koch, AA 1990, 133 v.dd. res. 1.

221. K-S lev. 77-78. 80-85. 96-97. 100-03. 109. 135. 142-43. 149. 152. 161. 169. 175. 205. 217-18. 220. 230. 264-65. 274-76; P. Blome, JbBerlMus 32, 1990, 35 v.dd.; genel bilgiler için krş. P. Blome, RM 85, 1978, 435 v.dd.

222. Örn. K-S lev. 296-97. 307. 321-22. 358. 368-71. 374-75. 377-79. 382. 399. 500. 511. 519-20; ayrıca 565. 567. 596.

223. Wiegartz (1974) 359 "seri halinde imal edilen ve talep bekleyerek hazır tutulan" Atina kökenli lahitlerden söz eder.

224. Wiegartz agy. 365 ve 47. not.

225. Eichner, Werkstatt (bkz. yuk. 141. not) 151 v.dd.

226. Yazıtlar kısmen Büyük yazıt koleksiyonları (CIL, IG vb) içinde bulunmaktadır; Sarkophagcorpus'un ciltlerinin çoğu bu yazıtları gösterirse de, birkaçında bu yapılmamıştır; K-S 25 v.dd.; ayrıca krş. B. Andreae, ANRW II 12. 2 (1981) 4 not 3.

227. Örn.K-S lev. 250. 282. 286; ASR V 1, 18-29.

228. Yivler: örn. Giuliano (1982) 62 v.dd. No II, 31. 34; Giuliano (1984) 374 v.dd. No XII, 8. 10. Girlandlar: örn. Koch (1988) 18 v.dd. No 7; H. Herdejürgen, OPA 6 (1990) 100 v.dd. res. 4. 6. 24.

229. Örn. ASR XII 6 S. 79 v.d.; K-S lev. 114. 119.

230. Örn. Koch (1988) 24 v.dd. No 9.

231. Örn. K-S içinde lev. 71'den başlayarak birçok örnek.

232. Örn. ASR XII 6, 162, lev. 129c; K-S lev. 411, 447.

233. ASR XII 6, 178, lev. 139a; K-S lev. 450.

234. Örn. K-S lv. 488; ayrıca, örneğin, C. Simsek, TürkAD 31, 1997, 269 v.dd. (Laodikeia'dan Pamukkale); Ü. Demirer, IX. MKKS 1998 (1999) 75 v.dd. res. 6 v.dd. (Perge'den Antalya).

235. Örn. K-S içinde lev. 301'den sonra birçok örnek.

236. K-S 350 v.dd. lev. 376 v.dd.

237. Örn. Koch (1988) 18 v.dd. No 7; 36 v.dd. No 13; S. Walker OPA 6 (1990) 83 v.dd.

238. K-S 607 v.dd. 615 v.dd.

239. Örn. K. Fittschen, MarbWPr 1984, 129 v.dd.; G. Koch, OPA 6 (1990) 59 v.dd.

240. K-S lev. 265. 77/78. 101. 142; bu konu üzerinde: K. Fittschen, JdI 94, 1979, 589 v.dd. - Komutanlı parça: A. Ambrogi, Xenia 18, 1989, 27 v.dd.

241. K-S 101 v.d. 256 v.d. lev. 100; C. Reinsberg, MarbWPr 1985, 3 v.dd. (ayrıca krş. H. Meyer, BullCom 91, 1986 279 v.dd.)

242. Örn. K-S lev. 76. 87. 106. 135. 158. 172. 421.

243. K-S 610 v.dd.; B. Andreae, MarbWPr 1984, 109 v.dd.

244. K-S 136, lev. 143.

245. Krş. örn. K. Fittschen - P. Zanker, Kat. der römischen Porträts in den Capitolinischen Sammlungen... der Stadt Rom III (1983) 13 v.dd. No 13-18, lev. 15-23.

246. Fittschen - Zanker agy. I (1985) 63 v.dd. No 59-60, lev. 67-69.

247. ASR I 4, 190, lev. 45; K-S 107 v.dd. 187, lev. 113. 219; Koch (1988) 7 v.dd. No 3.

248. K-S 254 v.dd.

249. Örn. K-S lev. 100, 112. 185. 207. 213. 215.

250. K-S 378.

251. K-S 378 v.dd. lev. 408; 38, lev. 407.

252. K-S 371 v.dd. 456 v.d.; Walker (1990) 40 v.d. No 45 (Sayda amazon lahdi ve iki baş; başlar kayıp kapağa ait olabilir); Ayrıca, örneğin, G. Koch, DaM 9, 1996, 197 v.dd.

253. Waelkens (1982), lev. 3, 4; 6, 1; 7, 2; Ayrıca, örneğin, F. Işık, şu yapıt içinde: Akten S-C 1995 (1998) 278 v.dd. lev. 112, 1; 113, 1; 115 v.d.. 117, 1-3; 118, 1; 119, 1.

254. K-S 503 v.dd.; Ayrıca, örneğin, Demirer agy. (bkz. yuk. not 234).

255. K-S lev. 306. 346.

256. K-S lev. 323. 330. 353. 359.

257. K-S lev. 374/75.

258. K-S lev. 511. 520.

259. K-S 354, lev. 382; 507 ve not 105.

260. G. Koch, DaM 1, 1983, 137 v.dd.; H. Froning, GGA 238, 1986, 213 v.d.

261. Krş. R. Brilliant, Visual Narratives, Storytelling in Etruscan and Roman Art (1984).

262. G. Koch, ASR XII 6 s.4 ve diğ. birçok yerde; B. Andreae, ASR I 2 s.111 v.dd., özellikle 127 v.dd.

263. Krş. bu kitapta Bölüm 2.6.

264. P. Blome, Ant k 20, 1977, 43 v.dd.; H. Froning, JdI 95, 1980, 322 v.dd.; R. Amedick, RM 95, 1988, 205 v.dd.; H. Herdejürgen, AntK 32, 1989, 17 v.dd.

265. Krş. örn. Wolfenbüttel kentine ait Ortaçağ örnekleri: H. Buchthal, The "Musterbuch" of Wolfenbüttel (1979).

266. K-S 246 v.dd.

267. D. Boschung, şu yapıt içinde: Grabeskunst (1993) 37 v.dd. lev. 11v.d.

268. K-S 454 v.d.; G. Koch, Praktika tou XII. Diethnous Synhedriou

Klasikes Archaiologias III (1988) içinde, 155 v.dd. lev. 30 v.dd.

269. K-S 500 v.dd.

270. Wiegartz (1965) 73 v.dd. 81 v.dd.

271. K-S 583-617'deki kapsamlı bölümde H. Sichtermann zengin malzemeyi bir araya getiriyor, çeşitli konumların tartışmasını yapıyor ve geniş kaynakça veriyor - R. Turcan, Messages d'outre-tombe. L'iconographie des sarcophages romains (1999).

272. Özellikle krş. G. Rodenwaldt, Über den Stilwandel in der antoninischen Kunst (1938); ayrıca krş. P. Blome, JbBerlMus 32, 1990, 35 v.dd.

273. Krş. Bölüm 3.2.1.1.

274. Örn. K-S lev. 98-99. 105-106. 291, 293.

275 B. Andreae, ASR I 2 s. 134 v.dd. ve her yerde; aynı yazar, Die Symbolik der Löwenjagd (1985); aynı yazar, Antike Welt 23, 1992, 1, 41 v.dd.

276. K-S 97 v.dd.

277. R. Amedick, ASR I 4 s.110 v.dd.; K-S lev. 309 (Weinhändler); G. Zimmer, AA 1983, 136; ayrıca krş. E. D'Ambra, AJA 92, 1988, 85 v.dd. ("A Myth for a Smith").

278. F. Işık, IstMitt 36, 1986, 165; G. Koch, RM 95, 1988, 236 v.dd. No 1, lev. 86.

279. R. Amedick, ASR I 4 s.60 v.dd.; aynı yazar, şu yapıt içinde: Grabeskunst (1993) 143 v.dd. lev. 63 v.dd.

280. K-S 197 v.dd.; J. Stroszeck, Medelhavsmuseet Bulletin 26/27, 1991/92, 110 v.dd.; bu kitapta Bölüm 3.2.1.5.

281. Örn. K-S lev. 291.

282. H. Froning, GGA 238, 1986, 203 v.d.

283. P. Blome, RM 85, 1978, 435 v.dd.

284. P. Blome, JbBerlMus 32, 1990, 35 v.dd.

285. K-S 583 ve her yerde.

286. P. Kranz, ASR V 4 s.161 v.dd.; H. Wrede, BJb 190, 1990, 682 v.dd.

287. Krş. bu kitapta Bölüm 5.1.3.

288. Toynbee, agy. (bkz. yuk. 6. not) değişik biçimlerde mezar yapılarına genel bir bakış getirir; öteki mezar anıtları (kabartmalar, sunaklar, urnalar, lahitler, heykeller vb..) üzerine böyle bir genel görüş dile getirilmemiştir; ancak J. Prieur, La Mort dans l'Antiquité romaine (1986) içinde az sayıda anıtı dikkate alan bir giriş yazısı bulunabilir.

289. Führer zu vor- und frühgeschichtlichen Denkmälern, cilt 39, Köln III (1980) 156 v.dd. (J.Deckers - P. Noelke).

290. Örn. Machatscheck (1967); iki katlı Dösene mezar tapınaklarından birinde (Imbriogon Kome) lahitler vardır, kalıntıları hâlâ görülebilir; A. Machatscheck, Mélanges Mansel I (1974) içinde 251 v.dd. lev. 93 v.dd.; M. Wegner, aynı yayında 575 v.dd. lev. 177 v.dd. (bugün elde, gösterişli lahdin arkada kalan yanı ve sol ve sağdaki iki alçı parça -ikisi de zarar görmüş durumdadır- vardır. Yukarı sol ve sağ çıkma desteklerinde başlangıçta ne bulunduğunu bilmiyoruz).

291. N. Himmelmann, Sarkophage in Antakya (1970) 6 v.d. not 3 (Adana'daki toprak lahitler); G. Koch, GGA 224, 1972, 245 v.d. (Silifke Müzesi'ndeki Kilikia kökenli kurşun lahitler); A. Taşyürek, AnatSt 23, 1973, 16, (Anazarbos'taki toprak lahitler); D. Ussishkin, IsrExplJ 27, 1977, 215 v.dd. lev. 30 (Kilikia kökenli kurşun lahitler).

292. Kilikia konusunda bkz. bu kitapta Bölüm 8.4.13; örneğin Elaiussa Sebaste, Korykos ve Kanytelleis (Kanytela) nekropollerindeki mermer parçalar.

293. D.E.E. Kleiner, Roman Imperial Funerary Altars with Portraits (1987); ayrıca G. Koch, BJb 190, 1990, 664 v.dd.; D. Boschung, Antike Grabaltäre aus den Nekropolen Roms (1987). - P. Zanker, Jdl 90, 1975, 267 v.dd.; Koch (1988) 70 v.dd. No 24-25. 29-31; V. Kockel, Stadtrömische Porträtreliefs der späten Republik und frühen Kaiserzeit (1993).

294. H. Brandenburg, JdI 93, 1978, 277 v.dd.; K-S 36 v.dd.; C. Gasparri, Praestant interna. Festschrift U. Hausmann (1982) içinde, 165 v.dd.; Giuliano (1984) 515 v.d. No XX 2, ; Herdejürgen (1984) 7 v.dd. (birkaç tarihleme yanlışlıkla erkene alınmıştır, bunların daha yakından belgelenmesi gerekir, örn., res. 7-10); D. Boschung, şu yapıt içinde: Grabeskunst (1993) 37 v.dd. lev. 11 v.d.

295. Gasparri agy 165 v.dd.; H. Froning, GGA 238, 1986, 206 v.d.

296. Ayrıca bkz. A. Ambrogi, RM 97, 1990, 163 v.dd. (K-S 39, lev. 8'de gösterilen ve ikinci yüzyılda yapılmış olduğu sanılan alışılmamış çeşitte bir mermer lahdi bundan ayırmak gerekir).

297. K-S 41 v.dd. (F. Sinn-Henniger); Sinn (1987); ayrıca G. Koch, BJb 189, 1989, 623 v.dd.; Koch (1988) 2 v.dd. No 1-2.

298. K-S 58 v.dd.; Koch (1988) 11 v.dd. No 4; H. Wrede, Städel-Jahrbuch 12, 1989, 29 v.dd.; aynı yazar, OPA 6 (1990) 15 v.dd.

299. K-S 90 v.dd.; burada yalnızca K-S'e gönderme yapmıyoruz, sadece daha yeni ve daha önemli kaynakça bildiriyoruz.

300. J.A. Ostrowski, Stud. Archeol. Warszawa 3, 1982, 119 v.dd.; Walker (1990) 15 v.d. No 2, lev. 1.

301. B. Andreae, ASR I 2 (1980); ayrıca: G. Koch, BJb 186, 1986, 810 v.dd.; B. Andreae, Die Symbolik der Löwenjagd (1985); ayrıca G. Koch, BJb 187, 1987, 758 v.d.; Koch (1988) 43 v.dd. No 14-15; Archeologia a Roma. La materia e la tecnica nell'arte antica (1990) 94 v.dd. No 69; B. Andreae, Antike Welt 23, 1992, 1, 41 v.dd.; G. Koch, şu yapıt içinde: Grabeskunst (1993) 159 v.dd. lev. 68 v.dd.; I. Baldassare, şu yapıt içinde: Studi in Memoria di L. Guerrini, StudMisc 30, 1996, 305 v.dd.; P. Blome, şu yapıt içinde: Akten S-C 1995 (1998) 1 v.dd. lev. 1 v.d.

302. N. Boymal Kampen, AJA 85, 1981, 47 v.dd.; C. Reinsberg, JdI 99, 1984, 291 v.dd.; aynı yazar, MarbWPr 1985, 3 v.dd.; A. Ambrogi, Xenia 18, 1989, 27 v.dd.; H.R. Goette, Studien zu den römischen Togadarstellungen (1990) 83 v.dd. 159 v.dd.; C. Reinsberg, şu yapıt içinde: Grabeskunst (1993) 141 v.d.. lev. 61 v.d.; aynı yazar, RM 102, 1995, 353 v.dd.; aynı yazar., ASR I 3 (basılıyor).

303. P. Blome, JbBerlMus 32 1990, 35 v.dd.; Archeologia agy (bkz. yuk. 301. not) 89 v.dd. No 67.

304. J. Ronke, Magistratische Repräsentation im römischen Relief (1987) özellikle 290 v.dd; G. Ciampoltrini, Prospettiva 50, 1987, 42 v.dd.

305. ASR I 4, s.60 v.dd.; F. Valbruzzi, RM 98, 1991, 299 v.dd. lev. 70 v.dd.; krş. yuk. not 279.

306. ASR I 4, s.11 v.dd.

307. ASR I 4, s.25 v.dd.

308. ASR I 4, 176, 84, 68, lev. 3.

309. ASR I 4, s.15, lev. 5.

310. ASR I 4, s.72 v.dd.

311. J. Chamay - J.-L. Maier, Art Romain. Sculptures en pierre du Musèe de Genève II (1989) 69 v.d. No 86, lev. 87-88; G. Berger-Doer, Antike Kunstwerke aus der Sammlung Ludwig III (1990) içinde 417 v.dd. No 256; J. Stroszeck, şu yapıt içinde: Grabeskunst (1993) 195 v.dd. lev. 80 v.d..; T.-M. Schmidt, şu yapıt içinde: Grabeskunst (1993) 205 v.dd. lev. 82 v.dd.

312. ASR I 4, s.110 v.dd.

313. Walker (1990) 20 No 11, lev. 4; ASR I 4, s.82 v.dd.

314. K-S 114 v.dd. 122 v.dd. 126; ASR I 4, 61, lev. 46, 1.

315. K-S 124 v.dd. lev. 132-35; ASR I 4, s.55 v.dd. lev. 46 v.dd.

316. K-S 127 v.dd.

317. Örn. Floransa Uffizzi Müzesi: ASR III 3, 372.

318. K-S 189 ve 10. not; Koch (1980) 102 v.d.

319. Ayrıca: Herdejürgen (1989) 17 v.dd.

320. Burada K-S ve LIMC'ye göndermede bulunulmayıp yeni ve daha önemli kaynaklar eklenmektedir; ayrıca krş. H. Sichtermann-G. Koch, Griechische Mythen auf römischen Sarkophagen (1975).

321. D. Grassinger, ASR XII 1 (1999) 19 v.dd. lev. 1-37.

322. ASR XII 1 (1999) 70 v.dd. lev. 38-63.

323. ASR XII 1 (1999) 91 v.dd. lev. 64-71.

324. ASR XII 1 (1999) 103 v.dd. lev. 72 v.d.

325. ASR XII 1 (1999) 110 v.dd. lev. 74-85.

326. ASR XII 1 (1999) 129 v.dd. lev. 86-128.

327. ASR XII 2, 4-20, lev. 4-10.

328. ASR XII 2, 21-24, lev. 11-22.

329. ASR XII 2, 27-13,7 lev. 26-114.

330. P. Jongste, The Twelve Labour of Hercules on Roman Sarcophagi (1992).

331. Giuliano (1985) 12 v.dd. No I 4; 381 No VIII 15; G. Capelli, La raccolta archeologica di Palazzo Colonna a Marino (1989) 63 No 43.

332. P. Blome, RM 90, 1983, 201 v.dd.; V. Gaggadis-Robin, Jason et Médée sur les sarcophages d'époque impériale (1994).

333. P. Chini, BollMC 32, 1985, 25 v.dd.; Koch (1993, 1) 143 v.dd.

334. S. Sande, Metropolitan Museum Journal 16, 1981, 55 v.dd.; Koch (1993, 1) 144 v.dd.

335. P. Testini, RendPontAcc 5/52, 1978-80, 35 v.d. res. 8; Koch (1984) 28 v.d. res. 2; E. D'Ambra, AJA 92, 1988, 85 v.dd.; T. Micocki, Najstarsze kolekcji starozytnosci w Polsce (1990), res. 47/48. 59. 72; Koch (1993, 1) 146 v.dd.

336. E. Simon, Antike Kunstwerke aus der Sammlung Ludwig III (1990) içinde 437 v.dd. No 257.

337. J. Neils, Bull. Cleveland Museum of Art, Nisan 1984, 102 v.dd.; Koch (1988) 14 v.d. No 3; Herdejürgen (1989) 19 v.dd. lev. 6, 1.

338. R. Lindner, Der Raub der Persephone in der antiken Kunst (1984) 64 v.dd.; Giuliano (1985) 97 v.dd. No II 20-21.

339. E. Simon, The Kurashiki Ninagawa Museum (1982) 260 v.dd. No 176; ayrıu yazar, AA 1982, 575 v.dd.; Koch (1984) 31 v.dd. (bunların arasına ayrıca K-S 153 ve 44. notta sözü edilen ve Bourgneuf-Val-d'Or kasabasında bulunan sanduka da girer); R. Turcan, Jenseits-vorstellungen in Antike und Christentum. Gedenkschrift A. Stuiber (1982) içinde 198 v.dd.

340. Daidalos için: ASR XII 2, 25-26, lev. 23-5. - Devler için: ASR XII 2, 146-49, lev. 117-21. - Kentauroslar için: H. Stefanska, EtTrav 13, 1983, 349 v.dd.; E. Fileri, Xenia 10, 1985, 46 v.d. No 64; L. Berge, Daidalikon, Studies in Memory of R.V. Schoder (1989) 42 v.d. - Peleus için: F.G.J.M. Müller, Imago explicatu difficillima (1987). - Rhea Silvia için: Archeologia agy (bkz. yuk. 301. not) 89 v.d. No 67. - Theseus için: F. Baratte, şu yapıt içinde: Grabeskunst (1993) 219 v.dd. lev. 87.

341. ASR XII 2, 1-3, lev. 1-3.

342. Ganymedes için: ASR XII 2, 138-45, lev. 115-16. - Kharit'ler için: ASR XII 2, 150-73, lev. 122-28. - Leda için: H. Sichtermann, MarbWPr 1984, 43 v.dd. - Narkissos için: Koch (1993, 2) 418 v.d. - Nike için: Franco Semenzato, Asta in Roma 21 Mart 1990, No 324. - Orpheus için: G. Santagata , Annali Perugia 21, 1983/84, 265 v.dd.

343. İşaretlenmemiş parçalar çoktur, sadece iyi kalitede olanların bile 50'nin üzerinde olduğu söylenebilir.

344. F. Matz, ASR IV (1968-75); K-S 191 v.dd. lev. 221-36; Baratte (1985) 122 v.dd. No 50 v.dd.; Koch (1993, 2); burada yalnızca birkaç önemli ekleme yapılıyor; ASR IV tek tek gruplarda belirtilmiyor.

345. Krş. ASR IV 1dizini s.VI v.dd.; F. Matz'ın bağımsız bir grup olarak bir araya getirdiği tekne biçimi lahitler yeri geldikçe ele alınmaktadır.

346. K-S 226; Herdejürgen (1989) 21 v.dd. lev. 7 1.2.4.

347. K-S 232 No 47.

348. K-S 233 No 72.

349. ASR IV 1, 44 halen Amsterdam'da: Griekse, Etruskische en Romeinse kunst, Allard Pierson Museum Amsterdam (1984) 146 v.d.

res. 119 A. - ASR IV 3, 214, halen Malibu'da: Koch (1988) 36 v.dd. No 13; S. Walker, OPAG (1990) 83 v.dd.

350. F. Baratte, RA 1988, 143 v.dd.

351. Mikocki agy (bkz. yuk. 335. not) res. 49/50.

352. ASR V 4, 129 v.dd.

353. K-S 258 v.dd. 266.

354. A. Rumpf, ASR V 1 (1939) içinde 320 kadar parçayı bir araya getirmiştir; birkaç örnek eyalet kökenli olup ayrılması gerekir, örn. 17. 58. 65. 118; sayı çok artabilir: K-S 195 v.dd. lev. 237-44; Baratte (1985) 152 v.dd. No 74 v.dd.; Koch (1988) 22 v.d. No 8; 48 v.d. No 17; F. Ciliberto, AquilNost 59, 1988, 169 v.dd.; A.F. Eberle, OPA 6 (1990) 71 v.dd.

355. ASR V 1, 1-16; K-S 226; H. Herdejürgen, OPA 6 (1990) 113, res. 28; B.C. Ewald, AA 1992, 473 v.d.

356. En eski örneklerden biri Paris'teki sandukadır: Baratte (1985) 153 v.dd. No 75.

357. ASR V 1, 18 v.dd.

358. ASR V 1, 91-93.

359 ASR V 1, 116, lev. 40; K-S 196, lev. 243.

360. ASR V 1, 147, lev. 49 (K-S 196, lev. 244) A. Rumpf tarafından geç bir tarih verilmiştir, İ.S. 200 yılından biraz sonraya tarihlenmesi gerekir.

361. ASR V 1, 120, lev. 46; K-S 196, lev. 238.

362. Gallienus dönemi: ASR V 1, 82, lev. 27; 85, lev. 29; 97, lev. 34; Dörtlü yönetim (belki): B. Andreae - H. Jung, AA 1977, Cetvel 434.

363. ASR V 1, 206 v.dd.; K-S 196.

364. M. Wegner, ASR V 3 (1966); K-S 197 v.dd. lev. 122. 206-66; E. Rudolf, MarbWPr 1981, 33 v.dd. (Scalambrini lahdinin uzun yüzü bugün Kansas City'dedir; R. Cohon, AA 1992, 109 v.dd.); L. Paduano

Faedo, ANRW II 12, 2 (1981) 65 v.dd.; H. Heres, Forschungen und Berichte 22, 1982, 187 v.dd., F. Canciani, Prospettiva 42, 1985, 48 v.d.; Koch (1988) 16 v.d. No 6; 46 v.d. No 16; 50 v.dd. No 18; J. Stroszeck, Medelhavsmuseet Bulletin 26/27, 1991/92, 110 v.dd.; A. Linfert, Die antiken Skulpturen des Musée Municipal von Château-Gontier (1992) 44 No 65; Koch (1993, 1) 148 v.dd.; Koch (1993, 2) 424 v.dd.; B.C. Ewald, Der Philosoph als Leitbild. Ikonographische Untersuchungen an römischen Sarkophagen (1999).

365. Palermoda'ki parça (ASR V 3, 69, lev. 128b) bulunduktan sonra üzerinde fazla işlendiği için hakkında bir yargıya varmak kolay değildir; Porto Torres'te bulunan örneğin (ASR V 3, 80, lev. 128a; 129/30) dördüncü yüzyıl başlarında eyaletlerden birinde yapıldığı sanılmaktadır.

366. K-S 203 v.dd.; ayrıca örn. A. Ferrua RACr 51, 1975, 33 v.dd.; Baratte (1985) 40 No 10; Walker (1990) 28 No 25, lev. 10; E.A. Safarik ve diğ., Catalogo della Galleria Colonna in Roma. Sculture (1990) 101 v.d. No 52; T.-M. Schmidt agy. (bkz. yuk. not 311); Ewald agy. (bkz. yuk. not 364).

367. Özel mülkiyette: Koch (1993, 1) 148 v.dd.. - Roma, Mus. Torlonia'da ve Vatikan'da: K-S 200, 204, lev. 264-65. - Bari'de: Waelkens (1982) 70; G. Andreassi - F. Radina, Archeologia di una città. Bari dalle origini al X. Secolo (1988) 406 v.d. No 834, res. 592.

368. K-S 206 v.dd.; P. Kranz, Grabeskunst (1993) içinde, 99 v.dd. lev. 42 v.dd..

369. K-S 208 v.d. lev. 72, 247-28; P. Kranz, ASR V 2,1 (1999).

370. K-S 209, lev. 120, 151-52; D. Bielefeld, ASR V 2,2 (1997).

371. K-S 209; Baratte (1985) 191 v.dd. No 99

372. K-S 211, lev. 87; ASR I 2. 12. 24. 60. 74. 101. 248; Baratte (1985) 177 v.dd. No 87. 94-95.

373. K-S 212, lev. 246; ASR I 4, s.82 v.dd.

374. K-S 210 v.d. lev. 245; K. Schauenburg, ASR V 2,3 (1995).

375. K-S 209 v.d. lev. 250; K. Schauenburg, şu yapıt içinde: Akten S-C 1995 (1998) 64v.dd. lev. 32 v.dd.; M. Bonanno Aravantinos, şu yapıt içinde: Akten S-C 1995 (1998) 73 v.dd. lev. 32v.dd.

376. K-S 209 v.d. lev. 249; L. Musso, BullCom 93, 1989/90, 294 v.dd.; ASR I 4, s.15, 55.

377. K-S 211, lev. 287; Baratte (1985) 188 v.dd. No 97.

378. Baratte (1985) 192 v.d. No 100; R. Turcan, Studien zur Mythologie und Vasenmalerei. Festschrift K. Schauenburg (1986) içinde, 223 v.dd.; G. Koch, DaM 4, 1989, 177 v.d. No 16, lev. 46b; Mikocki agy (bkz. yuk. 335. not), res. 45-46; ASR I 4, 184, lev. 99, 2-3 (burada res. 51).

379. K-S 212, lev. 272; Baratte (1985) 190 v.d. No 98; Walker (1990) 31 No 30, lev. 11; Ghisellini (1985) 302 v.dd. No 18; S. Dimas, Untersuchungen zur Themenwahl und Bildgestaltung auf römischen Kindersarkophagen (1998).

380. Basel için: bkz. yuk. 336. not. - Aslan avı için: ASR I 2, 74, 101, lev. 74, 1. 3.

381. K-S 212, lev. 272; Baratte (1985) 207 No 117; H. Herdejürgen, OPA 6 (1990) 95 v.dd. res. 1.

382. K-S 213 v.dd. lev. 283. 288; ayrıca 151 (sütunlu lahit).

383. K-S 207 v.d. lev. 162. 164. 290. 292; Baratte (1985) 213 v.dd. No 124-25. 129-30; Koch (1988) 63 v.dd. No 21; ayrıca krş. 117 v.dd. No 44.

384. Örn. K-S 70. 108. 110. 156.

385. P. Kranz, ASR V 4 (1984); K-S 217 v.dd. lev. 253-59; H. Stefanska, Archeologia 36, 1985, 81 v.dd.; A. Ambrogi, Xenia 11, 1986, 47 v.dd.

386. ASR V 4, 1-2, lev. 1-3. 84, 1-4; ASR VI 2,1 (1996) kat. 44, lev. 17. 18, 2.

387. ASR V 4, 3-26, lev. 4-20.

388. ASR V 4, 16, lev. 15, 1; 16-17.

389. ASR V 4, 3, lev. 18, 3; 19. 20, 1-3.

390. ASR V 4, 7, lev. 18, 1.

391. ASR V 4, 27-74, lev. 24-47.

392. ASR V 4, 75-94, lev. 48-52.

393. ASR V 4, 34, lev. 39, 3.

394. ASR V 4, 129-140, lev. 54 - 59; Baratte (1985) 144 v.d. No 70.

395. ASR V 4, 128, lev. 64, 65, 1-2; 86, 6-7.

396. ASR V 4, lev. 19-23.

397. ASR V 4, 141 - 203, lev. 66-77.

398. ASR V 4, 182, lev. 74, 5; G. Koch, OPA 6 (1990) 59 v.dd.

399. ASR V 4, 95 - 122, lev. 60-63.

400. ASR V 4, lev. 90-113.

401. ASR V 4, 339-411, lev. 96-105.

402. K-S 223 v.dd.; H. Herdejürgen, ASR VI 2,1 (1996); aynı yazar, AA 1996, 485 v.dd.; M. Bonanno Aravantinos, Studi in Memoria di L. Guerrini, StudMisc 30, 1996, 273 v.dd.

403. K-S 234 v.d.

404. K-S 236 v.d.; Herdejürgen (1984) 7 v.dd.; Koch (1988) 7 v.dd. No 3; A. F. Eberle, OPA 6 (1990) 47 v.dd.

405. K-S 238 v.dd. Giuliano (1979) 327 v.dd. No 193; E. Simon, AA 1982, 586 v.dd.; ASR V 4 s.38 v.dd. lev. 26 v.dd.; P. Erhart Mottahedeh, Perceptions, Indianapolis Museum of Art 1983/84, 7 v.dd.; Archeologia, bkz. yuk. 301. not.

406. K-S 73 v.dd. 241 ve dev; ASR V 4 s.63 v.dd. lev. 66 v.dd.; Koch (1988) 58 v.dd. No 19; 63 v.dd. No 21; J. Stroszeck, ASR VI 1 (1998).

407. G. Koch, OPA 6 (1990) 59 v.dd.

408. Giuliano (1985) 345 v.d. No VII 10.

409. K-S 245 v.d.; ayrıca krş. 190; L. Musso, Scienze dell'Antichità 1, 1987, 319 v.dd.

410. G. Koch, Studien zur Mythologie und Vasenmalerei, Festschrift K. Schauenburg (1986) içinde, 233 v.dd.

411. K-S 245 ve not 3; Wrede (1981) 197 No 5, lev. 2,4.

412. Giuliano (1983) 193 v.dd. No 82; K. Fittschen, Studien (bkz. yuk. 410. not) içinde, 243 v.dd.

413. ASR V 4, 61, lev. 46, 1.

414. E. Reeder Williams, The Archaeological Collection of the Johns Hopkins University (1984) 32 v.d. No 19.

415. K-S 252 v.dd.; J. Stroszeck, Grabeskunst (1993) içinde 195 v.d. lev. 80 v.d.

416. B. Andreae - H. Jung, AA 1977, S.434 ten sonraki listeler (üçüncü yüzyıl); K-S 260-65 (ikinci yüzyıl).

417. K-S 253 v.dd.; B. Andreae, ANRW II 12, 2 (1981) 10 v.dd.; P. Kranz, ASR V 4 (1984) s.21/22; 'biçem değişikliği' konusunda: H. Jung, MarbWPr 1984, 59 v.dd.

418. K-S 259 v.dd.

419. G. Koch, BJb 177, 1977, 253 v.dd. (liste ve dağılımı gösterir haritayla); K-S 267 v.dd. (dağılımı gösterir haritayla).

420. Aquileia için: F. Ciliberto, AquilNost 59, 1988, 169 v.dd. - Dyrrachium için: G. Koch, RM 95, 1988, 241 v.d. No 7-9, lev. 92. - Girit için: Ghisellini (1985) 302 v.dd. No 18; 322 v.dd. No 27. - Efes için: Bir yivli lahit parçası, Aşağı Agora'da mahzen; yayımlanmamış. - A. Evren - Ü. Yüğrük, IV MKKS 1993 (1994) 405 v.dd. res. 4; Yakın Doğu için: Koch (1989) 161 v.dd. 165 v.dd.; Walker (1990) 34 No 38 lev. 14. - Kuzey Afrika için: Enciclopedia dell'Arte Antica, 2 Ek II (1994), res. 138 (Ceuta).

421. Krş. Bölüm 2.2

422. Koch (1982) 167 v.dd.; H. Wrede, OPA 6 (1990) 37, res. 41; ayrıca krş. Bölüm 4.3 ve 5.3; 'Tomba di Nerone'nin nerede yapıldığı açıklığa kavuşmamıştır; bununla ilgili olarak: E. Equini Schneider, La 'Tomba di Nerone' sulla Via Cassia (1984); G. Koch, BJb 187, 1987, 726 v.dd.

423. Koch (1980) 88 v.dd. No 7. 9. 10.

424. Krş. Berlin'de durumu açıklığa kavuşmamış olan Achilleus lahdi: D. Grassinger, ASR XII 1 (1999) kat. 27, lev. 29 v.dd.

425. P. Kranz, MarbWPr 1984, 163 v.dd.

426. Krş. K-S 274 içinde sözü edilen örnekler.

427. K-S 258 v.d. 266 v.d.

428. K-S 366 v.dd. lev. 406 v.dd.; P. Linant de Bellefonds, Sarcophages attiques de la nécropole de Tyr (1985); ayrıca: G. Koch, Gnomon 59, 1987, 766 v.dd.; N. Cambi, Aticki sarkofazi u Dalmaciji (1988); ayrıca G. Koch, BJb 190, 1990, 729 v.d.; E. Rudolf, Attische Sarkophage aus Ephesos (1989); ayrıca: G. Koch, BJb 191, 1991, 110 v.dd.; F. Ciliberto, I Sarcofagi Attici nell'Italia Settentrionale (1996); E. Rudolf, Der Sarkophag des Quintus Aemilius Aristides (1992).

429. K-S 366 v.dd.

430. K-S 276 v.dd.

431. K-S 378 v.dd.; burada K-S ve LIMC ile 428. notta sözü edilen yapıtlara değil, sadece yeni ve daha önemli kaynaklara göndermede bulunulmaktadır.

432. N. Cambi, MarbWPr 1984, 185 v.dd.; E. Marin, Der attische Jagdsarkophag, Budapeşte-Split (1992); S. Rogge, Akten S-C 1995 (1998) içinde 201 v.dd. lev. 90 v.dd.

433. S. Rogge, ASR IX 1,1 (1995) 19 v.dd. lev. 1-75.; G. Alvino, şu yapıt içinde: Scritti di Antichità in Memoria di S. Stucchi I, StudMisc 29, 1991/92 (1996) 7 v.dd.; E. Towne-Markus, Meisterwerke im J. Paul Getty Museum (1997) 120 v.d.

434. E. Harrison, AJA 85, 1981, 281 v.dd. (Aphrodidias'ta bulunan parçalanmış durumdaki örnek Attika kökenli değildir, fakat Atinalı bir sanatçı tarafından işlenmiş olabilir); Koch (1993, 2) 415v.dd.; C. Kintrup, şu yapıt içinde: Akten S-C 1995 (1998) 206 v.dd. lev. 92 v.dd.

435. ASR IX 1,1 (1995) 73 v.dd. lev. 76-112.

436. Koch (1993, 1) 151v.dd.; V. Gaggadis-Robin, şu yapıt içinde: Akten S-C 1995 (1998) 262v.dd. lev. 105 v.d.

437. G. Koch, DaM 1, 1983, 137 v.dd.; belki ayrıca O. Alexandre, ADelt 32, B 1, 1977 (1984) 16, lev. 28b.

438. E. Simon, AA 1982, 585 v.d.; Art of the Ancient World, Royal Athena Galleries (1992) No 57; Rudolf agy (bkz. yuk. not 197).

439. M. Mattev, Pulpudeva 5, 1982, 258 v.dd.; Koch (1988) 66 No 22; F. Ghedini, AquilNost 60, 1989, 193 v.dd. ; G. Koch, DaM 9, 1996, 197v.dd.; F. Işık, Anadolu (Anatolia) 23, 1984-1997, 165 v.dd.; C. Kintrup, şu yapıt içinde: Munus. Festschrift für H. Wiegartz (2000) 125-137.

440. L. De Lachenal, Prospettiva 28, 1982, 69 v.dd.; H. Wiegartz, Boreas 6, 1983, 168 v.dd. (Leda); H. Sichtermann, şu yapıt içinde: Grabeskunst (1993) 51 v.dd. lev. 21v.dd. (Bellerophon); M. Bonanno Aravantinos, şu yapıt içinde: Grabeskunst (1993) 67 v.dd. lev. 25 v.dd. (Iphigenie in Tauris); T. Stefanidou-Tiveriou, şu yapıt içinde: Akten S-C 1995 (1998) 216 v.dd. lev. 96 v.dd. (Iphigenie in Aulis); G. Koch, şu yapıt içinde: Imago Antiquitatis. Religions et iconographie du monde romain. Mélanges offerts à R. Turcan (1999) 291-296 (Orest).

441. G. Hersht, IsrExplJ 41, 1991, 145 v.dd.

442. Bokotopoulou agy (bkz. yuk. 433. not) 211 v.dd. lev. 121, 1-3; F. Ciliberto, AquilNost 57, 1987, 239 v.d. No 3; T. Spyropoulos, ADelt 38 B 1, 1983 (1989) 94, lev. 43, 2; 44, 1; N. Cambi, şu yapıt içinde: Grabeskunst (1993) 77v. dd. lev. 29 v.dd.; D. Bielefeld şu yapıt içinde : Grabeskunst (1993) 91 v.dd. lev. 36v.dd.; P. Kranz, şu yapıt içinde: Grabeskunst (1993) 99v.dd. lev. 42 v.dd.; D. Bielefeld, RM 102, 1995, 397 v.dd.

443. K-S 441 No 83, lev. 472; N. Cambi, şu yapıt içinde: Munus (bkz. yuk. not 439) 67-70.

444. H.R. Goette, AM 106, 1991, 309 v.dd.; A. Pariente, BCH 116, 1992, 838, res. 8; A. Ambrogi, Xenia Antiqua 7, 1998, 121v.dd.

445. M. Parovic-Persican, Starinar 32, 1981, 67 res. 7, lev. 3, 3; H. Wrede, OPA 6 (1990) 30 res. 28-29; E. Lyngoure-Tolia, ADelt 45 B 1, 1990 (1995) 45, lev. 22,1.

446. K-S 456 v.dd. ve geçici bir tarihleme cetveli (İ.S. 180 dolaylarına tarihlenmiş klineli-yivli lahitlerin düzeltilmesi ya da doğrulanması gerekir); S. Rogge, şu yapıt içinde: Grabeskunst (1993) 111 v. dd. lev. 46 v.dd.; T. Stefanidou-Tiveriou, şu yapıt içinde: Grabeskunst (1993) 133 v.dd. lev. 57 v.dd.; Kintrup agy (bkz. yuk. not 439).

447. Bkz. yuk. 196. not.

448. Rudolf, adı geçen lahit (bkz. yuk. 428. not).

449. Bkz. yuk. 252. not.

450. H.P. Laubscher, Der Reliefschmuck des Galeriusbogens in Thessaloniki (1975) 145 v.dd.; K-S 258 v.d. - Attika 'masa ayakları'ndan ancak birinin son lahitten daha yeni olduğu düşünülebilir; ayrıca: T. Stephanidou-Tiberiou, Trapezophora me plastike diakosmese (1992); Stefanidou-Tiveriou agy. (bkz. yuk. not 446).

451. K-S 373 v.dd. 460 v.d.; krş. bu kitapta Bölüm 2,4.

452. Wiegartz (1974) 364 v.dd.

453. K-S 461 v.dd. ve dağılımı gösterir bir harita ile geçici bir ihracat listesi.

454. G. Koch, RM 95, 1988, 242 v.dd.; G. Touchais, BCH 112, 1988, 630 v.d. res. 30; F. Baratte, şu yapıt içinde: Grabeskunst (1993) 219 v.dd. lev. 86, 1.

455. Parovic-Persican agy. (bkz. yuk. 445. not); Mattev agy. (bkz. yuk. 439. not).

456. Ghisellini (1985) 249 v.dd.

457. Rudolf agy. (bkz. yuk. 428. not); ayrıca: G. Koch, BJb 191, 1991, 110 v.dd. - Alexandreia Troas için: Baratte (1985) 252 No 164. - Perge: H. Akıllı, Arkeoloji Dergisi 1, 1991, 1v.d. lev. 1- Patara: F. Işık, XV. KST II (1993) 283, res. 7. F. Işık, Patara. The History and Ruins of the Capital City of Lycian League (2000) 28, res. 20; 48, res. 38.

458. Koch (1989) 161 v.dd. 183 v.dd.; Gersht agy. (bkz. yuk. 441. not); R. Gersht - Z. Pearl, şu yapıt içinde: Caesarea Papers, yay. haz. R. Lindley Vann (1992) 222 v.dd.

459. Koch (1982) 167 v.dd. 174 v.dd.; Vermeule agy. (bkz. yuk. 433. not); Koch (1993, 2) 410 v.dd.

460. Cambi agy. (bkz. yuk. 428 ve 442. notlar).

461. F. Ciliberto, I Sarcofagi Attici nell'Italia Settentrionale (1996); aynı yazar, Akten S-C 1995 (1998) içinde 240 v.dd. lev. 100 v.dd.

462. T. Rook agy., Britannia 15, 1984, 143 v.dd.; S. Walker, Image and Mystery in the Roman World içinde. Three papers in memory of J. Toynbee (1988) 27 v.d.; Lahit bugün öylesine ufak parçalar halindedir ki, nerede yapılmış olduğu saptanamamaktadır.

463. K-S 470 v.dd.; Ghisellini (1985) 305 v.dd. No 19-20; T. Rizakes-G. Touratsoglou, Epigraphes ano Makedonias I (1985) 69 v.dd. No 60; F.M. Ciliberto, Xenia 16, 1988, 53 v.dd.; G. Koch, şu yapıt içinde: Sculpture from Arcadia and Laconia, yay. haz. O. Palagia - W. Coulson (1993) 245 v.dd.

464. K-S497 v.dd. lev. 480 v.dd.; J.C. Fant, AJA 89, 1985, 655 v.dd. G. Koch, Einige Überlegungen zu den Sarkophagen der kleinasiatischen Hauptgruppe. Handelt es sich um eine Produktion auf Vorrat oder auf besondere Bestellung(?), şu yapıt içinde: Munus agy. (bkz.. yuk. not 439) 139-148.

465. Krş. Bölüm 2.2.

466. C.R. Morey, The Sarcophagus of Claudia Antonia Sabina and the Asiatic Sarcophagi, Sardis V 1 (1924).

467. Wiegartz (1965).

468. Waelkens (1982). - Ancak, krş. F. Işık, şu yapıt içinde: Akten S-C 1995 (1998) 280.

469. K-S 499 v.d.; Waelkens (1982) 7 v.dd. (bazı buluntular gerçeğinden daha erken tarihlenmiştir ve bu grupa girmeyen parçaları, örneğin 'Hierapolis G 1' kapsar); Koch (1982) 192 v.dd.; A. Topbaş, RA 1987, 361 v.dd.; Koch (1988) 67 v.dd. No 23; F. Işık, RM 102, 1995, 383

v.dd. lev. 99 (Antalya, Ankara); M. Pehlivaner, Antalya - Müze Rehberi (1996) 104-106; H. Abbasoğlu, XVIII. KST (1996) 43, res. 6 (Antalya); Sotheby's New York, 17 Aralık 1998 sayısı, 106. grup içinde 179; H. Yıldız, IX. MKKS 1998 (1999) 252, res. 21 (Pamukkale); F. Işık, şu yapıt içinde: Akten S-C 1995 (1998) 278 v.dd. lev. 111 v.dd.; F. Işık, Stadtrömisch oder kleinasiatisch? Zur Werkstattsfrage der Girlandensarkophage der Hauptgruppe in Rom, şu yapıt içinde: Munus agy. (bkz. yuk. not 439) 113-123.

470. Bkz. ileride 616. not.

471. K-S 500 v.dd.; Waelkens (1982) 31 v.dd.; Koch (1982) 186 v.dd.; Roma'da Colonna Sarayı'nda bulunan parçalar bir frizli lahde ait değildir: Wiegartz (1965) 178 No 31, lev. 13 a-b; Roma'da Fiano Sarayı'ndaki örnek birçok ayrıntısıyla ötekilerden ayrılır: M. Sapelli, Bolletino di Archeologia 23/24, 1993, 171 v.dd. res. 2-6 (halen Roma'da , Museo Nazionale Romano'dadır). - Aizanoi (Kütahya'da) Amazonlar lahdi: M. Türktüzün, AA 1993, 517 v.dd.; C. Bayburtluoğlu, 20. KST II (1998) 155, res. 1 (Amazonlar).

472. K-S 500 v.dd. lev. 484; Waelkens (1982) 51 v.d.

473. E. Gerhard, Antike Bildwerke I 5 (1837), lev. 91, 2-4 (eski Capua); P. Gerke, Funde aus der Antike, Sammlung P. Dierichs (1981) 177 v.dd. No 82 (B. Andreae); Koch (1982) 188 v.dd. No 5-7; Art of the Ancient World, Royal Athena Galleries (1992) No 53.

474. N. Asgari, şu yapıt içinde: Akten des XIII. Internationalen Kongresses für Klassische Archäologie Berlin 1988 (1990) içinde 522, lev. 80, 3; A. Dierichs, Antike Welt, 23, 1, 1992, 268 v.d. res. 1; Pehlivaner agy (bkz. yuk. not 469) 102 (Antalya).

475. İzmir'de bulunan ve bir av sahnesi betimlemesi içeren uzun yan, Dokimeion değil, Aphrodisias'taki bir işlikte yapılmıştır: K-S 502 Not 55; 529; Waelkens (1982) 49 v.d. lev. 13, 4.

476. Waelkens (1982) 56 v.d.; Bejor agy. (bkz. yuk. 469. not); Gerke agy. (bkz. yuk. 473. not).

477. Waelkens (1982) 57 v.dd.; Işık (1983) 248; ayrıca Konya'daki yine Dokimeion mermerinden yapılmış olmayan yeni buluntu.

478. Waelkens (1982) 41 v.d. lev. 12, 3 (mermer Dokimeion kökenli değildir).

479. Waelkens (1982) 39 v.dd.

480. K-S 503 v.dd. 635 (s.506 içinde); Waelkens (1982) 68 v.dd.; H. Tezcan, Topkapı Sarayı ve çevresinin Bizans devri arkeolojisi (1989) 375 v.d. res. 542. 544; M. Özsait - J.-P. Sodini, RA 1991, 43 v.dd. res. 5ff.; I. Temizoy - M.V. Uysal, Karaman Museum (tarihsiz.) 3; M. Önder, Konya (tarihsiz) 81, res. 2. 4; I.A. Atila, II. MKKS 1991 (1992) 105v.dd. res. 9 v.dd. (Antalya, Olympos'tan); A.H. Baysal ve diğ., Denizli - Pamukkale (tarihsiz.) 30 (Resimle); M. Büyükkolancı, Adada. Pisidia'da antik bir kent (1996) 63, res. 26 (Isparta); C. Şimşek, Laodikya sütunlu lahdi, TürkAD 31, 1997, 269 v.dd.; Ü. Demirer, IX. MKKS 1998 (1999) 75 v.dd. res. 6 v. dd. (Antalya, Perge'den); O. Ghiandoni, Il sarcofago asiatico di Melfi, Bollettino d'Arte 89/90, 1995, 1-58.

481. D. v. Bothmer, Glories of the Past. Ancient Art from the S. White and L. Lewy Collection (1990) 232 v.dd. 169.

482. K-S 258 v.d.

483. Wiegartz (1965) 53 v.dd. 73 v.dd. 81; V.M. Strocka, MarbWPr 1984, 197 v.dd.

484. Wiegartz (1965) 26 v.dd.

485. Wiegartz (1982) 1 v.dd.

486. Krş. Bölüm 2.2

487. Krş. Waelkens'in dağılım haritası (1982) lev. 31. Buna yazarın dikkate almadığı birçok parça ile yeni buluntuların katılması gerekir. Örn. A. Machatschek - M. Schwarz, Bauforschungen in Selge (1981) 97 v.d. res. 72-73; W. Radt, IstMitt 36, 1986, 147 v.dd.; C. Bayburtluoğlu, IX. KST II (1987) içinde 136, 143, res. 1; ayrıca 480. notta sözü edilen ve Antalya, Karaman, Konya ve İstanbul'da bulunan örnekler. Daha fazla bilgi için: Not 469, 471 ve 474.

488. Krş. dağılım haritası K-S 408, res. 18.

489. Yakın Doğu için: Koch (1989) 170 v.dd. - Rodos için: G. Konstantinopoulos, Archaia Rhodos (1986) 128, res. 116 - Girit için: Ghisellini (1985) 291 v.dd. No 13-14. - Roma için: Koch (1982) 167 v.dd. 186 v.dd.

490. Krş. Bölüm 8.4.1 ve 9.3.

491. Anadolu'nun pek çok girlandlı lahdi Dokimeion'da yapılanların ana çizgilerini izler, ancak ayrıntılar sadeleşip değişebilir (örn. K-S lev. 501. 509. 512. 515-17. 533. 539-41); hangi grubun Anadolu'da önde geldiği ve etkilenme sürecinin nasıl işlediği bugüne kadar aydınlanmamıştır.

492. K-S 502 not 54-56; V.M. Strocka, MarbWPr 1984, 201 v.d. res. 4-6.

493. K-S 507 ve not 94-104.

494. K-S 507 ve not 105.

495. K-S 507, lev. 99.

496. Krş. Bölüm 6.2.

497. K-S 258 v.d.

498. K-S 276 v.dd.

499. K-S 277 v.d.

500. R. Calza, Scavi di Ostia IX. I ritratti II (1977) No 44-47. 51. 72-78; K-S 277 v.d. lev. 107. 117. 132. 272. 280. 296; G. Zimmer, AA 1983, 133 v.dd.; Koch (1988), 24 v.dd. No 9; A. Marinucci, Miscellanea Greca e Romana 13, 1988, 181 v.dd. No 2. 6. 12. 14. 27. 31; H. Herdejürgen, OPA 6 (1990) 95 v.dd.; ASR I 4. 78. 84. 89. 97. 100,. 173. 176; N. Agnoli, şu yapıt içinde: Akten S-C 1995 (1998) 129 v.dd. lev. 66 v.dd.

501. Örn. ASR I 4, 68. 84 ve birçok örnek lev. 107 v.dd.

502. Herdejürgen agy. (bkz. yuk. 500. not) 109, res. 19.

503. Örn. K-S lev. 117. 296.

504. K-S 276 v.dd. ; L. Quilici, La Civita di Artena (1982) 108, lev. 91, 4;

ASR V 4, 551; Herdejürgen (1984) 17 v.dd. res. 16-17; P. Liverani, Municipium Augustum Veiens (1987) 60 v.d. No 23; A. Ambrogi, Xenia 11, 1986, 68.

505. L. Bacchielli, şu yapıt içinde: L'Africa romana. Atti del III. convegno di studi (1986) 303 v.dd.

506. ASR VIII 2 (1979); F. Canciani, Xenia 2, 1981, 66 v.dd.; K-S 281 v.dd.; H. Brandenburg, Boreas 7, 1984, 226 v.dd.; ASR V 4, 555-65; F. Canciani, AAAd 29, 1987, 401 v.dd.; Herdejürgen (1988) 92 v.dd.; Ghedini agy. (bkz. yuk. 461. not); T. Lehmann, Mousikos Aner. Festschrift M. Wegner (1992) 269 v.dd.; F. Rebecchi, şu yapıt içinde: Grabeskunst (1993) 167 v.dd. lev. 74 v.dd.

507. K-S 283 v.dd. lev. 302-03.

508. K-S 283 v.dd. res. 5, lev. 304-07; krş. 506. notta sözü edilen örnekler.

509. F. Rebecchi, Ritratto ufficiale e ritratto privato (1988) içinde 437 v.dd.

510. K-S 286; F. Canciani, AAAd 29, 1987, 413 v.dd.

511. P. Kranz, MarbWPr 1984, 163 v.dd.

512. Bkz. yuk. 422. not ve Canciani agy 417 v.d. res. 11.

513. K-S 288 v.dd. 294 ve dev (V. Tusa ile G. Pecse'ye göndrmeyle); L. Todisco, Taras 7, 1987, 79 v.dd.; A. Tullio, Miscellanea U. M. Fasola II (1989) içinde; M. Minutola, Studi Sardi 25, 1978-80, 11 v.dd.; L. Todisco, Archeologia e Territorio. L'area peuceta, Atti del seminario di Studi Gioia del Colle (1987) içinde 127 v.dd.; V. Tusa, I Sarcofagi Romani in Sicilia² (1995).

514. K-S 290 v.dd.; F. Zevi, Atti del XVIII. Convegno di Studi sulla Magna Grecia (1978) içinde 334, lev. 16, 2; 17, 1; A. de Franciscis, Studia Suessana III (1982) 1 v.dd.; P. Kranz, MarbWPr 1984, 166 v.d. res. 5 (ayrıca: H. Herdejürgen, OPA 6, 1990, 111 v.d.); ASR V 4, 553-54; ASR I 4, 76; Koch (1993, 1) 146 v.dd.; H. Herdejürgen, şu yapıt içinde: Grabeskunst (1993) 43 v.dd. lev. 13 v.dd.; F. Valbruzzi, şu yapıt altında: Akten S-C 1995 (1998) 117 v.dd. lev. 59 v.dd.

515. Örn. Burada res. 2(ASR I 2, 64).

516. Örn. Montanaro'daki Herakles lahdi; K-S 291 ve 34. not; L. Todisco, Xenia 5, 1983, 71 v.dd.;

517. R. Brulet, Le sarcophage gallo-romain de Tournai (1990).

518. K-S 296 v.dd.; ASR V 4, 572, 577-78; F. Baratte, RA 1989, 143 v.dd.; aynı yazar, şu yapıt içinde: Akten S-C 1995 (1998) 249 v.dd. lev. 103 v.d.; V. Gaggadis-Robin, şu yapıt içinde: Akten S-C 1995 (1998) 262 v.dd. lev. 105 v.dd.

519. K-S 300 v.dd. lev. 323-31; A. Spieß, Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte 21, 1988, 253 v.dd.

520. E. von Mercklin, AA 1936, 276. 278, res. 20; Ur- und frühgeschichtliche Archäologie der Schweiz V (1975) 166, res. 34.

521. K-S 301 lev. 328; Spieß agy. 314 v.d. No 45, res. 80.

522. K-S 306 v.dd. lev. 332-33; M. Morris, Britannia 17, 1986, 343 v.dd.; Walker (1990) 56 v.dd. No 70-74.

523. K-S 308; Walker (1990) 56 No 70, lev. 30.

524. Bkz. yuk. 462. not.

525. G. Alföldy, Die römischen Inschriften von Tarraco (1975) 481 v.d. lev. 99 v.d. 127 v.dd.; K-S 308 v.dd. lev. 334-35 (335 Lizbon'dadır); I. Roda, şu yapıt içinde: II. Reunion d'Arqueologia Paleocristiana Hispanica (1982) içinde 229 v.dd.; V. de Souza, CSIR Portekiz (1990) No 69-71, 136. 139-40, 158; M. Claveria, şu yapıt içinde: Akten S-C 1995 (1998) 138 v.dd. lev. 72 v.dd.; J. Beltrán Fortes, Los Sarcófagos Romanos de la Bética con Decoración de Tema Pagano (1999).

526. M. del Pilar Saenz y Valasco, Bol. Mus. Arq. Nac. 5, 1987, 53 v.dd.

527. Bkz. yuk. 505. not ve J.-N. Bonneville, Mélanges Casa Velasquez 17, 1981, 5 v.dd.

528. H. Fournet-Pnilipenko, Karthago 11, 1961/62, 77 v.dd.; K-S 311 v.dd. lev. 336-43; ASR V 4, 579-90; F. Bejaoui, Cedac Carthage, Bulletin 6, 1985, 25 v.dd.; N. De Chaisemartin, Les Sculptures romaines de Sousse (1987) 85 v.d. No 129; ASR XII 2 (1992) kat. 22, lev. 13

v.dd. (Bellerophon, Cezayir).

529. Bkz. yuk. 505 ve 527. notlar.

530. R. Thouvenot, Comptes Rendus de l'Académie 1949, 237 v.dd.; Weber (1989) 11 No I 13, res. 17.

531. K-S 314 v.dd. lev. 344-51; N. Cambi, MarbWPr 1983, 78 v.dd.; ASR V 4, 567-71; N. Cambi, şu yapıt içinde: Akten S-C 1995 (1998) 169 v.dd. lev. 84 v.dd.

532. K-S 314 v.d.; N. Cambi, AA 1977, 344 v.dd.; aynı yazar, Aticki sarkofazi u Dalmaciji (1988); aynı yazar, şu yapıt içinde: Grabeskunst (1993) 77v.dd. lev. 29v.dd.

533. K-S 317 v.d. lev. 350; Koch (1982) 204 v.d. res. 49.

534. K-S 318 v.d. lev. 351; N. Cambi, The Good Shepherd Sarcophagus and its Group (1994).

535. K-s 320 v.dd. lev. 345-46.

536. K-S 323 v.dd. lev. 352-54; V. Dautova-Rusevljan, Rimska kamena plastika u jugoslovenskom delu provincije donje Panonije (1983) 13 v.dd. 95 v.dd. 154 v.dd. lev. 22-32; A.S. Burger CSIR Ungarn VII (1991) 60 v.dd. No 95 v.dd.; E. Pochmarski, şu yapıt içinde: Akten S-C 1995 (1998) 182v.dd. lev. 87v.dd.

537. Kaynak olarak örn. H.Gabelmann, BJb 1977, 239 v.dd.; E.R. Knauer, Zeitschrift für Kunstgeschichte 50, 1987, 178 v.dd.

538. K-S 331 ve 111-13. notlar; Dautova agy 17 No 51 (ASR V 4, 571), 52-53, lev. 31,6; 32, 1-2.

539. K-S 332 v.dd.; Ulpijana'da bulunan ve Attika çeşidi olduğuna inanılan lahit: Parovic-Persican agy (bkz. yuk. 445. not).

540. K-S 332 v.d. ve 6-17. notlar.

541. B. Brenk, Spätantike und frühes Christentum (1977) lev. 378c; K-S 333 ve 10. not.

542. K-S 334, lev. 355-56.

543. K-S 335, lev. 357.

544. K-S 335 v.d.; B. Dragojevic-Josifovska, Inscriptions de la Mésie Supérieure VI (1982) 69 v.d. No 35.

545. M. Alexandrescu-Vianu, Revue des Etudes Sud-Est Européennes 8, 1970, 269 v.dd.; K-S 336 v.dd.; S. Walker, Memorials to the Roman Dead (1985) 28, res. 19; A. Sadurska, Mélanges P. Léveque IV (1990) içinde 344 v.dd. res. 2; P. Georgiev, Archeologia Bulgarica 1, 1997, 3 34v.d.

546. Z. Covacef, Pontica 7, 1974, 302 v.dd. res. 5-7; K-S 336 v.d.

547. K-S 339, lev. 358.

548. K-S 338, lev. 360.

549. Asgari (1978) 37 v.dd.; K-S 339 v.d. 486 v.dd.

550. Alexandrescu agy. (bkz. yuk. 545. not) 282 v.d. No 3 (Nicomedeia); G. Papuc, Pontica 7, 1974, 307 v.dd. (Prousa).

551. K-S 340 ve 53-57. notlar.

552. K-S 341 v.dd.; L. Bianchi, Studi per L. Breglia III (1987) içinde 159 v.dd.

553. K-S 341, lev. 361.

554. K-S lev. 362-65; L. Bianchi, şu yapıt içinde: Studi in Memoria di L. Guerrini, StudMisc 30, 1996, 265v.dd.

555. K-S 342 ve 17. not.

556. K-S 343 v.dd.; M.H. Sayar, Epigr. Anat. 4, 1984, 51; Tezcan agy. (bkz. yuk. 480. not).

557. K-S 343 ve 1. not; M. Mattev, Pulpudeva 5, 1982, 258 v.dd.; Komotini, Mus.: yayınlanmamış.

558. Georgiev agy. (bkz. yuk. 545. not) 523, lev. 81, 1.

559. K-S 343 ve 3-9. notlar.

560. K-S 344 ve 11. not; Ü. Çakan, Arkeoloji ve Sanat 40/41, 1988, 18v.dd.

561. K-S 344 v.d.; N. Asgari, V. Araştırma Sonuçları Toplantısı (1988) içinde 135 v.dd.

562. Örn. K-S 344, lev. 368.

563. Komotini, Mus.; yayınlanmamış.

564. K-S 345 v.d. (Mansel ile Fıratlı'ya gönderme ile) lev. 367. 369-71; Herdejürgen (1981) 423 v.dd.

565. K-S 345 ve not 37 (İstanbul Ark. Müz. 71. 88; yayınlanmamış).

566. K-S 363 v.d. lev. 399; Herdejürgen (1981) 424 v.dd. ve not 37.

567. K-S 345 v.d. lev. 792.

568. Makedonya için: K-S 346 v.dd. lev. 373-93. - Epir için: K-S 357 v.d. lev. 396. - Akhaia, Adalar ve Girit için: K-S 358 v.dd. lev. 394-95. 397-405; Ghisellini (1985) 249 v.dd. (Gortyn, Girit); G. Touchais, BCH 112, 1988, 630 v.d. res. 30 (Messene).

569. Bkz. Bu kitapta Bölüm 4.3.

570. Gortyn için: Ghisellini (1985) 291 v.dd. No 13-14, res. 16-17.- Rodos için: K-S 636 s.507; G. Konstantinopoulos, Archaia Rhodos (1986) 128, res. 116. - Atina için: Waelkens (1982) 86 No 107; Walker (1990) 53 v.dd. No 68.

571. Dyrrachium (Durres, Arnavutluk) için: K-S 272; G. Koch, RM 95, 1988, 241 v.d. No 7-9, lev. 92. - Nikopolis (Batı Yunanistan) için: Koch (1980) 85 v.dd. res. 32-33; K-S 272. - Girit için: ASR IV 2 129, lev. 144, 1; K-S 272; Ghisellini (1985) 302 v.dd. No 18, res. 22-23. - Ayrıca krş. Patras'ta (Akhaia, Yunanistan) bulunan Roma kenti yapımı kül urnaları: Sinn (1987) No 70. 102. 285.

572. Aigina Adası için: K-S 360, 493, 519, lev. 504. - Samos Adası için: K-S 363. 493.

573. G. Konstantinopoulos, Die Museen von Rhodos I. Das archäologische Museum (1977) 44 v.d. No 55. 62, res. 58. 62 (malzeme mermer olarak belirtilmiştir ama, söz konusu olan kireçtaşıdır); K-S 364. 543.

574. Bkz. Bu kitapta Bölüm 8.4.2 ve not 668.

575. Selanik için: K-S 346 ve not 4. - Dyrrachium için: G. Koch, RM 95, 1988, 239 v.dd. No 4-6 (buna yeni buluntuları eklemek gerekir). - Phournoi Adaları için: O. Chatzeanastasiou, ADelt 38 B 2, 1983, 348 v.dd. lev. 144.

576. Kaynakça olarak bkz. yuk. 568. not ayrıca K-S 470 v.dd. lev. 373. 394-398. 400-03; P. Papangele, ADelt 35 B 1, 1980 (1988) 328, lev. 173; Rizakes-Touratsoglou agy. (bkz. yuk. 463. not); Ghisellini (1985) 289 v.dd. No 12 (?). 19-20. - Ohrid'deki parça (K-S 399, 12. not, 465) da bir Attika lahdinin kopyasıdır. - Ayrıca krş. Walker (1990) 40 v.dd. No 44 B. 49. 57; Koch agy. (bkz. yuk. 463. not).

577. Ghisellini (1985) 322 v.dd. No 27.

578. Ghisellini (1985) 324 v.dd. No 28, 38-39.

579. Akanthos için: K-S 349, lev. 393. - Pyrasos için: A. Ntina, ADelt 36 B 2, 1981 (1988) 267, lev. 161, 3. - Larisa için: K-S 347; P. Pensabene, Dialoghi d'Archeologia N.S. 3, 1981, 102, res. 24; 106. - Gortyn için: Ghisellini (1985) 294 v.dd. No 15. 16. 21-24.

580. İstanbul Arkeoloji Müzesi 665; K-S 364 ve 84. not.

581. K-S 350 ve 50. not; Herdejürgen (1981) 415 not 7.

582. Herdejürgen (1981) 413 v.dd. res. 1-2.

583. Herdejürgen (1981) 415 v.dd. not 3.

584. Sparta (Peloponez, Yunanistan) Müzesi: Koch agy. (bkz. yuk. 463. not).

585. M.-T. Couilloud, BCH 98, 1974, 402 v.dd.; K-S 363 v.d. lev. 399; Herdejürgen (1981) 424 v.dd.

586. K-S 365, lev. 404.

587. Makedonya için K-S 348 v.d.; I. Bokotopoulou, ADelt 36 B 2, 1980 (1988) 239, lev. 218a; B. Allamane, ADelt 35 B 2, 1980 (1988) 408, lev. 239b; aynı yazar, ADelt 38 B 2, 1983 (1989) 312, lev. 126b. - Nikopolis için: K-S 358. - Gytheion (Sparta'nın limanı) için: K-S 361; Koch agy. (bkz. yuk. 463. not). - Girit için: Ghisellini (1985) 355, res. 2.

588. Bkz. Bu kitapta Bölüm 2.2.

589. K-S 349 v.d. ve 48-49. notlar; T. Kozelj ve diğ. , StudMisc. 26, 1985, 77, lev. 4,2-3, C. Koukouli-Chrysanthake, ADelt 36 B 2, 1981 (1988) 328 v.dd. lev. 222,2; 223, 224, 1-2.

590. K-S 350 v.dd. lev. 375-92.

591. K-S 347 v.d. lev. 374.

592. K-S 351 v.dd. lev. 375. 380-81. 384-88; Wrede (1981) 229 No 99; 249 v.d. No 144.

593. K-S 353, v.d. lev. 376. 383.

594. K-S 353, lev. 389-92.

595. K-S 353, lev. 377-79.

596. K-S 354, lev. 382; Wrede (1981) 198 No 7 lev. 5,1.

597. K-S 354, ve 116-18. notlar.

598. Bkz. Parçaların birleştirilmesi K-S 355 v.d.

599. Genel olarak Anadolu için: K-S 476 v.d.

600. Efes, aşağı agoradaki mahzen (envantersiz); Ayrıca bir sandukanın parçası ve kapak vardır. Bkz. yuk. not 420.

601. K-S 509 v.dd.

602. Asgari (1978) 37 v.dd.; K-S 477.

603. Asgari (1978) 40 v.dd.; K-S 477.

604. K-S 477 (örn. Efes, Pamukkale (Hierapolis) ve Konya'da).

605. K-S 533 v.dd. ; Waelkens (1982), dizin s. 134; eldeki parçaların sayısı çok daha fazladır.

606. K-S 480 v.dd.; F. Işık, şu yapıt içinde: Grabeskunst (1993) 9 v.dd. lev. 1 v.dd.; D. Berges, şu yapıt içinde: Grabeskunst (1993) 23 v.dd. lev. 9 v.d.; V.M. Strocka, AA 1996, 45 v.d.; F. Işık, şu yapıt içinde: Akten S-C 1995 (1998) 278 v.dd. lev. 110v.dd.

607. K-S 481, 536; V. İdil, Likya Lahitleri (1985); H. Yılmaz, Lykia. Anadolu - Akdeniz Arkeolojisi 1, 1994, 42 v.dd.

608. Herdejürgen (1981) 430 not 53; K-S 481, 539, lev. 524/25; Işık (1981/82) 77 not 78; aynı yazar (1983) 258 v.d. res. 19.

609. Çanakkale Müzesi Envanteri 4626:F. Işık, AA 1992, 142, res. 31.

610. Sagalassos (Pamphylia'da Sancaklı) için: R. Fleischer, Provincialia et Classica. Festschrift E. Diez (1978) içinde 39 v.d.; K-S 481, 544 ve 4. not.; V. Köse, IstMitt 48, 1998, 249 v.dd. - Termessos için: A. Pekridou, Das Alketas-Grab in Termessos (1986). - Side için. K-S 481, 540, lev. 529 (ayrıca krş. yitik parça K-S 481. 9. not).

611. S. Atasoy, AJA 78, 1974, 255 v.dd.; Herdejürgen (1981) 430. 53. not; K-S 481, 531.

612. Forschungen in Ephesos VI (1979) 99 v.dd. res. 86 v.dd. (C. Praschniker); 148 v.d. res. 118 v.dd. (R. Fleischer); K-S 481, 519.

613. Adanda için: K-S 481; Herdejürgen (1981) 430. 53. not. - Side için: K-S 481, 540, res. 528.

614. K-S 482, 540, lev. 520-21; Işık (1981/82) 279 ve 127. not, res. 40; H. Froning, GGA 238, 1986, 218.

615. K-S 39 v.d. lev. 10.

616. K-S 483, 520 v.d. lev. 505-06.

617. Asgari (1977) 337 v.dd. ve 27. not (16-17. resimlerdeki parçanın İ.S. 61/62 yılından kalma olması gerekir); K-S 482, 519 ve 5. not.

618. Asgari (1977) 376; K-S 344, 351. 66. not; 483. 491.

619. K-S 483, 494, 510; Işık (1981/82) 57 v.d. 51. not.

620. K-S 483, 494, 525; Işık (1986) 161 v.dd. lev. 50 v.dd.

621. K-S 483, 526 lev. 516; Işık (1984) 262 v.d. res. 36; aynı yazar (1986) 163 v.dd. lev. 52, 3-4.

622. K-S 483, 542 v.d. lev. 534-35; The Anatolian Civilisations II (1983) 131 No B 363; Koch (1989) 178 v.d.; Myra'da St Nicholas Kilisesi'nde biri çok uzun (1,42 m. uzunluğunda) üç örnek vardır; T. Korkut,

Die pamphylisch-kilikischen Girlanden-Ostotheken (baskıya hazırlanmakta).

623. K-S 482, 533 ve 28. not; Waelkens (1982) 17 No 1, lev. 1, 1-2; Herdejürgen (1981) 426 ve 42. not; D. de Bernardi Ferrero, Scavi e ricerche archeologiche degli anni 1976-1979 (1985) içinde 72 v.d. res. 9; Hierapolis di Frigia 1957-1987 (1987) 100 v.d.; S. Pülz, Untersuchungen zur kaiserlichen Bauornamentik von Didyma (1989) 100 v.dd. lev. 36; bu kısmen kabul edilmiş erken tarihlemenin neye dayandırıldığı belli değildir. Domitianus döneminde kuzeye çıkan ana yol üzerinde kent surı değil, bir büyük kapı yapılmıştır; yani daha geç bir tarihte, İ.S. ikinci yüzyılda bir mezar yapısı yapıldığı görüşüne karşı söylenecek bir şey yoktur herhalde.

624. K-S 533 v.d.

625. K-S 482, 496, 528; Işık (1984) 272 v.dd.

626. F. Işık, AA 1977, 380 v.dd.; K-S 82 v.d., 520, lev. 507; Işık (1983) 254, res. 12; aynı yazar (1986) 171 ve 62. not.

627. N. Asgari, Kleinasiatische Ostotheken in Sarkophagform (yayınlamamış tez, İstanbul 1965); H. Wiegartz, J. Borchhardt ve diğ.nın Myra (1975) adlı yapıtı içinde, 212 v.d. ve 283. not; K-S 481 v.d. ve her yerde; Civilisations agy. (bkz. yuk. 622. not) 129 v.dd. No b 356-70. - Terimler için: Kubinska agy. (bkz. yuk. 98. not) - Dört yetişkin insanın gömülü olduğu bir örnek: A.M. Mansel ve diğ., Die Agora von Side und die benachbarten Bauten (1956) 69, res. 110; ayrıca krş. yuk. not 123.

628. Bkz. yuk. 610. not.

629. Asgari (1977) 337; E. Gibson, Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 42, 1981, 215-16, lev. 7; K-S 519 ve 3. not lev. 503; Civilisations agy. (bkz. yuk. 622. not) 129 No B 356; S. Erdemgil ve diğ., Efes Müzesi kat. (1989) 107 v.d. (Envanter 452.1847); ayrıca krş. Milas'taki örnek: A. Kızıl, VI. MKKS 1995 (1996) 255 v.dd.

630. Bkz. yuk. 610. not.

631. Bkz. yuk. 617. not; ayrıca: Civilisations agy. 130 No B 358-59.

632. Civilisations agy. 134 No B 370 (yayınlanmamış).

633. K-S 499 ve 24-25. notlar; 501 v.d.; Civilisations agy. 131 No B 362. - İznik, Burdur ve Kassel'da yatar figürlü kapaklar: Civilisations agy. (bkz. yuk. 622. not) 132 v.dd. No B 366-67; H. Wrede, OPA 6 (1990) 29, res. 26; Gerke agy. (bkz. yuk. 473. not).

634. K-S 513 v.d.; Civilisations agy. 133 v.d. No B 368-69.

635. G. Koch, Iliria 1988, 1, 157 v.dd.

636. Bkz. yuk. 629. not.

637. Bkz. yuk. 631. not; Roma'daki parçalar için: Koch (1982) 195 v.dd. No III 1-3, res. 31-32, 34-38; Kyzikos (Balkıs) kaynaklılar için: K-S 514 ve 2. not. - C.M. Thomas - C. İçten, The Ephesian Ossuaries and Roman Influence on the Production of Burial Containers, şu yapıt içinde: 100 Jahre österreichische Forschungen in Ephesos, Akten des Symposions Wien 1995, yay. haz. H. Friesinger - F. Krinzinger, Armağan. Viyana 260, 1999, 549v.dd.

638. A.H. Smith, A Catalogue of Sculptures in the British Museum II (1990) 196 No 1280.

639. Asgari (1977) 337 v.dd.

640. Asgari (1977) 345 ve 38. not; K-S 527 ve 36. not (Bodrum Müzesi'nde ve Stratonikeia'da mezar evinin bahçesinde daha başka parçalar vardır) - A.H. Baysal, Denizli - Pamukkale (tarihsiz) 28 (resimle.; Phrygia'da Hierapolis).

641. Bkz. yuk. 610. not.

642. Fleischer agy. (bkz. yuk. 610. not) 41 v.dd. lev. 13, 8; 14, 9-10; 15, 11; K-S 544 ve 5. not.

643. Burdur, Müze: Işık (1981/82) 75 v.dd. ve 76. not, res. 23.

644. Fleischer agy. (bkz. yuk. 610. not) 39, lev. 9, 1-1a; K-S 544 ve 6. not; M. Anabolu, Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi 4, 1988, 2, lev. 3-6.

645. Bkz. yuk. 622. not - Arles'a ihraç edilmiş bir örnek: : C. Sintès - M. Moutashar, Musée de l'Arles antique (1996) 152 No. 148.

646. Civilisations agy. (bkz. yuk. 622. not) 132 No B 365.

647. G. Mendel, BCH 26, 1902, 225 v.dd. No 5 v.dd. res. 6-7; W. H. Buckler ve diğ., JRS 14, 1924, 41 v.dd. No 25-27, lev. 5-6; Monumenta Asiae Minoris Antiqua VIII (1962) 11 No 57, lev. 2; A. Giuliano, La città dell'Apocalisse (1978), res. 59-61 (s.64'ü izler); K-S 549 ve 22. not; Y.E. Scarborough, XII. Araştırma sonuçları toplantısı (1995) 339 v.dd.

648. Sinope (bugün İstanbul) için: K-S 555. - Kayseri için: Işık (1983) 254 v.dd. res. 17; S. Yıldız, Kayseri Müzesi Yıllığı 2, 1988, 18 v.dd. - İstanbul 5342 için: İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı 8, 1958, res. 22.

649. Öncelikle Asgari (1977) 329 v.dd.; K-S 484 v.dd. - Bunlara ek olarak, yukarı (Y. Gediz Vadisi) Hermostal'de bulunan ve bugüne kadar pek az sayıda lahdin üretim yeri olarak adı verilmiş bir taş ocağı için bkz. Asgari (1977) 348 v.d. 380; K-S 494; A. Pralong, RA 1980, 251 v.dd. - Artık göz ardı edilemeyecek bir yayın: F. Işık, Zum Produktionsbeginn von Halbfabrikaten kleinasiatischer Girlandensarkophage, AA 1992, 121 v.dd.

650. Asgari (1977) 329 v.dd.; K-S 486 v.dd. res. 10-13, lev. 499.

651. Asgari (1977) 331 v.dd. 335, res. 53; 358, res. 57; 376 v.dd.; J.B. Ward-Perkins, BSR 48, 1980, 23 v.dd. 40 v.dd. res. 2; K-S 490. - Samsun için: Işık (1983) 260, res. 22-23. - Suriye ve Filistin için: C.M. Lehmann, AJA 88, 1984, 250 v.d.; Koch (1989) 181 v.d. - Dyrrachium için: G. Koch , RM 95, 1988, 239 v.dd. No 4-6, lev. 88-89. - Aşağı İtalya için: L. Todisco, Taras 7, 1987, 79 v.dd. lev. 19. M.H. Sayar, XV. Araştırma sonuçları toplantısı 1997 I (1998) 323, res. 3.

652. Bkz. yuk. 618. not; K-S 491 v.dd.

653. K-S 318 v.d. lev. 351

654. Asgari (1977) 335 v.dd. 356, res. 54; 378 v.d.; E. Atalay, ÖJh 52, 1978-80 ek 53 v.dd. res. 2; K-S 492 v.dd.

655. K-S 493. Suriye için: Koch (1989) 181 v.d. - Roma için: Koch (1982) 195 v.dd. No 1-5, res. 31-32, 34-42.

656. Asgari (1977) 337 v.dd.; K-S 492.

657. Asgari (1977) 345 v.dd. 357, res. 56; 379 v.d.; K-S 495 v.dd.; Işık (1984) 243 v.d.

658. K-S 496 v.d.

659. Asgari (1977) 347, 362; Işık (1984) 272 v.dd.

660. Asgari (1977) 343 v.dd. 356, res. 55; 379; K-S 494 v.d.; Işık (1986) 161 v.dd.

661. K-S 494 v.d. - Phournoi için: O. Chatzeanastasiou, ADelt 38 B 2, 1983, 348 v.dd. lev. 144. - Suriye için: Koch (1989) 181 v.d. res. 27.

662. Işık (1986) 161 v.dd., özellikle 177 v.dd.

663. K-S 509 v.dd. lev. 494-98; Kalchedon (Kadıköy) için: Asgari (1978) 20 v.dd. - Kyzikos için: A. Yaylalı ve diğ., XIII. KST I (1991) 209 Çizim 3v.d. res. 21; aynı yazarlar., XVI. KST II (1994) 115 Çizim 2, res. 21.

664. İznik Müzesi: Asgari (1977) 352, res. 47-48; 357; K-S 512.

665. Bkz. yuk. 619. not.

666. Bkz. yuk. 619. not; Nikaia'daki (İznik) bir örnek Herdejürgen tarafından erken Flavius'lar dönemine tarihlenmiştir (1981, 427, 42. not).

667. Bkz. K-S 514 v.dd. lev. 500-01; S. Erdemgil, III. KST (1981) içinde 64 v.d. lev. 28, 2; 29, 1 (bugün Bergama Müzesi'nde); W. Radt, IstMitt 36, 1986, 147 v.dd. lev. 45-49.

668. K-S 515 v.dd.; Atalay agy. (bkz. yuk. 654. not); Işık (1981/82) 131 v.dd. res. 55-56; Waelkens (1982) 30 v.dd. lev. 8, 3.

669. Plinius, Naturalis Historia XXXVI 131.

670. K-S 519 v.dd.; Atalay agy. (bkz. yuk. 654. not); Işık (1981/82) 131 v.dd. res. 55-56; Waelkens(1982) 30 v.d. lev. 8, 3; H. Thür, şu yapıt içinde: D. Knibbe - H. Thür, Via Sacra Ephesiaca II, Österr. Archäol. Institut, Berichte und Materialien 6, 1995, 49v.dd.; G. Koch, Kaiserzeitliche Sarkophage in Ephesos, şu yapıt içinde: 100 Jahre österre-

ichische Forschungen in Ephesos (bkz. yuk. not 637) 555v.dd.; E. Karakaya, Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi 13, 1996, 58 çizim 3 (Alaşehir); S. Karagöz, Zur Lokalisierung einer Marmorwerkstätte in Ephesos, şu yapıt içinde : Steine und Wege. Festschrift für D. Knibbe zum 65. Geburtstag (1999) 55-59.

671. K-S 520; E. Rudolf, Attische Sarkophage aus Ephesos (1989); ayrıca: G. Koch, BJb 191, 1991, 110 v.dd. (bunlardan başka çok sayıda Attika lahdine göndermeler içerir, bunlarla toplam sayı hemen hemen iki katına varmış olur); krş. yuk. 600. not - Başka bir Roma kenti örneği için bkz. yuk. not 420.

672. K-S 520 v.dd. lev. 505-09, 512-13, H. Thür, "...sonra kenti süslediler...", Österr. Archäol. Institut, Sonderschriften 27, 1997, 55 v.dd.

673. K-S 521, lev. 512 (Hypaipa); 521, 27. not; Işık (1986) 177 , 89a. not (okul sahneli parça).

674. K-S 521 v.d. lev. 509.

675. Bkz. yuk. 639 ve 626. notlar.

676. K-S 522, lev. 510-11; Baratte (1985) 277 v.dd. No 182 (buraya göre buluntu yeri Kastellorizon'dur).

677. K-S 523; Işık (1981/82) 131 v.dd. res. 55; S. Erdemgil ve diğ., Efes Müzesi kat. (1989) 87 (notlarla birlikte).

678. K-S 523 v.d.; Sardes'daki örnek için: Waelkens (1982) 40 No 1, lev. 12, 1-2.

679. K-S 525 v.dd. lev. 515; Işık (1986) 161, lev. 50-54.

680. Işık (1984) 262 v.dd. res. 36; aynı yazar (1986) 163 v.d. 172 v.dd. lev. 52, 3-4; Tralleis'e gönderme, agy. 174 ve 80. not.

681. K-S 527 v.dd.; Işık(1984) 243 v.dd. - Pek çok yeni buluntu arasında şu kadarını verelim.: C.P. Jones - R.R.R. Smith, AA 1994, 455v.dd.; R.R.R. Smith - C. Ratté, AJA 100, 1996, 26 v.dd..; R.R.R. Smith, şu yapıt içinde: Aphrodisias Papers 3 (1996) 32 v.dd. 67v.dd.; aynı yazar, XIX. KST II (1998) 306, res. 8 v.d. ;R.R.R. Smith - C. Rattè, AJA 104, 2000, 240 v.dd.

682. K-S 528, lev. 516-17; Işık (1984) 256 v.dd.; K. Erim, VIII. KST (1986) içinde, 545. 573 v.d. res. 55-58; H. Sichtermann, Anadolu 22, 1981-83 (1989) 211 v.dd.; B.C. Ewald, AA 1992, 469 v.dd.

683. K-S 528, lev. 518; Işık (1984) 245 v.dd.

684. Işık (1981/82) 47 v.dd. res. 6-10. 15-18. 24-26. 30-54; aynı yazar (1984) 265 v.dd.

685. Işık (1984) 276 v.dd.

686. K-S 529 v.d. lev. 519-20; Işık (1984) 252 v.dd.; Waelkens (1982) 49 v.d. No 3, lev. 13,4.; W. Koenigs, Westtürkei. Von Troja bis Knidos (1991) 172; K. Erim, Aphrodisias (1989) 68, res. 99; 111 v.dd.

687. E.B. Harrison, AJA 85, 1981, 281 v.dd.; Erim agy. 95, res. 129; parçaların yerli bir mermerden yapıldığı anlaşılıyor, yani lahit Atina'dan getirtilmemiş.

688. K-S 528 v.d. lev. 521; Işık (1984) 243 v.dd.; Erim agy. (bkz. yuk. 682. not) 545. 575, res. 59-60; aynı yazar, Aphrodisias Papers, JRA ek 1 (1990) içinde 34 v.dd. res. 36-37.

689. ASR V 3, 78, lev. 95 v.d.; K-S 527 v.d. 41. not; Işık (1984) 248, res. 10.

690. C. Fellows, Ein Ausflug nach Kleinasien und Entdeckungen in Lykien (1983) 198 v.dd. lev. 4b, res. 58; K-S 530; Işık (1984) 250 v.dd. res. 13-14, 24; 274, res. 57; K. Erim, Aphrodisias (1989) 113, res. 147.

691. Bkz. yuk. 680. not.

692. Pisa, Mousalı lahit için: bkz. yuk. 689. not. -Subiaco (Roma yakınları, Sublaqueum) için bkz.: K-S dizin 665; Waelkens (1982) 34 No 4.

693. K-S 531 v.dd.; N. Asgari, TürkAD 25, 2, 1981, 11 v.dd. lev. 11-19; Işık (1981/82) 44 v.dd. res. 5 - Görkemli kapak için krş. W. Buckler ve diğ., JRS 16, 1926, 87 No 215, lev. 12.

694. K-S 532 v.d. 534, lev. 527; Waelkens (1982) 28 No 31, lev. 7. 8, 1-2;

G. Bejor, MarbWPr 1983, 287 v.d. (resimlerle).

695. K-S 533 v.dd.; Bernardi agy. (bkz. yuk. 623. not) 68 v.d. res. 4; nekropolde ve depoda pek çok, ve bir bölümü ufacık, parça vardır.

696. K-S 534; Waelkens (1982) bkz. dizin 134.

697. E. Schneider Equini, La necropoli di Hierapolis di Frigia (1972), lev. 2 v.dd.; K-S 534 ve dev; D. Bernardi de Ferrero, XVII. KST II (1996) 98, res. 6.

698. K-S 536 v.d.; C. Bayburtluoğlu, IX. KST II (1987) içinde 133, 14, res. 2; D.K. Money, AnatSt 40, 1990, 29 v.dd.; I.A. Atila, II. MKKS 1991 (1992) 105v.dd. (Olympos); C. Le Roy, XV. KST II (1993) 309, res. 2; T. Marksteiner, XV. Araştırma sonuçları toplantısı 1997 II (1998) 334, res. 1; ayrıca krş.yuk. not 607.

699. A. Hanel, ÖJh 56, 1985 ek 177 v.dd.; A. Ballance, J. Morgenstern, The Byzantine Church at Dereağzı (1983) içinde, 182 v.d. No 1, lev. 45, 1 (Marmara Adası mermerinden parç.); Walker (1990) 47 v.d. No 58-59, lev. 24 (Lydai'dan parçalar)

700. K-S 539 (Phaselis, Tlos, ayrıca Balboura'da yeni buluntu).

701. Bkz. yuk. 608. not.

702. K-S 538 v.d.; G.E. Bean, Kleinasien 4. Lykien (1980), lev. 53. 55; S. Dardaine - D. Longpierre, Ktema 10, 1985, 219 v.dd.

703. K-S 540 v.dd. - krş. kusursuz lahit (?) - kapak: H. Abbasoğlu, XVIII. KST II (1996) 43, res. 4. H. Rott, Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien, Kappadokien und Lykien (1908) 29v.d. res. 9; N. Çevik, XIV. Araştırma sonuçları toplantısı 1996 I (1997) 235-251 Çizim 2, res. 2-8.

704. K-S 497 v.dd.; Waelkens (1982) özellikle 105 v.dd.; krş. bu kitapta Bölüm 5.

705. Asgari (1977) 349 v.dd.

706. Bkz. yuk. 610 ve 613. notlar.

707. Bkz. yuk. 614. not.

708. Bkz. yuk. 622. not.

709. K-S 541, lev. 532.

710. K-S 541, lev. 533.

711. K-S 541 ve 21. not; O. ve Ü. Atvur, Side (1984) 60 (ve res.).

712. K-S 542 ve 33-34. notlar.

713. K-S 542 ve 35. not; ayrıca Antalya Müzesi'nin bahçesinde bulunan pek çok parça.

714. K-S 544 v.dd.; Machatschek-Schwarz agy. (bkz. yuk. 487. not) 97 v.dd. 101 v.dd. res. 72-73. 75. 77; Işık (1981/82) 40 v.dd. res. 3-4; M. Waelkens ve diğ., AnatSt 40). 1990, 185, lev. 27a; D.H. French, IX. Arastirma sonuclari toplantisi (1991)155, res. 10; B. İplikçioğlu ve diğ., Epigraphische Forschungen in Termessos und seinem Territorium I (1991); II (1992); III (1994).

715. Bkz. yuk. 642. not.

716. K-S 544 v.dd. res. 23, lev. 526.

717. K-S 544 v.d. ve 9-12. notlar.

718. K-S 548 v.dd.; Arkeoloji ve Etnografya Müzelerinin bahçesindeki birçok yeni buluntu.

719. K-S 548 ve 1. not; Waelkens (1982) 23 v.d. No 19, lev. 3, 4; 30, 4; M. Önder, Konya (tarihsiz) 80 v.d. res. 2-4.

720. Bkz. yuk. 647. not.

721. K-S 548, lev. 536; Waelkens (1982) 41 v.d. No 1, lev. 12,3; M. Önder, Konya (tarihsiz) 76, res. 1.

722. K-S 548 v.d. lev. 538; Waelkens (1982) 59 No 5, lev. 18,4; Işık (1983) 248, res. 2 (sayfa ters konulmuş?); Konya'da müzede yeni buluntu.

723. K-S 549, lev. 537.

724. Waelkens(1982) 41 v.d.; A. Hall - M. Waelkens, AnatSt 32, 1982, 151 v.dd.

725. K-S 556; Işık (1983) 25, res. 16.

726. Kayseri, girlandlar için: K-S 556, lev. 550; Işık (1983) 282, res. 45. - Kayseri, ostotekler için: bkz. yuk. 648. not. - Niğde, girlandlar için: K-S 556 ve 33. not. - Kayseri, Avanos'tan: Işık (1981/82) 33 v.dd. res. 1-2.

727. Kayseri, Müze: yayınlanmamış.

728. Niğde, Müze, Tyana'dan: K-S 556 ve 36. not; D. Berges, şu yapıt içinde: Veröffentlichungen der Joachim Jungius-Gesellschaft Hamburg 87, 1998, 197v.dd. lev. 13v.d. (Tyana); D. Berges - J. Nollé, Tyana. Archäologisch-historische Untersuchungen zum südwestlichen Kappadokien, Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien 55 (2000).

729. K-S 554; Işık (1983) 247 v.dd. 275 v.dd.

730. K-S 555; Işık (1983) 247 v.dd. res. 4, 8-11; 275 v.dd. res. 33-37.

731. K-S 555, lev. 549; Işık (1983) 278, res. 38-39; A. Yüce, VIII. MKKS 1997 (1998) 519v.d. Çizim 1v.d., res. 1v.dd.

732. F. Işık, Festschrift für N. Himmelmann (1989) içinde, 399 v.dd. lev. 64.

733. Bkz. yuk. 648. not.

734. K-S 550 v.dd. - M. Sayar ve diğ., Inschriften aus Hierapolis Kastabala, Österr. Akademie Sitzungsberichte 547, 1989, 28f. No. 22, res. 27v.d.; aynı yazarlar., X. Araştırma sonuçları toplantısı (1992) 178v.d. res. 5; 183, res. 21; R. Ergeç, IV. MKKS 1993 (1994) 467v.dd. res. 6.

735. Adanda için: bkz. yuk. 613. not. - Adrassos için: E. Alföldi-Rosenbaum, The Necropolis of Adrassus (Balabolu) in Rough Cilicia (Isauria), (1980). - Anamurion için: J. Russel, TürkAD 25, 1, 1980, 273, res. 30.

736. Kil için: A. Taşyürek, AnatSt 23, 1973, 16 (Anazarbos); N. Himmelmann, Sarkophage in Antakya (1970) 16 v.d. 3. not. - Kurşun için: D. Ussichkin, IsrExpIJ 27, 1977, 215 v.dd. lev. 30.

737. K-S 551, lev. 539.

738. Asgari (1977) 335, res. 11; K-S 55 ve 7. not.

739. K-S 551 ve 12-14. notlar; Işık (1983) 254 v.d. res. 13.

740. K-S 552, lev. 540.

741. K-S 551 v.d. lev. 541; Işık (1983) 254 v.d. res. 13.

742. Asgari (1977) 344, res. 31; K-S 552.

743. Asgari (1977) 340, res. 25; K-S 552, lev. 542.

744. K-S 552, lev. 543-44, 547.

745. K-S 553 ve 26. not.

746. Alföldi-Rosenbaum agy. (bkz. yuk. 735. not) 38 v.dd. lev. 24 v.dd.; ayrıca krş. lev. 20 v.d.; K-S 552 v.d. lev. 545-46.

747. Tapınak yakınlarındaki Uzuncaburç için: K-S 553.

748. K-S 553, lev. 545; Alföldi-Rosenbaum agy. (bkz. yuk. 735. not) lev. 44 v.dd.

749. Machatschek (1967) 33 v.dd., 43 v.dd.

750. Alföldi-Rosenbaum agy. (bkz. yuk. 735. not) 28 v.dd., 57 v.d.

751. K-S 554; C. Marek, Epigraphica Anatolica 6, 1985, 140 v.dd. No 20-25, lev. 17 v.dd. (bunlar arasında 140 v.d. No 21, lev. 17 Marmara Adası mermerindendir; süslemesi İstanbul'da yayınlanmamış olan parçayla karşılaştırılabilir).

752. Bkz. yuk. 648. not.

753. K-S 555 ve 8. not.

754. Işık (1983) 259 v.d. res. 20-23; 284, res. 50-51.

755. Örn. İstanbul 314 : K-S 557. - Amsterdam: Griekse, Etruskische en

Romeinse kunst. Allard Pierson Museum Amsterdam (1984) 149 v.d. res. 119C; 202. - Roma ve Boston: Koch (1982) 201 v.dd. No 6-7, res. 43-48.

756. K-S 558 v.d.

757. Bkz. yuk. 94. not.

758. A.P. Chubova, Sovjetskja Archeol. 1984, 4, 250 v.dd.; Jongste agy. (bkz. yuk. 330. not) 137 v.d. No P 7, res. 88.

759. Bkz. yuk. 92. not.

760. K-S 559 v.d.; J. Des Gagniers ve diğ., Soloi I (1985) 95 No 74, res. 190.

761. K-S 560 v.dd. - Ayrıca Işık (1981/82) 57 v.dd. res. 11, 13-14, 27-28; aynı yazar (1983) 255, res. 14-15; M. Chéhab, BMusBeyrouth 34, 1984; 35, 1985; Baratte (1985) 290 v.dd. No 191 v.dd.; G. Koch, DaM 4, 1989, 163 v.dd.; Arethousa'da yerel bir girlandlı lahdin yayınlanmamış yeni buluntusu.

762. Koch (1989) 161 v.dd.; Walker (1990) 34 v.d. No 38, lev. 14; G. Koch, DaM 9, 1996, 197 v.dd.

763. K-S 564 v.d. lev. 558-60; Baratte (1985) 294 v.dd. No 196-98; S. Hakimian, Berytus 35, 1987, 203, res. 2; Weber (1989) 56, lev. 61, 3-4.

764. K-S 569 v.d.; K. Parlasca, MarbWPr 1984, 283 v.dd.; A. Schmidt-Colinet, Palmyra. Kulturbegegnung im Grenzbereich (1995) 36f.; D. Wielgosz, şu yapıt içinde: Studia Palmyrenskie, yay. haz M. Gawlikowski (1997) 69v.dd.; K. Parlasca, şu yapıt içinde: Akten S-C-. 1995 (1998) 311v.dd.. lev. 126v.dd.

765. Weber (1989); ayrıca G. Koch, BJb 191, 1991, 106 v.dd.

766. K-S 570 v.dd.; L.Y. Rahmani, İsrail Müzesi Yıllığı 7, 1988, 47 v.dd.; aynı yazar, IsrExplJ 39, 1989, 72 v.dd.; L.Y. Rahmani, A Catalogue of Roman and Byzantine Lead Coffins from Israel (1999).

767. L.Y. Rahmani, IsrExplJ 38, 1988, 246 v.dd.; ayrıca Sidon'dan (Sayda) örnekler.

768. K-S 573, lev. 583. 585 ; Y. Magen, şu yapıt içinde: Early Christianity in Context. Monuments and Documents, yay.haz. F. Manns - E. Alliata (1993) 149v.dd.; G. Foerster, şu yapıt içinde: Akten S-C 1995 (1998) 295 v.dd. lev. 120 v.dd.

769. K-S 573, lev. 586-87; L.Y. Rahmani, Biblical Archaeologist 45, 1982, 109 v.dd.; Treasures of the Holy Land. Ancient Art from the Israel Museum, New York (1986) 217 v.dd.; H.-P. Kuhnen, Palästina in griechisch-römischer Zeit (1990) 271 v.d.; L.Y. Rahmani, A Catalogue of Jewish Ossuaries in the Collections of the State of Israel (1994).

770. Treasures agy. 224 v.d. No 115.

771. K-S 573 v.dd. lev. 588-89; E. Damati, Haaretz Museum Yearbook 2/3, 1985/86, İbran. 87 v.dd. res. [Bunun da ne olduğunu bulamadım] 11; R. Barkay, Eretz Israel 19, 1987, İbran. res. 73; Y. Magen, agy. İbran. 72 v.dd. res. 75; Kuhnen agy. (bkz. yuk. 769. not) 274 v.dd.

772. Bkz. yuk. 762. not; C.M. Lehmann, AJA 88, 1984, 250 v.d.

773. K-S 575 v.d. lev. 584. 590; bkz. yuk. 77. not (Gadara hakkında); Weber (1989) 56 ve 163. not.

774. K-S 576 v.dd. lev. 593-95; H. Stefanska, EtTrav 15, 1990, 371 v.dd.

775. Ayrıca krş. 44. not.

776. ASR IV 3, 228, lev. 250. 230, 3-4; K-S 577 v.d. lev. 596; F. Ciliberto, Hefte der archäologischen Seminars der Universität Bern 13, 1990, 21 v.dd.

777. K-S 578 v.d. lev. 588-99; Koch (1982) 207.

778. K-S 578 ve 19. not; A. Gassovska, EtTrav 13, 1983, 99 v.d.

779. K-S 579, lev. 597; Koch (1982) 205 v.dd. No 2-5, res. 50-53; Giuliano (1985) 470 No IX, 1; Koch (1989) 182 v.d. res. 28; aynı yazar, DaM 4, 1989, 179 No 18, lev. 46 d-e; Bysans och Norden. Akta för Nordiska forskarkursen i bysantinsk konstvetenskap 1986 (1989) 170, res. 3b; A. Ambrogi, Xenia Antiqua 2, 1993, 103 v.dd.

780. K-S 579 ve 36. not.

781. Parlasca agy. (bkz. yuk. 95. not).

782. K-S 579 v.d.

783. K-S 580, lev. 591-92; Walker (1990) 34 No 37, lev. 14; Sinn (1987) tarafından derlenmiş Roma kenti kül urnaları arasında bunun hiçbir biçimde koşutu yoktur.

784. Wrede-Harpath agy.(bkz. yuk. 30. not); H. Wrede, Jdl 104, 1989, 373 v.dd.; H. Wrede, şu yapıt içinde: Antikenzeichnung und Antikenstudium in Renaissance und Frühbarock (1989) 141 v.dd.; araştırmanın tarihçesi için bkz. K-S 6 v.dd.

785. R. Lullies-W. Schiering, Archäologenbildnisse (1988) 35 v.d.

786. R. Lullies-W. Schiering, agy. 85.

787. R. Lullies-W. Schiering, agy. 96 v.d.

788. ASR II, Kitabın kapağında 1980 yılında fiyatının 225 Mark olduğu bildiriliyor!

789. R. Lullies-W. Schiering, agy. 236 v.d.; Gerhart Rodenwaldts, Beitrag zur Klassischen Archäologie, yayınlayan: W. Schindler; Wiss. Zeitsch. Berlin 35, 1986, Heft 8.

790. R. Lullies-W. Schiering, agy. 250.

791. Sempozyumlara sunulmuş bildirilerin bir bölümü yayınlanmıştır: H. Wiegartz ve diğ., AA 1971, 86 v.dd. (1970 sempozyumu); B. Andreae ve diğ., AA 1977, 327-478 (1976 sempozyumu); B. Andreae-S. Settis (hazırlayanlar), Colloquio sul reimpiego dei sarcofagi romani nel medioevo, MarbWPr 1983, ve B. Andreae (hazırlayan), Symposium über die antiken Sarkophage, MarbWPr 1984 (1982 sempozyumu); G. Koch (yay.), Grabeskunst (1993; Symposium 1990); G. Koch (yay.), Akten S-C 1995 (1998; Symposium 1995).

792. G. Koch-H. Sichtermann, Römische Sarkophage (1982). Ayrıca krş. G. Koch, Frühchristliche Sarkophage, Handbuch der Archäologie (2000).

793. Yayınlanmış ciltlerde yazarlar ve yıllar, hazırlanmakta olanlarda katkıda bulunanlar belirtilmektedir.

794. B. Andreae, ANRW II 12, 2 (1981) 3-64'te 1945 ve 1980 yılları arasında yayınlanmış çalışmaların çok yönden sınıflandırılmış bir kaynakçasını verir.

795. Özellikle: P.E. Arias ve diğ., Camposanto monumentale di Pisa. Le antichità I (1977); McCann (1978); I.I. Saverkina, Römische Sarkophage in der Ermitage (1979); Baratte (1985); Walker (1990); A. Giuliano (yay.), Museo Nazionale Romano, Le Sculture I 10, I sarcofagi I (1995); II (1988); A. Sadurska, Les sarcophages et les fragments de sarcophages dans les collections polonaises, CSIR Pologne II 2 (1992); J.S. Østergaard, Catalogue Imperial Rome. Ny Carlsberg Glyptotek (1996).

796. Buna bir temel oluşturmak üzere: Bober-Rubinstein agy. (bkz. yuk. 24. not); ayrıca bkz. Wrede-Harprath agy. (bkz. yuk. 30. not).

Kaynakça Kısaltmaları

AA	Archäologischer Anzeiger
AAAd	Antichità Altoadriatiche
AAJ	Annual of the Department of Antiquities of Jordan
ADelt	Archaiologikon Deltion
AJA	American Journal of Archaeology
Akten S-C 1995 (1998)	G. Koch (yay.haz.), Akten des Symposiums "125 Jahre Sarkophag-Corpus" 1995, Sarkophag-Studien 1 (1998)
AM	Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung (Athenische Mitteilungen)
AnatSt	Anatolian Studies
Ancient Stones (1992)	M. Waelkens ve diğ., Ancient Stones: Quarrying, Trade and Provenance (1992)
ANRW	Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt
AntK	Antike Kunst
AquilNost	Aquileia Nostra
Asgari (1977)	N. Asgari, AA 1977, 329 v.dd.
Asgari (1978)	N. Asgari (ve N. Fıratlı), Studien zur Religion und Kultur Kleinasiens. Festschrift F.K. Dörner (1978) içinde, 1 v.dd..
ASR	Die Antiken Sarkophagreliefs: Yazar ve basım yılı genellikle belirtilmiştir; bunlar 10. bölümde açıklanmaktadır; lahitlerin numaraları belirtilmiştir; sayfalar için S kullanılmıştır.

Baratte (1985)	F. Baratte, F. Baratte - C. Metzger, Catalogue des sarcophages en pierre d'époques romaine et paléochrétienne (1985) içinde
BCH	Bulletin de Correspondance Hellénique
BdA	Bolletino d'Arte
BJb	Bonner Jahrbücher
BMusBeyrouth	Bulletin du Musée de Beyrouth
BollMC	Bolletino dei Musei Comunali
BSR	Papers of the British School at Rome
BullCom	Bolletino Comunale
CSIR	Corpus Signorum Imperii Romani
DaM	Damaszener Mitteilungen
EtTrav	Etudes et Travaux
GGA	Göttingische Gelehrte Anzeigen
Ghisellini (1985)	E. Ghisellini, Annuario della Scuola Archeologica di Atene 63, 1985 (1989) 249 v.dd.
Giuliano (1979)	A. Giuliano, Museo Nazionale Romano. Le sculture I, 1 (1979)
Giuliano (1981)	I, 2 (1981)
Giuliano (1982)	I, 3 (1982)
Giuliano (1984)	I, 7 (1984)
Giuliano (1985)	I, 8 (1985)
Grabeskunst (1993)	G. Koch (hazırlayan), Grabeskunst der Römischen Kaiserzeit (1993)
Gütschow (1938)	M. Gütschow, Das Museum der Prätextat-Katakombe, Atti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia, seri III, Memorie, cilt IV (1938) 29 v.dd.

Herdejürgen (1981)	H. Herdejürgen, JdI 96, 1981, 413 v.dd.
Herdejürgen (1984)	H. Herdejürgen, MarbWPr 1984, 7 v.dd.
Herdejürgen (1988)	H. Herdejürgen, AA 1988, 87 v.dd.
Herdejürgen (1989)	H. Herdejürgen, AntK 32, 1989, 17 v.dd.
IsrExplJ	Israel Exploration Journal
Işık (1981/82)	F. Işık, ÖJh 53, 1981/82, ek baskı 28 v.dd.
Işık (1983)	F. Işık, MarbWPr 1983, 247 v.dd.
Işık (1984)	F. Işık, MarbWPr 1984, 243 v.dd.
Işık (1986)	F. Işık, IstMitt 36, 86, 161 v.dd.
JbBerlMus	Jahrbuch der Berliner Museen
JdI	Jahrbuch der Deutschen Archäologischen Instituts
JRA	Journal of Roman Archaelogy
JRS	Journal of Roman Studies
Koch (1980)	G. Koch, BJb 180, 1980, 51 v.dd.
Koch (1982)	G. Koch, BJb 182, 1982, 167 v.dd.
Koch (1984)	G. Koch, MarbWPr 1984, 27 v.dd.
Koch (1988)	G. Koch, Roman Funerary Sculpture. Catalogue of the Collections. The J. Paul Getty Museum (1988)
Koch (1989)	G. Koch, BJb 189, 1989, 161 v.dd.
Koch (1993, 1)	G. Koch, Kaiserzeitliche Sarkophage in einer Privatsammlung, AA 1993, 141 v.dd.
Koch (1993, 2)	G. Koch, Einige Fragmente figürlicher Sarkophage, AA 1993, 409 v.dd.
K-S	G. Koch-H. Sichtermann, Römische Sarkophage (1982)

KST	Kazı sonuçları toplantısı
LIMC	Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae
Machatschek (1967)	A. Machatschek, Die Nekropolen und Grabmäler im Gebiet von Elaiussa Sebaste und Korykos im Rauhen Kilikien (1967)
Marble (1990)	Marble. Art Historical and Scientific Perspectives on Ancient Sculpture. The J. Paul Getty Museum (1990)
MarbWPr	Marburger Winkelmann-Programm
McCann (1978)	A.M. McCann, Roman Sarcophagi in the Metropolitan Museum of Art (1978)
MKKS	Müze kurtarma kazıları semineri
Monna-Pensabene (1977)	D. Monna-P. Pensabene, Marmi dell'Asia Minore (1977)
MüJb	Münchner Jahrbuch der bildenden Kunst
ÖJh	Österreichische Jahreshefte
OPA 6 (1990)	Roman Funerary Monuments I. Occasional Papers on Antiquities 6, The Paul Getty Museum (1990)
RA	Revue Archéologique
RACr	Rivista di Archeologia Cristiana
RendPontAcc	Rendiconti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia
Rep. I	F. W. Deichmann (hazırlayan), Repertorium der christlich-antiken Sarkophage I (1967)
RM	Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Römische Abteilung (Römische Mitteilungen)

Sinn (1987)	F. Sinn, Stadtrömische Marmorurnen (1987)
StudMisc	Studi Miscellanei
TürkAD	Türk Arkeoloji Dergisi
Waelkens (1982)	M. Waelkens, Dokimeion. Die Werkstatt der repräsentativen kleinasiatischen Sarkophage (1982)
Walker (1990)	S. Walker, Roman Sarcophagi in the British Museum (1990)
Weber (1989)	T. Weber, Syrisch-römische Sarkophagbeschläge (1989)
Wiegartz (1965)	H. Wiegartz, Kleinasiatische Säulensarkophage (1965)
Wiegartz (1974)	H. Wiegartz, Mélanges Mansel (1974) içinde, 345 v.dd.
Wrede (1981)	H. Wrede, Consecratio in Formam Deorum (1981)
ZDPV	Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins

Resimlerin Kaynakları

INR = Roma'daki Alman Arkeoloji Enstitüsü Negatifleri

Resim 1: Bildarchiv Foto Marburg 64.757

Resim 2: INR 71.673

Resim 3: INR 77.1082

Resim 4 ve 5: Photos Sarkophag-Corpus

Resim 11: INR 72.1350

Resim 18: INR 70.2151

Resim 19: INR 37.538

Resim 22: INR 78.116

Resim 23: INR 83.1488

Resim 25: INR 71.651

Resim 26/27: INR 75.1101/02

Resim 30: INR 72.590

Resim 31: INR 36.566

Resim 32: INR 36.560

Resim 35: INR 68.4811

Resim 36: INR 80.2707

Resim 37: INR 55.427

Resim 38: INR 29.400

Resim 39 : INR 57.320

Resim 40: INR 80.1655

Resim 41: INR 71.1762

Resim 42: INR 79.3940

Resim 43: INR 72.679

Resim 44: INR 72.698

Resim 45: INR 76.750

Resim 46: INR 61.1417
Resim 47: INR 62.789
Resim 48: INR 80.1681
Resim 49: INR 29.273
Resim 50: INR 31.958
Resim 51: INR 80.560
Resim 52: INR 80.3263
Resim 53: INR 79.1868
Resim 54: INR 72.709
Resim 58: Neg. DAI Atina 74/35
Resim 60: Neg. DAI İstanbul 67/16
Resim 61: INR 79.62
Resim 64: INR 77.469
Resim 66: Mus. Photo,
Resim 69: INR 76.2954
Resim 71: INR 64. 2022
Resim 72: Mus. Photo.
Resim 78: Neg. DAI Atina Sparta 10
Resim 100: ÖJh 26, 1930 ek 13 res.3
Resim 101: ÖJh 17, 1914, lev. 2
Resim105: AA 1933, 51 res. 3
Resim 112 ve 120: Photo Sarkophag-Corpus
Resim 121: INR 60.1833
Resim 122: INR 63.2342.

Resim 20-21, 24, 29, 33-34, 55-57, 59, 62-63, 65, 68, 73, 76-77, 78-81, 87, 92, 102-04, 107, 110-111, 113-115: Photo G. Koch.

Resim 6-10, 12-17, 28, 67, 70, 74-75, 82-86, 87-89, 93-99, 106, 108-109, 116-119: H. Koch tarafından çizilmiştir.

Dizin

Aachen, Persephone, 7, 184 *Res. 1*

Adanda, 215, 265

Adonis, 69, 80, 95, 97, 104, 290 *Res. 41*

Aeneas, 102, 105, 290, *Res. 42*

Agrigento, Hippolytos, 10

Ahşap (tahta) lahitler, 15, 25, 264, 268, 275

Aigina Müzesi, 199, 225 *Res. 87*

Akhaia, 86, 159, 188, 197

Akhilleus, 6, 80, 103, 104, 106, 118, 141, 143, 144, 147, 148, 155, 156, 157, 165, 167, 269, 290, *Res. 54-55*

Aktaion, 105, 133, 290

Alaşehir, 218, 243, 245

Alkestis, 70, 80, 106, *Res. 30-32*

Alketas Mezarı, 215, 219

Alçıtaşı, 179

Alexanderia (bkz. İskenderiye)

Amazonlar, 66, 106, 141, 145, 155, 156, 165, 166, 222250, 262, 290, *Res. 43. 56*

Ancona Müzesi, 178

Anka kuşları, 129, 130, 134, 147, 153

Antakya Müzesi, *Res. 111*

Antalya Müzesi, 17, 172, 216, 257, 259, *Res. 68, 107*

Antiocheia, 273

Aphrodisias, 21, 44, 48, 74, 86, 138, 173, 212, 218, 220, 235, 236, 240, 243, 246-253, 256, 260, 291, *Res. 21, 91, 96, 103, 104, 105*

-Frizli lahit, *Res. 104*

-Girlandlı lahit, *Res. 21*

-Sütunlu lahit, *Res. 105*

Aphrodite, 69, 104, 107, 117, 125, 203

Apollon, 109, 110, 111, 114, 119, 290

Aquileia, 151, 173, 178, 179, 180

Araba yolculuğu sahnesi, 64, 72, 133, 136

Arabia (Arabistan), 23, 24, 82, 159, 160, 172, 275, 281, 292

Arabistan, bkz. Arabia

Ares, 107, 290

Arka yüz betimlemeleri, 27

Arles, 182, 183

Artemis, 38, 105, 111, 203

Askı-çelenk, bkz. girland, 8, 16, 17, 23, 43, 51, 53, 73, 102, 127, 153, 165, 190

Asklepios 131

Assos, 23, 25, 178, 195, 199, 203, 241, 242, 243, 271, 280, 282, *Res. 99*

Aşağı İtalya, 160, 181, 232

Athena, 119, 125, 150

Atina, 2-5, 10-11, 13, 16-20, 25, 27, 31, 38, 42, 44, 46-47, 53, 58, 60-61, 65-67, 69, 72-73, 82-83, 85-87, 98, 102, 109, 138-141, 150-151, 154, 157-159, 161, 163, 170-172, 181-182, 185, 188-189, 192, 197, 199, 203, 210, 237, 243, 246, 250-251, 255, 257, 259, 265, 269, 271, 273, 280-281, 284, *Res. 6, 9, 20, 58, 62*

-Platon'un Akademisi, *Res. 62*

-Philopappos'un mezarı, 154

-Hephaisteion'da çocuklar, *Res. 20*

-Ulusal Müze, *Res. 57*

-Magnos Eryades lahdi, 155

-Meleager betimlemeli lahit, *Res. 58*

Attika lahitleri, (ayrıca bkz. Atina), 4, 30, 76, 83, 140-141, 146-148, 151-152, 154, 157, 159-161, 172, 178, 180, 186, 188-189, 191, 197, 199, 204, 206, 210, 212, 245, 257, 271, 273, 290

Augsburg, 184, *Res. 71*

Av sahneleri, 7, 65, 72, 80, 93, 95-97, 99, 101, 104, 108, 110, 122, 124, 132, 135-136, 141, 143, 146-147, 151, 155, 166, 171, 180, 182, 253-254, 288-289, *Res. 2, 19, 22, 38*

Bağ bozumu, 96, 100, 122, 136, 151, 283, *Res. 40, 122*

Balbinus lahdi, 70

Balkanlar, 15, 34, 60, 86-87, 187, 197

Bari, Sütunlu lahit, 121

Basel, Antikçağ Müzesi, 100, 109-110, 124

Bazalt, 23, 275, 282, 284, *Res. 115*

Belevi, 22, 215

Bellerophon, 149, 155, 186, 290

Bergama, mezar, 95, 241

Berlin, 89, 286, *Res. 5*

-Klein-Glienicke, *Res. 15,6*

-Pergamonmuseum, *Res. 5*

Beyrut, Ulusal Müze, 278, *Res. 55, 57, 63*

Biçimler, 30, 31, 38, 76, 84, 166

Bilgeler, 80, 119-121, *Res. 50*

Bithynia, 21, 42, 44, 62, 173, 193, 203, 209, 211-212, 220, 222-223, 237-242, 259, 262, *Res. 98*

Bizans, (bkz. İstanbul), *Res. 76*

Boks, (bkz. Yumruk dövüşçüleri)

Boyama, 24, 46, 53, 58

Britanya eyaleti, 24, 82, 86, 160,

Bronzdan lahitler, 275-276

Burdur Müzesi

-Bubon'da bulunmuş girlandlı lahit, *Res. 81*

Bursa Müzesi

-Sütunlu lahit parçaları, 53, 209

Bükolik betimlemeli lahitler, 100-101, 136, 288, *Res. 40*

Büstler, 74, 116-117, 193, 203, 215, 227, 232, 239, 241, 249, 253, 275

Campania, 34, 181, 234

Carrara, 4, 18-19, 137

Cehennem, 89, 113, 149, 155, 245, 250, 291, *Res. 33, 101*

Cenaze şöleni, 196-197, 200, 203, 240

Chamosor'lar (bir bölümü toprak içinde lahitler), 37 *Res. 12*

Codex Coburgensis, 10, 285 *Res. 5*

Codex Pigianus, 285

Conclamatio (ağlama, yakınma), 99

Cupa, cupola, 38, 176, 186 *Res. 13*

Çobanlar, 100, 190, *Res. 40*

Dacia, 86, 187, 194, 292,

Daidalos, 114, 171, 290

Dalgalı (alev görünümlü) saçlar, 50, 135, 247

Dalmaçya, 22-23, 65, 68, 73, 86, 137-138, 160, 172, 180, 185, 188-189, 232-233, 291, *Res. 74*

Deniz savaşı, 66, 148, 156, *Res. 59*

Deniz yaratıkları (Nereid'ler), 66, 81, 93, 117-118, 127, 133-134,

136, 140, 151, 175, 182, 210, 240, 288, 291, *Res. 49*

Denizkızları, 111

Devler, 112, 290

Dionysos, 134, 288, *Res. 5, 48, 60, 114*

Dioskurlar (Zeus'un oğulları), 109

Dokimeion, 3-5, 11, 13-14, 16-17, 19-21, 25, 27, 31, 42, 44, 46, 53, 58, 65-67, 69, 73, 76, 81-823, 85, 87, 109, 111, 121, 138, 140, 159, 163, 165, 169-173, 178, 181, 188, 192 194-195, 197, 200, 206-212, 215, 222, 227, 235, 237, 239-240, 243, 245, 246, 249-253, 255-257, 259-263, 265-267, 271, 273, 280-281, *Res. 64-66, 68-69, 82*

Domuz avı, 108

Durrës (Arnavutluk'ta:Durazzo, Dıraç) Müzesi, 242 *Res. 84*

Düğün, 65, 72, 93, 96-98, 136, 138, 173, 288, *Res.39*

Dyrrachium, bkz. Durrës, 137, 199, 223, 232

Efes, (ayrıca bkz. Selçuk), 17-18, 22, 74, 86, 137-138, 156, 159, 166, 172-173, 178, 181, 199, 201, 208, 216, 218-219, 224-225, 230, 233-234, 243-245, 247, 250, 259, 265-266, 274, *Res. 86, 87*, 91, *95*

-Celsus lahdi, 61

Elaiussa Sebaste (Ayaş/Merdivenlikuyu), 85, 265

Endymion (uyuyan delikanlı ile karısı), 107, 133, 141, 245, 290, *Res. 44*

Epir Yarımadası (Epiros), 23, 61, 86, 159, 188, 197

Erdemler, 65, 79-80, 96

Eroslar (Putto'lar), 32, 35, 51, 53, 64-66, 93, 117, 121, 123-127, 129, 131, 134, 140, 152-154, 156-157, 165-166, 169, 175, 179, 182, 185, 190, 194-195, 210, 212, 222, 225, 235, 239, 244, 249-250, 266, 268, 286, 288-289, *Res. 29, 51, 61, 65, 66, 78*

Eskişehir

-Lahitli tümülüs, 215

Ev biçimli lahit, 31, 35, 101

Felsefeciler, 289

Ferrara Kent Müzesi

-Sütunlu lahit, *Res. 71*

Filistin, 15, 23-24, 62, 77, 83, 86,

137, 159, 161, 172, 232, 242, 268, 277-280, 292, *Res. 118-119*

Fiyatlar, 19, 66

Floransa, 19, 138, 173

Frascati, Villa Taverna, 97, 160, 281-282

-Komutan betimlemesi, 65, 69, 96-97, 134, 288

Frizli lahitler, 31, 43-44, 66, 72-74, 79, 97-98, 103, 107-109, 112-114, 116-119, 124-125, 128, 134, 137, 161, 167, 169-170, 172-173, 185, 199, 209, 211, 216, 245-246, 251, 260, 269, 275, 280, 282, *Res. 15, 104*

Gadara, 23

Galya (Gallia, bug. Fransa), 160-161, 180

Ganymedes, 114, 180, 249, 290

Gemi yolculuğu, 101, 123

Girland (askı-çelenk), 8, 16-17, 23, 43, 73, 127, 165

Goethe, 10

Gortyn (Girit'te), 137, 197, 199

Gömü gelenekleri, 8, 14, 24, 40, 59, 70, 220

Granit lahitler, 16, 23, 34, 283

Gratia'lar (üç zerafet tanrıçası), 114, 125, 290

Gytheion, 199, 201

Haterius ailesi mezarı, 100

Herakles, 107-108, 149, 155, 166, 170-171, 250, 269, 290, *Res. 45,68*

Hermes, 119

Hıristiyan lahitleri, 51, 66, 88, 96, 130, 136

-Civitavécchia Müzesi, 105

Hierapolis (Pamukkale), 213, 217

Hippolytos, 10, 66, 80, 95, 108, 111, 121, 134, 141, 143, 145-146, 155-157, 182, 273, 290, *Res. 46, 57, 112*

Hispania, bkz. İspanya

Hypogeum (hupogeion, yeraltı mezarı), 62

Iasos, 21, 236, 247, 248, Res. 102

Iliupersis, 114

Ionia (bkz. İyonya)

Iphigeneia, 112

Isauria, 211-212, 227, 239, 257, 261-262

Ostotekler, *Res. 90,*

Lahitler, *Res. 109*

İnsan yaşamından sahneler, 93

İskender lahdi, 1

İskenderiye (Alexanderia), 15, 21-24, 86, 232, 237, 242, 262-264, *Res. 121*

İspanya, 9, 24, 38, 160, 174, 176, 185-186

İstanbul, (Bizans), 22, 24, 194, 196-197, 229, 283

-Arkeoloji Müzesi, *Res. 60, 76, 101-102, 112*

-Cehennem lahdi, *Res. 101*

-Dionysos betimli Attika lahitleri, *Res. 60*

-Iasos'tan girlandlı lahit, *Res. 102*

-Hippolytos, 66, 80, 95, 108, 111, 121, 134, 141, 143, 145-146, 155-157, 182, 273, 290, *Res. 46, 57, 112*

-Yerel lahitler, *Res. 76*

İyonya (Ionia), 173, 201, 234, 243

İznik (Nikaia), 173, 209, 237, 239

İzmir, (Smyrna), 17, 172, 217, 243

-Germencik'te bulunmuş girlandlı lahit, *Res. 103*

İzmit (Nikomedia), 17, 172, 193, 237

Kapak biçimleri, 35, 56, 155, 165, 169, 176, 189-190, 233-235, 241, 253, 256, 260, 262, 275, *Res. 7-10, 176, 189-190, 233-234*

Kardeşler lahdi, 69, 98

Kemik çekmecesi, (bkz. ossuarium)

Kentauros'lar, 114, 115, 146, 275, 290, *Res. 115*

Kırım, 159

Kıvrılmış döşek, (bkz. Sigma)

Kilden lahitler, 265, 275-276

Klineli anıt, 29, 36-37, 72, 82, 88-89, 92-93, 99, *Res. 36*

Klineli kapaklar, 29-32, 57, 72-74, 139, 154, 156, 159, 169, 171, 212, 215, 233, 252, 256, 260, 267, *Res. 66, 69, 73*

Komutan betimlemeleri, 65, 96, 134, 288

Korsika, 181

Kumtaşı, 23, 184, 277

Kurban sahneleri, 101, 129, 289

Kurşundan lahitler, 16, 84, 86, 185, 265, 268, *Res. 117*

Kuzey Afrika, 38, 82, 160, 174, 186

Kuzey İtalya, bkz. Yukarı İtalya

Kül urnaları, 1, 12, 35-36, 39, 72, 84, 88-91, 128, 130, 190, 201, 219, 284, *Res. 35*

Lahitlerin yerleştirilmesi, 5

Levha kapak, 28 *Res. 8.2*

Levha lahitler, *Res. 1, 15, 74-75, 108-109*

Lykia, 32-34, 37, 212, 214, 226-227, 254, 256, 258-259, 281, 291, *Res. 106*

Lykurgos, 116

Magistratıs, (bkz. Yüksek görevli) betimlemeleri

Makedonya, 23, 74, 86, 137, 159, 188, 197, 201, 204, 206, 223, 232

Malibu'da Paul Getty Müzesi

-Girlandlar, *Res. 24*

Malzeme, 13, 16, 19, 23, 66, 119, 140, 163, 175, 181, 203, 205-206, 216, 268, 287

Mantova (İtalya) Dukalık sarayı, 97

Marmara Adası, (bkz. Proconnessos)

Marsyas, 109-110, 290

Medeia, 109, 290

Medici, 9, 112, 138

Meleager, 291, *Res. 47, 58*

Melfi (İtalya) Müzesi

-Sütunlu lahit, *Res. 69*

Memurlar, 96

Mermer ocakları, 171

Meslekler, 101

Methoni (Yunanistan), 23, 199

Mevsimler, 47, 60, 63-64, 81, 93, 116, 124-127, 129, 135-136, 141, 175, 184, 190, 251, *Res. 52*

Mezar kabartmaları (bkz. Kabartma süslü steller), 1-2, 12-15, 72, 84, 89, 190-191, 193, 196, 204, 227

Mezar sunakları, 12-14, 76, 90, 128-129, 190

Mısır, 15, 23-25, 34, 37, 77, 82, 86, 138, 160, 271, 282, 284, 292

Milano, 179, 283

Milas, (bkz. Mylasa)

Milet (Miletos), 217, 247-248

Mimarlık öğesi taşıyan, (bkz. sütunlu lahitler)

Mitolojik konular, 155

Moesia (Güneydoğu Balkanlar), 86, 159, 172, 180, 187, 191-192, 232, 292

Mousa'lar, 64-65, 80, 93, 119-121, 134-136, 140, 151, 155-156, 171, 182, 246, 250-251, 286, 288, *Res. 50, 104*

Mylasa (Milas), 21, 236

Myra, Aziz Nicholaus, 227, 258

Myrmekion, 159, 269

Mysia, 241-242

Napoli Ulusal Müzesi, 19

Neoptolemos (Akhilleus'un oğlu), 114, 290

Nereid'ler, (bkz. Deniz yaratıkları)

New York Metropolitan Müzesi, 18

Nikaia (bkz. İznik)

Nike (utku tanrıçası), 63-64, 66, 72, 93, 114, 116, 123-125, 127, 129, 133, 155, 165-166, 169, 175, 194, 204, 227, 232, 234-236, 244, 249, 253, 265, 289, *Res. 94*

Nikomedeia, 17, 172, 193, 237

Nikopolis (Yunanistan), 199, 201, 242

Niobe çocukları, 268, 290

Noktacı biçem, 51, 135-136, *Res. 22*

Noricum, 20, 86, 138, 180, 183, 191, 291

Odysseus, 111, 149, 291

Oidipous, 114, 149, 155, 291

Okeanos, 117, 129

Orestes, 81, 112, 149, 155-156, 291, *Res. 4*

Orpheus, 114, 149, 156, 291

Ossuarium (kemik çekmecesi), 15, 38, 268, 279, *Res. 119*

Ostia, 8, 18, 35, 64, 101, 125, 174-175

-Müzesi, *Res. 52*

-Eroslu Attika lahit, *Res. 61*

Ostotekler, 2, 14, 27, 31, 38, 73, 169, 199, 201, 205, 207, 209, 213, 216, 218-221, 223, 225, 227, 229, 234, 256, 260, 263, 269, *Res. 83, 84*

Oyunlar, 122, 151

Palaestra (bkz. Turnuvalar)

Palermo, 7, 51

-Katedral, Aslan avı, *Res. 2*

-Bölge Müzesi, *Res. 25*

Palmyra, 62, 268, 275, 292, *Res. 116*

Pamphylia, 23, 166, 199, 217, 220, 226, 234, 255-259, 269, 271, 291

-Ostotekler, *Res. 89*

-Lahitler, *Res. 107*

Pamukkale, (bkz. Hierapolis)

Pancratius mezarı, 59

Pannonia, 68, 86, 138, 180, 184, 187, 190-192, 194, 291, *Res. 75*

Paphlagonia, 263-264

Parapetasma, 63

Paris, Louvre Müzesi, 19

-Marsyas, *Res. 15,5*

Paris'in yargısı, 112

Paros, 18, 21, 197, 200-201

Patras, 199

-Odeion, *Res. 77*

-Girlandlar, *Res. 77*

Pavonazzetto mermeri, 17

Peleus (Akhilleus'un babası), 104, 114, 133, 291

Pelops (Zeus'un torunu), 112, 133, 149, 157, 291

Pentelikon mermerleri, 18-19

Pentheus (Thebai kralı), 116,

Perge, 17, 33, 172, 226, 257, *Res. 107*

Persephone, 7, 80, 113, 141, 184, 291, *Res. 1*

Perseus, 114, 165, 291

Phaeton, 113

Philippi (Kavala), 200

Phrygia, 4, 17, 82, 109, 163, 207, 236, 247, 252, 257, 262, *Res. 6*

Pisa mezarlığı, 7

-Mousa betimli sütunlu lahit, 251, 289

Pisidia, 23, 32, 42, 203, 211-212, 225, 239, 257, 259, 261-262

-Lahitler, *Res. 108*

-Ostotekler, *Res. 88*

Plinius, 243

Plotinus lahdi, 69, 121

Pontus Galaticus, 263-264

Porfir lahitler, 33, 283, *Res. 122*

Portreli lahitler, 69, 72-73, 132

Poseidon, 112, 118

Proconnessos (Marmara Adası), 18, 22, 230 *Res. 92-94*

Profil kesimli lahitler, 203, 280, *Res. 34*

Prometheus, 113, 121, 291

Protesilaos (Truva savaşı kahramanlarından), 80, 114, 291

Providence, Thode Island School

-Anadolu'dan üretimi lahit, 167

Prusias ad Hypium (Konuralp), 217

Psyche, 99, 121-124, 126, 129, 249

Puttolar, (bkz. Eroslar)

Raetia, 33, 86, 174, 180, 183

Raffaello, 8, *Res. 3*

Ratiaria, 192

Ravenna, 23, 178-179, 242, 289

Regnum Bospori, 25, 35

Reims, 182

Renkler, (bkz. boyama)

Rhea Silvia, 97, 102, 114, *Res. 4*

Rhein-Mosel Bölgesi, 23, 33, 74, 85-86, 174, 180, 183

Rilke, 10-11

Rodos Adası, 197

Roma

-Conservatori Sarayı, 110-111

-Av sahnesi, *Res. 19*

-Meleager, *Res. 47*

-Mevsimler, *Res. 18*

-Mattei sarayı

-Aslan avı, *Res. 38*

- Museo Capitolino, 106-107

-Akhilleus'lu lahit, Res. 54

-Amazon'lu lahit, *Res. 43*

-Ammendola savaşı yok lahdi, *Res. 37*

-Endymion, *Res. 44*

-Roma Ulusal Müzesi, 117, 123

-Acilia lahdi, 98

-Aeneas, *Res. 42*

-Deniz yaratıkları, *Res. 49*

-Ludovisi savaş lahdi, 65, 69, 95

-Eroslar, *Res. 51*

-Girlandlar, *Res. 23*

-Herakles-sütunlu lahid *Res. 45*

-Hippolytos, *Res. 46*

-Klineli anıt, *Res. 36*

-Profil kesimli lahit, *Res.34*

-Pantheon girlandlar, *Res. 3*

-Praetextat katakompu, 35

-S. Constanza, 59

-S. Lorenzo, düğün, *Res. 39*

-S. Maria Antiqua

-Girlandlar, *Res. 53*

-Tor Pignattara, 59

-Torlonia Müzesi, 119, 121

-Mousa'lar - Bilgeler, *Res. 50*

-Via Cassia "Tomba di Nerone", 60

-Villa Doria Pamphilj, 9

-Villa Giulia Ulusal Müzesi, 89

-Cehennem, *Res. 33*

-Villa Medici, 9, 112

Romulus, 97, 102

Rönesans, 3, 9-11, 101-102, 292

Sabina'lar, 102, 114, 291

Saçlar, (bkz. Dalgalı alev görünümlü)

Sagalassos, 215, 219, 226

Sal yolculuğu betimi, 123

Salona (Hırvatistan'da Solin), 137, 161, 188, 190, 233, *Res. 74*

Samos Adası, 199, 225, 234

San Marino (Kaliforniya'da), 64

Sandık-lahitler, 42, 179, 203-204, 211, 216, 218, 222, 239, 260, 262, *Res. 15.2, 79, 98, 1-2. 108-109*

Sardes, 219, 223, 243, 246, *Res. 85*

-Ostotekler, *Res. 85*

Sardunya Adası, 181

Sarkophag-Corpus, 114, 165, 286-287, 291-293

Savaş sahneleri, 65, 69, 95, *Res. 37*

Selanik, 15, 20, 32, 38, 42, 65, 68, 74, 86, 157, 188, 197, 199-201, 203-206, 232, 239, 242, 291

-Müze, *Res. 56, 79, 80*

-Alçak kabartmalı lahitler *Res. 80*

-Amazonlar, *Res. 56*

-Annia Tryphaina lahdi, 204

Selçuk Müzesi

-Girlandlar, *Res. 100*

Sicilya Adası, 7, 23,. 160, 174, 181

Side, 33, 173, 215-216, 226, 257-259

-Müze, *Res. 65*

-Eros'lar, *Res. 65*

Sidon (Sayda), 1, 62, 275, 278, *Res. 117*

-Kral nekropolü, 1

Sigma (Kıvrılmış döşek), 99

Sinop, 159, 229, 267

Smyrna, (bkz. İzmir)

Sparta, 60, 116, 160, 199-200

-Müze, *Res. 78*

-Yerel Eroslar, *Res. 78*

Split Arkeoloji Müzesi

-Sütunlular. , *Res. 73*

St Petersburg, 146

Steller, 2

Stibadium (döşek-sofra), 99

Stratonikeia, 21, 225, 230, 236, 247

Subiaco Manastırı, 167, 252

Suriye, 15, 21, 23-24, 32, 43, 62, 65, 77, 82-83, 86-87, 137, 159-161, 172, 232, 234, 237, 242, 268, 271, 273-277, 280, 292, *Res. 112, 115, 117*

Sütunlu lahitler, 17, 31, 44, 65, 73, 76, 89, 97-98, 108, 116, 119, 125-126, 138, 155, 169-171, 173, 179-180, 192, 195, 212, 235, 239-240, 246, 251, 261, 266, 290, *Res. 17, 70*

Synnada (Suhut) bkz. Dokimeion

Şairler, 120

Şam Ulusal Müzesi

- Kentauros'lar, Res. 115

- Deniz savaşı, Res. 59

Tanrılar, 79, 98, 107, 113

Taranto Körfezi (İtalya), 20-21

Termessos, 215, 219, 225, 259-260

Thasos (Taşoz) Adası, 18, 20, 200-201, 03, 239

Thebai'lılara karşı yediler, (bkz. Yediler)

Theseus, 72, 109, 114, 133, 148, 291

Timisoara (Macaristan'da Temeşvar), 194

Tomi (Romanya'da Köstence), 192

Torre-Nova lahitleri, 138, 166, 170, 172, 222, *Res. 66*

Tortona, Phaeton, 180

Trakya, 23, 86, 159, 187, 194, 196-197, 216, 232

Traverten (kefekitaşı), 194

Trier, 23, 58, 60, 184-185

Tripoli (Lübnan'da Trablus), 160, 273, *Res. 112*

Triptolemos (Demeter kültü rahibi), 114, 291

Troas, 23, 241-243

Turnuvalar (Palaestra), 101, 122

Tüf (lav), 23

Tyros (Sur kenti), 62, 156, 226, 278

-Girlandlılar, 92, 117, *Res. 113*

-Sütunlular, *Res. 114*

Urbino Arkeoloji Müzesi

-Loculus levhaları, *Res. 26-28*

Urnalar, (bkz. Kül urnaları)

Uşak Müzesi, 218

Vani (Gürcistan'da), 269

Vatikan, 63, 70, 100-101, 104, 115, 121, 138, 282

-Adonis, *Res. 41*

-Alkestis, *Res. 30-32*

-Cornelius Scipio lahdi, 12, 89

-Dionysos, *Res. 48*

-Gemi yolculuğu, 101, 123

-Girlandlı ostotek, *Res. 64*

- Plotinus lahdi, 69, 121

-Valerianus'un lahdi, 64

-Vallianus'un lahdi, 65

Velletri Belediye Müzesi, 102, 138, 173

Verona, 179

Yalancı lahitler, 35-36

Yan yüzlerdeki betimlemeler, 27-28, 31, 42, 46, 58, 60-61, 73, 100, 120-121, 123-124, 129-130, 138, 152-153, 155, 184, 191, 196, 204, 215, 235, 239, 242, 244, 249, 256-

257, 282, *Res. 8, 11*

Yarı bitiriliş lahitler, 21, 86, 178, 181, 190

Yas cinleri, 124

Yazıtlar, 5, 37-38, 66-68, 74, 91, 193, 196, 200, 203, 20-206

Yediler (Thebai'lılara karşı), 114, 149, 155, 291

Yemek, sofra, 81, 99, 110, 227

Yerel lahitler, 5, 14, 58, 73, 163, 179, 182-183, 193-194, 200, 203, 207, 209-210, 233, 249, 254, 256, 262, 275, *Res. 98, 106, 108, 109, 111*

Yivli lahitler, 35, 42, 53, 63, 97-98, 101, 114, 116, 119-120, 124, 127, 130, 153, 169, 205, 211, 246, 252 *Res. 11, 15.3, 16*

Yukarı İtalya, 14, 42, 44, 60, 68, 73, 77, 85-86, 138, 160-161, 173-174, 176, 178-182, 184, 187-191, 206, 232, 234, *Res. 70*

Yumruk dövüşçüleri (Boks), 72, 143

Yüksek görevli (magistratus) betimlemeleri, 79, 96, 288



Prof. Dr. Guntram Koch

1941 yılında doğan Guntram Koch, Göttingen ve Atina'da Klasik Arkeoloji, Erken. Dönem Hıristiyan ve Bizans Arkeolojisi ve Sanatı ile Klasik Filoloji öğrenimi görmüş, 1970'te doktorasını vermiş, 1977'de doçent unvanı almıştır. 1981'den beri Marburg (Almanya) Philipps Üniversitesi'nde Erken Dönem Hıristiyanlık ve Bizans Arkeoloji ve Sanatı profesörüdür.

Guntram Koch, ayrıca Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün bir araştırma yayını olan Antikçağ lahitleri sicil kütüğü "Sarkophag-Corpus" adlı yapıtın yayına hazırlayıcısıdır.

Pek çok sayıda makale, eleştiri ve inceleme yayını arasından şu başlıkları veriyoruz:

- Meleager. Die mythologischen Sarkophage 6, ASR XII 6 (1975)
- Griechische Mythen auf römischen Sarkophagen (H. Sichtermann ile birlikte, 1975)
- Römische Sarkophage. Handbuch der Archäologie (H. Sichtermann ile birlikte, 1982)
- Roman Funerary Sculpture. Catalogue of the Collections. The J. Paul Getty Museum, Malibu (1988)
- Albanien. Kunst und Kultur im Land der Skipetaren (1989)
- Sarkophage der römischen Kaiserzeit (1993)
- Frühchristliche Kunst. Eine Einführung (1995)
- Early Christian Art and Architecture (1996)
- Frühchristliche Sarkophage, Handbuch der Archäologie (2000)

ROMA İMPARATORLUK DÖNEMİ LAHİTLERİ

Kabartmalı lahitler, çoğunlukla İ.S. II. ve III. yüzyıllardan kalmadır ve bunlar Roma İmparatorluk Döneminin özgün sanat türüdür. Biçemlerinin incelenmesi üretim merkezlerini ve sanat bakımından bütünlük gösteren yöreleri birbirinden ayırmamıza olanak verdikleri için, lahitler, söz konusu dönemin sanat tarihinde büyük önem taşır. Bu malzeme Roma İmparatorluğu'nu ekonomi, ticaret, toplum ve din yaşamı bakımlarından tanıtmada da önem taşırlar. Roma dönemi lahdi, yüzyıllar boyu beğenilip aranan bir sanat yapıtı olmuştur. Antikçağ sonlarından Ortaçağa hatta günümüze kadar tekrar tekrar kullanılan lahitler vardır. Ortaçağın ve özellikle Rönesansın sanatçıları bunlardan etkilenmişler ve bu etkilenme sanatları için belirleyici olmuştur. Bu kitapta Roma'ya bağlı tüm topraklar içindeki bütün lahitler topluca gözden geçirilmektedir. Başlangıç bölümlerinde genel konular ele alınırken üç ana üretim merkezi, Roma, Atina ve Dokimeion (Afyon), ayrı bölümlerde incelenmekte, son olarak da Doğu ve Batı eyaletlerinde üretilen lahitler tanıtılmaktadır. İmparatorluk Dönemi lahitleri hiçbir zaman bu biçim altında incelenmemişti. Okur, metni izleyen ve sayıları hiç de az olmayan notlarda araştırmaların son durumu hakkında bilgi alabileceği kaynakları bulacaktır. Ayrıca, birçok resim ve bu kitap için özel olarak yapılmış çizim, Roma İmparatorluğu içindeki lahit üretiminin çeşitli örneklerini sunmaktadır.



ISBN 975 - 6899 - 92 - 1

9 789756 899922